

MONOGRÁFIÁK

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM RÉGÉSZETI TANSZÉKÉRŐL 1.

Németi János – Molnár Zsolt

**BRONZKORI HATALMI KÖZPONTOK
ÉSZAKNYUGAT-ERDÉLYBEN:
A NAGYKÁROLY-BOBÁLD-TELL**

SZEGED 2012

NÉMETI JÁNOS – MOLNÁR ZSOLT

**BRONZKORI HATALMI KÖZPONTOK
ÉSZAKNYUGAT-ERDÉLYBEN:
A NAGYKÁROLY-BOBÁLD-TELL**

**BRONZEZEITLICHE MACHTZENTREN
IN NORDWEST-SIEBENBÜRGEN:
DER TELL VON CAREI-BOBÁLD**

MONOGRÁFIÁK A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM RÉGÉSZETI TANSZÉKÉRŐL
Sorozatszerkesztő: Révész László

MONOGRAPHIEN DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUT DER UNIVERSITÄT SZEGED
Herausgegeben: László Révész

MONOGRAPHS FROM THE DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY, UNIVERSITY OF SZEGED
Edited by: László Révész

NÉMETI JÁNOS – MOLNÁR ZSOLT

**BRONZKORI HATALMI KÖZPONTOK
ÉSZAKNYUGAT-ERDÉLYBEN:
A NAGYKÁROLY-BOBÁLD-TELL**

**BRONZEZEITLICHE MACHTZENTREN
IN NORDWEST-SIEBENBÜRGEN:
DER TELL VON CAREI-BOBÁLD**

SZEGED
2012

A kötet megjelenését támogatta a Román Nemzeti Felsőoktatásbeli Kutatásért Alap
Die Publikation des Bandes wurde gefördert durch den Fonds
für Forschung im Rahmen des Rumänischen Nationalen Hochschulwesens

A tanulmány munkálataikor a szerző
a Romániai Kutatóközpont TE: 304 programjának kutatója volt.
A kutatási program a Romániai Kutatóközpont (CNCSIS)
pénzügyi támogatásával valósult meg, amelyért köszönetet mondunk.

Zur Zeit der Arbeit an der Abhandlung war die Verfasserin Forscher
des Rumänischen Forschungszentrums im Programm TE: 304.
Das Forschungsprogramm wurde durch
das Rumänische Forschungszentrum (CNCSIS) finanziert.
Wir bedanken uns für die Unterstützung.

A kötet megírásában közreműködött / Mit mithilfe Beiträgen von:
Hágó Attila Nándor

A leletkatalógust összeállította / Zusammenstellung des Fundkatalogs:
Hágó Attila Nándor, Molnár Zsolt

A katalógusban és a címlapon megjelenő fotókat készítette / Photo:
Jozef Fastus

ISBN 963-XXXX-XXX-XX-X

Tördelés, technikai szerkesztés / Typographie und Technische Arbeiten:
Abinéri Gábor

Borítóterv / Titelblatt und Umschlag:
Kiss Ilona

A német nyelvű szöveg fordítása / Übersetzung:
Somogyi Reszler Réka

Lektorálta / Lektoren:
P. Fischl Klára, Laura Dietrich

A kötet nyomdai előkészítése / Druckvorbereitung:
Martin Opitz Verlag, Budapest

Nyomás, kötészet:
Innovariant Nyomdaipari Kft. Szeged, Textilgyári út 3.
Felelős vezető: Drágán György
Megjelent 500 példányban.

Tartalomjegyzék

Inhalt

Előszó helyett.....	7	Statt eines Vorworts... ..	7
Bevezető.....	9	Einleitung.....	9
Egy terminológiai kérdés margójára.....	10	Zur Erläuterung einer terminologischen Frage....	10
Mi a tell?	12	Was ist ein Tell?	13
A Nagykároly-Bobáld tell földrajzi elhelyezkedése és természeti környezete:	14	Die geografische Lage und natürliche Umwelt der Tellsiedlung Carei-Bobal (Nagykároly-Bobáld)	15
Kutatástörténet.....	19	Forschungsgeschichte.....	19
Időrend	34	Chronologie	34
A Nagykároly-Bobáld tell rétegtana:	37	Die Stratigraphie des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld)	37
Településrendszer a Nagykárolyi-síkságon:.....	41	Siedlungssystem auf der Carei-Ebene:.....	41
Társadalom	49	Gesellschaft	50
Településstruktúra és gazdaság	53	Siedlungsstruktur und Wirtschaft	53
A régészeti leletanyag: Kerámia.....	72	Das archäologische Fundgut: Keramik	72
Következtetések helyett.....	83	Statt Konklusionen	83
Jegyzetek.....	85	Noten.....	94
Irodalom	104	Bibliographie.....	104
Lelőhelyek jegyzéke	118	Liste der auf den im Anhang befindlichen karten markierten Otomani-Siedlungen der Carei-Ebene.....	118

Előszó helyett...

Több mint negyven esztendő telt el azóta, hogy a főiskolai tanulmányait befejező Némethi János 1966-ban elkezdte a Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárását. A kisebb-nagyobb időbeli kihagyásokkal és változó összetételű kutatócsoporttal folytatódó szisztematikus kutatás történetében a 2000-es évek fordulópontot jelentettek. Az egyetemi „tanásatássá” váló régészeti feltárás az erdélyi magyar régészet-utánpótlás nevelő műhelyévé, egyetemi hallgatók tanösvényévé és inasévének színhelyévé alakult.

A Bobáld dombon zajló ásatások szerves részét képezték és képezik egy, a Nagykárolyi-síkság és az Ér vidék őskori történeti fejlődését vizsgáló társadalomrégészeti kutatási programnak. Sikerként könyvelhetjük el, hogy Némethi Jánosnak és Molnár Zsoltnak a program keretében született közös tanulmányai új megvilágításba helyezték az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum kutatását, egy földrajzilag jól körülhatárolható tájegység középső bronzkori civilizációjának átfogó képét rajzolva meg.

A Nagykároly-Bobáld tell kutatási részeredményeinek bemutatásán kissé túlmutató kötet megjelentetése régóta dédelgetett ötlet. A kötet a romániai felsőoktatás keretében folyó kutatástámogató hatóság (CNCSIS) finanszírozásával, a TE_50/304/2010 számú kutatási program keretében valósult meg. Köszönet érte.

A mintegy tízéves közös kutatásaink eredményeit szintetizáló kézikönyv tudományos igényességgel, de kötetlenebb stílusban íródott. Egyaránt szólni szeretne a szakma képviselőihez illetve a történelem iránt érdeklődő nagyközönséghez. A kötet kétnyelvű megjelentetésének magyarázata egyszerű: titkolatlan szándékunk, hogy meglátásaink és kutatási eredményeink minél szélesebb körben ismertté váljanak, pontosítva az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexumról kialakult képet. A kiadványban – magától értetődően – visszaköszönnék korábbi publikációinkban már megfogalmazott elképzeléseink. Az időközben letisztult gondolatok érthetőbb markánsabb megfogalmazást nyernek ebben a „képpé vált régészet” műfajában íródott, összegző-problematizáló kézikönyvben. A műfaj szabályainak megfelelően a szöveget nem tűzdeltük tele lábjegyzetekkel, csak a lényeges szakirodalmi hivatkozások feltüntetésére szorítkoztunk. Munkánkban a fogalom és kép egységgé olvad

Statt eines Vorworts...

Es sind mehr als vierzig Jahre vergangen, seit nach dem Abschluss seiner Hochschulstudien, Némethi János 1966 die Ausgrabung des Tells in Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) begonnen hatte. In der Geschichte der systematischen Forschung, der mit kürzeren oder längeren zeitlichen Ausfällen und Forschergruppen mit variabler Zusammensetzung stattfand, stellten die 2000er Jahre eine Wende dar. Die archäologische Freilegung verwandelte sich zur „Lernausgrabung“, zur Ausbildungswerkstatt der Nachfolger von siebenbürgischen ungarischen Archäologen, zum Lernpfad der Studenten und zum Ort ihrer Lehrlingsjahre.

Die Ausgrabungen auf dem Hügel Bobald (Bobáld) stellten und stellen den integrierenden Teil eines gesellschaftsarchäologischen Programms dar, das die altertümliche geschichtliche Entwicklung auf der Carei-Ebene (Nagykároly-Ebene) und in der Gegend des Eriuls (Ér) behandelt. Es zählt als Erfolg, dass die, im Rahmen des Programms entstandene gemeinsame Studien von János Némethi und Zsolt Molnár die Forschungen des Kulturkomplexes Otomani-Gyulavarsánd in eine neue Licht gestellt haben, und dadurch das umfassende Bild einer Zivilisation in der mittleren Bronzezeit in einer geografisch gut abgrenzbarer Region gezeichnet haben.

Die Ausgabe einer Publikation mit Vorstellung der Teilergebnisse und etwas mehr über die Forschungen, was den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) angeht, ist eine seit langem erwünschte Idee. Der Band ist mit Finanzierung der Behörde für Forschungszuschüsse in Rumänien (CNCSIS), der innerhalb des Hochschulunterrichts funktioniert, im Rahmen des Forschungsprojektes Nr. TE_50/304/2010 verwirklicht worden. Vielen Dank dafür.

Das Handbuch, das die Ergebnisse der etwa zehnjährigen gemeinsamen Forschung synthetisiert, wurde mit wissenschaftlichem Anspruch, aber im ungebundenen Stil erfasst. Zu seiner Zielgruppe zählen sowohl die Fachleute als auch das große Publikum, das sich für die Geschichte interessiert. Die Erklärung für die Herausgabe des zweisprachigen Bandes ist einfach: Unser unverheimlichter Vorhaben ist, dass unsere Erkenntnisse und Forschungsergebnisse, in je weiterem Kreis bekannt werden, indem sie das Bild über das Kulturkomplex von Otomani-Gyulavarsánd näher beschreibt. In der Aus-

együttesen körvonalazva az északnyugat-erdélyi térség őskori fejlődésének egy apró mozzanatát. Kötetünk nem lép és nem léphet fel a teljesség igényével, hiszen még kutatásaink elején – bár nem kezdeti stádiumában – járunk. Érvényesnek érezzük a halbwichi emlékezetelmélet és a poszt-processzualista régészet gondolatait: miszerint a Nagykárolyi-síkság középső bronzkori főnökségi társadalmának általunk végzett rekonstrukciója mindössze a múltból alkotott számos narratíva egyike. Adósságot törlesztünk ezzel a munkával, fogadják hát szeretettel a nagykárolyi tell monográfiát nem helyettesítő, de reméljük olvasásra érdemes művet.

Végezetül köszönetet szeretnénk mondani mindazoknak, akik az évek során részt vettek vagy támogatták a Nagykároly-Bobáld település régészeti feltárását. Köszönet illeti a Szatmárnémeti Megyei Múzeumot, a Nagykárolyi Városi Múzeumot, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemet, az ásatást támogató Szatmár Megyei Tanácsot, Nagykároly Polgármesteri Hivatalát és a nagylelkű helyi vállalkozókat, valamint a Communitas Alapítványt és a Bethlen Gábor Alapot. Köszönettel tartozunk a kutatócsoport többi tagjának: Liviu Martanak, Szócs Péternek és Apai Emesének, akik tudásuk legjavát nyújtották a közös munka során, de szerzőként nem vettek részt vállalkozásunkban. Nem utolsósorban meg kell köszönnünk az ásatáson 2000–2002 és 2010–2011 között résztvevő egyetemi hallgatók tevékenységét. Úgy érezzük, a kötet megjelenése az Ő érdemük is.

Kolozsvár, 2011

A szerzők

gabe erscheinen – selbstverständlich – in unseren früheren Publikationen bereits erfasste Vorstellungen. Die inzwischen klar gewordene Gedanken sind in diesem zusammenfassenden problematisierenden Handbuch verständlicher, etwas markanter verfasst, in Form einer „Archäologie in Bilder“ geschrieben. Wie die Regel dieser Gattung erfordern, ist der Text nicht mit Fußnoten überflutet, wir haben nur die Aufzählung wesentlicher Fachbegriffe erfasst. In unserer Arbeit vereinen sich der Begriff und das Bild zu einer Einheit, indem sie gemeinsam ein winziges Moment der vorzeitlichen Entwicklung der Nordwestzone Siebenbürgens konturiert. Unser Band hat und kann kein Anspruch auf Vollständigkeit erheben, da wir uns am Anfang unserer Forschungen – wenn auch nicht in der Anfangsphase – befinden. Unserer Meinung nach sind die Gedanken der halbwicher Erinnerungstheorie, sowie die der postprozessualer Archäologie gültig: laut dem ist die von uns durchgeführte Rekonstruktion der führenden Gesellschaft in der mittleren Bronzezeit auf der Carei-Ebene (Nagykároly-Ebene) bloß eine der vielen über die Vergangenheit verfasste Narrative. Wir tilgen unsere Schuld mit dieser Arbeit, bitte, empfangen Sie sie mit Liebe, dieses Werk ersetzt die Monographie des Tells von Carei (Nagykároly) nicht, aber wir hoffen, dass es trotzdem ein lesewertes Werk ist.

Letzten Endes möchten wir uns bei all den Leuten bedanken, die während dieser Jahre an die archäologische Enttarnung der Siedlung Carei-Bobald (Nagykároly-Bobald) teilgenommen haben oder die diese unterstützt haben. Wir bedanken uns beim Bezirksmuseum Satu Mare (Szatmárnémeti), beim Museum der Stadt Carei (Nagykároly), bei der Babeş – Bolyai Universität Cluj-Napoca (Kolozsvár), beim Kreisrat Satu Mare (Szatmár), beim Bürgermeisteramt Carei (Nagykároly) und bei den großzügigen örtlichen Unternehmern, bei der Stiftung Communitas und bei Bethlen Gábor Alap, die die Freilegung der Siedlung unterstützt haben. Vielen Dank möchten wir allen Mitgliedern der Forschergruppe aussprechen: Liviu Marta, Péter Szócs und Emese Apai, die während der gemeinsamen Arbeit das Beste Ihres Wissens dargeboten haben, aber als Verfasser haben sie an unserem Unternehmen nicht teilgenommen. Nicht in letzter Reihe sollen wir uns auch für die Arbeit der Hochscholstudenten bedanken, die an den Ausgrabungen zwischen 2000–2002 und 2010–2011 teilgenommen haben. Wir schätzen, dass die Ausgabe des Bandes auch ihr Verdienst ist.

Cluj-Napoca (Kolozsvár), 2011

Die Verfasser

Bevezető

A középső bronzkor, hozzávetőlegesen félezer évet felölelő időszakában, a mozaikszerű kulturális képet mutató Kárpát-medencében, a népcsoportonként egyedi anyagi műveltség kialakulása ellenére, olyan általános életmódbeli, társadalmi és gazdasági jellegzetességek kristályosodtak ki, amelyek alapján egységesen „tell-társadalomról” beszélhetünk. Ebben a kulturálisan sokszínű régióban, a mai északkelet-magyarországi és északnyugat-romániai területeket magába foglaló földrajzi térségben egységes irányba mutató kerámia és bronzműveltséggel fémjelzett kultúrkör alakult ki.

A gazdasági és társadalmi központokként fellépő, erősített, többretegű központi települések, az ún. tellek körül kialakuló, intenzív mezőgazdaságon és állattartáson alapuló „elő-ázsiai és délkelet-európai gazdálkodási mód”, minden korábbi mértéket meghaladó léptékben alakította a vizsgált régió öskörnyezetét. A rendelkezésre álló erőforrások fokozottabb kiaknázását célzó szigorúbb társadalmi szervezettség, a művészi kivitelezésű kerámia- és bronzműveltség illetve a társadalmi és vagyoni rétegződés ellenére a települések mindvégig megőrizték falusias jellegüket. A vizsgált térségben, széleskörű kapcsolatrendszerrel rendelkező virágzó civilizáció alakult ki.¹

Az Alföld peremterületeit is magába foglaló kulturális és földrajzi szempontból összefüggő térség középső bronzkori kultúráinak kutatása – mondhatni – egyidős a kisebb időbeli eltérésekkel kibontakozó szlovákiai, romániai és magyarországi ősrégészettel. A kutatók hamar felfigyeltek a síkvidéki környezetükből látványosan kiemelkedő „lakódombokra”, valamint az őket alkotó közösségek remekművű, fényezett felületű, spirálmintás vagy árkolt bütykökkel díszített edényműveltségére.

A középső bronzkori Otomani-Gyulavarsánd közösségek törzsterületei az Alföld keleti-délkeleti részén terültek el felölelve a Közép-Tiszavidéket, a Nagykárolyi-síkságot, az Ér-, a Berettyó- és a Körösök völgyét.

Az említett népesség térhódítása jelentős etnokulturális változásokat eredményezett a Fehér-Körös és Közép-Tiszavidék közötti területen, többek közt meghonosítva a csontvázas temetkezési rítust is. A korabronzkor végén általánossá vált hamvasztásos-urnás temetkezési szokások azonban tovább élnek a középső bronzkor végéig. Erről tanúskodnak a Nagykárolyi-síkságon és a Nyírség peremvidékén feltárt, kisebb családi temetőként értelmezhető, kettős rítusú (csontvázas/hamvasztásos) sírcsoportok.

A sírokba egy-egy, néha több edényt, az elhunyt társadalmi rangját jelölő (presztízsjavakként értékelhető)

Einleitung

In der mittleren Bronzezeit, die etwa ein halbtausend Jahre umfasst, haben sich im Karpatenbecken, das ein mosaikartiges kulturelles Bild zeigt, trotz der Ausbildung individueller Sachkultur für jede Völkergruppe, solche allgemeine Lebensstil-, gesellschaftliche und wirtschaftliche Charakteristika kristallisiert, aufgrund dessen man einheitlich über „Tell-Gesellschaft” sprechen kann. In dieser vielfältigen kulturellen Region, die heute geografisch auf Gebieten im Nordosten Ungarns und Nordwesten Rumäniens liegt, hat sich ein Kulturkreis entwickelt, der einheitlich in die Richtung von Keramik- und Bronzebearbeitung zeigt.

Die wirtschaftlich und gesellschaftlich aufgebauten, verstärkten, mehrschichtigen zentralen Siedlungen, die um die sog. Telle entstanden sind und die auf intensive Landwirtschaft und Tierzucht basierende „lebendig-asiatische und südost-europäische Denkweise”, haben die Urumgebung der untersuchten Region umwandelt, solchermassen, dass sie jede frühere Maßstäbe übersteigt. Trotz der zur Verfügung stehenden Kraftquellen, der gesellschaftlichen Ordnung für erhöhte, strengere Förderung, der künstlich entworfenen Keramik- und Bronzearbeiten, beziehungsweise trotz der gesellschaftlichen- und Vermögensverschichtung haben die Siedlungen bis zum Ende ihren ländlichen Charakter bewahrt. In der untersuchten Region entstand eine blühende Zivilisation mit erweitertem System der Beziehungen.¹

In der Region, die auch die Randgebiete der Tiefebene umfasst, die kulturell und geographisch gesehen eine zusammenhängende Region bildet, ist die Erforschung der Kulturen der mittleren Bronzezeit – sozusagen – gleichaltrig mit der Urarchäologie, die sich in der Slowakei, in Rumänien und in Ungarn mit kleineren zeitlichen Unterschieden fast zur gleichen Zeit entfaltete. Die Forscher sind in kurzer Zeit auf die aus der platten Umgebung sehenswert ausragenden „Wohnhügel” aufmerksam geworden, sowie auf die Keramikwaren der Gemeinschaften, die diese Kulturen bilden, mit prachtvoll verzierten Exemplaren, mit eingeglätteten Oberflächen, Spiralmustern oder kannelierten Buckeln.

Die Hauptterritorien in der mittleren Bronzezeit der Gemeinschaft von Otomani-Gyulavarsánd befanden sich im ost-südöstlichen Teil der Tiefebene, umfassten die mittlere Theißregion, die Carei-Ebene, das Tal der Eriul- (Ér), Barcău- (Berettyó) und der Crișul (Körös) Flüsse.

Die Expansion der erwähnten Bevölkerung erbrachte bedeutende ethnokulturelle Veränderungen auf dem Gebiet zwischen dem Crișul Alb (Fehér-Körös) und der

harci csákányokat, bronztőröket, bronzlándzsákat, valamint különböző eszközöket és használati tárgyakat helyeztek. Be kell vallanunk azonban, hogy a kutatás jelenlegi állapotában, alig ismerjük az Otomani-Gyulavarsánd közösségek temetkezéseit. Ha eltekintünk a szakirodalomban fellelhető nagyrészt téves információktól² Otomani temetkezések mindössze hat romániai lelőhelyről ismeretesek.

Mindezek ellenére elmondhatjuk, hogy a Kárpát-medencei őskorkutatás talán egyik legizgalmasabb és legösszetettebb kérdéskörével állunk szemben. A mintegy évtizedes kutatásaink eredményeképpen a figyelmet megragadó, remekbekészült tárgyi leletanyag mellett egy paraszti gazdálkodásmódú, társadalmilag jól szervezett, hierarchikus tell-társadalom képe kezd kibontakozni.

Egy terminológiai kérdés margójára

A kialakulása óta terminológiai zűrzavarral küszködő Otomani-Gyulavarsánd kérdéskör szakirodalmában egyaránt találkozunk az Otomani, -Ottomány, -Ottomány B -és Gyulavarsánd kultúra valamint az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum elnevezésekkel. Nem szándékozunk a terminológiai vita bábeli útvesztőibe kalauzolni az olvasót, de kerülni szeretnénk a szakirodalomban előforduló kifejezések önkényes átértelmezését is. A különböző elnevezések gyakran eltérő időrendi besorolást és tartalmat jelölnek. A kötetben szándékosan használjuk a román Otomani kifejezést ennek magyar megfelelője helyett (Ottomány). Véleményünk szerint az Otomani-Gyulavarsánd elnevezés jeleníti meg legjobban az általunk vizsgált középső bronzkori művelődés lényegét. Az Ottomány kultúra elnevezés a magyarországi kutatók olvasatában egy, a korabronzorról a középső bronzkorra való átmeneti időszakra jellemző³, vagy egy, a korabronzkor végét és a középső bronzkor elejét felölelő kulturális jelenség⁴.

Nem részletezzük a szlovák-, lengyel- és német kolégák véleményeit az ún. Otomani-Füzesabony kultúra kelet-szlovákiai és dél-kelet-lengyelországi elterjedését illetően.⁵ Az egymásnak gyakran ellentmondó és igencsak vitatható elképzelések elemzése meghaladná az adott kereteket. Véleményünk szerint ez a problematika – a korszak és a tágabb művelődési kör közös jegyei adta hasonlóságokon túlmenően –, elsősorban a Füzesabony kultúra kutatásához kapcsolódik, és nem az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexuméhoz.⁶

mittleren Theißregion, unter anderem verbreitete sich auch das Ritual der Bodenbestattung. Am Ende der frühen Bronzezeit allgemein gewordene Sitte der Brandschüttungsbestattung in Urnen leben aber weiter bis zum Ende der mittleren Bronzezeit. Darüber zeugen auf der Carei-Ebene und auf dem Randgebiet der Nyírség aufgedeckte, als kleinere Familienfriedhöfen definierbare Grabgruppen mit doppeltem Ritual (Bodenbestattung/ Brandschüttungsbestattung).

In die Gräber wurden je eins, manchmal mehrere Gefäße, Kriegsspitzhacken, Bronzedolche, Bronzelanzen, sowie verschiedene Werkzeuge und Gebrauchsgegenstände, die den gesellschaftlichen Rang des verstorbenen andeuteten (als Prestigegüter bewertet werden konnten) gelegt. Wir müssen aber einsehen, dass in der vorläufigen Phase der Forschung, die Bestattungssitten der Gemeinschaft von Otomani-Gyulavarsánd kaum kennen. Abgesehen von den größtenteils falschen Informationen aus der Fachliteratur² kennen wir nur sechs Fundstellen in Rumänien der Otomani-Bestattungen.

Trotz all dieser können wir behaupten, dass wir uns vor einem dem wahrscheinlich aufregendsten und komplexen Fragenkreis der Urzeitforschung in der Karpatenregion befinden. Als Resultat unserer jahrzentlangen Forschungen, neben dem großartigen materiellen Fundgut, die die Aufmerksamkeit erregt, beginnt sich das Bild einer gesellschaftlich gut organisierten, hierarchischen Tell-Gesellschaft mit Bauerndenkenweise zu entfalten.

Zur Erläuterung einer terminologischen Frage

Zur Fachliteratur des Fragenkreises Otomani-Gyulavarsánd, die seit seinem Entstehen durch ein terminologisches Durcheinander gekennzeichnet ist begegnen wir folgende Bezeichnungen: Otomani, -Ottomány, -Ottomány B – und Gyulavarsánd-Kultur sowie das Kulturkomplex von Otomani-Gyulavarsánd. Unsere Absicht ist den Leser nicht ins babelische Labyrinth der terminologischen Diskussion einzuleiten, wir möchten aber auch die willkürliche Umdeutung der in der Fachliteratur auftretenden Begriffe vermeiden. Die verschiedenen Ausdrücke deuten oft an eine andere zeitliche Einordnung oder an verschiedene Inhalte. Im Band verwenden wir absichtlich den rumänischen Begriff Otomani statt seiner ungarischen Variante (Ottomány). Unserer Meinung nach entspricht die Benennung Otomani-Gyulavarsánd am besten für die Bezeichnung des

A kötetbe foglaltak minél könnyebb érthetősége végett felhívánk a figyelmet az Ottomány-, Otomani- és Gyulavarsánd kultúra elnevezések szakirodalombeli használatának néhány tudománytörténeti buktatójára:

A II. világháborút megelőző időszakban vagy rögtön a világegést követő években mind a romániai mind a magyarországi kutatók felfedezik északkelet-Magyarország és északnyugat-Románia középső bronzkori leletanyagának rokoníthatóságát. Míg a Füzesabony kultúrát illetően⁷ több adat állt a kutatók rendelkezésére⁸ a Tisza középső folyása, a Körösök, az Ér és Maros által közrezárt területen, az 1950–1960 között zajló békési ásatás befejeződése előtt, Marjai Szabó István, Krammer Nándor, Domokos János, Roska Márton és Dorin Popescu ásatásai nyomán a Gyulavarsándi-Laposhalom kutatottsága jórészt meghaladta a más régészeti lelőhelyekét.⁹

A romániai és magyarországi kutatásban jelentkező terminológiai eltérések gócpontját Roska Márton 1941-ben megjelent tanulmánya jelenti. Talán az életében bekövetkezett, nem mindig szerencsés sorsfordulatok és a II. világháború éveiben kialakult politikai helyzet miatt történhetett meg, hogy a kitűnő, széles látókörű szakemberként ismert Roska nem használta a Ion Nestor által javasolt Otomani kultúra elnevezést.¹⁰

Roska Márton a Körösök és az Ér mentén elterjedt, valamint Magyarországon is szélesebb körben nyomon követhető „mívelődést” Gyulavarsánd kultúráként határozza meg.¹¹ Roskát idézve Banner János és Bóna István honosítja meg a Gyulavarsánd csoport illetve -kultúra elnevezést a magyarországi szakirodalomban. A Gyulavarsánd elnevezés alkalmazásának esetleges szubjektív tényezői mellett a választás logikusnak tűnhetne, ha a békési tell-monográfia publikálása rögtön az ásatások befejeződése után és nem 1974-ben történik. 1958-ig Gyulavarsándról származott a legtöbb és legjobban dokumentált régészeti leletanyag. Időközben, 1958-tól, Ordentlich Ivan folytatja az Otomani-Várhegyi (Érotomány) régészeti feltárásokat és az új kutatások tükrében Ion Nestor megírja Románia történeti kézikönyvében az Otomani kultúrára vonatkozó összegző tanulmányt.¹² A bonyolultnak ígérkező terminológiai kérdés viszonylag egyszerű megoldásra talált. A békési tell monográfiájának publikálásakor Banner János figyelmen kívül hagyja az 1967-es évet követő romániai publikációkat, és a telepét a Gyulavarsánd kultúrába sorolja. Mindez érdekes helyzet kialakulását eredményezte: Banner egy Magyarország területén lévő kultúrát egy romániai lelőhely magyar megnevezésével jelölt. Vele ellentétben Roska Márton javasolhatta a Gyulavarsánd elnevezést, mert 1941-ben a település még Magyarország területéhez tartozott.

Wesens der von uns untersuchten mittlerbronzzeitlichen Kultur. Die Benennung Ottomány-Kultur ist in der Deutung von ungarischen Forschern eine kulturelle Erscheinung, die auf die Umgangsperiode von der frühen Bronzezeit bis zur mittleren Bronzezeit charakteristisch ist³, oder eine Kulturerscheinung, die das Ende der frühen Bronzezeit und den Anfang der mittleren Bronzezeit umfasst⁴.

Wir gehen darauf nicht näher an, was die Meinung der slowakischen, polnischen und deutschen Kollegen ist, betreffend die Verbreitung der sog. Otomani-Füzesabony-Kultur in der Ostslowakei und im Südosten Polens.⁵ Die Analyse der oft entgegenstehenden und stark bestrittenen Vorstellungen würde die gegebenen Rahmen überschreiten. Unserer Meinung nach knüpft sich diese Problematik – abgesehen von den gemeinsamen Ähnlichkeiten der Periode und der Merkmale des weiteren Kulturkreises – in erster Linie an die Forschung der Füzesabony-Kultur, und nicht an den Kulturkomplex von Otomani-Gyulavarsánd.⁶

Wegen je leichter Verständlichkeit der im Band Erscheinenden erwähnen wir einige wissenschaftsgeschichtliche Fallen in der Fachsprache für das Verwenden der Bezeichnungen für die Kulturen Ottomány-, Otomani- und Gyulavarsánd:

In der Periode vor dem 2. Weltkrieg oder in den gleich darauf folgenden Jahren entdecken sowohl die rumänischen als auch die ungarischen Forscher die Verwandtschaft des mittlerbronzzeitlichen Fundmaterials im Nordosten Ungarns und Nordwesten Rumäniens. Was die Füzesabony-Kultur angeht⁷ stehen mehrere Daten zur Verfügung der Forscher⁸ auf dem Gebiet umrahmt von den Flüssen des mittlerem Theiß, der Flüsse Crişul (Körös), Eriul (Ér) und Mureş (Maros), vor dem Beenden der Ausgrabung zwischen 1950–1960 in Békés, die Erforschungen bei Gyulavarsándi-Laposhalom, die nach Ausgrabungen von Marjai Szabó István, Krammer Nándor, Domokos János, Roska Márton und Dorin Popescu entstanden sind, überschritten in großem Maß andere archäologische Fundstellen.⁹

Den Mittelpunkt der terminologischen Unterschiede in der rumänischen und ungarischen Forschung bedeutete die 1941 erschienene Studie von Roska Márton. Dank seiner möglicherweise während seiner Lebensgeschichte stattgefundenen, nicht immer glücklichen Ereignissen und der nach dem 2. Weltkrieg kristallisierten politischen Lage konnte Roska, der als hervorragender Fachmann mit breitem Blickfeld bekannt war, auf die von Ion Nestor vorgeschlagene Benennung der Kultur Otomani verzichten.¹⁰

Roska Márton bezeichnet die Kultur die um die Flüsse Crişul (Körös) und Eriul (Ér) verbreitet war, be-

Doktori disszertációjának publikálásakor Bóna István a Gyulavarsánd leletanyagot beépíti a Spirálbuckelgefäße kultúrába.¹³ A könyv, tudományos színvonala folytán, referenciamunkát jelentett és jelent a különböző régészgenerációk számára. Az idő folyamán a Bóna István javasolta Spirálbuckelgefäße kultúra fogalmát a szakemberek átértékelték, de terminológiai szempontból a Gyulavarsánd elnevezés végérvényesen meghonosodott a magyarországi szakirodalomban. A magyarországi mikroregionális régészeti kutatások¹⁴, – ha utalnak is az erdélyi leletanyagra, – nem elemzik azt. A Bóna István által a Gyulavarsánd kultúra törzsterületéhez sorolt északnyugat-erdélyi régió – mondhatni – feledésbe merült.

Ezzel párhuzamosan a román kutatók csak a Ion Nestor által, 1933-ban, bevezetett Otomani kultúra elnevezést használták.

A kérdéskör kutatása a határ mindkét oldalán lényeges eredményeket ért el. Nagyobb ásatások zajlottak a Berettyó és az Ér völgyében valamint a Nagykarolyi-síkságon, de a túl mélyen gyökerező terminológiai zűrzavart – a próbálkozások ellenére¹⁵ – nem sikerült feloldani.

Óvakodnunk kell, a teljes romániai és magyarországi elterjedési terület leletanyagának Otomani vagy Gyulavarsánd kultúra kifejezéssel való jelölésétől, bár a magunk részéről indokoltsága esetén el tudnánk fogadni bármelyiket. Nem tartjuk kizártnak, az Otomani és Gyulavarsánd kultúrák azonosságát, de a két kultúra régészeti hagyatékának elemzése, jelenleg, nem teszi lehetővé ennek bizonyítását, mindössze rokoníthatóságot enged meg. A romániai és magyarországi régészek által alkalmazott terminológia eltéréseinek végső megoldásáig, – úgy véljük, – a régészeti leletanyag által megengedett és a két különböző régészeti iskola hagyományainak is megfelelő Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum elnevezést kellene elfogadnunk. Abban az esetben, ha a további kutatások nem bizonyítják a két kultúra azonosságát, szükségessé válik a terminológia újraértékelése.

Mi a tell?

A tell arab szó és a közel-keleti szóhasználatban kiemelkedést, dombot jelent. A kifejezés szakirodalmi használatának úttörői, a francia régészek által már 1906-tól alkalmazott terminológia mindössze csak a második világháború után válik általánossá.¹⁶ A XIX. század végén tevékenykedő magyar régészek *terramaréknak* nevezik a Magyar Alföld halomszerű településeit.¹⁷ Méltatlan lenne

ziehungsweise die auch in Ungarn in weiterem Kreis verfolgbare „Kultur” als Gyulavarsánd-Kultur.¹¹ Aufgrund von Roska verwenden Banner János und Bóna István die Bezeichnung Gyulavarsánd-Gruppe beziehungsweise -Kultur in der ungarischen Fachliteratur. Neben eventuellen subjektiven Aspekten des Verwendens der Bezeichnung Gyulavarsánd könnte die Wahl als logisch erscheinen, wenn die Veröffentlichung der Tellmonographie von Békés gleich nach der Beendigung der Ausgrabungen und nicht im Jahre 1974 stattgefunden wäre. Bis 1958 stammten von Gyulavarsánd die meisten und am besten dokumentierte archäologische Fundmaterialie. Inzwischen führt ab 1958 Ordentlich Ivan die Freilegungen von Otomani-Várhegyi (Érotomány) fort und im Spiegel der neuen Forschungen erfasst Ion Nestor seine zusammenfassende Studie im geschichtlichen Handbuch Rumäniens, was die Otomani-Kultur angeht.¹² Die kompliziert erscheinende terminologische Frage fand eine relativ einfache Lösung. Beim publizieren der Tellmonographie von Békés lässt Banner János die Publikationen nach dem Jahre 1967 in Rumänien außer Acht und ordnet die Siedlung in die Gyulavarsánd-Kultur ein. All diese hatten als Ergebnis das Auftreten einer interessanten Situation: Banner benannte eine die sich auf dem Gebiet Ungarns befindende Kultur mit dem ungarischen Namen einer rumänischen Fundstelle. Im Gegensatz zu ihm konnte Roska Márton den Namen Gyulavarsánd vorschlagen, da im Jahre 1941 die Siedlung noch Ungarn angehörte.

Als Bóna István seine Doktorarbeit publizierte, baute er das Fundmaterial von Gyulavarsánd in die Kultur der Spirálbuckelgefäße ein.¹³ Das Buch, stellte und stellt für die verschiedenen Archäologengenerationen dank seinem wissenschaftlichen Niveau eine Referenzarbeit dar. Während jener Zeit haben die Fachleute den von Bóna István vorgeschlagenen Begriff der Kultur der Spirálbuckelgefäße umgewertet, aber aus terminologischer Hinsicht hat sich die Benennung Gyulavarsánd in der Fachliteratur von Ungarn endgültig verankert. Die mikroregionalen archäologischen Forschungen von Ungarn¹⁴, – auch wenn sie sich auf das siebenbürgische Fundmaterial beziehen, – analysieren diese nicht. Die nordwestliche Region Siebenbürgens, die von Bóna István zum Grundgebiet der Gyulavarsánd- Kultur gezählt wurde – kann man sagen – ist vergessen worden.

Parallel dazu haben die rumänischen Forscher nur die von Ion Nestor im Jahre 1933 eingeführte Bezeichnung der Otomani-Kultur verwendet.

Die Erforschung des Fragenkreises hat an beiden Seiten der Grenze wichtige Ergebnisse erzielt. Größere Ausgrabungen fanden im Barcău-Tal (Berettyó-Tal) und im Eriul-Tal (Ér-Tal), sowie auf der Carei-Ebene

azonban ennek okán kárhozzátunk a magyar archeológia és ősrégészet megteremtőit. A komoly szakmai munkát példázza, hogy az 1876-ban Magyarországon rendezett VIII. Nemzetközi Ős- és Koratörténeti Kongresszus alkalmával megtekintett régészeti feltárások szemléjekor a résztvevők a Tószegi tell ásatásait is megtekinthetik. A századforduló után, 1906-ban kezdődő Márton Lajos vezette tószegi régészeti kutatások pedig nem csak a kor követelményei szerint nevezhetők módszeresnek és modernnek, annak ellenére, hogy a kutató szintén *terramarénak* nevezi a Tószeg-Laposhalom települését.¹⁸

Az 1876-os régészeti kongresszus hatására megindult nagyobb arányú terepmunka, az egymással ebben versengő vidéki múzeumok és történeti társaságok tevékenysége meghozta gyümölcsét. Ifj. Gyalokay Lajos, Cséplő Péter és Bölöny János gyűjtései illetve Osváth Pál, Hampel József, Zoltai Lajos és a nyugalomba vonulása után (kb. 1882-től) a nagyváradi lakóssá vált Rómer Floris tevékenysége nyomán a századforduló első harmadára olyan Berettyó- és Ér völgyi tellek és többretegű telepek váltak ismertté mint: a Szalacs-Vida domb, Mezőterem-Kendereshalom, Nagykároly-Bobáld, Bakonszeg-Csapszékpart, vagy a Biharszentjános-Klastromdomb, Ottomány-Földvár és Érkörtléves-Égetőhegy. Az említett telepeket a kutatás többnyire földváraknak nevezte.¹⁹ Az ásatások és a különböző gyűjtésekből származó leletek folyamatos feldolgozásának köszönhetően a XX. század harmincas éveinek végére már számottevő, sok esetben mindmáig érvényes ismeretanyag halmozódott fel. Ekkor az észak-itáliai *terramarék* és az alföldi halmok hasonlóságával kapcsolatos kételyeit már 1912-ben megfogalmazó Roska Márton²⁰ és ezek kisérsései párhuzamait először felvető Tompa Ferenc²¹ az alföldi telleteket a folyamatos és intenzív egy helyben lakás eredményének tekinti. Valószínűleg Tompa hatására nevezi Patay Pál telleteknek a pécskai és tószegi bronzkori településeket.²²

A második világháborút követő rendszerváltás, a tudományos élet szovjet mintára történő átszervezése, a politikai helyzethez való szükségszerű alkalmazkodás számos negatívuma ellenére az ötvenes évektől kezdődően mind Romániában mind Magyarországon több nagyobb léptékű régészeti feltárás intézményi és pénzügyi kereteit biztosította. A Békés-Városerdő, Otomani-Várhegy és Földvár vagy Székudvar-Căvăjdia telepek (stb.) ásatásait illetve Banner János, Dorin Popescu, Bóna István és Ordentlich Iván munkásságát követően válik általánossá a földrajzi környezetükből kiemelkedő többretegű őskori telepek tellnek nevezése, és a tell fogalom használata.²³

Nem áll szándékunkban áttekinteni a tell elnevezés szaknyelvben való meghonosodásának további stáció-

(Nagykárolyi-Ebene) statt, aber das zu tief verwurzelte terminologische Durcheinander – trotz der Versuche¹⁵ – konnte nicht beseitigt werden.

Wir sollten vermeiden das ganze Fundmaterial auf allen verbreiteten Gebieten in Rumänien und Ungarn als Otomani-Kultur oder Gyulavarsánd-Kultur zu bezeichnen, obwohl unsererseits im begründeten Fall jede der beiden Varianten annehmbar wäre. Es ist nicht auszuschließen, dass die Otomani-Kultur und Gyulavarsánd-Kultur die gleichen sind, aber die Auswertung der archäologischen Funde beider Kulturen erlaubt momentan kein Beweisen dieser Tatsache, es ist nur die Hypothese ihrer Verwandtschaft möglich. Bis zur endgültigen Lösung der terminologischen Unterschiede, die von rumänischen und ungarischen Forschern verwendet werden, – sollte unserer Meinung nach, – die vom archäologischen Fundmaterial erlaubte und den Traditionen beider archäologischen Schulen entsprechende Bezeichnung als Kulturkomplex von Otomani-Gyulavarsánd akzeptiert werden. Wenn die weiteren Forschungen die Gleichheit der beiden Kulturen nicht beweisen können, erscheint die Notwendigkeit der Neuerwertung der Terminologie.

Was ist ein Tell?

Der Tell ist ein arabisches Wort und bezeichnet in naheöstlicher Wortdeutung eine Abhebung, einen Hügel. Die ab 1906 zuerst von französischen Archäologen verwendete Terminologie für diesen Begriff in der Fachliteratur, wird erst nach dem zweiten Weltkrieg allgemein verwendet.¹⁶ Die ungarischen Archäologen bezeichnen am Ende des 19. Jahrhunderts als *Terramaren* die hügelartigen Siedlungen auf der Ungarischen Tiefebene.¹⁷ Es wäre aber unwürdig deswegen die Begründer der ungarischen Archäologie und Urarchäologie zu verurteilen. Als Beispiel für die ernste Facharbeit konnten die Teilnehmer, an dem im Jahre 1876 in Ungarn veranstalteten VIII. Internationalen Kongress der Ur- und Frühzeitgeschichte während der Inspektion der archäologischen Freilegungen auch die Ausgrabungen des Tells Tószeg besichtigten. Nach der Jahrhundertwende, im Jahre 1906 begonnene, unter Leitung von Márton Lajos laufende archäologische Forschungen von Tószeg können nicht nur laut dem Zeitgeist als systematisch und modern beschrieben werden, obwohl der Forscher die Siedlung in Tószeg-Laposhalom auch als *Terramaren* bezeichnet.¹⁸

Als Wirkung des archäologischen Kongresses im Jahre 1876 begann eine große Terrainarbeit, die örtli-

it.²⁴ Rá kell mutatnunk azonban, hogy a mára már divatos kifejezés romániai és magyarországi szakirodalmi alkalmazását még mindig fogalmi és terminológiai zűrzavar övezi. A kérdés rendszerezésére tett próbálkozások ellenére²⁵ a kutatás a legtöbb többrétegű erődített települést tellnek nevezi. Véleményünk szerint ezek a sajátságos (legalább három településszintet számláló és egyméteres alsó rétegvastagság-határral rendelkező) többnyire erődített telepek egy-egy mikrorégió gazdasági-, kereskedelmi- és hatalmi központját jelentették.²⁶ Az őket körülvevő területeken ún. szatellit-települések gyűrűjét figyelhetjük meg. Ezt a situációt tükrözi a Nagykaroly-Bobáld is, ahol a tell telep körül öt – a központi településsel egykorú – nyílt települést azonosítottunk. A Kárpát-medence tell telepeinek méretei sokkal szerényebbek hosszabb ideig lakott keleti társaikénál, hiszen a talajképződés folyamatának biológiai, kémiai, fizikai és természeti feltételei (eltérő nyersanyagok, éghajlat, domborzati és vízrajzi viszonyok), illetve az antropogén rétegek lerakódásának körülményei egyaránt eltérőek. Az utóbbit kiválóan példázza, hogy a keleten napjainkban is alkalmazott – kőalapot és a napon szárított téglát használó – építkezési technika, térségünkben jóval szerényebb, sövényfalas, gerendavázis szerkezetű építményekkel helyettesítődik. Az éles különbségek ellenére azonban ugyanarról a folyamatról van szó: egy közösség huzamosabb, folyamatos egyhelyben lakása által lezajlott intenzív antropogén réteggépződési folyamat és egy hierarchizált társadalmi berendezkedés, valamint az ehhez társuló sajátos gazdasági és ideológiai rendszer együttesen jelenti a tellt.

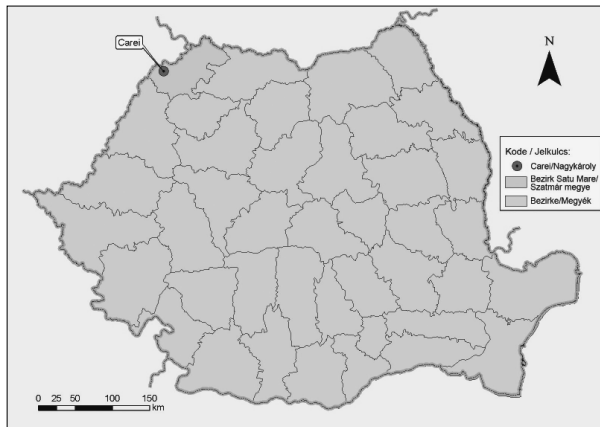
A Nagykaroly-Bobáld tell földrajzi elhelyezkedése és természeti környezete:

Nagykaroly városa a mai Szatmár megye nyugati részén, a nevét viselő síkságon fekszik. (1. kép) A Nagykarolyi-síkság a Nyírség keleti felén húzódik, tengerszint feletti átlagmagassága 150–160 m, mintegy 30–40 méteres szintkülönbséggel magasodva a vele szomszédos Ér-síkság fölé. A vizsgált régiót egykor keleti oldalán az Ér-síkság kontinentális dűnekezeibe ékelődött lápos terület, a Vermes mocsár, nyugatról a Kraszna mocsaras árterülete, míg északkeletről – az 1890-es lecsapolásáig, a maga 400 km²-ével, Európa legnagyobb eutróf mocsara, – az Ecsedi-láp határolta.²⁷ A Tisza, Szamos és a Kraszna folyók a jégkorszak végén kialakult – dűneközi mocsarakkal és kisebb nyílt vizekkel tarkított, pataktól

chen Museen und geschichtlichen Gesellschaften wett-eiferten miteinander und ihre Tätigkeit erbrachte Resultate. Die Sammlungen von Ifj. Gyalokay Lajos (der Junge), Cséplő Péter und Bölöny János, beziehungsweise diejenige von Osváth Pál, Hampel József, Zoltai Lajos und für seine Tätigkeit nach seiner Pensionierung bekannt gewordener Rómer Floris (etwa ab 1882), der nachher Bewohner von Oradea (Nagyvárad) geworden ist, wurden im ersten Drittel der Jahrhundertwende mehrere Tellsiedlungen im Barcău-Tal (Berettyó) und im Eriul-Tal (Ér) bekannt, mit solchen mehrschichtigen Siedlungen wie: der Hügel Sălăcea-Vida (Szalacs-Vida), Tiream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom), die Hügel von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobáld), Bakonszeg-Csapszékpart, oder Sântion-Klastromdomb (Biharszentjános-Klastromdomb), Otomani-Földvár (Ottomány-Földvár) und Curtuiuşeni-Égetőhegy (Érkörtvélyes-Égetőhegy). Die genannten Siedlungen wurden in der Forschung meistens als Turmhügelburg (Motte) bezeichnet.¹⁹ Dank der Ausgrabungen und der systematischen Verarbeitung der Funde aus verschiedenen Sammlungen häuften sich bis zum Ende der dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts bereits zahlreiche, in vielen Fällen bis heute gültige Wissensmateriale. Dann beschreibt Roska Márton bereits 1912 seine Zweifel betreffend die Ähnlichkeit der *Terramaren* von Norditalien und die Bodenerhebungen der Tiefebene²⁰ und die Ähnlichkeiten zu den kleinasiatischen Tellsiedlungen werden zuerst von Tompa Ferenc formuliert²¹ und so werden die Tellsiedlungen der Tiefebene als Ergebnis eines ständigen und intensiven Wohnens an einem Ort betrachtet. Wahrscheinlich kennzeichnet Patay Pál beeinflusst von Tompa die bronzezeitlichen Siedlungen in Pécska und Tószeg als Tellsiedlungen.²²

Die Systemwandlung nach dem zweiten Weltkrieg, das Umorganisieren des wissenschaftlichen Lebens nach sowjetischem Muster, die notwendige Anpassung an die politische Lage sicherte ab den fünfziger Jahren trotz seiner zahlreichen negativen Aspekte sowohl in Rumänien als auch in Ungarn die institutionelle und finanzielle Grundlage für mehrere großzügige archäologische Freilegungen. Nach Ausgrabung der Siedlungen von Békés-Városerdő, Otomani-Cetate (Várhegy) und Cetatea de pământ (Földvár) oder Socodor (Székudvar)-Căvăjdia (usw.) beziehungsweise dank der Tätigkeit von Banner János, Dorin Popescu, Bóna István und Ordentlich Iván erscheint die Verwendung der Bezeichnung „Tell“, für die aus ihrer geographischen Umgebung hervorragenden mehrschichtigen urzeitlichen Siedlungen, und der Tell als Begriff wird verallgemeinert.²³

Wir beabsichtigen nicht weitere Stationen der Einbürgerung des Begriffs Tell in der Fachsprache durch-

1. kép Nagykároly város földrajzi fekvése és a megye közigazgatási térképe

Abb. 1. Die geografische Lage der Stadt Carei (Nagykároly) und die Verwaltungskarte des Rumänien Bezirke

2. kép A Nagykároly-Bobáld tell, modern látkép. Légifelvétel

Abb. 2. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld), Luftbild, moderne Ansicht

3. kép A Nagykároly-Bobáld tell, modern látkép. Légifelvétel

Abb. 3. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld), Luftbild, moderne Ansicht

zusehen²⁴ Wir möchten aber darauf hinweisen, dass die Verwendung der heute modischen Bezeichnung in der Fachsprache in Rumänien und in Ungarn immer noch durch ein begriffliches und terminologisches Durcheinander gekennzeichnet ist. Trotz Versuche der Systematisierung dieser Problematik²⁵ bezeichnet die Forschung die meisten mehrschichtigen befestigten Siedlungen als Tellsiedlungen. Unserer Meinung nach waren diese spezifischen befestigten Siedlungen (aus mindestens drei Siedlungsschichten bestehende und mit einer unteren Grenze der Schichtgröße von einem Meter) ein Wirtschafts- und Handelszentrum oder Sitz der Macht für jede Mikroregion.²⁶ Auf den Gebieten um sie herum kann man den Ring der sog. Satellitensiedlungen beobachten. Diese Situation widerspiegelt sich in Carei-Bobal (Nagykároly-Bobáld) auch, wo um die Tellsiedlung fünf – mit der mittleren Siedlung gleichaltrige – offene Siedlungen identifiziert worden sind. Die Größen der Tellsiedlungen im Karpatenbogen sind bescheidener als die östlichen Tellsiedlungen, die länger bewohnt waren, da die biologischen, chemischen, physischen und natürlichen Bedingungen des Prozesses der Bodenbildung (andere Rohstoffe, verschiedenes Klima, andere Höhenterrainverhältnisse und verschiedene hydrographische Verhältnisse), sowie die Bedingungen der Ablagerung von Anthropogen-Schichten auch verschieden sind. Ein hervorragendes Beispiel dafür ist, dass im Osten auch heutzutage noch verwendete – Steine als Grund und die an der Sonne ausgetrockneten Ziegel – Bautechnik, in unserer Region viel bescheidener ist, es wird mit Bauten aus Heckenzaun, Balkengerüst ersetzt. Trotz der strengen Unterschiede geht es aber um den selben Vorgang: es ist ein intensiver anthropogener Schichtbildungsprozess einer Gemeinschaft, die für längere, ununterbrochene Zeit an einem Ort wohnte und einer hierarchisierten gesellschaftlichen Ordnung, mit dem dazupassenden spezifischen wirtschaftlichen und ideologischen System, beide zusammen bedeuten den Tell.

Die geografische Lage und natürliche Umwelt der Tellsiedlung Carei-Bobal (Nagykároly-Bobáld)

Die Stadt Carei (Nagykároly) liegt im westlichen Teil des heutigen Kreises Sathmar (Szatmár / Satu Mare), auf der Ebene, die seinen Namen trägt. (Abb. 1) Die Carei-Ebene liegt im östlichen Teil von Nyírség, seine Allgemeinhöhe über dem Meeresspiegel beträgt 150–160

4. kép A Mérges patak elöntés terület, modern látkép
Abb. 4. Das flussgebiet der Mérges Bach, moderne Ansicht

5. kép A Mérges patak elöntés terület, modern látkép
Abb. 5. Das flussgebiet der Mérges Bach, moderne Ansicht

6. kép A Mérges patak elöntés területének növényzete, modern látkép
Abb. 6. Die Umwelt der Mérges Bach, moderne Ansicht

7. kép A Mérges patak elöntés területének növényzete, modern látkép
Abb. 7. Die Umwelt der Mérges Bach, moderne Ansicht

barázdált – hatalmas homokhordalékait a szél fokozatosan a mai jellegzetes tájjá szelídítette. A paraszti majd nagyipari gazdálkodás, a folyószabályozások és az Ecse-di-láp lecsapolása következtében a mozaikos bronzkori természeti környezet napjaink kultúrpusztájává lényegült át.

A szabálytalan kör alakú Bobáld-domb²⁸, adminisztratív szempontból a város belterületéhez tartozik, és a modern település központjától mintegy négy kilométerre található, délkeleti irányban. A Mérges-patak partján, egy az árterületből kiemelkedő magasabb háton található középső bronzkori tell a megyei múzeum és a városi tanács kezelésében álló műemlékvédelmi terület. (2–7. kép) Az tellt övező ún. szatellit-települések azonban már magántulajdonban lévő – mezőgazdaságilag megművelt – parcellákon fekszenek. (8–10. kép) A tell a Nagykárolyi-síkság egyik vízválasztó vonalában helyezkedik el. A Bobáld-dombtól északnyugatra lévő Sárosvölgy és a Papírgyár pataka, a domb közvetlen közelében folyó Mérges, illetve az egykor a város közelében csörgedező

m, und damit liegt ihr Höhenunterschied 30–40 m höher als die benachbarte Eriul-Ebene (Ér). Die Grenzen der untersuchten Region waren einst im Osten die Eriul-Ebene, ein in die kontinentale Nähe der Dunnen eingeschlossenes Moorgebiet, der Vermes-Sumpf, im Westen das sumpfige Überschwemmungsgebiet des Crasna (Kraszna) Flusses, und im Nordosten – bis zur Entwässerung im Jahre 1890, mit seinen 400 km² der größte Eutrophsumpf Europas, – das Moor von Ecsed.²⁷ Das riesige Sandalluvium der Flüsse Theiß, Somes (Szamos), und Crasna (Kraszna) gemeinsam mit dem die am Ende der Eiszeit entstandenen – zwischen den Dunnen und kleineren Gewässern untermischten, von Bächen zerfurchten Gebiet – wurde vom Wind allmählich bis zur heutigen charakteristischen Landschaft gemildert. Infolge der Bauernwirtschaft und später der Großindustriewirtschaft, der Flussregulierungen und der Entwässerung des Ecsed-Moores verwandelte sich die mosaikartige natürliche Umwelt der Bronzezeit zum heutigen Kulturömland.

8. kép A Nagykároly-Bobáld tell és a Bolald I-1b szattelit település modern látképe

Abb. 8. Satellitensiedlung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld), moderne Ansicht

9. kép A Nagykároly-Bobáld tell és a Bolald IIa szattelit település modern látképe

Abb. 9. Satellitensiedlung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld), moderne Ansicht

10. kép A Nagykároly-Bobáld tell és a Bolald I-2a szattelit település modern látképe

Abb. 10. Satellitensiedlung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld), moderne Ansicht

Der Form nach ist der Bobald-Hügel ein unregelmäßiger Kreis²⁸, verwaltungsmäßig gehört er zum Stadtinneren und es liegt etwa vier Kilometer vom Stadtzentrum entfernt, in südöstlicher Richtung. Am Ufer des Merghes (Mérghes)-Baches, auf einer höheren Fläche, die aus der Flussaue hervorragt befindet sich der mittelbronzezeitliche Tell, ein Denkmalschutzgebiet, das vom Bezirksmuseum und vom Stadtrat verwaltet wird. (Abb. 2–7.) Die sog. Satellitensiedlungen um den Tell herum sind aber schon im Privatbesitz – auf landwirtschaftlich bearbeiteten Parzellen. (Abb. 8–10) Der Tell befindet sich auf einer Linie der Wasserscheide der Carei-Ebene. Die Bächen nordwestlich vom Bobald-Hügel, Sárosvölgy und Papírgyár, der Merghes (Mérghes) Bach, der unmittelbar in der Nähe des Hügel fließt, bzw. der einst in der Nähe der Stadt rieselnde Bach Kis-Károly mündeten in das Ecedea (Ecsed)-Moor. Etwas südöstlich vom Hügel treffen sich die Carei-Ebene und Eriul (Ér)-Tal in Richtung der Dörfer Ghenci (Gencs) und Ti-ream (Mezőterem). (Abb. 11.)

Heutzutage erwartet diejenige, die sich dem Tell annähern der Anblick eines Hügels, der aus dem grünen Maisfeld hervorragt. (Abb. 12.) Nehmen wir aber durch, wie konnte der Tell und seine breitere natürliche Umwelt einst aussehen!

In der erdgeschichtlichen Gegenwart bildete das Gebiet von zahlreichen, in mehrere Arme geteilten, ihren Fluss oft verändernden Flüssen auf der Carei-Ebene und im Eriul-Tal, der Raum zwischen Donau und Theiß und das nordöstliche Gebiet Ungarns Teil einer weiteren geographischen Region mit derselben Vegetation.²⁹ Wenn man die Resultate der an mehreren Stellen der Ungarischen Tiefebene durchgeführten palinologischen Forschungen vergleicht, kann man mit der Auswertung der aus dem Eriul-Tal stammenden Muster feststellen, dass die Region der Carei-Ebene auch eine Waldsteppenvegetation und ein dementsprechendes Klima hatte.³⁰ Aufgrund des Pollendiagramms vom Eriul-Tal untersuchtes Gebiet wurde dies von einem bedeutenden mit Erdnussbestand, mit Eichen und Fichten gemischtem Waldblock bedeckt.³¹ Die Verminderung der Pollenrate der flaumigen Eiche, der Linde und der Bernsteinarten, das Verbreiten des Pollens der Hainbuche sowie der Schilfarten und Lieschgräser, der Kieselalgen, des Ährigen Tausendblatts und des Igelkolbens deuten an das Auftreten kälterer und nasser Periode. Die markantere Anwesenheit der Pollenrate der Getreidearten und der Pflanzenarten, die stehenden Gewässer bevorzugen, weisen gemeinsam mit dem Abnehmen des Baumpollens auf die stets annehmende umweltformende Tätigkeit der mittelbronzezeitlichen Gemeinschaften an. Zugleich mit der Verstärkung des menschlichen Ein-

Kis-Károly pataka az Ecsedi-lápra ömlött. A dombtól kissé délkeletre található a Nagykárolyi-síkság és az Ér völgye Gencs és Mezőterem falvak irányában. (11. kép)

Napjainkban a tell felé közeledőket egy, a zöld kukoricatengerből kiemelkedő domb látványa fogadja. (12. kép) De tekintsük át hogyan nézhetett ki a tell egykori tágabb természeti környezete!

A földtörténeti jelenkorban a számos ágra bomló, folyásukat gyakorta változtató folyók által barázdált Nagykárolyi-síkság és az Ér völgye, a Duna-Tisza-köz és Magyarország északkeleti területe egy azonos vegetációjú tágabb földrajzi régió része volt.²⁹ A Magyar Alföld különböző pontjain végzett palinológiai kutatások eredményeit összevetve az Ér völgyéből származó minták értékelésével megállapíthatjuk, hogy a Nagykárolyi-síkságot is felölelő térség egy erdős-sztyepp növényzettel és ennek megfelelő klímával rendelkezett.³⁰ Az Ér-völgyi pollendiagram alapján a vizsgált területet egy jelentős mogyoróállománnyal rendelkező tölgyel kevert lucfenyős erdőtömb borította.³¹ A molyhos tölgy, hárs illetve és borostyán-fajták pollenarányának csökkenése, a gyertyán megjelenése illetve a nád- és sásfélék, a kovamoszatok, a fűzérés süllyőhínár és a békabuzogány pollenjének előretörése hidegebb és nedves időszak bekövetkezését jelzi. A gabonafélék és az állóvizeket kedvelő növényfajták pollenarányának markánsabb jelenléte a fapollen csökkenésével együtt a középső bronzkori közösségek egyre fokozódó környezetalakító tevékenységét mutatja. Az emberi hatások felerősödésével egyidőben a tavi rendszer lassan feltöltődik, és a parti övezetek elmocsarasodnak.³² A román palinológusok által „bükk-kor-ként” emlegetett³³, a Holocén szubboreális szakaszát az éghajlat egyenletes, jelentős ingadozások nélküli folyamatos lehűlése valamint a megnövekedett csapadékmennyiség jellemzi.³⁴ Az újabb északnyugat-romániai kutatások értelmében a korszakban tölgy- és gyertyánal kevert bükk erdők léteztek. A bükk előretörése, a vízinövények, a tőzegmoha-fajok és taposottgyomok pollenje alapján egy nyitottabb erdőtípus és vizes-lápos környezet képe bontakozik ki.³⁵ A Nagykárolyi-síkság tözsomszédságában, a nyírségi hordalékkúpon elhelyezkedő bátorligeti-láp palinológiai és faunisztikai vizsgálata szintén egy, – a neolitikum időszakában kialakult és a középső bronzkor végéig fennálló, – nyitottabb, gazdag cserjeszinttel rendelkező erdőtípusra utal. A kutatás tanúságai szerint, a nagyvadak mellett itt kiváló élettérre leltek a napsütötte, nyílt vegetációjú területeket benépesítő ún. fénykedvelő puhatestűek, az erdei környezetben élő pockok, pelék, egér- és cickányfajok, valamint a nyíltabb bokros-füves területeket kedvelő, mezei pocok, vakondok, gyíkok is. A fajlistát a vizes élőhelyeket igénylő vízipocok-fajok, békák és kígyók egé-

flusses füllt sich das Teichsystem langsam auf und die Uferzonen versumpfen sich.³² Die von den Palynologen als „Buchen-Zeit” bezeichnete Periode³³, der subboreale Abschnitt des Holozäns ist durch die gleichmäßige, ohne bedeutende Fluktuation stattgefunden kontinuierliche Abkühlung des Klimas, sowie durch die zunehmenden Niederschlagsmengen gekennzeichnet.³⁴ Im Sinne der neuesten Forschungen vom Nordwesten Rumäniens existierten in dieser Periode mit Eichen und Hainbuchen gemischte Buchenwälder. Aufgrund der Verbreitung des Buchenpollen, der Wasserpflanzen, der Torfmoos-Arten und der Trittplanzen entfaltet sich das Bild einer offenen Waldart und Wasser-Sumpf-Umgebung.³⁵ In der unmittelbaren Nähe der Carei-Ebene, auf dem Nyírség-Schwemmkessel befindet sich der Sumpf von Bátorliget, dessen polynologische und faunistische Untersuchung ebenfalls zeigt eine, – im Zeitalter des Neolithikum ausgebildete und bis zur mittleren Bronzezeit vorhandene, – offenere, reiche Waldart mit einer Strauchstufe. Laut Bezeugungen der Forschung, neben Großwild fanden hier ausgezeichnetes Lebensraum auch die sog. Licht-Liebenden Weichtiere, die Feldmaus-, Bilch-, Mäuse- und Spitzmäuse-Arten, die in sonnengebadeten Gebieten mit offener Vegetation und in der Waldumgebung lebten, sowie auch die Feldmaus, der Maulwurf, die Eidechse, die offeneren Gebiete mit Büschen und Gras bevorzugten. Die Liste der Spezies wird von Schermäuse-Arten, Fröschen und Schlangen ergänzt, die Lebensräume neben Wasser benötigen.³⁶

In der unmittelbaren Nähe der rumänisch-ungarischen Landesgrenze – entwickelte sich wegen Versumpfung eines Nebenarms von Eriul (Ér) – der Pocsaj-Sumpf, nach dessen urumweltlicher Untersuchung ein ähnliches Bild sich vor uns auftut. Die Datenreihen der palynologischen und malakologischen Forschungen verraten die Anwesenheit eines sumpfigen Gebietes mit Schwimmenden Algen- und Seegrasinseln, die mit offenen Wasserspiegeln farbig untermischt sind. Aus der spezifischen Auenumgebung erheben sich Löss-artige Hintergründe, darauf wechseln sich offene Unkraut-Weiden mit Waldstücken, die sich zur Beweidung eignen.³⁷ In dieser Periode verwandelte sich das Tiefland zu einer Waldsteppe, die verlassenen Flussbette wurden von Niederschlägen gefüllt und mit Wasser gefüllt und die Sümpfe lebten ihr goldenes Zeitalter.³⁸ Die Größe der Flussauen variierte je nach Menge der gefallen Niederschläge. Wegen der Zersetzung der organischen Materie der Uferpflanzen, bzw. wegen der Bodenerosion gab es auf der Carei-Ebene, dank des vom hohen Ufern eingewaschenen Bodens und der organischen Materiale, einen – auf die Waldsteppe-Zone spezifische³⁹ – dickeren Boden, mit größerer Wasserhaltefähigkeit, mit hohem Humusge-

szítették ki.³⁶ A Romániát Magyarországtól elválasztó országhatár közvetlen közelében, – az Ér egyik mellékágának elmocsarasodása folytán – kialakult Pocsaji-láp ökoszisztémájának vizsgálata hasonló képet tár elénk. A palinológiai és malakológiai kutatások adatai egy sodródó alga- és hínárszigetes nyílt víztükrökkel tarkított lápos területéről árulkodnak. A sajátos ártéri környezetből legeltetésre alkalmas, gyomnövényes nyílt legelőkkel váltakozó erdőtümbökből borított löszös térszínnek emelkedtek ki.³⁷ Ebben az időszakban az Alföld erdős sztyeppé alakult, az esőzésektől táplált elhagyott folyómedrek megteltek vízzel, és a lápok virágkorukat élték.³⁸ Az árterületek nagysága a lehullott csapadékmennyiség függvényében változott. A vízpartokat borító növényzet szerves anyagának bomlása illetve a talajerózió miatt a magasparkokról bemosott talaj és szerves anyagok révén a Nagykárolyi-síkságon – az erdős-sztyepp övezetre jellemző³⁹ – vastagabb, nagyobb víztartó képességű, magas humusz tartalmú (7%-nál nagyobb), ásványi sókban és foszfátokban szegény termőtalaj létezett.⁴⁰ A művelhető területek középső bronzkori intenzív kihasználásáról tanúskodnak a palinológiai vizsgálatok során jelentősebb mennyiségben előkerült gabonafélék és taposottgyomok pollenjei.⁴¹ A régészet és régészeti zoológia adatai is mutatják, hogy a régió nagyállattartó, gabonatermesztő kultúrái, erdőirtással, kisebb kiterjedésű legelőket és szántókat alakítottak ki. A fák pollenarányának ciklikus változása által jelzett fakitermelés, nemcsak a könnyebb vadászatot és a paraszti gazdálkodásmód részét képező hatékonyabb állattartást biztosította, hanem a fémkohászathoz és kerámiaművességhez szükséges tüzelőanyag előállítását is.⁴²

Kutatástörténet

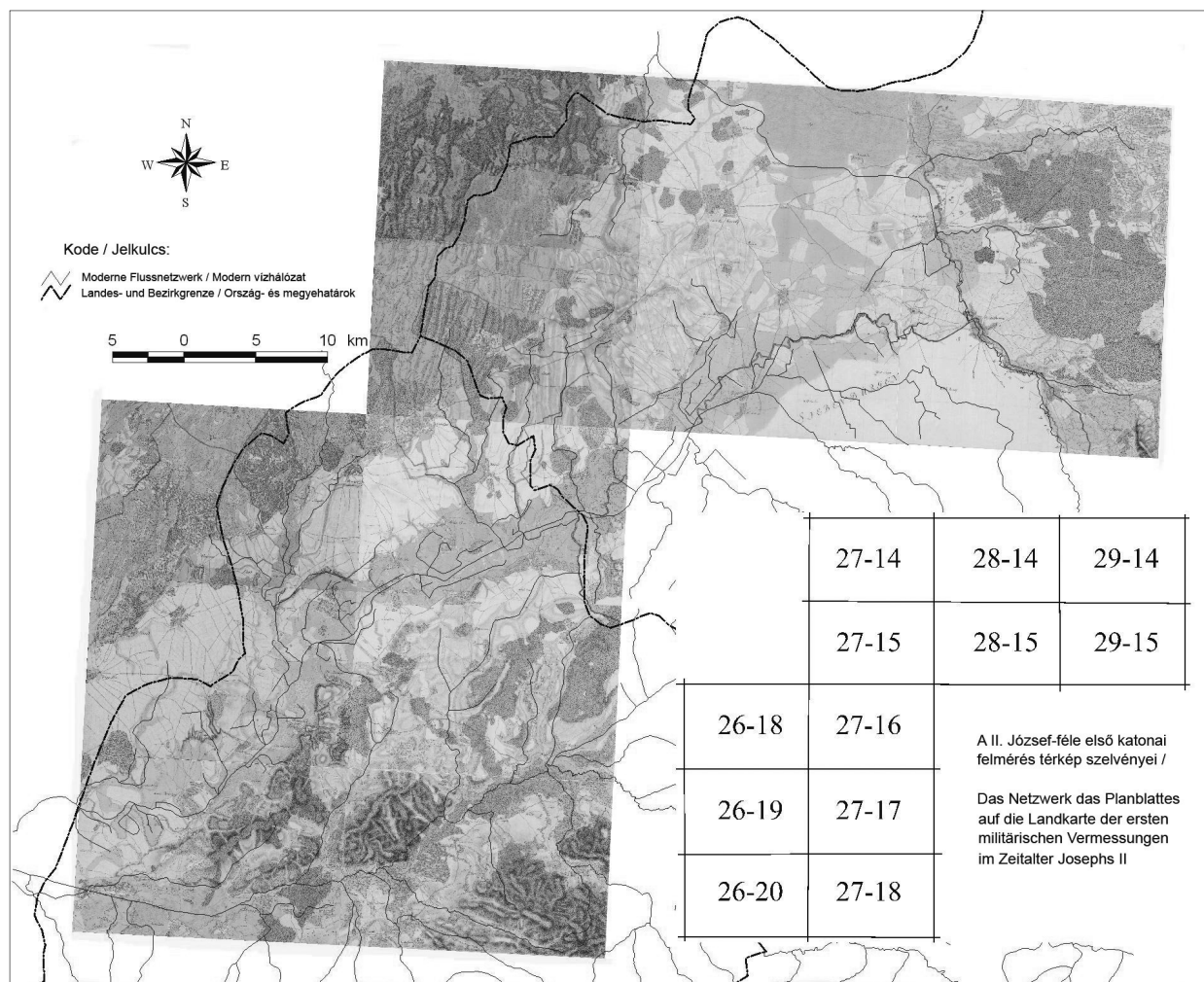
A szájhagyomány szerint a mai Nagykárolytól délkeletre elterülő Bobáld határrész az egykori város legrégebbi betelepült része. Ezt a regényes történeti múltat jócskán cáfolja az, hogy az Anjou-kori oklevelekben mindkét említett helység egyidőben, külön-külön megjelöléssel szerepel. Tény az, hogy a XIX. sz. első feléből származó történeti írásokban késő-árpádkori alapításúként feltüntetett Bobáld településsel, egy 1359-ben kelt oklevélben a Károlyiak birtokaként találkozunk. Az említett oklevél szerint a Kaplony-nem tagjai a váradi káptalan előtt egyikük, Nagy Simon számára kiigazítanak egy 1329-ben történt birtokfosztást. A Bobáld falu neve ekkor bukkan fel először Budad formában.⁴³ Ezen kívül a falu két másik XIV. századi oklevélben is előfordul Budad formájában.⁴⁴ A falut 1418-ban Luxemburgi

halt (nagyobb mint 7%), mit alacsonyabb Mineralsalz- és Phosphatgehalt.⁴⁰ Über die intensive Ausnutzung der Ackergebiete in der mittleren Bronzezeit zeugen die Pollen der Getreidearten und Trittpflanzen, die infolge der palinologischen Untersuchungen in sehr bedeutenden Mengen gefunden wurden.⁴¹ Die archäologischen und archäozoologischen Daten zeigen, dass Großtierzucht- und Getreidekulturen, Abforstungen, kleinere Weiden und Acker in der Region errichtet wurden. Das vom zyklischen Ändern der Pollenrate angedeutete Abholzen sicherte nicht nur eine leichtere Jagd und eine wirksame Tierzucht als Teil der Bauernwirtschaft, sondern auch die Herstellung der notwendigen Brennstoffe für die Metallurgie und für die Herstellung von Keramikwaren.⁴²

Forschungsgeschichte

Laut mündlichen Überlieferungen ist die Bobald- Feldmarkteil, die südlich von der heutigen Stadt Carei (Nagykároly) liegt, der älteste besiedelte Teil der alten Stadt. Diese sagenhafte geschichtliche Vergangenheit wird größtenteils dadurch bestritten, dass in Urkunden aus der Anjou-Zeit beide Ortschaften zur gleichen Zeit aber mit verschiedenen Namen vorkommen. Tatsache ist, dass in geschichtlichen Schriften aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, treffen wir die Siedlung Bobald (Bobáld), die, wie es scheint, in der Spät-Árpádkzeit gegründet wurde, in einer Urkunde aus 1359 gehört sie als Besitztum der Károlyi-Familie an. Laut der erwähnten Urkunde regulieren die Mitglieder des Kaplony-Geschlechtes bei dem Kapitel von Oradea (Nagyvárad), für einen Mitglied, nämlich Nagy Simon eine 1329 stattgefundene Exmission. Dann erscheint zuerst der Name des Dorfes Bobald (Bobáld) in Form von Budad.⁴³ Außer diesen erscheint das Dorf auch in zwei anderen Urkunden im 14. Jh. in Form von Budad.⁴⁴ Das Dorf wird 1418 von Sigismund von Luxemburg gemeinsam mit anderen Domänen – als neue königliche Schenkung – dem Kaplony-Geschlecht der Károlyi Familie, den Söhnen Mihály, Merhárd und László geschenkt.⁴⁵ In den Urkunden der 15.-17. Jahrhunderte wird der Name des Dorfes mehrmals wegen verschiedenen Feldmarkkonflikten und anderen Streitigkeiten mehrmals erwähnt.⁴⁶

Über die archäologischen Funde vom Bobald-Hügel, besser gesagt über die mit Festungsgraben umgebene Motte auf der Erhöhung Bobart, benachrichtigt zuerst Bél Mátyás in seiner Schrift mit dem Titel *Historia Comitatus Szatmariensis*. Der Autor, der 1726 im Tal von Merghes (Mérghes) verweilte, besichtigte die Motte auf dem Bobald-Pusztas und behauptet, dass einst neben der

11. kép A Nagykarolyi síkság és az Éri vidék XVIII. századi és modern vízrajza

Abb. 11. Die moderne und die XVIII. Jahrhundert Flussnetzwerk von der Carei-Ebene und dem Eriul-Tal

Zsigmond adja más birtokokkal együtt – új királyi adományként – a Kaplony nembeli Károlyiaknak, Mihály, Merhárd és László fiainak.⁴⁵ A 15–17. századi oklevelekben több ízben is említődik a falu neve különböző határviták és más ügyes-bajos dolgok kapcsán.⁴⁶

A Bobáld-dombon található régészeti leletekről, pontosabban a magaslaton található Bobart nevű sáncárokkaal körülvett földváról, először Bél Mátyás tudósít a *Historia Comitatus Szatmariensis* című írásában. Az 1726-ban a Mérges völgyében járó szerző megtekintette a Bobáld-pusztán álló földvárat, és állítja, hogy régen a „Boart nevű szkíta vár” mellett széles mederben folyt a Kraszna, amelyet utólag a Báthoriak az ecsedi vár védelmére „elvezettek”. Bél Mátyás még láthatta az erődített település sáncait(?), hiszen feljegyzi: Bobart várának romjai arra utalnak, hogy a rég (szkíták által) lerombolt falait egykor árok vette körül.⁴⁷

„skythischen Burg mit dem Namen Boart” in seinem weitem Bett der Fluss Crasna (Kraszna) floss, nachher wurde dieser von den Báthori-s für die Verteidigung der Burg von Ecsed „abgeführt”. Bél Mátyás konnte noch die Schanzen der befestigten Siedlung sehen, er notiert ja: Die Ruinen der Bobart-Burg deuten darauf hin, dass ihre längst (von Skythen) zerstörten Wände von einem Graben umkreist waren.⁴⁷

Die Beschreibung von Bél Mátyás bildete eine Quelle für Szirmai Antal, der in seiner Kreismonographie 1809 behauptet, dass zu seiner Zeit bereits unbewohnter Bobáld (Bobáld) einst vielen Familien ein Zuhause anbot.⁴⁸ In der Stadtmonographie von Carei (Nagykaroly), die 1892 in gedruckter Form erschien – erwähnt Asztalos György – nach Szirmai – dass, über die Anwesenheit des einstigen Dorfes Bobáld heute nur ein an die Stadtgrenze gelegtes Holzkreuz Bericht erstattet.⁴⁹

12. kép A Nagykároly-Bobáld tell és a Bolald I-1b szattelit település modern látképe

Abb. 12. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld), moderne Ansicht

Bél Mátyás leírása forrásként szolgált Szirmai Antal számára, aki 1809-ben írt megyemonográfiájában állítja, hogy az ő korában már lakatlan Bobáld egykor számos családnak szolgált lakóhelyül.⁴⁸ Az 1892-ben „sajtóvilágot” látott Nagykároly városmongráfiájában – Szirmai nyomán – Asztalos György arról tesz említést, hogy az egykori Bobáld falu hollétéről már csak egy, a város határában lévő fakereszt árulkodik.⁴⁹

A Bobáld-dombon zajló első régészeti feltárások Vende Aladár nevéhez fűződnek. A XX. század elején Szatmár vármegye monográfiájának megírásában közreműködő Vende külön fejezetet szentel a vármegye őskori fejlődésének. Feljegyzése szerint a meredek oldalú, 3–4 holdnyi (12946 m²–17262 m²) területű Bobáld-dombot két oldaláról a láp, másik oldaláról pedig több öl széles vízfolyás keretezte. (13–14. kép)

A szerző a telpülést őskori erődített központként értelmezi, megjegyezve, hogy az árterületből kiemelkedő szomszédos hátaikon is őskori lelőhelyek találhatók. Ezek mintegy félkörben veszik körül a mélyszántás miatt szinte felső réteget vesztett tellt.⁵⁰ A fejezetet illusztrációs anyaggal szemléletesebbé tevő szerző a szóban forgó lelőhelyen végzett ásatásai nyomán előkerült ép edényeket bemutató táblát is mellékelte a szöveghez.⁵¹

A Szatmár vármegye őskoráról értekező Roska Márton egy, a Nagykároly határában – a láp szélén – fekvő víztől övezett három és fél holdnyi területű dombot bronzkori mentsvárként említi. Roska véleménye szerint vész esetén ide – a környék törzsfőjének erődített lakhelyére – húzódott be állatállományával és más ingóságaival együtt „a környék földművelő és pásztorkodó eleme”.⁵²

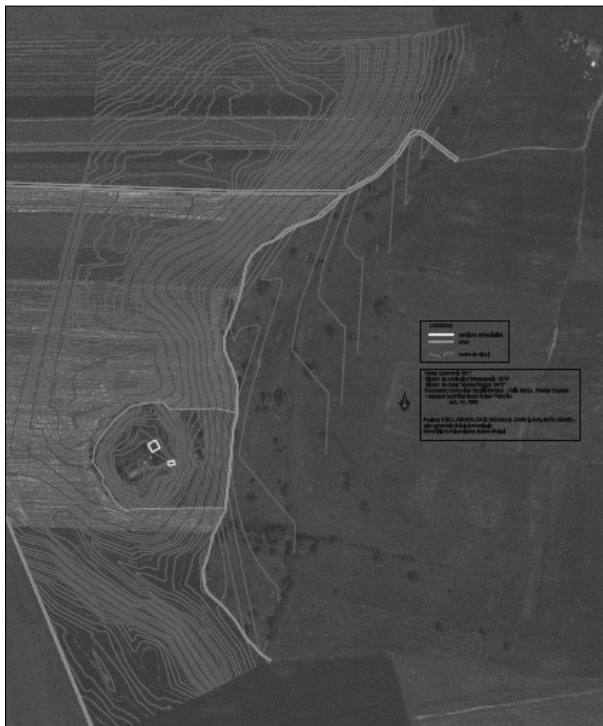
A század negyvenes éveinek végén és ötvenes éveiben végzett földmunkák tovább rongálják a tellt. A városi „néptanács” a bobáldi határrészt átszelő út javításához innen hordatta a földet. Valószínűleg a földmunkák

Die erste archäologische Freilegung auf dem Bobald-Hügel knüpft sich an den Namen von Vende Aladár. Der am Anfang des 20. Jahrhunderts zur Verfassung der Monographie vom Komitat Sathmar (Szatmár) beitragende Vende widmet ein getrenntes Kapitel der urzeitlichen Entwicklung des Komitats. Laut seiner Aufzeichnungen wurde der steilseitige, 3–4 Morgen (12946 m²–17262 m²) große Bobald-Hügel an seine zwei Seiten vom Sumpf, an den anderen zwei Seiten von mehreren Klafter weiten fließenden Gewässern eingegrenzt. (Abb. 13–14.) Der Autor interpretiert die Siedlung als ein vorzeitliches befestigtes Zentrum, und bemerkt, dass es auf dem Gebiet der Strömungen befindende benachbarte Fläche urzeitliche Fundstelle(n) gibt. Diese umrahmen im Halbkreis den Tell, der wegen des Tiefpflügens beinahe seine obere Schicht verloren hatte.⁵⁰ Der Autor, der dieses Kapitel mit illustriertem Material noch anschaulicher macht, fügt zum Text auch noch eine Tabelle hinzu, in der die intakten Gefäße dargestellt werden, die nach den Ausgrabungen am genannten Fundort zum Vorschein gekommen sind.⁵¹

Roska Márton, der über die Urzeit des Komitats Sathmar schreibt, erwähnt einen, an der Grenze von Carei (Nagykároly) – am Rande des Sumpfes – liegenden, mit Wasser umrahmten dreieinhalb Morgen großen Hügel als Rettungsburg in der Bronzezeit. Laut der Meinung von Roska zog sich im Fall einer Gefahr hierhin – an den befestigten Wohnplatz des Stammeshäuptlings der Gegend – samt seinem Tierbestand und anderen Fahrhaben „der Ackerbauer und Hirt der Gegend”.⁵²

Am Ende der vierziger Jahre des Jahrhunderts und während der fünfziger Jahre zerstört sich der Tell wegen Erdarbeiten noch mehr. Der städtische „Volksrat” hatte zur Straßenarbeiten der Landstraße, die die bobalder Feldmark überquert die Erde von hier tragen lassen. Wahrscheinlich gerieten die nach den Erdarbeiten gesammelten Topffragmente in die Sammlung des Arztes in Valea lui Mihai (Érmihályfalva) Andrassy Ernő, ein Kunstsammler, der sich für Archäologie interessierte. (Das Manuskript des Inventars der Andrassy-Sammlung: Aufzeichnung vom 28. Oktober 1947, Funde mit Inventarnummern 1447–1456).

Die Erforschung des Tells in der Neuzeit begann im Jahre 1966, als Némethi János folgende Schnitte aufzeichnete: – A (27,5 × 1,5 m); B (38,5 × 1,2 m), das mit B1 (13,5 × 1 m) erweitert wurde; C (15 × 1,5 m); D (29,5 × 1,2 m); bzw. E (20 × 1,2 m) – und schnitt den Wohnhügel mit fünf Forschungsgräben durch in Richtung Nord–Süd, beziehungsweise Ost–West zwecks Klarstellung der stratigraphischen Lage der Siedlung.⁵³ Die Erforschung der Wehrwerke des Tells geschah das erste Mal auch in diesem Jahr. Die Untersuchung des Wehrgrabens der

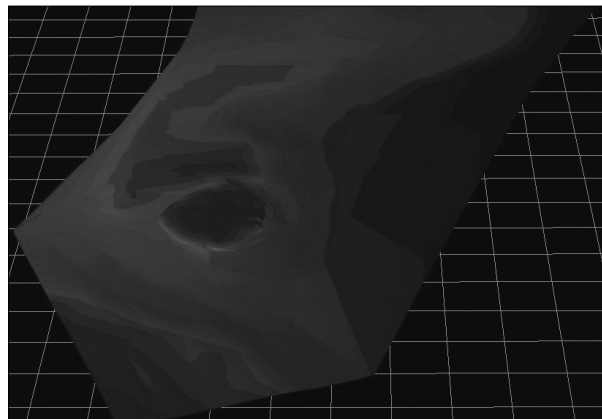

13. kép A Nagykaroly-Bobáld tell 2011-ben készült topográfiai felmérése

Abb. 13. Im Jahre 2011 durchgeführte topografische Vermessung des Tells von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobáld)

alkalmával gyűjtött edénytöredékek kerülnek be a régészet iránt érdeklődő, műgyűjtő érmihályfalvi orvos, Andrassy Ernő gyűjteményébe (Az Andrassy-gyűjtemény leltárának kézirata: 1947. október 28-án történt bejegyzés, 1447–1456. leltárszámú tételek).

A tell újabb kori kutatása 1966-ban kezdődött, amikor Németi János – A (27,5 × 1,5m); B (38,5 × 1,2m) illetve ennek B1 (13,5 × 1m) szélesítése; C (15 × 1,5m); D (29,5 × 1,2m); és E (20 × 1,2m) szelvényként jelölt – öt kutatóárokkal Észak–Dél, illetve Kelet–Nyugat irányban átvágta a lakódombot a település rétegtani helyzetének tisztázása céljából.⁵³ A tell védműveinek kutatására is ebben az évben került sor először. A telep védőárkának vizsgálata a 20 m hosszú és legmélyebb pontján -6,5 m-es E elnevezésű szelvényen történt. A rétegtani vizsgálatok során megállapítást nyert, hogy az első emberi megtelepedés a késő-neolitikumban volt. Ezt követően a terület a korabronzkor végétől a bronzkor teljes időtartama alatt lakott. A késővaskori szorványos településnyomok pedig arra utaltak, hogy a Kr.e. I. századtól–Kr.u. I. századig terjedő periódusban a Mérges árterületéből kiemelkedő domb időszakosan némiképp újra benépesült. (15–16. kép)

14. kép A Nagykaroly-Bobáld tell topográfiai felmérése alapján készült terepmodell

Abb. 14. Das aufgrund der topografischen Vermessung des Tells von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobáld) erarbeitete Geländemodell

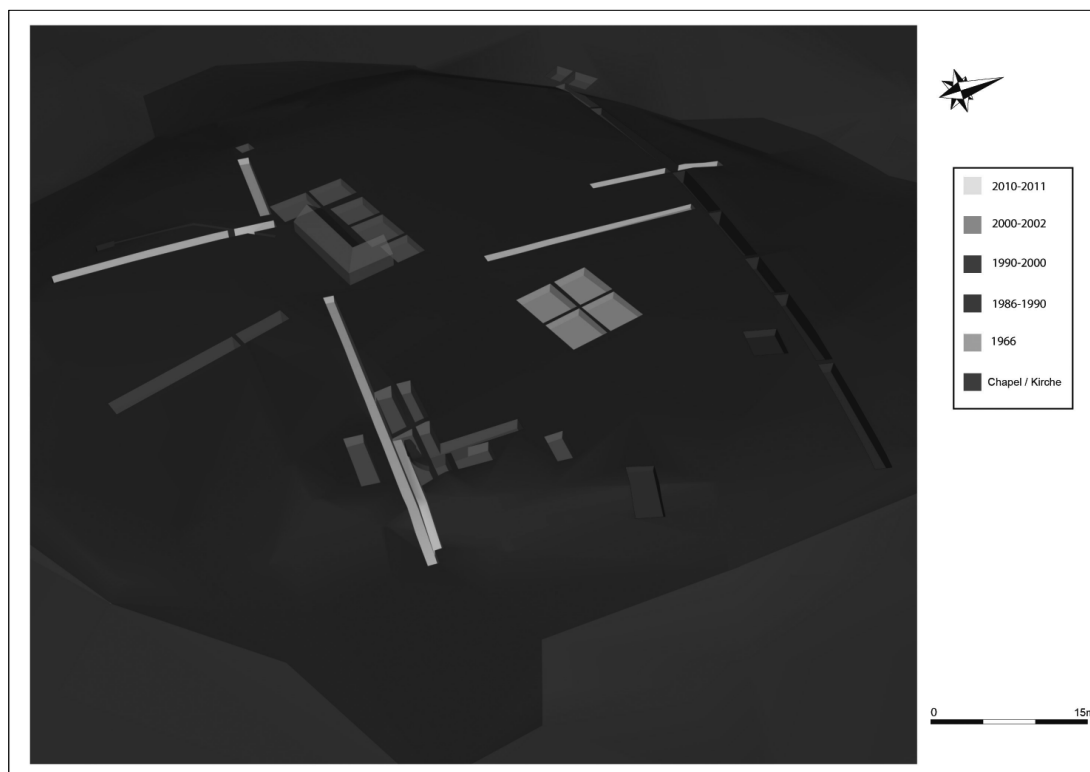
Siedlung geschah auf einem Schnitt als E bezeichnet, 20 m lang und -6,5 m tief an seinem tiefstem Punkt. Nach stratigraphischen Untersuchungen konnte man feststellen, dass die ersten menschlichen Siedlungen im Spätneolithikum entstanden. Danach war die Gegend vom Ende der Frühbronzezeit während der ganzen Dauer der Bronzezeit bewohnt. Die Spuren sporadischer Siedlungen in der Späteisenzeit deuten darauf hin, dass im Zeitraum zwischen. 1. Jh. v. Chr. – bis zum 1. Jh. n. Chr. der Hügel auf dem Überschwemmungsgebiet des Merghes (Mérges) zeitweise gewissermaßen wieder besiedelt war. (Abb. 15–16.)

Die durchlaufende landwirtschaftliche Bearbeitung und der von Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft Carei gepflanzte Obstgarten erschütterte die obere Siedlungsschicht des Tells 1982–84 auf der Ostseite des Hügelrückens, während Geländearbeiten, kam die Süd-Ost-Ecke einer Kirchenruine zum Vorschein. Im Bericht von Neşa Iercoşan, der fundrettende Archäologe des Städtischen Museums Carei kann man lesen, dass es keine Gelegenheit für stratigraphische Beobachtungen gab, er konnte das aufgetauchte Fundmaterial nur nach Zeitalter ordnen.⁵⁴ Nach einem Ausfall von zwanzig Jahren begann 1986 mit Förderung des Bukarester Thrakologie-Instituts erneut die archäologische Freilegung des Tells. Die Ausgrabungen unter Leitung von Petre Roman hatten in erster Linie die Klärung der stratigraphischen Lage des Tells als Zielsetzung. 1986 erfolgte am Süd-Ost-Teil der Siedlung die Erschließung von zwei Schnitten, die mit einem 0,5 m dicken Wand von einander abgetrennt sind, und dessen Ausmaße folgende sind: – S1 – 14 m lang, 2 m breit bzw. S2: 12 × 2 m. Die Abbildung der südlichen Profilwand des Schnittes

15. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárásának összesített helyszínrajza

Abb. 15. Summarischer Lageplan der archäologischen Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld)

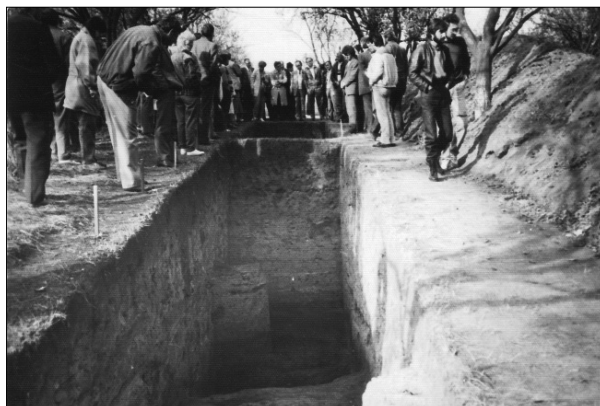

16. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárásának helyszínrajza alapján készült 3D modell

Abb. 16. Das modell die Lageplan der archäologischen Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld).

A folyamatos mezőgazdasági művelés és a nagykarolyi mezőgazdasági termelőszövetkezet által telepített gyümölcsös jelentősen megbolygatta a tell felső településrétegét. 1982–84-ben a dombtető keleti oldalán, tereprendezési munkálatok során, egy templomrom délkeleti sarka került napvilágra. Neşa Iercoşannak a Nagykarolyi Városi Múzeum leletmentő régészének jelentésében azt olvashatjuk, hogy régeltani megfigyelésekre nem adódott lehetősége, mindössze koronként rendszerezte az előkerült leletanyagot.⁵⁴ Húszéves kiesés után 1986-ban a bukaresti Trakológiai Intézet támogatásával újrakezdődött a tell régészeti feltárása. A Petre Roman irányításával folytatott ásások elsődleges célkitűzése a tell régeltani helyzetének tisztázása volt. 1986-ban a település délkeleti részén két egymástól 0,5 m széles tanúfallal elválasztott szelvény – a 14 m hosszú és 2 m széles S1 illetve a 12 × 2 m méretarányú S2 – feltárására került sor. Az S2/1986 szelvény déli metszetszfalának rajzát Petre Roman és Németi János 1990-ben – a Thraco-Dacica folyóiratban – megjelent tanulmányában közli.⁵⁵ Mindmáig ez volt a tellről publikált egyetlen metszetrajz. Az 1986-os évben, az említett S1 szelvény mellett elhelyezkedő S3-nak nevezett 3 × 3 m-es kazetta kiásása is megtörtént. A tell feltárási munkálatai, egyéves kieséssel 1988-ban folytatódtak. Megfelelő anyagi források hiányában ekkor mindössze az S2/1986-as szelvény azonos tengely mentén történő meghosszabbításra került sor. Félméteres tanúfal kihagyásával tűzték ki az S4/1988-es 7 × 2 m méretarányú szelvényt. A terület kutatása a következő években is folytatódott, amikor a Bobáld-dombi ásások megszervezése és védnöksége már a Nagykarolyi Városi Múzeum hatáskörébe került át. 1989-ben, majd a rá következő évben is az ásítás valós vezetését ellátó Németi János meghosszabbítja az előző évi S4/1989 kutatóárkot. A félméteres tanúfal kihagyása után először a 12 m hosszú és 2 méter széles S5/1989 szelvény feltárására, majd 1990-ben egy újabb – SVI/1990 elnevezésű – 8 méter hosszú bővítés történt. Az így keletkezett – a tell központi részének északkeleti szegélyén húzódó – 20 × 2 m kutatóárkot (1989–1990-es szelvények) a Nagykarolyban szervezett 1990-es Trakológiai Kongresszus résztvevői meg is tekintették. (17. kép) Ugyanebben az évben az említett két év ásítási eredményeiről a bukaresti Trakológiai Intézet közlönyében publikált jelentés is született.⁵⁶

Az S5/1989–S6/1990-es kutatóárkok tegyének meghosszabbításában – 0,4 m széles tanúfal kihagyásával – helyezkedett el a kelet-nyugat irányítottágú (22 × 2 m) S7/1994 szelvény. Szintén az 1994-es év folyamán került feltárásra a tell központi részén kijelölt, észak-dél irányítottágú 10 m hosszú és 1,5 m széles S8/1994 szelvény is. Az ebben az évben zajlott kutatások eredményeiről

17. kép Az 1990-es Trakológiai Kongresszus résztvevői megtekintik a Nagykaroly-Bobáld tell régészeti feltárását

Abb. 17. Die Teilnehmer des Thrakologischen Kongresses von 1990 besichtigen die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobáld)

S2/1986 wird von Petre Roman und Németi János 1990 – in der Zeitschrift Thraco-Dacica – in Rahmen einer Studie publiziert.⁵⁵ Bis heute ist diese die einzige publizierte Zeichnung einer Profilwand vom Tell. Im Jahre 1986, erfolgte auch die Ausgrabung des 3 × 3 m langen S3 genannten Schnittes, der sich neben dem erwähnten Grabungsschnitt S1 befindet. Die Freilegungsarbeiten des Tells setzten sich nach einem Jahr Unterbrechung im Jahre 1988 fort. Mangels entsprechender materieller Quellen erfolgte dann nur die Verlängerung des Schnittes S2/1986 entlang derselben Achse. Mit Auslassen einer halben Meter langen Wand hat man den 7 × 2 m großen Schnitt S4/1988 markiert. Die Erforschung des Gebietes setzte sich auch in den darauf folgenden Jahren fort, als die Abwicklung und das Protektorat der Ausgrabungen auf dem Bobald-Hügel bereits zum Tätigkeitsbereich des Stadtmuseums Carei gehörte. Im Jahr 1989 und im darauf folgenden Jahr verlängert der eigentliche Leiter der Ausgrabungen Németi János den Suchgraben des vorigen Jahres S4/1989. Nach Auslassen einer Wand von einem halben Meter erfolgt zuerst die Freilegung eines 12 m langen und 2 Meter breiten S5/1989 Schnittes, dann 1990 eines neuen – SVI/1990 bezeichneten – 8 Meter langen Schnittes als Erweiterung. Der so entstandene – im zentralen Teil des nordöstlichen Randes des Tells gelegene – 20 × 2 m lange Grabungsschnitt (Schnitte von 1989–1990) wurde von den Teilnehmern des im Jahre 1990 in Carei veranstalteten Thrakologischen Kongresses auch besichtigt. (Abb. 17.) In demselben Jahr entstand über die Ausgrabungsergebnisse der erwähnten zwei Jahre im Blatt des Bukarester Thrakologie-Instituts auch ein gedruckter Bericht.⁵⁶

18. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása.
C1/2001 kazetta. Otomani III Deviant burial/
Sonderbestattung

Abb. 18. Die archäologische Freilegung des Tells von
Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld).
Kassette C1/2001. Otomani III Sonderbestattung

19. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása.
C1/2001 kazetta. Otomani III Deviant burial/
Sonderbestattung. Részlet

Abb. 19. Die archäologische Freilegung des Tells von
Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassette C1/2001.
Otomani III Sonderbestattung. Detail

Németi János 1995-ben publikált ásatási jelentése tudósít.⁵⁷ Míg az S7/1994-es szelvényben feltárt régészeti objektumok közül ki kell emelnünk két részlegesen feltárt felszíni lakóház maradványait (L1/1994 és L2/1994), addig az S8/1994-es szelvény objektumai közül az első négyzethálóban előkerült – a szakirodalomban *Deviant burial*-ként vagy *Sonderbestattung*-ként emlegetett – a szokványostól eltérő különleges sír (M2/1994) érdemel figyelmet. Ehhez hasonló kultikus rendeltetésű régészeti objektumot a B/1966 szelvényben tárt fel Németi János, annyi különbséggel, hogy ez utóbbi gödörben a kerámiatöredékek és állatcsontok társaságában mindössze egy emberi alsó állkapocs került elő.⁵⁸ (18–19. kép)

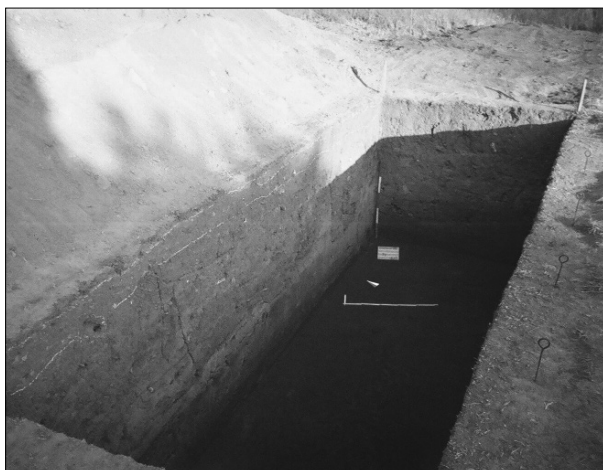
1997-ben tárták fel a domb délnyugati lejtősebb részén húzódó északkelet-délnyugat irányítottságú S9/1997-es 10 × 2 m méretarányú szelvényt. A szelvényből előkerülő szórványos településnyomok tanúsága szerint a középső bronzkori település súlypontja a tell túlsó felén koncentrálódhatott. A szóban forgó S9/1997 szelvény délnyugati alsó végén egy a korabronzkor végi Szaniszló csoport hamvasztásos, urnás temetkezése⁵⁹ és egy nagyobb méretű folyami görgeteg kövekkel telarkott gödör került elő.

A kelet-nyugat irányítottságú S10/1999-es –10 m hosszú és 2 m széles– szelvény az S7/1994 kutatóárok tengelyének meghosszabításában található. Ez utóbbi szelvény elérte a tell modern földmunkák által megbolygatott szélét.

2000-ben a Molnár Zsolttal bővülő kutatócsoport az S9/1997 szelvényt ennek tengelyében, félméteres tanúfal kihagyását követően egy ugyancsak északkelet-délnyugat irányítottságú 6 × 2 m-es S1/2000-nek nevezett

In der Verlängerung der Achsen der Grabungsschnitte S5/1989–S6/1990 – mit Auslassen einer 0,4m breiten Wand – lag in Richtung Ost-West der Schnitt S7/1994 (22 × 2 m). Ebenfalls im Jahre 1994 erfolgte die Freilegung eines 10m langen und 1,5m breiten Schnitts S8/1994 im Mittelteil des Tells in Richtung Nord-Süd. Über die Forschungsergebnisse dieses Jahres berichtet Németi János in seinem Ausgrabungsbericht, der im Jahre 1995 publiziert wurde.⁵⁷ Unter im Schnitt S7/1994 ausgegrabenen archäologischen Befunden sind die Ruinen von zwei teilweise erforschten oberirdischen Wohnhäusern bemerkenswert (L1/1994 und L2/1994), im ersten Quadrat des Schnittes S8/1994 wurde ein – in der Fachliteratur als *Deviant burial* oder als *Sonderbestattung*-bezeichneter – außergewöhnlicher Grabfund entdeckt, der vom Normalen abweicht (M2/1994). Ein ähnlicher archäologischer Befund mit kultischer Bestimmung wurde im Schnitt B/1966 von Németi János entdeckt, mit dem Unterschied, dass in diesem letzten Grab, neben Bruchstücke von Keramik und Tierknochen nur ein einziger menschlicher Unterkiefer gefunden wurde.⁵⁸ (Abb. 18–19.)

1997 wurde der auf der hängigen Südwestseite des Hügels liegende 10 × 2 m lange Schnitt S9/1997 in Richtung Nordost-Südwest freigelegt. Nach Bezeugung sporadischer Siedlungsspuren, die aus dem Schnitt zum Vorschein gekommenen sind, konzentrierte sich der Schwerpunkt der mittelbronzezeitlichen Siedlung auf die andere Seite des Tells. Im erwähnten südwestlichen Unterteil des Schnittes S9/1997 erschien ein Grab mit Brand- und Urnenbestattung der Sanislău/Szaniszló-

20. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása.
S1/2000 szelvény

Abb. 20. Die archäologische Freilegung des Tells
von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld).
Schnitt S1/2000

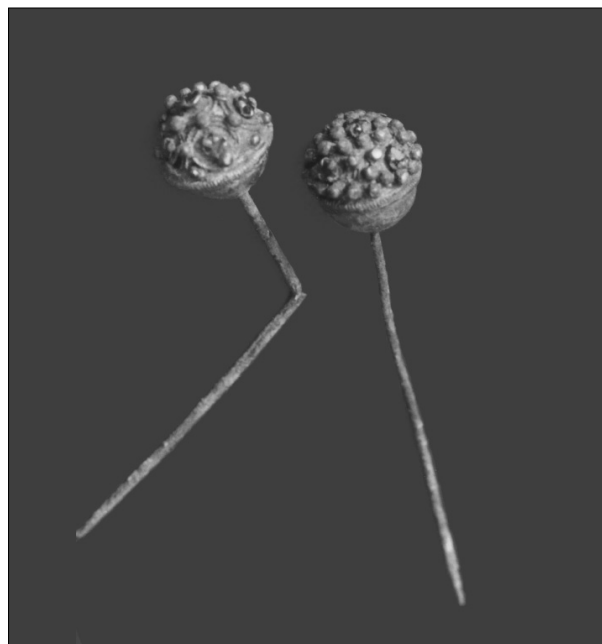
21. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárásakor talált
középkori fátyoltűk

Abb. 21. Bei der archäologischen Freilegung des Tells von
Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) gefundene
mittelalterliche Kugelkopfnadeln (Schleiernadeln)

22. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárásakor
(2000) talált középkori fátyoltűk

Abb. 22. Bei der archäologischen Freilegung des Tells von
Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) gefundene
mittelalterliche Kugelkopfnadeln (Schleiernadeln)

23. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárásakor
(2000) talált középkori fátyoltűk

Abb. 23. Bei der archäologischen Freilegung des Tells von
Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) gefundene
mittelalterliche Kugelkopfnadeln (Schleiernadeln)

szelvénnel hosszabbította meg. (20. kép) A tell érintetlenül maradt felső, központi részére vezető délnyugati lejtősebb terület régéztani ellenőrzése végett húzott szelvény kutatása szintén csekély eredményeket szolgáltatott. Említésre méltó azonban a szelvényből előkerült két ún. rezgős fátlyoltút tartalmazó középkori sír. (21–23. kép) A 2000-ben kitűzött kutatási célok közt a védőárok újabb átvágása is szerepelt. A Némethi János által feltárt E/1966 és S10/1999 szelvények tapasztalatai alapján a tell északi szélén három szelvény megnyitására került sor. A 3 × 3,6 m méretarányú S10A/2000 és a 3 méter hosszú és hasonlóan széles S10B/2000 egymás mellett elhelyezkedő kutatóárkokat egy 0,5 m-es tanúfal választotta el egymástól. Az S10C/2000-es szelvény azonban nem volt más mint az S10B/2000 árok tanúfal nélküli bővítése 2 × 3 m-rel. Az ásatás eredményeképpen megállapítást nyert, hogy az említett tell telepét körülvevő védőárkot az Otomani kultúra hordozói hozták létre. A védőárok betöltésének kibontásakor az árok alján egyetlen a Szaniszló (Sanislău) csoportra⁶⁰ jellemző kerámiatöredék sem került elő. Az itt talált edénytöredékek párhuzamai egyaránt megtalálhatók a tell feltárásakor begyűjtött régészeti leletek és az Érendréd-Curtea CAP-telep gödreinek a cserépanyagában.⁶¹ Ugyanezt az inkább kora-Otomaninak, mint késő-Szaniszlónak nevezhető leletanyaghoz hasonló kerámiát megtalálhatjuk a Berettyó-völgyi tellek Sz. Máthé Márta által Ottomány B néven emlegetett leletanyagában.⁶²

A 2001-ben Szócs Péterrel, a Szatmár Megyei Múzeum középkoros régészével bővülő kutatócsoport elsődleges célját a középkori Bobáld falu templomának azonosítása jelentette. Kiemelt figyelmet kapott a XVI. században megnyitott templom körüli többretegű középkori temető kutatása is. A 2001-es évi feltárások során dokumentált középkori régészeti objektumok tudományos értékelése pár évvel később egy budapesti tanulmánykötetben látott napvilágot.⁶³ A középkori kápolna hollétére vonatkozóan csak szórványos utalásokra támaszkodó – a Szatmár Megyei Múzeum pénzügyi támogatásával végzett – 2001-es évi kutatásokat megkezdő Szócs Péter a tell központi részének délkeleti sarkában négy szelvényt és egy kutatókazettát jelölt ki: az egymástól fél méteres tanúfallal elválasztott S1/2001 (6 × 1,5 m) és S2/2001 (7 × 1,5 m) szelvényeket, a tőlük kissé délre fekvő S5/2001 (7 × 2 m) valamint az említettektől északkeletre található S3/2001 (4 × 2 m) szelvényeket. Az S4/2001 kazetta (5 × 2,5 m) az S2/2001-es és S3/2001 szelvények között helyezkedett el az S2 szelvény közvetlen közelében. (24–26. kép) A szóban forgó S4/2001 kazetta legjelentősebb felfedezése a G6/2001 számú szemétdöbr. (27. kép) A szóban forgó régészeti objektum a tell szokványos hulladékain kívül, úgy tű-

Gruppe⁵⁹ vom Ende der Frühbronzezeit und ein größerer Grab gefüllt mit großen Flussgeröllsteinen.

Der Schnitt S10/1999 in Richtung Ost-West ist 10 m lang und 2 m breit – und befindet sich in der Verlängerung der Achse des Suchgrabens S7/1994. Dieser letzte Schnitt reichte an den durch die modernen Erdarbeiten geschüttelten Tellrand.

Zur Forschergruppe trat im Jahre 2000 Molnár Zsolt bei und der Schnitt S9/1997 wurde entlang seiner Achse, mit Auslassen eines Zeugenwalles von einem halben Meter ebenfalls in Richtung Nordost-Südwest mit dem 6 × 2 m großen Schnitt S1/2000 verlängert. (Abb. 20.) Wegen der stratigraphischen Erforschung des abfälligen südwestlichen Gebiets, im unberührt gebliebenen oberen zentralen Tellteil errichteter Schnitt, erbrachte ebenfalls geringe Ergebnisse. Bemerkenswert ist aber das mittelalterliche Grab in diesem Schnitt, woraus die zwei sog. schleiernadeln stammen. (Abb. 21–23.) Unter den im Jahre 2000 festgelegten Forschungszielen war auch das erneute Durchschneiden des Wehrgrabens. Auf Grundlage der während der Freilegung von Schnitten E/1966 und S10/1999 erworbenen Erfahrungen von Némethi János erfolgte die Erschließung von drei Schnitten am nördlichen Tellrand. Die nebeneinander liegenden Suchgräben (Schnitte), der 3 × 3,6 m große S10A/2000 und der 3 Meter lange und ähnlich breite S10B/2000 wurden mit einem 0,5 m breiten Zeugenwall voneinander getrennt. Der Schnitt S10C/2000 war aber die Erweiterung des Grabens S10B/2000 ohne Zeugenwall mit einer Breite von 2 × 3 m. Als Ergebnis der Ausgrabung wurde festgestellt, dass der Wehrgraben um die erwähnte Tellsiedlung von den Trägern der Otomani-Kultur erstellt wurde. Beim der Entfaltung der Einfüllung des Wehrgrabens wurde am Untergrund des Grabens kein einziges Keramikfragment gefunden, die auf die Szaniszló (Sanislău)-Gruppe⁶⁰ charakteristisch gewesen wäre. Die Parallelismen der hier gefundenen Gefäßfragmente kann man sowohl bei archäologischen Funden des Tells als auch bei Keramikfunden der Gräben von Andrid (Érendréd)-Curtea CAP finden.⁶¹ Dieselbe Keramik, die ähnlich dem Fundmaterial – das eher als Früh-Otomanisch als Spät-Saniszlău (Szaniszló) betrachtet werden kann – ist, kann man in den Tellen im Barcău (Berettyó)-Tal finden, wo das Fundmaterial laut Sz. Máthé Márta den Namen Ottomány B trägt.⁶²

Im Jahr 2001 schloss sich der Forschergruppe Szócs Péter, der Mittelalter-Archäologe des Bezirksmuseums Satu Mare (Szatmár) an und das Hauptziel wurde die Identifizierung der Kirche des mittelalterlichen Dorfes Bobáld. Eine begünstigte Aufmerksamkeit bekam auch die Erforschung des mehrschichtigen mittelalterlichen Friedhofs um die im 14. Jh. eröffnete Kirche. Die wis-

24. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása.
S1-S2/2001 szelvények és a C1-C2/2001 kazetták
Abb. 24. Die archäologische Freilegung des Tells von
Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) Die Schnitte
S1-S2/2001 und die Kassetten C1-C2/2001

25. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása.
S3/2001 szelvény
Abb. 25. Die archäologische Freilegung des Tells von
Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld).
Schnitt S3/2001

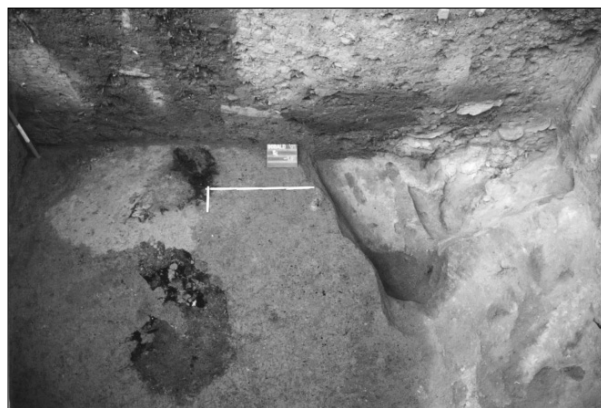

26. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S3/2001 szelvény
Abb. 26. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald
(Nagykároly-Bobáld). Schnitt S3/2001

27. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása.
S4/2001 szelvény

Abb. 26. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S3/2001

28. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása.
S4/2001 szelvény, G6/2001 gödör

Abb. 28. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S4/2001, Grube G6/2001

nik, egy sikertelen kerámiaégetés használhatatlanná vált leletgyűjtését is tartalmazza. A számos ép és restaurálható edényből álló középső bronzkor végi (Otomani IIIB) leletanyag jelentősen finomította a kultúra záró szakaszának edénművességéről bírtokolt ismereteinket.⁶⁴ (28. kép)

A tudományos pontosság kedvéért meg kell említenünk, hogy az S5/2001 szelvény teljes feltárására, időhiány miatt nem került sor. A szelvényben található középkori sírok dokumentálása után a kutatóárkot betemették. (29. kép) Az S1–S5/2001 szelvények által kutatott terület a temető egykori központi részének felel meg. Az ásásra 2001. július 12-én érkező Némethi János útmutatásai alapján az S1 és S2 szelvények déli irányban – félméteres tanúfal kihagyásával – két kazettával C1/2001 (6 × 2 m) és C2/2001 (7 × 2 m) bővültek.⁶⁵ A C1 és C2 kazettákat egymástól elválasztó észak-dél irányítottaságú félméteres vastagságú tanúfal nem volt más, mint az S1 és S2 szelvényeket elválasztó társának tengely szerinti meghosszabbítása. (30. kép) A C2 kazettában került napvilágra a modern beásásoktól erőteljesen bolygatott északkeleti tájolású félköríves záródású apszis fele, valamint az apszisvállat követő fal alapozásának egy csonkja.⁶⁶ (31–32. kép) A tell központi részén található a '80-as évekből, termelőszövetkezeti tulajdonban lévő modern épület bővítési munkálatai miatt került sor az S6A/2001 (5 × 4 m) és S6B/2001 (5 × 4 m) kazetták megnyitására. A „hajdúvárosi” volt jobbágyok 1911-ben emelt, ma is álló, emlékkeresztje mellett elhelyezkedő két kazettát egy félméteres tanúfal választotta el egymástól. (33–34. kép)

A tellen található régészeti kutatóközpont építkezési munkálatai 2002-ben kezdődtek a Szatmár Megyei

senschaftliche Bewertung der infolge der Freilegungen vom Jahre 2001 ausgegrabenen dokumentierten mittelalterlichen archäologischen Befund wurde ein paar Jahre später in einem Studienband in Budapest herausgegeben.⁶³ Szócs Péter begann seine Forschungen im Jahre 2001 – mit finanzieller Hilfe des Bezirksmuseums Satu Mare – indem er nur sporadische Hinweise über die Existenz der mittelalterlichen Kapelle hatte und markierte im mittleren Teil der südöstlichen Tellecke vier Schnitte und eine Forschungskassette: die voneinander mit einem halben Meter dicken Zeugenwall getrennten Schnitte S1/2001 (6 × 1,5 m) und S2/2001 (7 × 1,5 m), dann der etwas südlich gelegene Schnitt S5/2001 (7 × 2 m) beziehungsweise der sich von den bisher genannten in Richtung Nord-Ost befindende Schnitt S3/2001 (4 × 2 m). Die Kassette S4/2001 (5 × 2,5 m) befand sich zwischen den Schnitten S2/2001 und S3/2001 in der unmittelbaren Nähe des Schnitts S2. (Abb. 24–26.) Die wichtigste Entdeckung der erwähnten Kassette S4/2001 ist die Müllgrube mit der Nummer G6/2001. (Abb. 27.) Der erwähnte archäologische Befund enthält scheinbar, außer gewöhnlichem Abfall des Tells auch das Fundmaterial einer Keramikbrennanlage, die unnutzbar geworden ist. Das Fundmaterial, das aus zahlreichen intakten und restaurierbaren Gefäßen vom Ende der mittleren Bronzezeit (Otomani IIIB) besteht, hat unsere Kenntnisse über die Keramik in der Endphase der Kultur bedeutend verfeinert.⁶⁴ (Abb. 28.)

Wenn wir die wissenschaftliche Präzision in Betracht ziehen, dann müssen wir erwähnen, dass die vollständige Freilegung des Schnitts S5/2001 wegen Zeitmangel entfiel. Nach dem Dokumentieren der mittelalterlichen Gräber wurde der Suchgraben einge-

29. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása.
S5/2001 szelvény

Abb. 29. Die archäologische Freilegung des Tells von
Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S5/2001

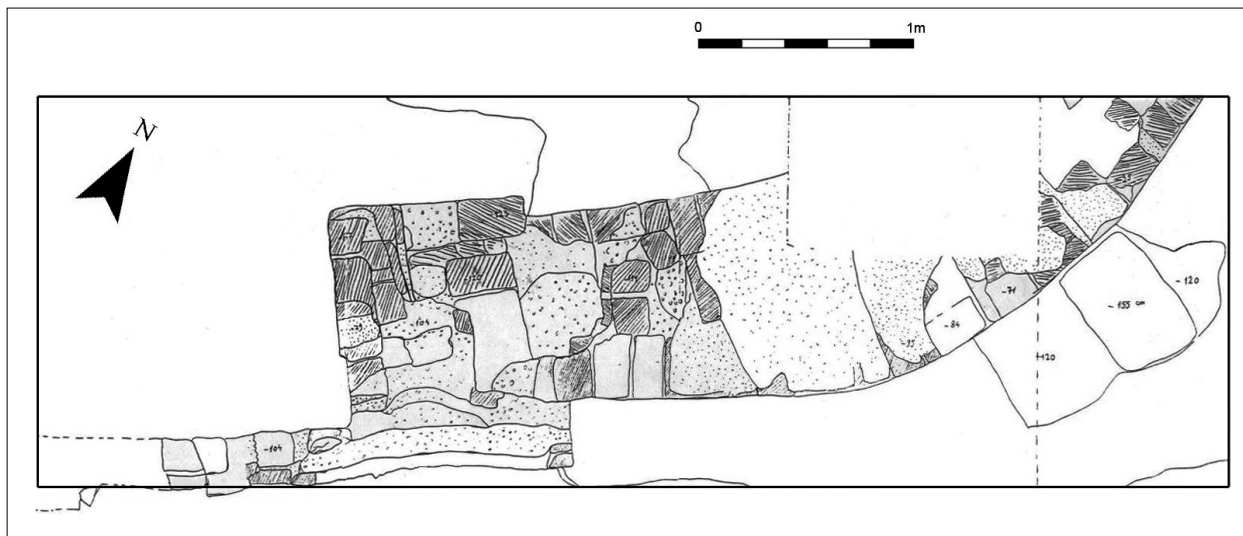
30. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása.
A C1-C2/2001 kazetták és a középkori kápolna

Abb. 30. Die archäologische Freilegung des Tells von
Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Die Schnitte
S1-S2/2001, die Kassetten C1-C2/2001 und die
mittelalterliche Kapelle

31. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. C2/2001 kazetta és a középkori kápolna apszisa

Abb. 31. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassette
C2/2001 und die Apsis der mittelalterlichen Kapelle

32. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. C2/2001 kazetta és a középkori kápolna alaprajza (Szöcs Péter rajza)

Abb. 32. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassette C2/2001 und der Grundriss der mittelalterlichen Kapelle. (Zeichnung: Szöcs Péter)

33. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S6A/2001 kazetta

Abb. 33. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S6A/2001

34. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S6B/2001 és az S6A/2001 kazetta

Abb. 34. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S6B/2001 und S6A/2001

35. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S7-9/2002 kazetták

Abb. 35. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Die Schnitte S7-9/2002

36. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S7-8/2002 kazetták

Abb. 36. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Die Schnitte S7-8/2002

37. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S9/2002 kazetta

Abb. 37. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Die Schnitte S9/2002

38. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S10/2002 kazetta

Abb. 38. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S10/2002

39. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S8/2002 szelvény, G1/2002 gödör

Abb. 39. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S8/2002, Grube G1/2002

40. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S7/2002 szelvény, G7/2002 gödör

Abb. 40. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S7/2002, Grube G7/2002

41. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. C1-4/2010 kazetták

Abb. 41. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassetten C1-4/2010

42. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. C1-4/2010 kazetták folytatólagos kutatása 2011-ben

Abb. 42. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Die fortlaufend Erforschung die Kassetten C1-4/2010 in 2011

43. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. C1-4/2010 kazetta folytatólagos kutatása 2011-ben

Abb. 43. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Die fortlaufend Erforschung die Kassetten C1-4/2010 in 2011

füllt. (Abb. 29.) Das geforschte Gebiet in den Schnitten S1-S5/2001 entspricht dem Mittelteil des Friedhofes. Die Ausgrabungen erweiterten sich laut Anweisungen von Némethi János, der am 12. Juli 2001 ankam in den Schnitten S1 und S2 in Richtung Süden – nach Auslassen eines Zeugenwalls von einem halben Meter – mit den Kassetten C1/2001 (6 × 2 m) und C2/2001 (7 × 2 m).⁶⁵ Der Zeugenwall der die Kassetten C1 und C2 voneinander in Richtung Nord-Süd trennt ist ein halbes Meter dick und ist nichts anderes als die Verlängerung entlang der Achse der anderen Trennwand zwischen den Segmenten S1 und S2. (Abb. 30.) In der Kasette C2, die von den modernen Ausgrabungen in Richtung Nord-Süd stark geschüttet wurde, wurden die Hälfte der Apsis mit Halbkreisverschluss, sowie ein Wandstumpf über die Grundmauer der Apsisschulter zum Vorschein gebracht.⁶⁶ (Abb. 31–32.) Im Mittelteil des Tells befinden sich die Kassetten S6A/2001 (5 × 4 m) und S6B/2001 (5 × 4 m), die wegen Modernisierungsarbeiten und Gebäudeerweiterung in den '80-er Jahren, als sie noch im Eigentum der Produktionsgenossenschaft waren eröffnet wurden. Beide Kassetten die mit einem Halbmeter dicken Zeugenwall voneinander getrennt sind befinden sich neben dem 1911 gestellten Erinnerungskreuz für die gewesene Lehmänner der „Hayduken“-Stadt, das auch heute noch steht. (Abb. 33–34.)

Die archäologischen Bauarbeiten im Forschungszentrum des Tells begannen 2002 mit materieller Unterstützung des Sathmarer Kreises. Vor Beginn der Bauarbeiten fanden Fundrettungsgrabungen statt, da entstanden die Kassetten S7/2002 (5 × 4,8 m), S8/2002 (5 × 4,8 m) und S9/2002 (4 × 4 m). (Abb. 35–37.) Das Gebäude funktionierte einst als Obstgartenwachhaus und Lagerraum der Produktionsgenossenschaft, entlang seiner Nord-Wand wurden die Forschungsoberflächen aneinander gereiht und mit einem Halbmeter dicken Zeugenwall voneinander getrennt. Während der Ausgrabungen wurde 2002 im Westteil des modernen Gebäudes eine 2 × 2 m große Kasette S10/2002 markiert. (Abb. 38.) Die 2002 erforschte Tellteile wurden durch Pflanzungsgruben der Obstbäume beziehungsweise durch mittelalterliche Gräber bedeutend erschüttelt. Infolge der archäologischen Freilegung resultierten dokumentierte archäologische Befunde. Da sollte man neben den oberirdischen Wohnhäusern die Grube G1/2002, gefunden in der Kasette S8/2002, beziehungsweise die Grube G7/2002, entdeckt in der Kasette S7/2002 erwähnen. (Abb. 39.) Die Bedeutung der archäologischen Befunde besteht darin, dass sie das jüngste von uns bekannte Fundmaterial der mittleren Bronzezeit enthalten. (Abb. 40.) Die Keramikfunde der erwähnten zwei Gruben bilden aus typologischer Hinsicht einen Über-

Tanács pénzügyi támogatásával. Az építkezést megelőző leletmentő ásatás alkalmával kerültek feltárássra az S7/2002 (5 × 4,8 m), S8/2002 (5 × 4,8 m) és S9/2002 (4 × 4 m) kazetták. (35–37. kép) Az egykori termelőszövetkezeti gyümölcsös őrházaként és raktárként működő épület északi fala mentén sorakozó kutatófelületeket félméteres tanúfal választotta el egymástól. A 2002-es évi ásatások során a modern épület nyugati részén jelölték ki a 2 × 2 m-es méretarányú S10/2002 kazettát. (38. kép) A tell 2002-ben kutatott részét a gyümölcsfák telepítési gödrei valamint a középkori sírok jelentősen megbolygatták. A régészeti feltárások alkalmával dokumentált régészeti objektumok közül a felszíni lakóházak mellett ki kell emelnünk az S8/2002 kazettában talált G1/2002 illetve az S7/2002 kazettában felfedezett G7/2002 számú gödröket. (39. kép) A régészeti objektumok jelentősége abban áll, hogy az általunk ismeretes legfiatalabb középső bronzkori leletanyagot tartalmazzák. (40. kép) Az említett két gödör kerámia leletei tipológiai szempontból átmenetet képeznek az ún. késő-Otomani (Otomani IIb) formakincs és a későbronzkor kezdeti szakaszának edényművessége között.⁶⁷

A Nagykároly-Bobáld tell feltárása nyolc évig szünetelt. A munkálatok 2010-ben indultak újra. Ekkor kezdődtek el a tell központi részén kijelölt félméteres tanúfalakkal négy kazettára (C1–4) osztott 10 × 10 m terület feltárási munkálatai, amelyek 2011-ben is folytatódtak. (41–43. kép) 2010-ben csatlakoztak a kutatócsoporthoz Liviu Marta, Hágó Nándor és Apai Emese szatmári illetve kolozsvári régészek. A tellen folyó kutatások a települést övező szatellit-telepek gyűrűjére is kiterjednek a topográfiai és geofizikai felmérések, az intenzív terepbejárások és aerofotogrametriai kutatások révén.⁶⁸

Időrend

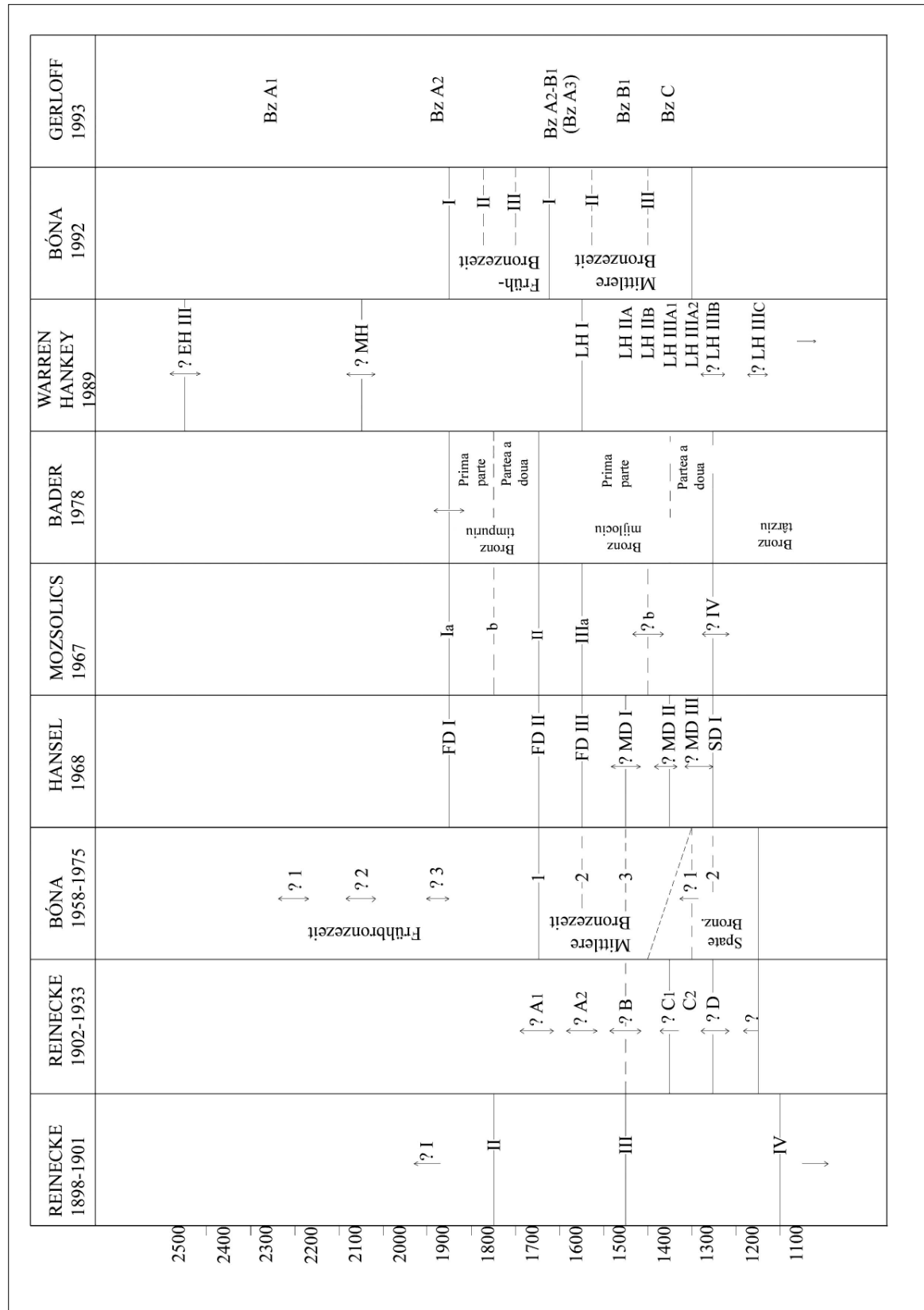
A Nagykárolyi-síkságon és az Ér vidékén a tell telepek fejlődéstörténete szervesen kötődik az Otomani kultúra evolúciójához. Az említett középső bronzkori művelődés nagyvonalakban, a korabronzkor vége, illetve a Koszideri periódus vége közé iktatható. A szóban forgó időszak a Szaniszló csoport és a korabronzkor harmadik szakaszára jellemző seprűs és textildíszes kerámia végétől⁶⁹, a post-Otomani csoportok (Csaholy, Igrípa) anyagi műveltségének megjelenéséig tart. Kronológiai szempontból a középső bronzkor hármas felosztásának megfeleltethetjük az Otomani kultúra egy-egy fejlődési szakaszát. (KB I-Otomani I, KB II-Otomani II, KB III-Otomani III). (44. kép) Az északnyugat-erdélyi

gang vom sog. Spät-Otomani-Formenschatz (Otomani IIb) zum Töpferhandwerk der Anfangsphase der Spätbronzzeit.⁶⁷

Die Freilegung des Tells von Carei-Bobáld (Nagykároly-Bobáld) wurde für acht Jahre eingesellt. Die Arbeiten wurden 2010 erneut aufgenommen. Dann begannen die Ausgrabungsarbeiten im mittleren Tellteil markierten mit Halbmeter dicken Zeugenwällen voneinander getrennte vier Kassetten, die dann 2011 fortgesetzt wurden. (Abb. 41–43.) 2010 schließen sich der Forschergruppe Liviu Marta, Hágó Nándor und Apai Emese an, Archäologen aus Satu Mare (Szatmár), beziehungsweise aus Cluj-Napoca (Kolozsvár). Die Forschungen, die am Tell stattfinden umgreifen auch den Ring der Satellitengebiete um die Siedlung durch topografische und geophysikalische Vermessungen, durch intensive Geländebegehungen und aerophotogrametrische Vermessungen.⁶⁸

Chronologie

Auf der Carei-Ebene und in der Eriul (Ér)-Gegend knüpft sich die Entwicklungsgeschichte der Tell-Siedlungen organisch an die Evolution der Otomani-Kultur. Die erwähnte mittlerbronzzeitliche Kultur kann man in großen Linien zwischen das Ende der Frühbronzezeit und das Ende der Koszider-Periode einordnen. Es geht um die Periode die vom Ende der Sanislău (Szaniszló)-Gruppe und für den dritten Abschnitt der Frühbronzezeit typischen Keramik mit Besenstrich- und Gewebeverzierung⁶⁹, bis zum Erscheinen der Sachkultur der Post-Otomani-Gruppen (Csaholy/Cehăluș, Igrípa) dauert. Aus kronologischer Hinsicht kann man sagen, daß für die dreifache Aufteilung der Mittelbronzezeit je eine Entwicklungsphase der Otomani-Kultur entspricht. (MB I-Otomani I, MB II-Otomani II, MB III-Otomani III). (Abb. 44.) Die genauere Einordnung der Mittelbronzezeit im Nordwestsiebenbürgen mangels lokaler Radiokarbon für die Zeitbestimmung empfängt – trotz bekannter ungarischer und slowakischer¹⁴C-Daten – Schwierigkeiten. Tatsache ist, dass die¹⁴C-Messungen der Frühperiode der Gyulavarsánd-Kultur⁷⁰ Gleichzeitigkeit mit den Radiokarbonaten der Ottomány-Kultur⁷¹ aufweisen. Im Fall der Radiokarbonaten, die sich auf die Mittelbronzezeit beziehen, kann man Schwankungen in der Kalibrationskurve und eine große Streuung der Endwerte beobachten, in dieser Weise bieten diese unsicherere chronologische Stützpunkte.⁷² Wir empfinden die Koinzidenz der Radiokarbonaten betreffend der sog. Ottomány- und Früh-Gyulavarsánd-

44. kép A Középső Bronzkor időrendi táblázata
Abb. 44. Die chronologische Tabelle der Mittleren Bronzezeit

középső bronzkor pontosabb behatárolása a helyi radiokarbon kormeghatározások hiányában – az ismert magyarországi és szlovákiai ¹⁴C adatok ellenére – nehézségekbe ütközik. Tény, hogy az Ottomány kultúrára vonatkozó ¹⁴C mérések egyidejűséget mutatnak a Gyulavarsánd kultúra korai szakaszának⁷⁰ radiokarbon adataival.⁷¹ A középső bronzkorra vonatkozó radiokarbon adatok esetében megfigyelhetők a kalibrációs görbe ingadozásai és a végértékek nagyarányú szóródása, így bizonytalanabb kronológiai támpontokat nyújtanak.⁷² Nem furcsálljuk az ún. Ottomány és korai Gyulavarsánd kultúrákra vonatkozó radiokarbon adatok egybeesését, hiszen meggyőződésünk, hogy az Otomani I és Gyulavarsánd I kerámia illetve a Máthé Sz. Márta által Ottomány B-nek nevezett leletanyag⁷³ az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum korai fejlődési szakaszába sorolható. A középső bronzkor általunk használt periodizációja nagyrészt követi a Bóna István által kidolgozott modellt, amely megfelelő kiindulópontot jelent a korszak behatóbb időrendi és kulturális elemzésekor.⁷⁴

A középső bronzkor első szakasza (KB I) időrendi szempontból megelőzi az Apa-Hajdúsámson bronzkincsleletek időszakát.⁷⁵ Ennek az időszaknak a régészeti leletei, már nem tartoznak a korabronzkorba, bár olykor még hordozzák ennek stiláris jegyeit. A közép-európai-kronológia A1 időszakának utolsó szakaszával egyidejű KB I valamikor Kr. e. 2100 után kezdődik és Kr. e. 1900 táján ér véget.⁷⁶ Ez az időszak a középhellászi korszak (MH) kezdetével állítható párhuzamba.⁷⁷

A középső bronzkor második szakasza (KB II) a Hajdúsámson bronzkincs-horizont illetve a Cőfalvi (Pufaláu) aranyleletek⁷⁸ alapján a közép-európai-kronológia Bz. A2 periódusának feleltethető meg. A dendrokronológiai adatok tanúsága szerint ez a történeti időszak Kr.e. 2000-1900 táján kezdődik.⁷⁹ A nemzetközi szakirodalomban a tárgyi emlékek tipokronológiai és stiláris elemzésével ez a kronológiai intervallum jól körvonalazható. A KB II-ben jelennek meg a jól ismert Otomani II-Gyulavarsánd leletek, amelyek formavilága – a megfigyelhető alaki és ornamentikai változások ellenére – szervesen kapcsolódik a korábbi időszakhoz (Otomani I). Az Otomani II cserépanyag datálása a Wietenberg II importkerámia illetve más, különböző leletek alapján egyre pontosabb.⁸⁰

A középső bronzkor harmadik időszakának (KB III) kezdetét Kr.e. 1700⁸¹ illetve hagyományosan Kr.e. 1600 körül állapította meg a kutatás.⁸² Sabine Gerloff véleménye szerint a bronzkornak ez a szakasza Kr.e. 1650–1500 közé esik.⁸³ Nagyvonalakban ez az időszak a közép-európai-kronológia A3 illetve B1 periódusát öleli fel.⁸⁴ A Br.A3 időszak fiatalabb a bühli depólelet

Kulturen nicht als seltsam, da wir überzeugt sind, dass die Keramik Otomani I und Gyulavarsánd I, beziehungsweise die von Máthé Sz. Márta als Ottomány B genannte Fundmaterial⁷³ in die frühe Entwicklungsphase des Otomani-Gyulavarsánd Kulturkomplexes einzuordnen ist. Die von uns verwendete Periodisierung der Mittelbronzezeit befolgt größtenteils das von Bóna István ausgearbeitetes Modell, das ein entsprechender Ausgangspunkt ist bei der ausführlicheren chronologischen und kulturellen Analyse der Epoche.⁷⁴

Der erste Abschnitt der Mittelbronzezeit (MB I) überholt aus chronologischer Hinsicht die Periode der Bronzenfunde von Apa-Hajdúsámson.⁷⁵ Die archäologischen Funde dieser Periode gehören nicht mehr zur Bronzezeit, tragen manchmal jedoch deren Stilmerkmalen. Die MB I ist zeitlich identisch mit dem letzten Abschnitt der Periode der mitteleuropäischen Chronologie A1, die irgendwann nach 2100 vor Chr. beginnt und um 1900 vor Chr. endet.⁷⁶ Diese Periode kann man mit dem Beginn der Mittelhellaszeit (MH) parallelisieren (vergleichen).⁷⁷

Der zweite Abschnitt der Mittelbronzezeit (MB II) entspricht aufgrund dem Bronzeschatzhorizont von Hajdúsámson, beziehungsweise der Goldfunde von Cőfalva (Pufaláu)⁷⁸ der Bz A2 Periode der mitteleuropäischen Chronologie. Laut Bezeugung dendrochronologischer Daten beginnt diese geschichtliche Periode um 2000-1900 vor Chr.⁷⁹ In der internationalen Fachliteratur kann man anhand typochronologischer- und stilärer Analyse von materiellen Funden dieses chronologische Intervall gut konturieren. In der MB II erscheinen die gut bekannte Funde von Otomani II-Gyulavarsánd, deren Formwelt – trotz der sichtbaren Form- und Ornamentikveränderungen – sich organisch an die Vorperiode knüpft (Otomani I). Die Datierung der Keramik Otomani II ist dank der Importkeramik Wietenberg II beziehungsweise anhand von anderen Funden immer präziser.⁸⁰

Die Forschung datierte den Anfang der dritten Periode der Mittelbronzezeit (MB III) um 1700 vor Chr.⁸¹ bzw. traditionell um 1600 vor Chr.⁸² Nach Meinung von Sabine Gerloff fällt diese Periode der Bronzezeit zwischen 1650–1500 vor Chr.⁸³ In großen Linien umfasst diese Zeitspanne die Perioden der mitteleuropäischen Chronologie A3 und B1.⁸⁴ Die Periode Br.A3 ist jünger als die Zeitspanne die vom Depotfund von Bühl angedeutet wurde, einige Forscher aber vergleichen diese Periode mit dem Bronzeschatzhorizont des frühen Koszider aus Ungarn.⁸⁵ Die jüngsten ¹⁴C –Daten, die sich auf die untersuchte Periode beziehen, gruppieren sich um die Jahre 1500 vor Chr.⁸⁶ Nach der Meinung von Bernard Hänsel und Wolfgang David kann man

által jelzett időintervallumnál, egyes kutatók pedig a magyarországi korai Koszideri bronzkincs-horizonttal állítják párhuzamba.⁸⁵ A vizsgált időszakra vonatkozó legfiatalabb ¹⁴C adatok a Kr.e. 1500-as évek körül csoportosulnak.⁸⁶ Bernard Hänsel és Wolfgang David meglátása szerint bronzkincsei alapján a koszideri periódus és a neki megfeleltethető Reinecke Bz. B időszak két részre osztható.⁸⁷ A középső bronzkor harmadik szakaszának kettős felosztását alátámasztja a Nagykárolyi-Bobáld tell zárt leletegyütteseiből származó Otomani III kerámia formái és stílári elemzése is. A két belső fejlődési szakasz kronológiai elkülönítése azonban nehézségekbe ütközik. Gazdag formavilágánál és „barokkos” díszítése alapján első látásra elkülönülő (ún. késői) Otomani IIIb kerámia főleg a tell – mélyszántás által szinte megsemmisített – legfelső rétegeből beásott gödrökben található meg. A Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében kutatott tellek felső rétegeit a mélyszántás jelentősen megbolygatta, így a szóban forgó Otomani III edénművesség tipológiai vizsgálata alapján elkülönített belső fejlődési szakaszok rétegtani támpontjai egyelőre kérdések.

A Nagykároly-Bobáld tell rétegtana:

Az első emberi megtelepedés a Nagykároly-Bobáld dombon a késő neolitikumban történt. A sötétebb tonalitású kávébarna, enyhén agyagos kompakt antik humuszrétegben szóróványosan előforduló későneolitik kerámia egy időszakos megtelepedést sejtet. A Nagykároly környéki későneolitik közösségek több telepét ismerjük a Mérges-patak partjáról vagy ennek teraszáról.

Ezt követően a kora bronzkor harmadik szakaszára jellemző ún. Szaniszló csoport hordozói telepednek meg a Bobáld-dombon. A Szaniszló csoport települése mondhatni kiterjedt a későbbi tell teljes területére. A barnássárga, kissé agyagos, kompakt Szaniszló kultúrréteg átlagvastagsága 0,50-0,60 m. Ebből a rétegből ásták be a dombról ismeretes egyetlen hamvasztásos, urnás sírt is.⁸⁸ A széndarabokkal erőteljesen pigmentált barnássárga színű, keményebb állagú Szaniszló járószintet a felszínén található számos kerámiatöredék szóródása is jelzi. (45–46, 48. kép)

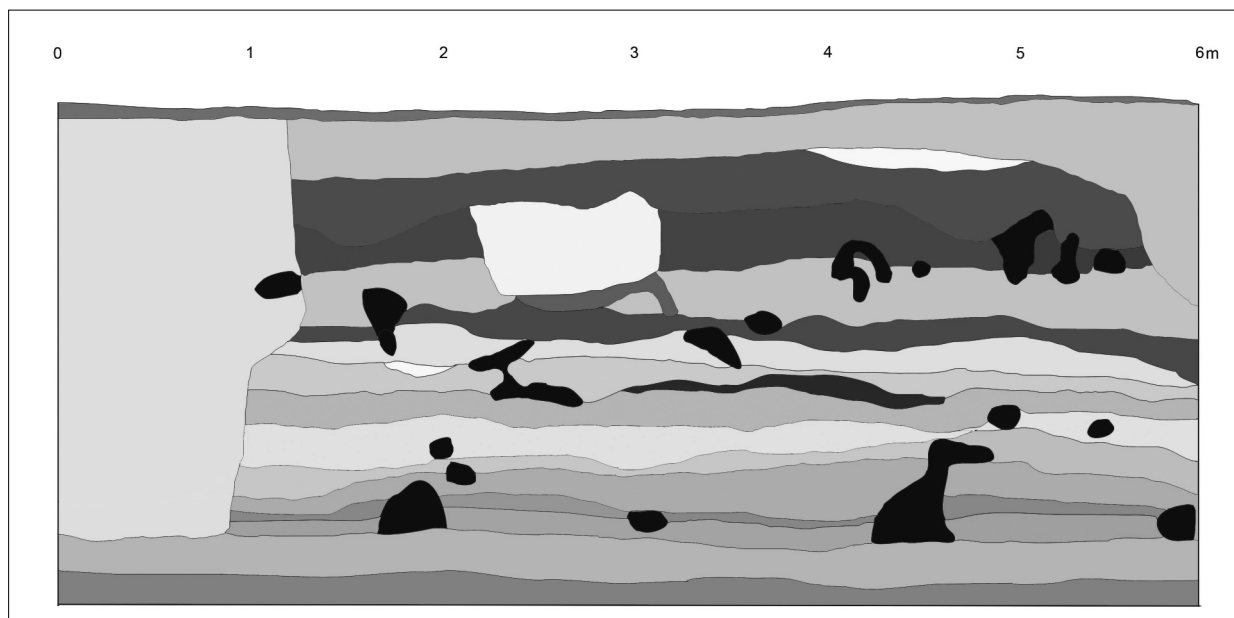
Az Otomani közösségek megtelepedésének első nyomait – a Szaniszló réteget követő – barnás színű, szemcsésebb állagú szén- és paticsdarabokkal pigmentált kultúrréteg rejtje. A mintegy 0,20-0,40 m átlagvastagságú kultúrréteg alsó részében megfigyelhető vastagabb

die Koszider-Periode und die dementsprechende Periode laut Reinecke Bz B – anhand der Bronzeschätze auf zwei Perioden aufteilen.⁸⁷ Die doppelte Aufteilung des dritten Abschnitts der Mittelbronzezeit wird auch von förmlicher und stilistischer Analyse der Keramik unterstützt, die als geschlossenes Fundmaterial aus dem Tell Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) stammt. Die chronologische Trennung der beiden inneren Entwicklungsphasen begegnet aber Schwierigkeiten. Die Keramik Otomani IIIb (die sog. späte Keramik), die vor allem in den oberen Schichten des Tells eingegrabene Gruben zu finden ist – welche durch Tiefpflügen fast zerstört wurden – differenziert sich auf dem ersten Blick mit seiner reichen Formwelt und aufgrund ihrer „barockartigen” Verzierung. Die oberen Schichten der erforschten Tells auf der Carei-Ebene und im Eriul (Ér)-Tal wurden vom Tiefpflügen bedeutend zerstört, so sind die stratigraphische Stützpunkte für die Bestimmung der inneren Entwicklungsphasen aufgrund von typologischen Untersuchungen für die oben genannte Keramikkultur Otomani III noch bestritten.

Die Stratigraphie des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld)

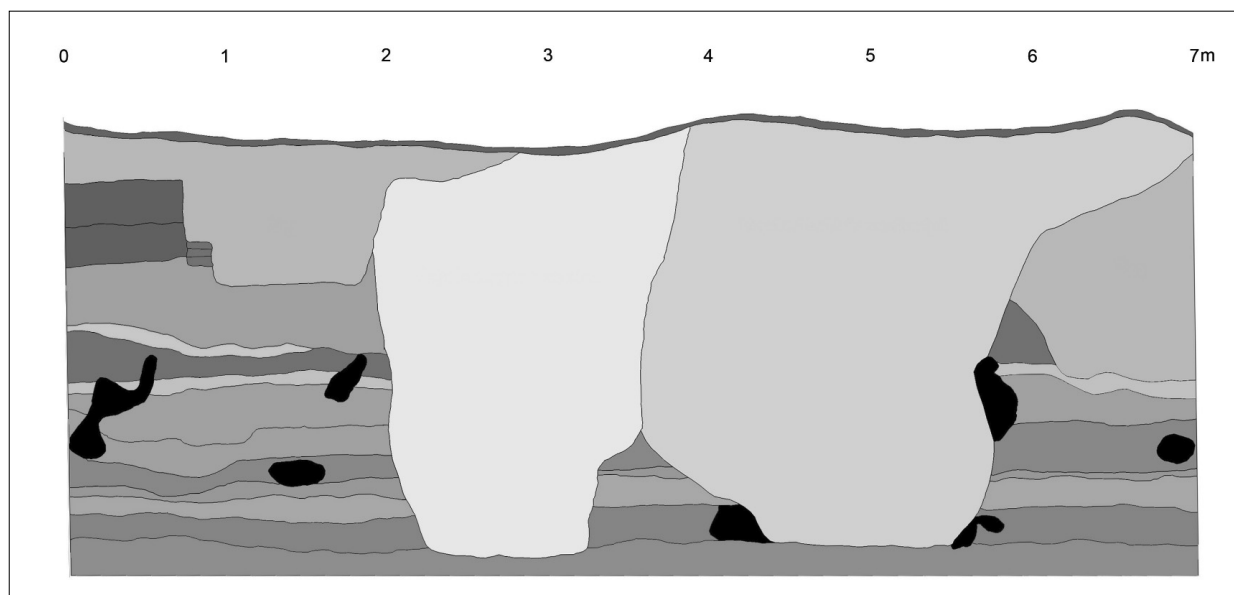
Die erste Ansiedlung auf dem Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) Hügel geschah im Spätneolithikum. Die dunklere kaffeebraune, in der leicht tonhaltigen, kompakten antiken Humusschicht sporadisch vorkommende spätneolitische Keramik deutet an eine zeitweilige Überraschung an. Wir kennen mehrere Siedlungen der spätneolitischen Gemeinschaften in der Gegend Carei (Nagykároly) am Ufer des Mergheş (Mérges)-Baches oder an dessen Terrasse.

Nach dieser Periode siedeln sich die sog. auf die dritte Periode der Frühbronzezeit charakteristischen Träger der Sanislău/Szaniszló-Gruppe auf dem Bobald-Hügel an. Die Siedlung der Sanislău/Szaniszló-Gruppe dehnte sich, man kann sagen, auf das ganze Gebiet des späteren Tells aus. Die Durchschnittsdicke der braungelben, leicht tonhaltigen kompakten Sanislău/Szaniszló-Kulturschicht beträgt 0,50-0,60m. Aus dieser Schicht wurde das einzige bekannte Grab mit Brandschüttungsbestattung und Urnenbestattung des Hügels eingegraben.⁸⁸ Die mit Kohlenstücken stark pigmentierte braungelbe härtere Sanislău/Szaniszló-Gehfläche wird auf der Oberfläche von der Feinverteilung zahlreicher Keramikbruchstücke angedeutet. (Abb. 45–46, 48.)

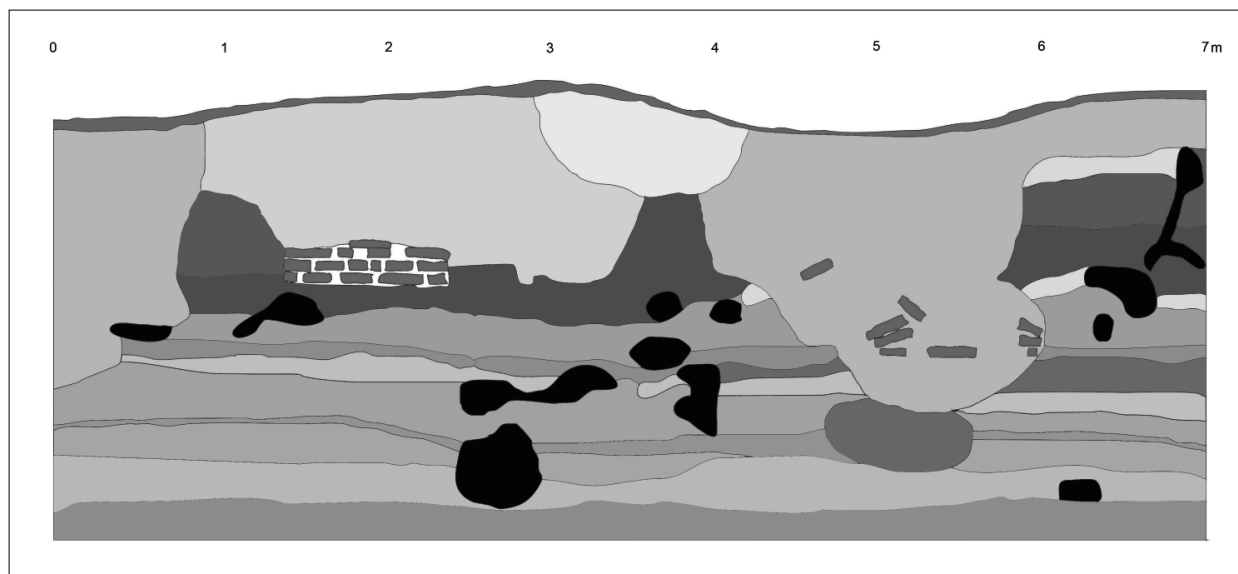
45. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S1/2001 szelvény déli metszetsfalának rajza

Abb. 45. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Darstellung des südlichen Profil des Schnittes S1/2001

46. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S2/2001 szelvény északi metszetsfalának rajza

Abb. 46. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Darstellung des nördlichen Profil des Schnittes S2/2001

47. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S2/2001 szelvény déli metszetfalának rajza

Abb. 47. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Darstellung des südlichen Profil des Schnittes S2/2001

Farbenkode / Színkód

	Berg Tonschnitt/ Meddő agyagréteg		Tiersitz/ Állatjárt
	Antike Humus Schnitt/ Antik humusz réteg		Moderne Lauffläche/ Modern járószint
	Schnitt der Sanislău Gruppe/ Szaniszló kultúrréteg		Geflecht/ Patics
	Lauffläche der Sanislău Gruppe/ Szaniszló csoport járószintje		Backstein/ Tégla
	Otomani I Schnitt/ Otomani I réteg		Moderne Grube/ Modern gödör
	III. Haus Niveau/ III. Hárszint		Moderne Grube/ Modern gödör (Vende A.)
	Otomani II Schnitt/ Otomani II réteg		Flechtwand Überrest/ Paticsfal maradvány
	II. Haus Niveau/ II. Hárszint		Lehmbewurf/ Agyagtapsztás
	Otomani II Schnitt/ Otomani II réteg		Feuerstelle/ Tűzhely
	Otomani II Schnitt/ Otomani II réteg		Tonwarze/ Agyaglenyce
	Otomani III Schnitt/ Otomani III réteg		Knochen/ Csont
	Stört Otomani III Schnitt/ Bolygatott Otomani III réteg		Keramik/ Kerámia

48. kép A Nagykároly-Bobáld tell rétegtanának jelkulcsa

Abb. 48. Der Farbenkode auf die Darstellungen des Profile des Schnittes des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld)

összefüggő szénréteg a domb új lakóinak „területrendezéséről” tanúskodik. A szóban forgó korai Otomani kultúrréteg kerámiájában a Szaniszló csoport jellegzetes edényeihez egy polírozott felületű, korábban ismeretlen díszítőmotívumokkal ékített kerámia társul. Ehhez hasonló az Érendréd-Termelőszövetkezeti istálló (Andrid-Curtea CAP) mellett feltárt településről valamint a Mezőterem-Kendereshalom tell alsó rétegéből ismerünk. Eddigi ismereteink alapján ebben a korszakban került sor a település első erősítésére is. A 2011-ben végzett geomágneses vizsgálatok által jelzett további két védőárok pontos datálása jövőbeli kutatásaink fontos feladata.

A tell Otomani II időszakába sorolható rétegei – a tartalmazott nagymennyiségű hamu miatt – világosabb szürke színűek. A lazább megtartású, finom szemcsézetű világosabb szürke rétegek több egymást követő lakószintet tartalmaznak. A lakószinteket a felszíni házak padlói és paticsomládékai, vastag agyagplatformok valamint a hozzájuk tartozó járósínek jelzik. A rétegek datálására a jellegzetes formakincsű és főként vésett díszítésű kerámia kiváló támpontokat szolgáltat. (47–48. kép)

Az Otomani III időszakra sorolható rétegek sötétebb színűek, nagyobb szemcsézetűek és kompaktabb állagúak, mint a kultúra korábbi fejlődési szakaszába tartozók. A zárt leletegyüttesekből származó kerámia tipológiai vizsgálata által jelzett két belső fejlődési szakasz rétegtani megalapozottsága további ellenőrzésre szorul.

A kutatás mai állapotában kellő adatok hiányában elhamarkodott lenne az Otomani IIIa és Otomani IIIb időszak rétegtani különválasztása, bár ezzel kapcsolatos elképzeléseink egyre inkább körvonalazódnak. Az Otomani III fázisának vége a középső bronzkor időszakának végét is jelenti. A beköszöntő új korszak megjelenése nem tárgyasul a feltételezett halomsíros hódítók emléktárában, és vastag pusztulási rétegek sem jelzik kezdetét. Tehát a történelmi események ok-okozati viszonyának hátterében társadalmi, ökológiai és gazdasági tényezőket kell keresnünk.⁸⁹

A gyümölcsös fának telepítőgödrei, a gyakran -0,40 m mélységig lehatoló mélyszántás és a későközépkori temető sírjai jelentős mértékben megbolygatták a tell felső rétegeit. A gyp alatt lévő sötétbarna, tömör állagú felső rétegben szóróványosan előfordulnak későbronzkori, a Gáva kultúra edénytöredékei, a kelta valamint dák edényművesség termékei, de az eddigi megfigyelések alapján, ezek időszakos ittartózkodás és nem állandó megtelepedés régészeti hagyatékai. Mindez természetes, hiszen a tell szomszédságában több késő bronzkori valamint vaskori települést ismerünk.

Die ersten Siedlungsspuren der Otomani-Gemeinschaften verbergen sich – nach der Sanislău/Szaniszló-Schicht – in der braunen, körnigeren mit Kohle- und Geflechtstücken pigmentierten Kulturschicht. In der etwa durchschnittlich 0,20-0,40 m dicken unteren Kulturschicht kann man die dickere zusammenhängende Kohlschicht beobachten, die von der „Geländeaufteilung“ der neuen Hügelbewohner zeugt. In der Keramik der erwähnten frühotomanischen Kulturschicht zählt zu den typischen Gefäßen der Sanislău/Szaniszló-Gruppe auch ein Keramikbruchstück, mit polierter Oberfläche und früher unbekannten Ziermotiven. Ähnliche Stücke kennen wir von der Freilegung der Siedlung neben den Ställen der Genossenschaft Érendréd (Andrid-Curtea CAP) sowie von den unteren Schichten des Tells Tiream/(Mezőterem)-Kendereshalom. Aufgrund unserer bisherigen Kenntnisse erfolgte in dieser Periode ebenfalls die erste Befestigung der Siedlung. Die genaue Datierung der im Jahre 2011 durchgeführten von geomagnetischen Untersuchungen angedeuteten zwei weiteren Wehrgräben stellt eine wichtige Aufgabe der zukünftigen Forschungen dar.

Die zur Otomani II Periode gehörende Schichten des Tells sind – wegen der in großen Mengen enthaltenen Asche – hellgrau. Die Schichten lockerer Art, mit feinerer und hellgrauer Körnung enthalten mehrere aufeinander folgende Wohnhorizonte. Die Wohnhorizonte sind durch Fußböden und Geflechtruinen der oberirdischen Häuser, dicke Tonplattformen, bzw. durch die dazugehörenden Gehflächen angezeigt. Zur Datierung der Schichten bieten die typische Formschatz und besonders die Keramik mit ziselierter Verzierung hervorragende Stützpunkte. (Abb. 47–48.)

Die zur Otomani III Periode gehörenden Schichten sind dunkler, haben größere Granulierung und einen kompakteren Bestand, als diejenige die zur früheren Entwicklungsphase der Kultur gehören. Es sind weitere Bestätigungen notwendig für die stratigraphische Bestimmung der beiden inneren Entwicklungsphasen aufgrund der typologischen Analyse der Keramik der aus den geschlossenen Befundkomplexen stammt. Laut aktuellem Stand der Forschung wäre mangels entsprechender Daten die stratigraphische Trennung der Perioden Otomani IIIa und Otomani IIIb voreilig, obwohl unsere Vorstellungen in diese Richtung sich immer stärker konturieren. Das Ende der Otomani III Phase bedeutet auch das Ende der mittleren Bronzezeit. Die Erscheinung der einzutretenden neuen Ära konkretisiert sich nicht im vorausgesetzten Hügelgrab-Fundmaterial der Eroberer, und es gibt auch keine dicke Verfallsschicht, die seinen Anfang andeutet. Im Hintergrund des Ursache-Folge-Verhältnisses der geschichtlichen

Településrendszer a Nagykárolyi-síkságon:

Az ember nemcsak válaszol a környezeti hatásokra és ennek változásaira⁹⁰, hanem cselekvő individuumként alakítja világát környezetének jellegzetességei és saját kognitív térképének megfelelően.⁹¹ A kiváló talajtani és növényzeti adottságokkal rendelkező Nagykárolyi-síkság természeti körülményeit kihasználó Otomani-Gyulavarsánd közösségek legtöbb esetben az ártéri mozaikos környezetükből szigetszerűen kiemelkedő ármentes geomorfológiai alakzatokon telepedtek meg. A térség folyóvizei az árú- és információcsere útvonalait, a terület társadalmi interaktivitásainak határvonalait és a közösségek térbeli tájékozódási pontjait is jelentették.⁹² A sajátos társadalmi és gazdasági folyamatok mellett a természeti környezet milyensége és térbeli elrendezettsége meghatározó szerepet játszott az ún. központi helyek és a hierarchikus településhálózat kialakulásában.⁹³ Egy-egy földrajzi térségben a konvencionálisan „hatalmi központokként” kezelt tellek és az őket körülvevő, velük minden bizonnyal gazdasági egységet alkotó „szatellit-települések” mellett, szórt, síkszíni települések láncolatára bukkanunk. (49–50. kép) Ezeket a település-láncolatokat tekinthetjük a korszak „szociális egységeinek”.⁹⁴ Az általános megállapításokon túlmenően – a kutatás jelenlegi állapotában – nem bizonyítható, hogy egy-egy tell vonzáskörzetébe tartozó szórt településláncokon belül a többretegű, esetenként erődtített települések helyi, kistérségi központok szerepét töltötték volna be. A legtöbb esetben az adataink hiányosak, hiszen ismereteink csak az ismételt terepbejárások nyújtotta információkra korlátozódnak. Ahol régészeti kutatás történt, az főleg csak a kisebb teleprészletekre terjedt ki. Külön problémát jelent a település-láncolatok időbeni ciklikus használatának kérdése: hány generáción keresztül használnak egy ilyen települést. Szintén bizonytalan adatokkal rendelkezünk a környezet kiaknázásának módját és mértékét illetően is. Ez a kérdéskör szervesen kapcsolódik a telepek betelepültségének időbeni változásaihoz.

A terepkutatások adatai és a régészetelméleti modellek értelmében a következő kép bontakozik ki:

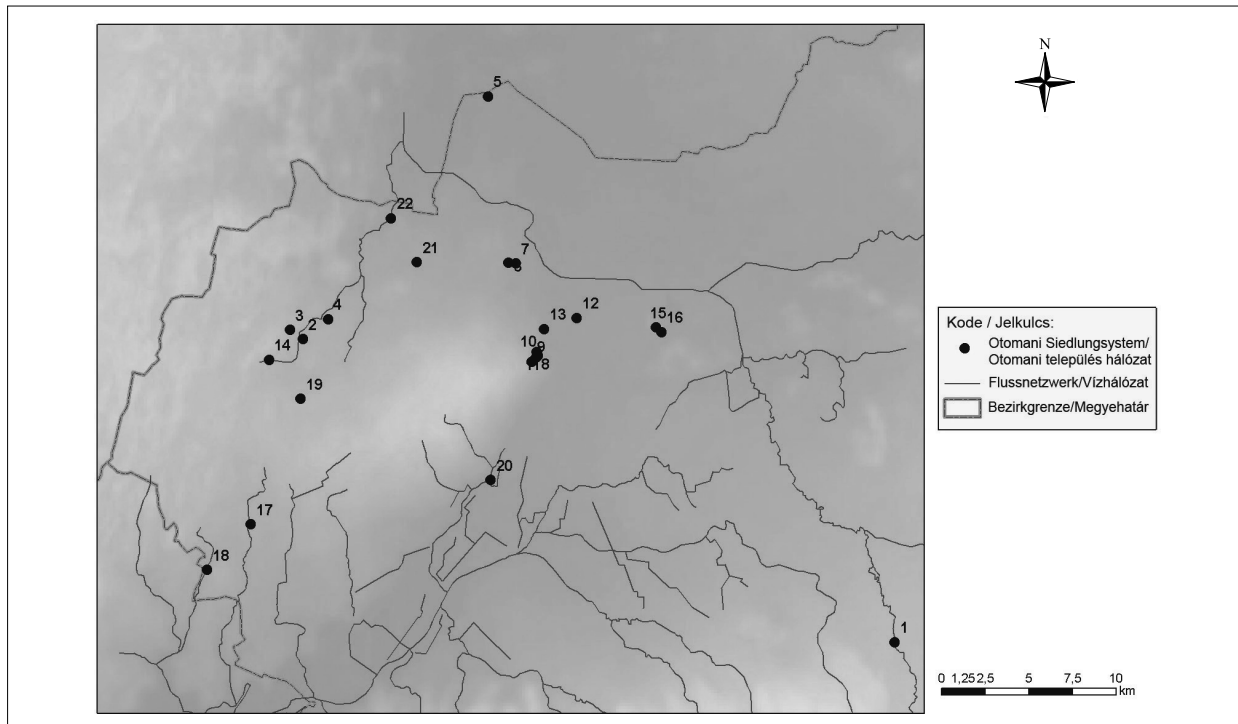
Meglátásaink elméleti hátterét jelentő *peer polity interaction* fogalma felöleli egy térség önálló, politikailag egyenértékű területi egységeinek teljes gazdasági-társadalmi kapcsolatlanszerét (beleértve az imitálást és versengést, a javak és információk cseréjét vagy a háborút). Elsősorban a főnökségi társadalmak és korai államok (komplex főnökségek) esetében alkalmazható modellről van szó. Megfigyelhető, hogy az egymással szomszéd-

Ereignisse sollte man gesellschaftliche, ökologische und wirtschaftliche Faktoren identifizieren.⁸⁹

Die oberen Schichten des Tells wurden von den Anpflanzungsgräben der Obstbäume, durch Tiefpflügen, die oft bis zu -0,40m Tiefe gelangten, und durch die mittelalterlichen Gräber bedeutend zerstört. In dunkelbrauner Oberschicht mit massivem Bestand unter dem Rasen kommen sporadisch spätbronzezeitliche Topffragmente der Gáva-Kultur vor, sowie Produkte der keltischen und dakischen Topfkunst, aber aufgrund der bisherigen Beobachtungen, sind diese archäologischen Funde Zeugen der zeitweiligen Aufenthalt und nicht der ständigen Ansiedlung. Es ist alles selbstverständlich, da wir in der Nachbarschaft des Tells mehrere spätbronzezeitliche sowie eisenzeitliche Siedlungen kennen.

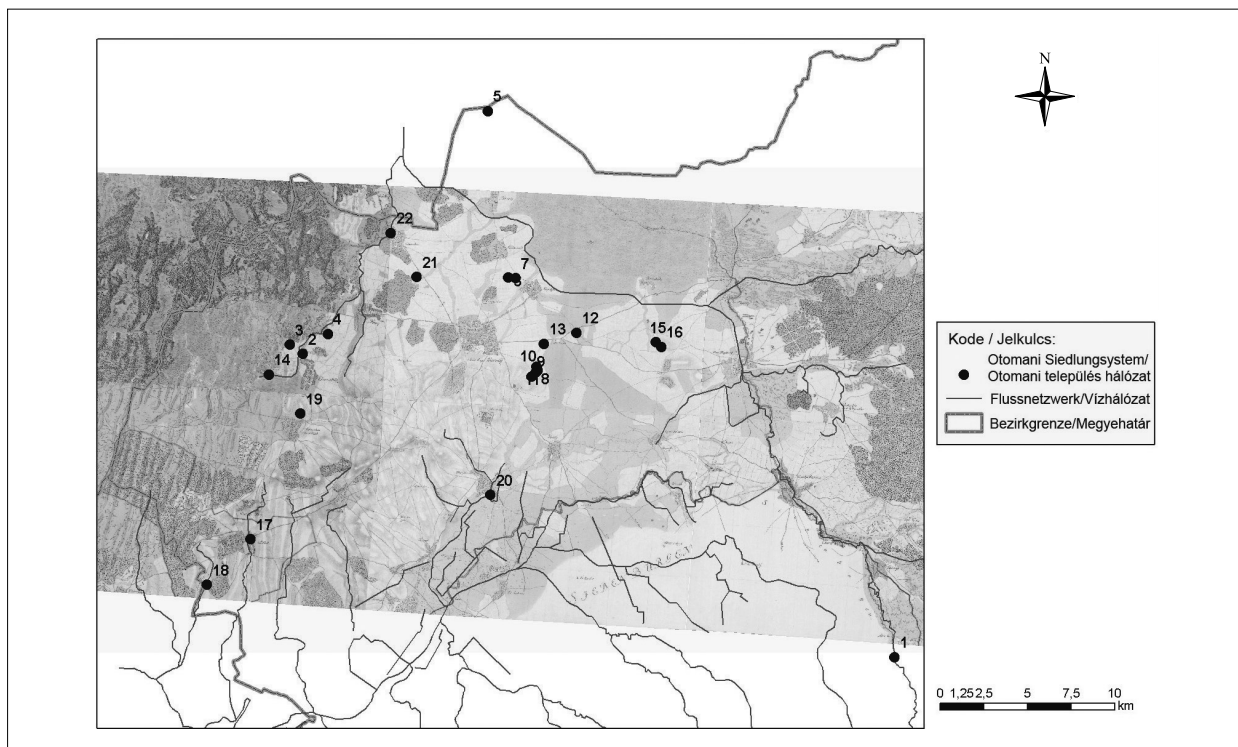
Siedlungssystem auf der Carei-Ebene:

Der Mensch antwortet nicht nur auf die Wirkungen der Umgebung und die Umwandlungen dieser⁹⁰, sondern verändert seine Welt als handelndes Individuum aufgrund der Umweltkriterien und seiner eigenen kognitiven Karte.⁹¹ Die Gemeinschaften von Otomani-Gyulavarsánd, die die ausgezeichneten bodenkundlichen und pflanzlichen natürlichen Gegebenheiten der Carei-Ebene ausnutzten und sich in den meisten Fällen auf den aus der mosaikartigen Umgebung inselartig ausragenden geomorphologischen Formationen der Flutgebieten ohne Strömung angesiedelt haben. Die Flüsse des Gebietes stellten den Weg für Waren- und Informationsverkehr dar, sowie auch die Grenzlinien der gesellschaftlichen Interaktion und die räumlichen Orientierungspunkte der Gemeinschaften.⁹² Neben den eigenartigen gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Vorgängen spielte die Art der natürlichen Umgebung und seine räumliche Einrichtung eine bedeutende Rolle in der Ausbildung von sog. zentralen Stellen und hierarchischen Siedlungsnetzwerken.⁹³ In jeder geographischen Region entdeckt man neben den konventionell als „Machtzentrum” behandelte Tells und die „Satellitensiedlungen” die um diese gelegen sind und mit diesen höchstwahrscheinlich eine wirtschaftliche Einheit bildeten, eine Kette von zerstreuten Flachsiedlungen. (Abb. 49–50.) Diese Siedlungskette kann man als „soziale Einheiten” der jeweiligen Periode betrachten.⁹⁴ Außer allgemeingültiger Behauptungen kann man – im vorläufigen Stand der Forschung – nicht beweisen, dass innerhalb jeder zum Tell gehörenden zerstreuten

49. kép A Nagykarolyi-síkság középső bronzkori településrendszere

Abb. 49. Mittlerbronzezeitliches Siedlungssystem der Carei-Ebene (Nagykarolyi-Ebene)

50. kép A Nagykarolyi-síkság középső bronzkori településrendszere

Abb. 50. Mittlerbronzezeitliches Siedlungssystem der Carei-Ebene (Nagykarolyi-Ebene)

dos, kisméretű, autonom szociopolitikai egységek számos közös szerkezeti, gazdasági, ideológiai és vallási jellemzővel bírnak. Esetenként nyelvük és szimbólumrendszerük is azonos vagy rokonságot mutat. A régió belüli strukturális változások és egységesedési folyamatok a különböző szociopolitikai egységek nagyrészt hosszútávú interaktivitásának eredményei. Ökológiai értelemben véve a közös vonások némelyike önállóan is kifejlődhetett a régió társadalmainak szükségszerű adaptációs folyamatában.⁹⁵ A fejlődés valós mozgatórugója azonban az azonos hierarchiai besoroltságú önálló társadalmi alakulatok vetélkedése (háború, presztizs-javak gazdasága) valamint az árú- és információcsere rendszere. Ezt egészíti ki a távolsági interregionális kapcsolatok kiépítése.⁹⁶

A hierarchikus berendezkedésű Otomani főnökségek hatalmi és gazdasági központjait a tellek jelentik. A társadalmi hierarchia csúcsán álló főnök és a helyi elit szálláshelyeiként jelentkező tell telepek redisztribúciós központokat jelentenek az alárendelt vagy peremterületek számára. A Nagykárolyi-síkságon létező három tell alapján három mikrorégió különíthető el. Az XTENT módszer szerint egy-egy kistérség központját képező település méretei arányosak kör alakú befolyási övezetének nagyságával. Ha két egymáshoz közel fekvő lelőhely egyikének területe beleolvad a másikéba azt jelenti, hogy a nagyobb központ „politikai” befolyást gyakorol a kisebbre.⁹⁷

Matematikai számítások segítségével kiszerveztettük a Nagykároly-Bobáld és Mezőterem-Kendereshalom telepek feltételezett befolyási övezeteit.⁹⁸ (51–52. kép) A mezőteremi és bórvelyi tellek területe beleolvad a Nagykároly-Bobáld befolyási övezetébe, így ezeket a telepeket nem tekintjük „politikailag” önálló egységeknek. A településrégészeti adatok és az elméleti modellek alapján a Nagykárolyi-síkságon egy több regionális egységből álló hierarchikus felépítésű főnökség létezhetett. A térség valós hatalmi központja, a szatellit-települések koszorújától övezett nagykárolyi tell.

Az Otomani II időszakban a nagykárolyi tell befolyási övezetében⁹⁹, két tell¹⁰⁰, egy egyrétegű nyílt¹⁰¹, hét többrétegű nyílt¹⁰², egy többrétegű erődített¹⁰³, három csak a szakirodalomban jelzett települést találunk¹⁰⁴. Ezeket egészítik ki azok a többrétegű lelőhelyek (3), amelyekről nem tudjuk, hogy el voltak-e látva védművekkel.¹⁰⁵ (53–54. kép)

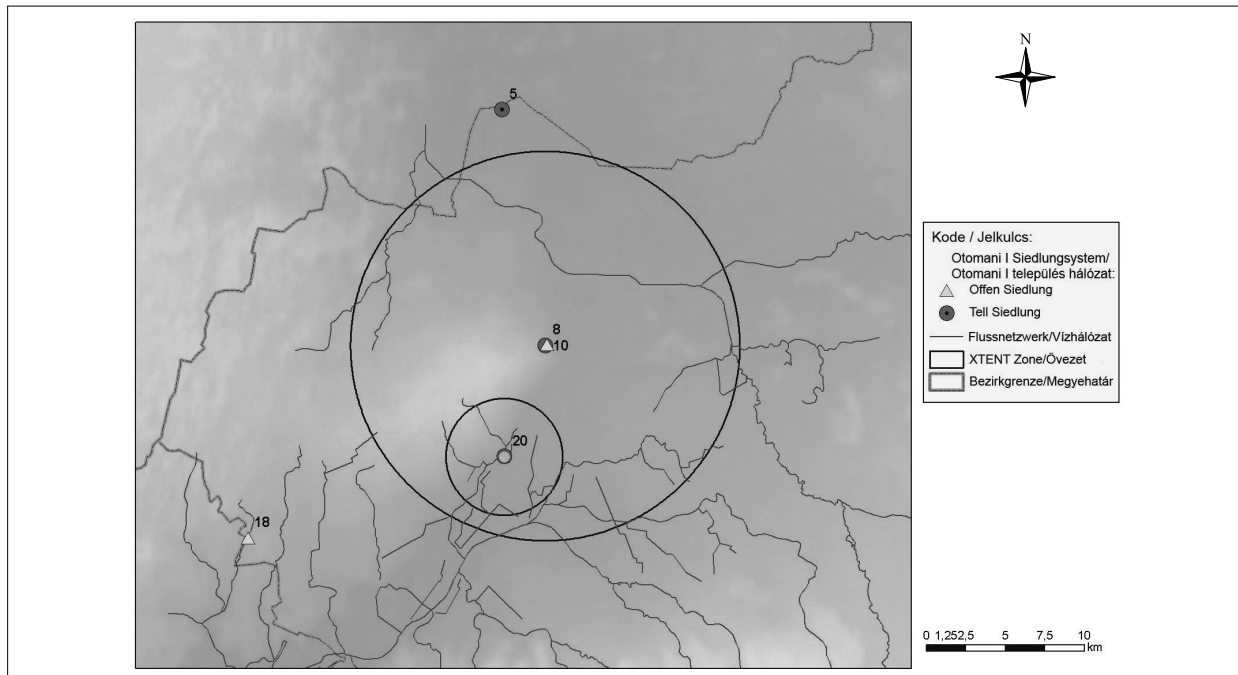
Szembetűnő a kultúra szóban forgó klasszikus fejlődési szakaszában (Otomani II) létesített települések számának növekedése, mely a telepek térbeli dinamikájával vagy a népszaporulat változásaival függhet össze. A preindusztriális társadalmak gazdasági alapokon nyugvó népességszámát alapvetően az elérhető táplálék bősé-

Siedlungskette mehrschichtige, je nach dem Fall befestigte Siedlungen, die die Rolle von örtlichen Kleinzo-
nen erfüllt hätten. In den meisten Fällen sind unsere Daten mangelhaft, da unsere Kenntnisse sich auf die Informationen der erneuerten Untersuchungen anhand der Geländebegehungen beschränken. Wo archäologische Forschungen stattfanden, da streckten sich diese, hauptsächlich nur auf Einzelheiten kleinere Siedlungsteile. Ein besonderes Problem stellt die zyklische Verwendung der zeitlichen Einordnung von Siedlungsketten dar: Wie viele Generationen lang verwendet man so eine Siedlung. Wir haben eben nur wenige unsichere Daten, was die Art und das Ausmaß der Umweltausnutzung angehen. Dieser Fragenkreis knüpft sich organisch auch an die zeitliche Änderung der Tells-Ansiedlungen.

Im Sinne der Geländeforschungsdaten und theoretischen archäologischen Modellen ergibt sich folgendes Bild:

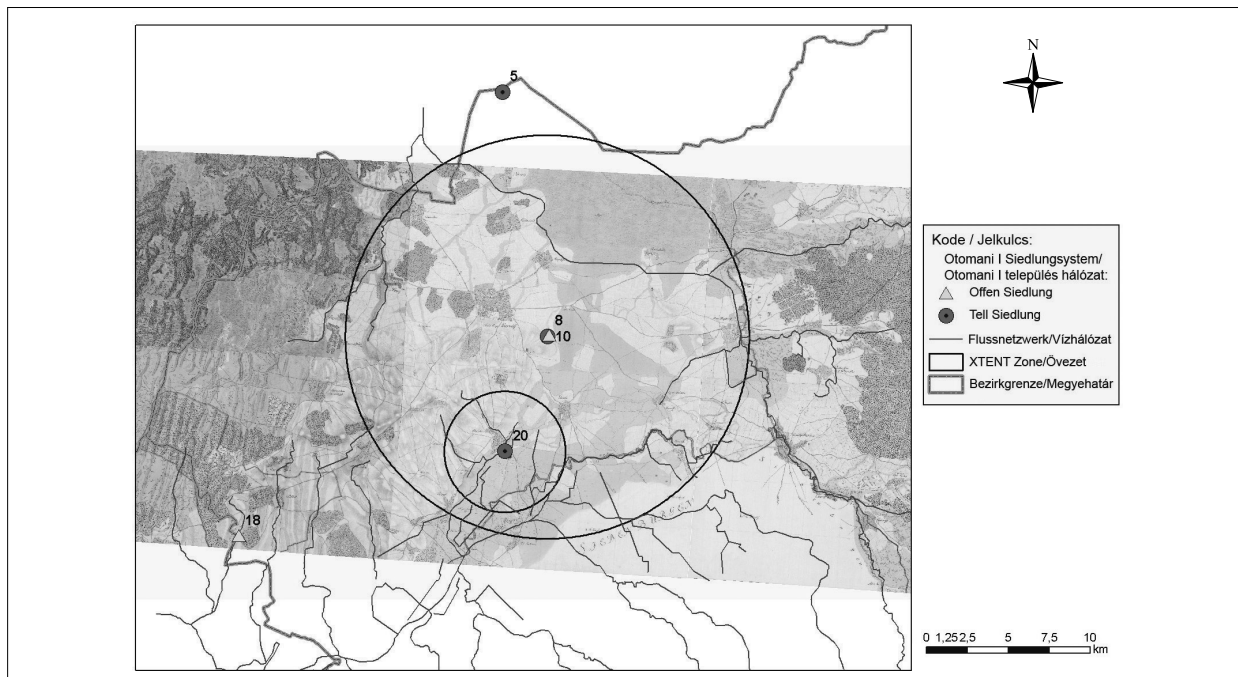
Der Begriff *peer polity interaction*, der den Hintergrund unserer theoretischen Ansichten bedeutet umfasst das gesamte wirtschaftlich-administrative Beziehungssystem einer selbständigen Region, mit politisch gleichwertigen Geländeeinheiten (einschließlich der Nachahmung und Konkurrenz, den Austausch der Güter und Informationen oder den Krieg). Es geht in erster Linie um ein Modell der im Fall der Häuptlingsgesellschaften und Frühstaaten (komplexe Vorstände) anzuwenden ist. Man kann beobachten, dass die miteinander benachbarten, kleineren autonomen sozialpolitischen Einheiten zahlreiche gemeinsame strukturelle, wirtschaftliche, ideologische und religiöse Merkmale aufweisen. In manchen Fällen ist auch ihre Sprache oder ihr Symbolsystem gemeinsam oder miteinander verwandt. Die innerhalb der Region stattfindenden strukturellen Umwandlungen und Vereinheitlichungsprozesse sind größtenteils langfristige Resultate der Interaktion verschiedener sozialpolitischer Einheiten. Aus ökologischer Hinsicht konnten sich einige gemeinsame Merkmale während des zwangsläufigen Adaptationsvorgangs der Gesellschaften in der Region auch individuell entwickeln.⁹⁵ Der wahre Beweggrund der Entwicklung ist aber der Wetteifer der hierarchisch gleich eingegliederten selbständigen gesellschaftlichen Formationen (Krieg, Wirtschaft der Prestigegüter) sowie das System des Waren – und Informationsaustausches. Das wird vom Ausbau der interregionalen Beziehungen des Fernverkehrs ergänzt.⁹⁶

Die Tells stellen die Macht- und Wirtschaftszentren der hierarchisch organisierten Otomani-Häuptlinge dar. Die Tellsiedlungen, die Herbergen für die am Gipfel der gesellschaftlichen Hierarchie stehende

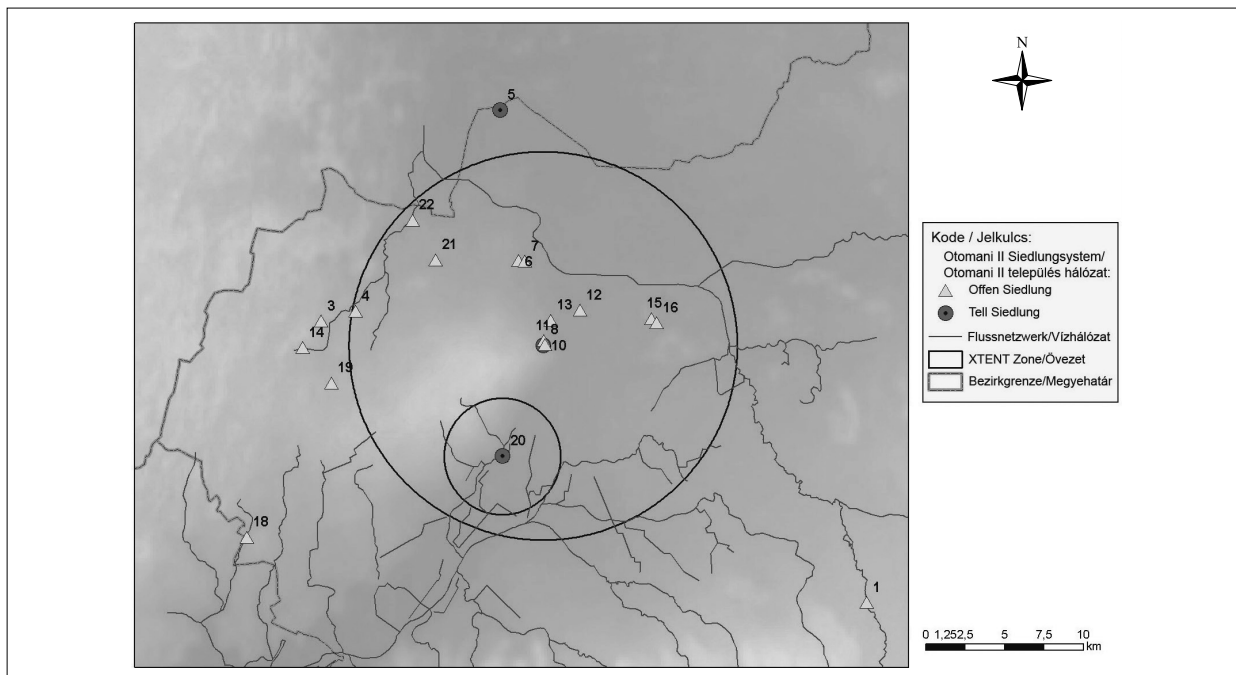
51. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani I időszak

Abb. 51. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tiream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani I

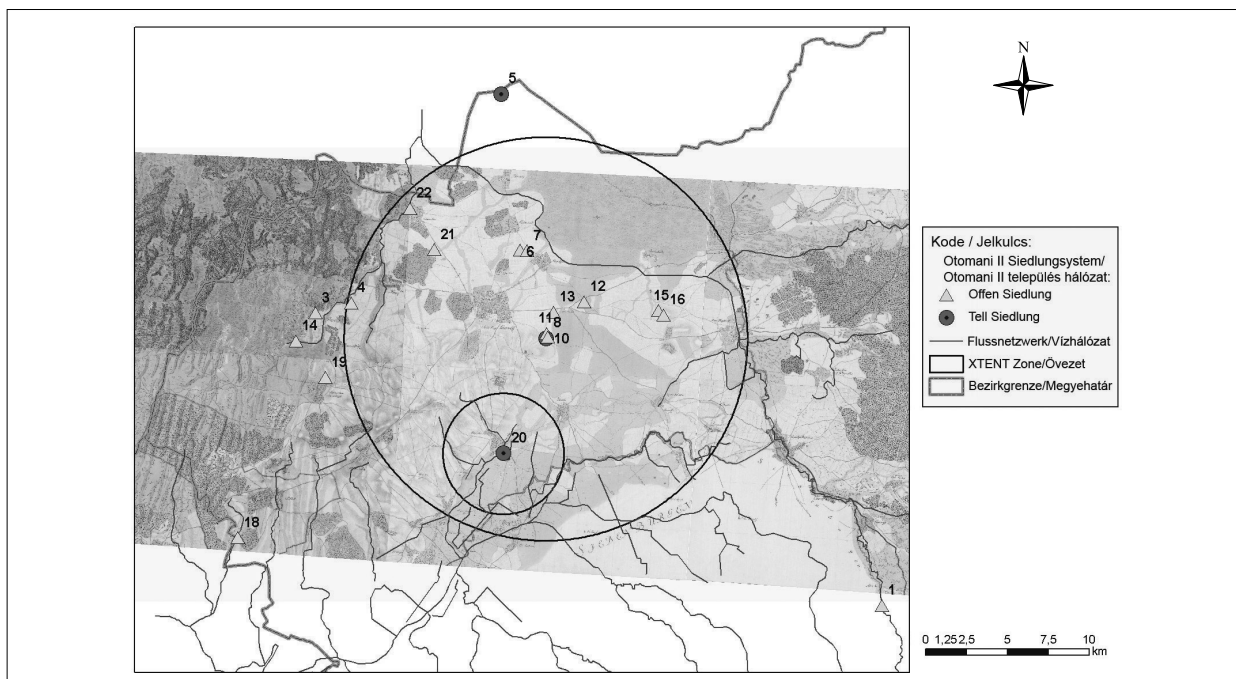
52. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani I időszak

Abb. 52. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tiream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani I

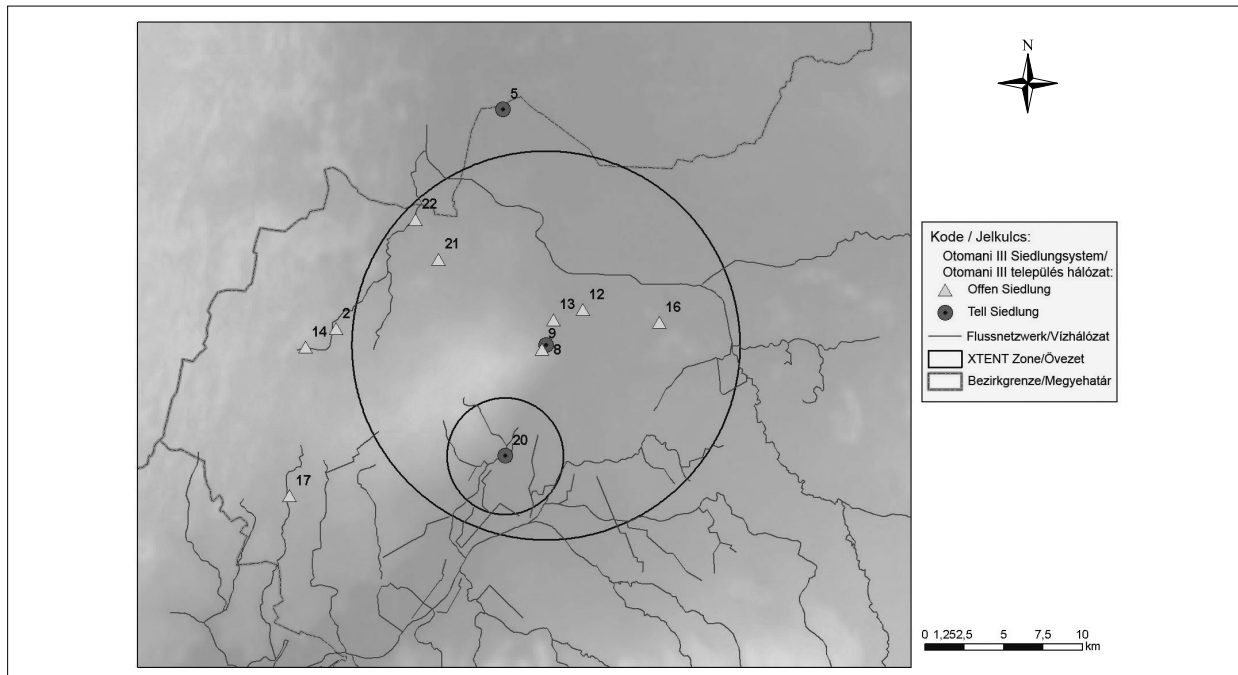
53. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani II időszak

Abb. 53. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tíream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani II

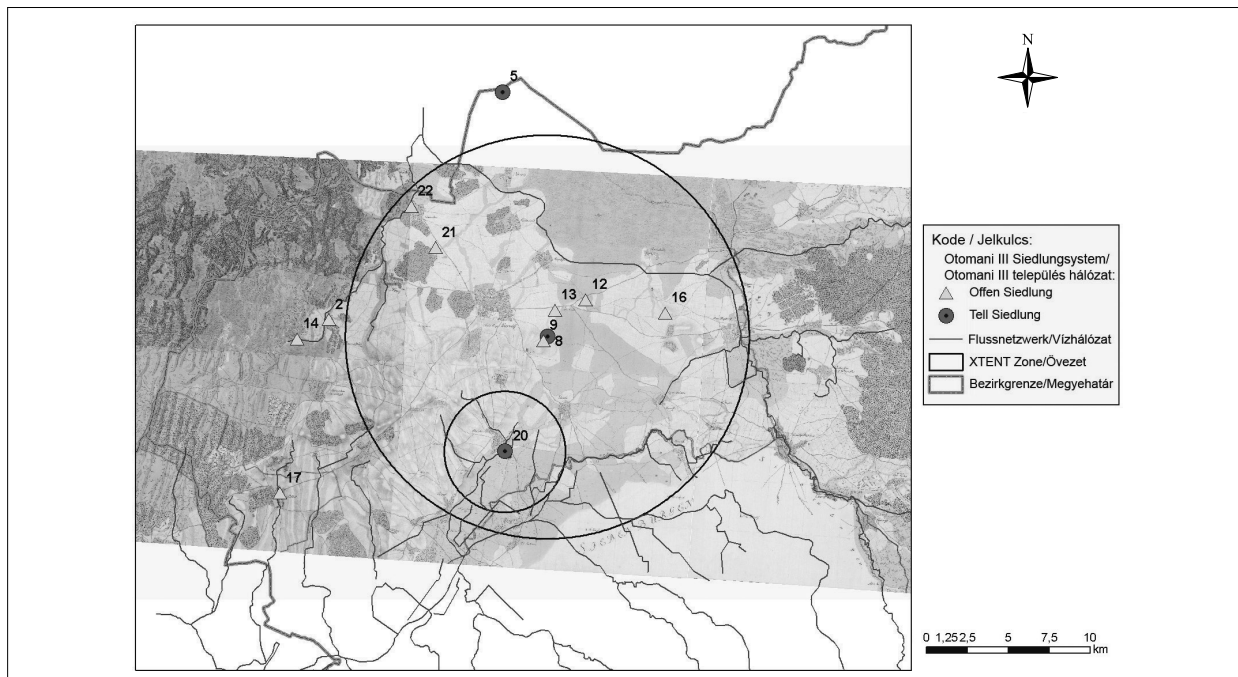
54. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani II időszak

Abb. 54. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tíream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani II

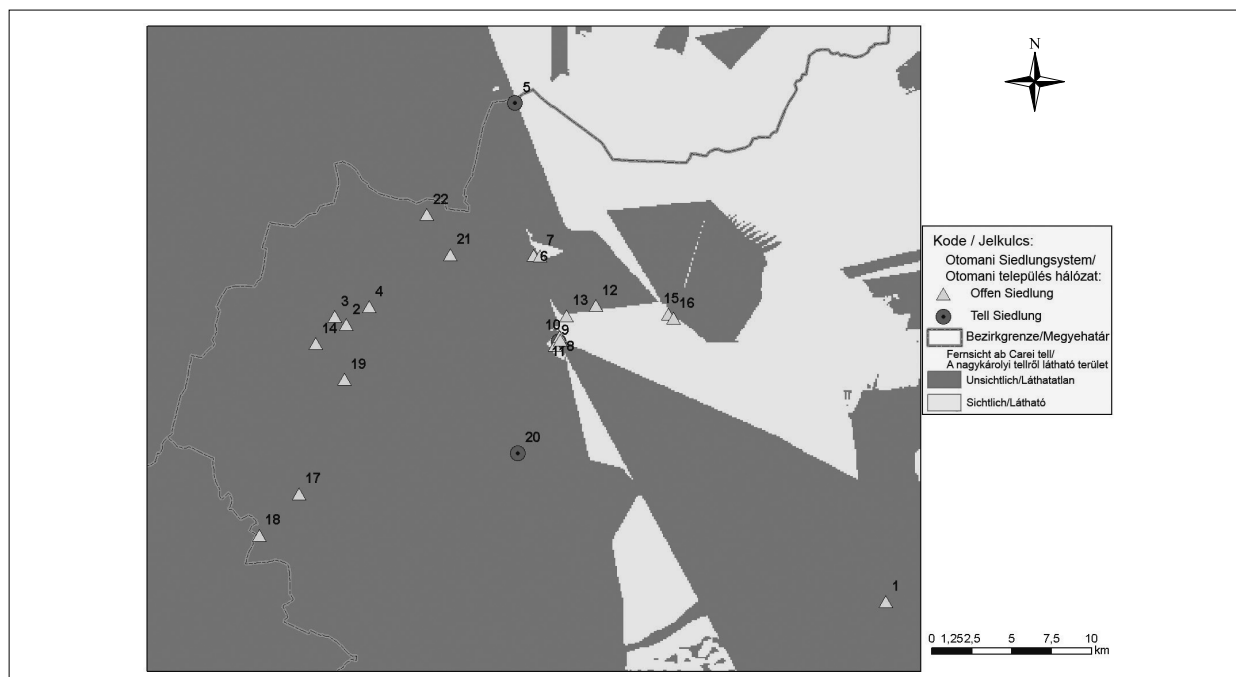
55. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani III időszak

Abb. 55. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tiream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani III

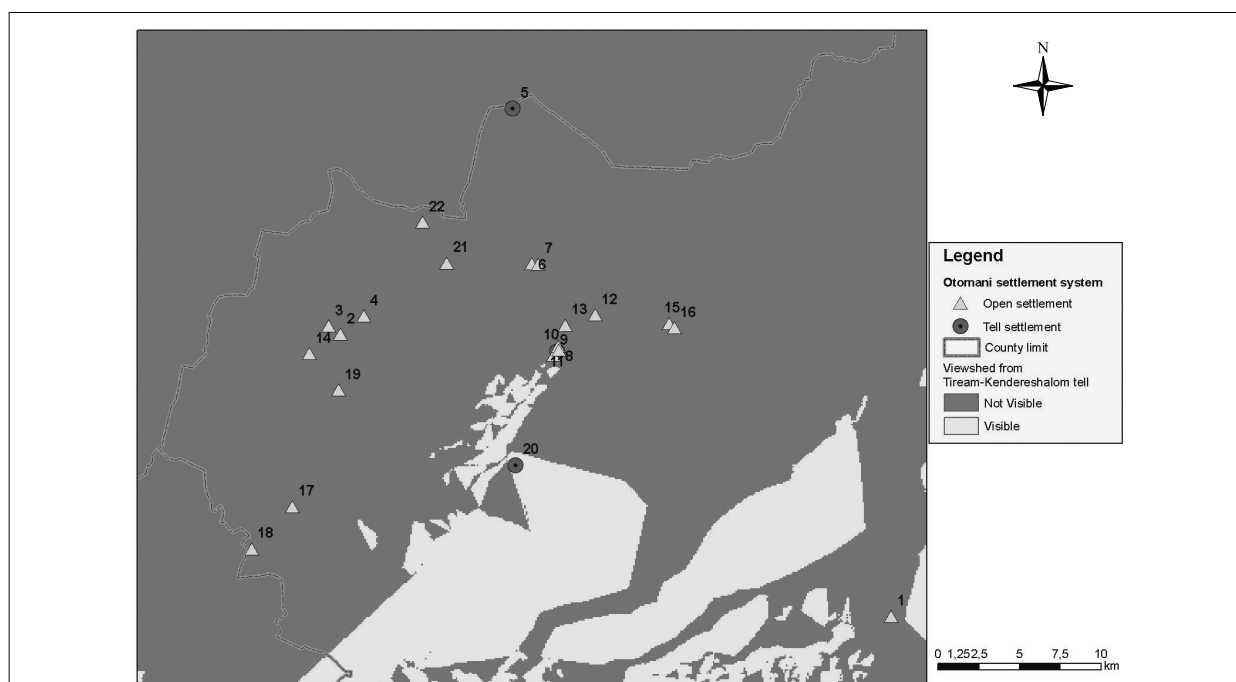
56. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani III időszak

Abb. 56. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tiream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani III

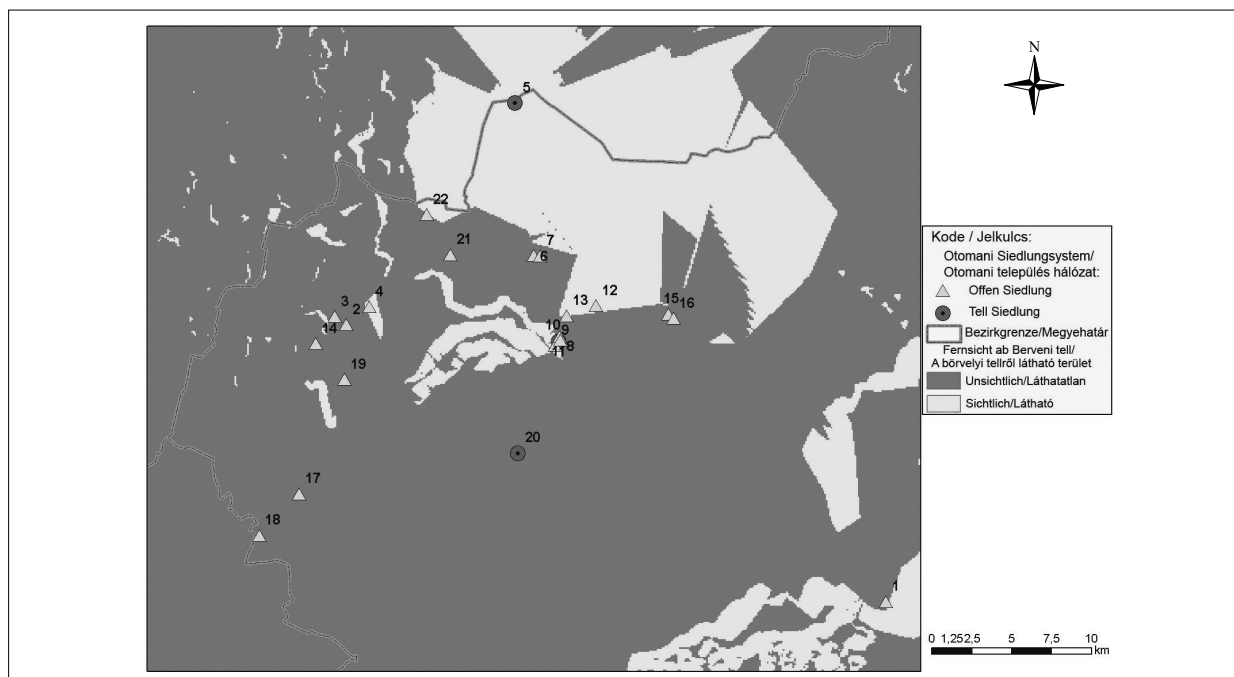
57. kép A Nagykaroly-Bobáld tell telep láthatósági övezete

Abb. 57. Die sichtbaren Zonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobáld)

58. kép A Mezöterem-Kendereshalom tell telep láthatósági övezete

Abb. 58. Die sichtbaren Zonen der Siedlungen von Tiream-Kendereshalom (Mezöterem-Kendereshalom)

59. kép A Bőrvény-Halmos tell telep láthatósági övezete

Abb. 59. Die sichtbaren Zonen der Siedlungen von Berveni-Halmos (Bőrvény-Halmos)

ge, a közösség technológiai fejlettségi szintje és a létező erőforrások kiaknázásának hatásfoka határozta meg.¹⁰⁶ A Kr.e. II. évezred fordulóján beköszöntő középső szub-boreális időszak kedvezőbb klimatikai feltételei ösztönzően hatottak a Nagykárolyi-síkság középső bronzkori közösségeinek fejlődésére.¹⁰⁷

Az Otomani III szakaszban a telepek száma csökken, a központi telepen kívül két tell¹⁰⁸, két többbétegyű nyílt¹⁰⁹, két egyrétegyű nyílt¹¹⁰ illetve két, csak szakirodalomban jelzett település ismeretes¹¹¹. (55–56. kép)

A tellek hipotetikus dominancia övezeteit és a hozzájuk tartozó települések rendszerét az ún. Thiessen-poligonok módszerével ellenőriztük. A térinformatikai (GIS) program segítségével megrajzolt Thiessen-övezetek nyújtotta információk összecsengenek az XTENT modell szolgáltatatta adatokkal. Az egymástól független két eljárás vizsgálati eredményei bizonyítják a módszer helyességét. A Nagykároly-Bobáld és Mezőterem-Kendereshalom központú Thiessen-poligonok illetve XTENT dominancia övezetek ugyanazokat a telepeket tartalmazzák. A szóban forgó befolyási övezetek, ha nem is tükrözik a kutatott terület valós középső bronzkori „politikai” helyzetképét mindenképpen, megközelítik azt.

A Nagykárolyi-síkságon elhelyezkedő tellek láthatósági övezeteinek megállapítása sokat segít a felvázolt településstruktúra rendszerének értelmezésében. A tér-

Häuptlinge und lokale Elite sichern sind Neuaufteilungszentren für die untergeordneten Gebiete oder für die Randgebiete. Aufgrund der auf der Carei-Ebene existierenden drei Telle kann man drei Mikroregionen abtrennen. Laut der XTENT-Methode, sind die Ausmaße der zentralen Siedlung einer Mikroregion proportional mit der Größe seiner kreisförmigen Einflusszone. Wenn die Gebiete von zwei nahe aneinander liegenden Fundstellen ineinander fließen, das heißt, dass das größere Zentrum „politischen” Einfluss auf das kleinere ausübt.⁹⁷

Wir haben mit Hilfe von mathematischen Rechnungen die vorausgesetzten Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tiream/Mezőterem-Kendereshalom bemessen.⁹⁸ (Abb. 51–52.) Die Gebiete der Telle von Tiream (Mezőterem) und Berveni (Bőrvény) fließen in die Einflusszone des Telle von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) hinein, so werden diese Siedlungen „politisch” nicht als selbständige Einheiten betrachtet. Aufgrund der siedlungsarchäologischen Daten und theoretischen Modellen kann auf der Carei/Nagykároly-Ebene eine aus mehreren hierarchischen regionalen Einheiten gebildete Hauptmannschaft existieren. Das eigentliche Führungszentrum der Region ist der mit Satellitensiedlungen umgebene Carei-Tell.

In der Periode Otomani II finden wir auf dem Einflussgebiet des Carei-Tells⁹⁹, zwei Telle¹⁰⁰, eine einschich-

informatikai program által generált kép azt mutatja, hogy a Börvely-Halmos és Mezőterem-Kendereshalom telekről látható volt a térség hatalmi központja, a Nagykároly-Bobáld domb, és fordítva. A Nagykárolyi-síkság települései kivétel nélkül mind láthatóak a térségben lévő három tell valamelyikéről, így közvetlen vagy közvetett módon ellenőrizhetőek voltak. (57–59. kép)

Társadalom

A Nagykárolyi-síkság középső bronzkori népességének társadalomszerkezeti és társadalomszervezeti vizsgálata a telepek és a településrendszer kutatásán alapul. Pierre Bordieu társadalomelméleti megközelítése¹¹² megfelelő hátteret szolgáltat az észlelt településszerkezeti és településrendszeri sajátosságok valamint a társadalom szervezeti átalakulásainak összekapcsolására.¹¹³ A társadalmi struktúra egy szociális szerződésen alapuló szabályok és fogalmak rendszereként határozható meg, amely létrehozóinak célt ad és irányt szab.¹¹⁴ A bronzkori társadalom vizsgálatának eszköztárához egyaránt hozzátartoznak még a régészet és a modern összehasonlító antropológia társadalomelméleti modelljei.¹¹⁵

A második világháború utáni angolszász kulturális antropológia hosszú ideig a politikai és adminisztratív vezetés meglétének vagy hiányának dichotómiája alapján a társadalmi alakulatokat rendezett kormányzatú (állam) vagy primitív formációkként kezelte.¹¹⁶ A Julian Stewart és Leslie White nevével fémjelzett kulturális evolucionizmus egymásnak nagyrészt ellentmondó multilinéáris¹¹⁷ és általános¹¹⁸ társadalomfejlődési modelljei Elman Service, Morton Fried és Marshal Shalins munkáiban kovácsolódnak egységgé.¹¹⁹ Az Elman Service által kidolgozott, majd William Sanders és Joseph Marino által továbbfejlesztett négylépcsős evolucionista társadalomtipológia megfelelő keretet biztosít a korai társadalmak régészeti kutatásához.¹²⁰ Az utóbbi évtizedekben alapos áttekintések születtek a főnökség és a középszintű társadalom fogalmának kialakulásáról, szakirodalmi használatáról és különböző értelmezéseiről.¹²¹ Elméletileg bármilyen formális vezetéssel rendelkező szegmentáris társadalmat vagy kormányzati egységet, amely meghaladja a lokális autonómia kereteit főnökségnek lehetne tekinteni.¹²² A kutatás azonban éles határvonalat von a törzsek és a náluk szervezetileg sokkal komplexebb főnökségek között, utóbbiak esetében emblematikusnak ítélve a gazdaság, a társadalom és a vallás központi irányítását.¹²³ Az állandó törzsterület, a társadalom elit általi vezetése valamint az egyéni és csoportos identitás megerősödése hozzájárul a közösség

típusú tige offene Siedlung¹⁰¹, sieben mehrschichtige offene¹⁰², eine mehrschichtige befestigte Siedlung¹⁰³, drei nur in der Fachliteratur erwähnte Siedlungen¹⁰⁴. Diese Reihe wird von solchen mehrschichtigen Fundstellen ergänzt (3), von denen wir nicht wissen, ob sie mit Wehrmauer versehen waren.¹⁰⁵ (Abb. 53–54.)

Auffallend ist für den klassischen Entwicklungsabschnitt der Kultur (Otomani II) die Zunahme der Zahl der Siedlungsgründungen, die als Folge der räumlichen Dynamik der Siedlungen beziehungsweise dem Resultat der Bevölkerungszunahme anzurechnen ist. Die Bevölkerungszahl der vorindustriellen Gesellschaften wurde wirtschaftlich grundsätzlich von der erreichbaren Überfluss an Nahrung, vom technologischen Entwicklungsgrad der Gemeinschaft und von der vorhandenen Wirkungsgradverwertung der Ressourcen bestimmt.¹⁰⁶ Die an der Jahrtausendwende des 2. Jahrtausends v. Chr. eintretenden günstigeren klimatischen Bedingungen der mittleren subborealen Periode beschleunigten die Entwicklung der Gemeinschaft auf der Carei-Ebene in der mittleren Bronzezeit.¹⁰⁷

In der Phase Otomani III nimmt die Zahl der Tellsiedlungen ab, außer der Zentralsiedlung kennt man zwei Telle¹⁰⁸, zwei mehrschichtige offene¹⁰⁹, zwei einschichtige offene¹¹⁰ beziehungsweise zwei nur in der Fachliteratur erwähnte Siedlungen.¹¹¹ (Abb. 55–56.)

Die hypothetischen Dominanzzonen der Telle und des dazugehörenden Siedlungssystems wurde mit der sog. Thiessen-Polygon-Methode geprüft. Die mit Hilfe des Rauminformatikprogramms (GIS) gezeichneten von Thiessen-Gebieten geförderten Informationen stimmen mit den vom XTENT-Modell gegebenen Daten überein. Die Resultate der zwei unabhängigen Untersuchungsverfahren beweisen die Richtigkeit der Methode. Die Thiessen-Polygone vom Zentrum Carei-Bobáld (Nagykároly-Bobáld) und Tiream/Mezőterem-Kendereshalom, sowie die XTENT-Dominanzgebiete enthalten dieselbe Siedlungen. Wenn die erwähnten Einflusszonen die eigentliche „politische“ Situation im geforschten Gebiete der mittleren Bronzezeit auch nicht schildern, jedenfalls kommen sie nahe heran.

Die Festhellung der sehbaren Zonen der Tells auf der Carei-Ebene hilft enorm bei der Interpretation des skizzierten Siedlungsstruktursystems. Das vom rauminformatischen Programm generiertes Bild zeigt, dass von den Tellen Berveni/Börvely-Halmos und Tiream/Mezőterem-Kendereshalom das Führungszentrum der Region zu sehen war, der Carei-Bobáld-Hügel und umgekehrt. Die Siedlungen der Carei-Ebene sind ohne Ausnahme alle von den drei Tellen aus der Zone sichtbar, so konnten sie unmittelbar oder mittelbar geprüft werden. (Abb. 57–59.)

kognitív térképének, belső rendszabályainak és kollektív emlékezetének kialakulásához. Minden társadalom ún. konnektív struktúrákat, közös tapasztalati és cselekvési tereket hoz létre. A közös helyzet tudatosulása, a térben és időben ismétlődő társadalmi-gazdasági cselekedetek a kultúra mozzanataivá válnak, egységgé kovácsolva a különböző társadalmi csoportokat.¹²⁴

A főnökség olyan területi alapú hierarchikus szociopolitikai egységként határozható meg, amelyben az elit központilag irányítja egy jól meghatározott terület gazdasági, társadalmi és vallásos életét, fenntartva a kialakult *status quot*. Középszintű társadalom, amely átmenetet képez az egyenlősítő, a formális vezetést nélkülöző közösségek és a bürokratikus államok között.¹²⁵ A főnökség alapja a rang, az emberek eltérő társadalmi státusa vérségi kapcsolatokon múlik. Az egyének a többlépcsős társadalmi hierarchiában¹²⁶ elfoglalt helyét az határozza meg, hogy milyen közeli rokonságban áll a társadalmat irányító nemzetség és egyben a közösség vezetőjével.¹²⁷ A társadalmi pozíciók örökölhetősége miatt a rétegzett társadalmak közé sorolt főnökség fejlettebb a rangsoroló társadalmaknál.¹²⁸ Az egyén társadalmi helyzetét a családi háttér, a vagyon és a személyes érdemek határozzák meg.¹²⁹ Léteznek a szociális felemelkedés lehetőségei, bár a társadalmi kategóriák dinamikája lassúbb és kevésbé látványos.¹³⁰

Az északnyugat-erdélyi bronzkori főnökségek kutatásának mindmáig nyitott kérdése a hatalom intézményesülésének foka és a társadalmi-gazdasági kontroll mértéke.¹³¹ Az elemzett régió társadalmi hierarchiájának elsődleges indikátorai a presztízsjavak kategóriájába tartozó bronzfegyverek és a közmunkával létrehozott erődítések.¹³² (60–61. kép)

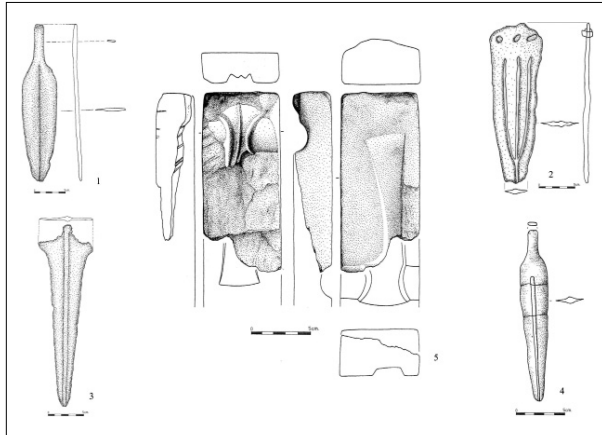
A Nagykárolyi-síkságon kialakult középső bronzkori fémművesség szervesen illeszkedik a szintén erdélyi nyersanyagbázisra támaszkodó Tisza-vidék bronziparába.¹³³ A korszak fémműves mestereinek szakmai tudását és művészi formaalkotó képességét bizonyítják a bronzfokosok, török, arany- és bronzékszerek. A méltóságjelvényként is szolgáló bronzfegyverek (fokosok, török)¹³⁴ és a különböző ékszerek jelzik, hogy a Nagykárolyi-síkságot benépesítő Otomani közösségek vezető rétege milyen jelentős javakat birtokolt. Figyelemre méltó, hogy a Nagykárolyi-síkságon talált török esetében gyakorlatilag nincs két azonos fegyver. A felfedezett tárgyak mindegyike külön típust képvisel.¹³⁵ A Nagykároly-Bobáldon (60. kép / 4)¹³⁶ és Mezőterem-Kendereshalomon (60. kép / 1, 3)¹³⁷ talált „keleti típusú” és trianguláris pengéjű középbordás, markolatlapos török a Nagykároly-Bobáld központú főnökség kiterjedt kapcsolatrendszerét szemléltetik.¹³⁸ Ezt támasztja alá a Szilágypéren felfedezett Hajdúsámson és Monteoru-

Gesellschaft

Die Untersuchung der Gesellschaftsstruktur und Gesellschaftsordnung der Bevölkerung der Carei-Ebene in der mittleren Bronzezeit beruht auf die Erforschung der Siedlungen und des Siedlungssystems. Die gesellschaftstheoretische Annäherung von Pierre Bordieu¹¹² bietet entsprechenden Hintergrund für die Zusammenschaltung der erkannten siedlungsstrukturellen und siedlungssystematischen Besonderheiten bzw. der organisatorischen Verwandlung der Gesellschaft.¹¹³ Die Gesellschaftsstruktur kann man anhand eines von sozialem Engagement funktionierenden Systems von Regeln und Begriffen bestimmen, die seinen Schöpfern ein Ziel schafft und eine Richtung andeutet.¹¹⁴ Zu den Forschungsmitteln der Untersuchung der bronzezeitlichen Gesellschaft gehören ebenfalls noch gesellschaftstheoretische Modelle der Archäologie und der modernen Vergleichsanthropologie.¹¹⁵

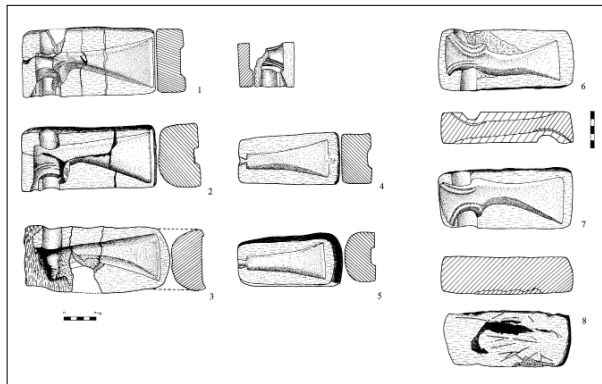
Die kulturelle Anthropologie behandelte die gesellschaftlichen Formationen nach dem zweiten Weltkrieg lange Zeit aufgrund der Dichotomie des Vorhandenseins oder des Fehlens von politischer und administrativer Führung als geordnete Regierungen (Staaten) oder als primitive Formationen.¹¹⁶ Die Gesellschaftsentwicklungsmodelle der kulturellen Evolutionismus von Julian Stewart und Leslie White sind grundsätzlich zwei entgegengesetzte multilineare¹¹⁷ und allgemeine¹¹⁸ Modelle, die in den Arbeiten von Elman Service, Morton Fried und Marshal Shalins dann zu einer Einheit werden.¹¹⁹ Die von Elman Service ausgearbeitete, dann von William Sanders und Joseph Marino weiterentwickelte vierstufige evolutionistische Gesellschaftstypologie bietet entsprechenden Hintergrund für die Forschung frühzeitlicher archäologischer Gesellschaften.¹²⁰ In den letzten Jahrzehnten erschienen hervorragende Zusammenfassungen über das Erscheinen der Begriffe des Häuptlingtums und der mittelmäßigen Gesellschaft, über das Verwenden dieser Begriffe in der Fachliteratur und ihre verschiedene Deutungen.¹²¹ Theoretisch könnte man jede segmentäre Gesellschaft mit formaler Führung oder Regierungseinheit, die den lokalen Autonomierahmen durchschreitet als Häuptlingstum betrachten.¹²² Die Forschung zieht aber eine scharfe Grenzlinie zwischen Stämmen und organisatorisch viel komplexerem Häuptlingstum, im Fall dieser letzten wird die zentrale Steuerung der Wirtschaft, Gesellschaft und Religion als emblematisch beurteilt.¹²³ Das konstante Stammgebiet, die Gesellschaftsführung durch die Elite, sowie die Verstärkung der individuellen- und Gruppenidentität tragen zur Bildung der kognitiven Karte der Gemeinschaft bei, zur Bildung der

típusú fokosok készítésére szolgáló kettős öntőforma is (60. kép / 6).¹³⁹ A Nagykárolyi-síkság nyugati szegélyén található Magyarcsaholyban három (61. kép / 6–7), a klasszikus Hajdusámson-típusú fokosoktól kissé elütő, erőteljesen profilált, masszívabb testű példányok készítésére használt öntőmintát fedeztek fel.¹⁴⁰ Beréből szintén három Hajdusámson-típusú fokosok előállítására szolgáló öntőforma került napvilágra (61. kép / 1–3).¹⁴¹

60. kép A Nagykárolyi-síkságon felfedezett státuszjelző középső bronzkori fegyverek és öntőminták.
1, 3: Tiream/Mezőterem; 2: Pir/Szilágypér;
3: Carei/Nagykároly-Bobáld (apud Roman, Némethi 1990); 5: Pir/Szilágypér (apud Kacsó 2003);

Abb. 60. In der Carei-Ebene (Nagykárolyi-Ebene) entdeckten mittlerbronzzeitliche Statuswaffen und Gussformen.
1, 3: Tiream/Mezőterem; 2: Pir/Szilágypér; 3: Carei/Nagykároly-Bobáld (nach Roman, Némethi 1990);
5: Pir/Szilágypér (nach Kacsó 2003)

61. kép A Nagykárolyi-síkságon felfedezett státuszjelző középső bronzkori fegyverek öntőmintái.
1–5: Berea/Bere; 6–8: Cehăluș/Csaholy

Abb. 61. Die Gussformen der in der Carei-Ebene (Nagykárolyi-Ebene) entdeckten mittlerbronzzeitlichen Statuswaffen.
1–5: Berea/Bere; 6–8: Cehăluș/Csaholy

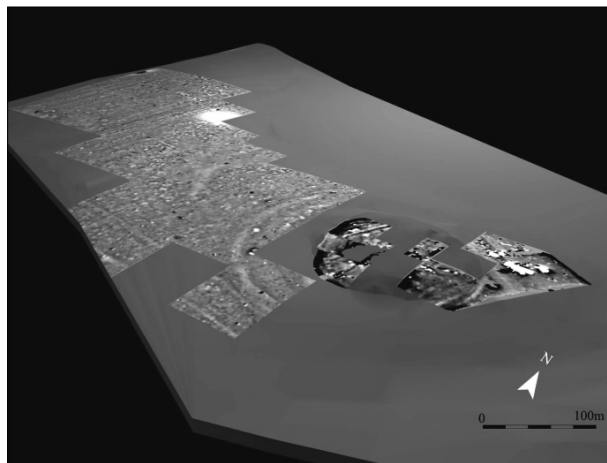
inneren Ordnungsregeln und kollektiver Erinnerung. Jede Gesellschaft erschafft sog. Konnektivstrukturen, gemeinsame Erfahrungs- und Handlungsebenen. Das Bewusstsein der gemeinsamen Situation, die Wiederholung im Raum und Zeit der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Handlungen werden zu Kulturmomenten, indem sie verschiedene Gesellschaftsgruppen zu einer Einheit schmieden.¹²⁴

Das Häuptlingstum kann man als eine territoriale Einheit auf hierarchischem sozialpolitischen Grund bestimmen, in der die Elite das wirtschaftliche, gesellschaftliche und religiöse Leben eines gut bestimmten Gebietes zentral verwaltet, indem sie die ausgebildete *status quo* aufrechterhält. Es ist eine mittlere Gesellschaft die einen Übergang bildet zwischen aufgrund vergleichender, formaler Führung funktionierenden Gemeinschaften und ausgleichenden, bürokratischen Staaten.¹²⁵ Der Grund des Häuptlingstums ist der Rang, die Verschiedenheit des gesellschaftlichen Status der Menschen beruht auf Blutverhältnisse. Die Stelle des Individuums in der mehrstufigen Gesellschaftshierarchie hängt davon ab¹²⁶, im welchen Abstand er sich vom Führer des Gesellschaftsgeschlechts befindet, der die Gemeinschaft leitet, wie eng er mit diesem verwandt ist.¹²⁷ Wegen Vererbbarkeit der gesellschaftlichen Positionen ist die mehrschichtige Gesellschaft des Häuptlingstums entwickelter als die Rangordnungs-Gesellschaften.¹²⁸ Die gesellschaftliche Position des Individuums wird vom Familienhintergrund, vom Vermögen und von persönlichen Verdiensten bestimmt.¹²⁹ Es gibt die Möglichkeit der sozialen Erhebung, obwohl die Dynamik der gesellschaftlichen Kategorien langsamer und weniger spektakulär ist.¹³⁰

Die bis heute offene Frage der Forschung, was das bronzzeitliche Häuptlingstum im Nordwesten von Siebenbürgen angeht, stellt den Institutionalisierungsgrad der Macht und den Ausmaß der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Kontrolle dar.¹³¹ Die vorrangigen Indikatoren der gesellschaftlichen Hierarchieanalyse der erwähnten Region sind Bronzewaffen, die zur Prestigekategorie gehören, sowie Festungen, die mit Hilfe von öffentlicher Arbeit erstellt wurden.¹³² (Abb. 60–61.)

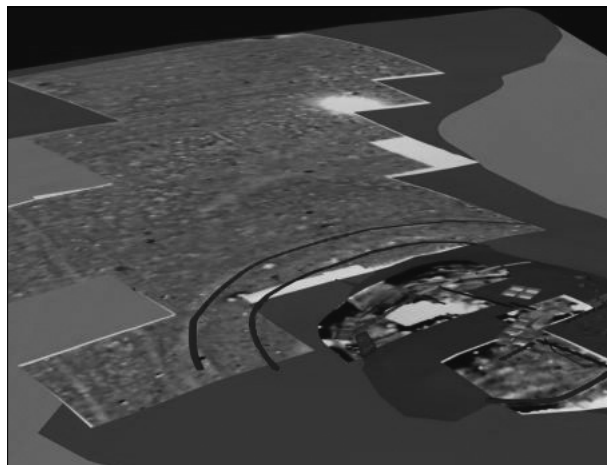
Die Metallschmiedekunst der mittleren Bronzezeit auf der Carei-Bobáld-Ebene gliedert sich organisch in die Bronzeindustrie der Theiß-Region, die sich ebenfalls auf siebenbürgische Rohstoffbasis stützt.¹³³ Vom Fachwissen und von Fähigkeiten der Erschaffung künstlicher Metallschmiedestücke der Meister in dieser Periode zeugen die Bronzestreitaxte, Dolche, Gold- und Bronzeschmuck. Die Bronzewaffen, die auch als Rangzeichen dienten (Äxte, Dolche)¹³⁴ und verschiedene Schmuckwaren zeigen, dass die führende Schicht

A két öntőminta-lelet egykori gazdái bronzművesek lehettek, vagy a helyi elit egyik fontosabb személyiségének tulajdonát képezhették.¹⁴² Messzemenő következtetések nélkül, de említésre méltó, hogy a Nagykárolyi-síkságról ismeretes mindkét öntőmintalelet az Otomani közösségek lakta terület széléről került elő.¹⁴³ A különböző török és a Hajdúsámson-típusú fokosok az elit harcosok párvadaira épülő újfajta harcmódorra és a vele kapcsolatos hatalmi ideológiára utalnak.

62. kép A Nagykároly-Bobáld tell terepmodellje és a 2010–2011-es geofizikai kutatások

Abb. 62. Das Siedlungsmodell des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und die Ergebnisse der in den Jahren 2010–2011 durchgeführten geophysikalischen Forschungen

63. kép A Nagykároly-Bobáld tell terepmodellje és a 2010–2011-es geofizikai kutatások eredményei. A település védművei

Abb. 63. Das Siedlungsmodell des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und die Ergebnisse der in den Jahren 2010–2011 durchgeführten geophysikalischen Forschungen. Wehrwerk der Siedlung

der Otomani-Gemeinschaften, die auf der Carei-Ebene wohnte, welche bedeutende Güter im seinem Besitz hatte. Bemerkenswert ist, dass es im Fall der auf der Carei-Ebene gefundenen Dolche, praktisch keine zwei identischen Waffen gibt. Jeder der entdeckten Gegenstände repräsentiert einen anderen Typ.¹³⁵ Die in Carei-Bobald (Abb. 60 / 4)¹³⁶ und Tiream/Mezőterem-Kendereshalom (Abb. 60 / 1, 3)¹³⁷ gefundenen Triangeldolche mit Mittelrippe und Griffplatte „östlicher Art“ veranschaulichen das ausgedehnte Beziehungssystem des Häuptlingstums des Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) Zentrums.¹³⁸ Das wird auch von der Doppelgussform unterstützt, die in Pir (Szilágypér) entdeckt wurde und zur Herstellung von Äxten der Art Hajdúsámson und Monteoru diente (Abb. 60 / 6).¹³⁹ In Cehăluș (Magyarcsaholy), der sich am westlichen Rand der Carei-Ebene befindet wurden drei (Abb. 61 / 6–7), stark profilierte Exemplare von Gussform für Herstellung massiverem Stücken entdeckt, die etwas abweichen von denen die für Herstellung klassischer Hajdúsámson-artige Äxte verwendet wurden.¹⁴⁰ In Berea (Bere) wurden ebenfalls drei zur Herstellung der Hajdúsámson-artige Streitäxte verwendete Gussformen entdeckt (Abb. 61 / 1–3).¹⁴¹ Die einstigen Besitzer der zwei Gussform-Funde konnten Bronzearbeiter sein oder sie waren im Besitz einer wichtigen Persönlichkeit der örtlichen Elite.¹⁴² Ohne weitgehende Konsequenzen zu ziehen, kann man erwähnen, dass beide von Carei-Ebene bekannte Gussform-Funde vom Rande des Gebietes, wo die Otomani-Gemeinschaft wohnte aufgetaucht ist.¹⁴³ Verschiedene türkische und Hajdúsámson-artige Streitäxte deuten an neuartige Paarkämpfe der Elitenkämpfer und auf die damit verbundene Machti-deologie.

Zur Bezeichnung des Status figurieren unter anderen archäologischen Merkmalen auch Festungen. Die überfallartigen Waffenkonflikte der Periode für Beuteerlegung, erhöhen die gesellschaftliche Rolle der Kampfelite, und die Verstärkung der zentral gelegenen Siedlungen wird verallgemeinert. Das auch als Symbol des Machtsystems fungierende verstärkte Siedlungsnetz schützte und prüfte die dazugehörigen Gebiete auch in der Wirklichkeit.¹⁴⁴

Die Erforschung des Carei-Bobáld Tells mit Hilfe von archäologischen und geomagnetischen Methoden wies ein dreifaches Schutzschanzsystem um die Siedlung nach.¹⁴⁵ (Abb. 62.) Die Aufgabe der Siedlungsbe-
festigung sowie das Aufrechterhalten der verlangten bedeutenden Arbeitskraft und entsprechenden zentralen Koordination. Das Arbeitsvolumen und die Größe der mobilisierten Arbeitskraft ist der Maßstab der Gesellschaftskontrolle, sie zeigt die Macht des Führers der Gemeinschaft von Carei.¹⁴⁶

A státus megjelölésére használt egyéb régészeti ismervek között az erődítések is szerepelnek. A korszak zsákmányszerző, rajtaütésszerű fegyveres konfliktusai megnövelik a harcos elit társadalmi szerepét, és általánossá válik a központi települések erődítése. A hatalmi rendszer szimbólumaiként is működő erődített telep hálózata gyakorlatban is védte, illetve ellenőrizte a hozzájuk tartozó területeket.¹⁴⁴

A Nagykároly-Bobáld tell régészeti és geomágneses módszerekkel történő kutatása egy, a települést övező hármás védőárokrendszer mutatott ki.¹⁴⁵ (62. kép) A telep erődítésének feladata illetve a védőárkok karbantartása jelentős munkaerőt és megfelelő központi koordinációt igényelt. A munka volumene és a mozgósított munkaerő nagyságrendje a társadalmi kontroll fokmérője, jelzi a nagykárolyi közösség vezetőjének hatalmát.¹⁴⁶

A Nagykároly-Bobáld központú főnökség átmenetet képez a Vincas Steponaitis-féle csoportosítás egyszerű és komplex főnökségei között. A tellt övező siktelepülések szintjén történő élelemtermelést összehangoló redistributív politikai gazdaságban egyaránt fellelhető lehetett a reciprocitás valamint az ellenőrzött régió többletermelésének adóként való begyűjtése és kereskedelmi hasznosítása.¹⁴⁷

Településstruktúra és gazdaság

A Berettyó és az Ér völgyében valamint a Nagykárolyi-síkságon található telepek feltáráskor nagyobb közösségi épületek és szerényebb méretű lakóházak (4×5-6m) egyaránt napvilágra kerültek. A Nagykároly-Bobáld tell védművein belül, kisebb-nagyobb térközökkel, viszonylag sorban egymás mellett elhelyezkedő lakóházak a rendelkezésre álló élettér racionális kihasználásáról árulkodnak. Be kell ismernünk, hogy a nagykárolyi tell lakóházairól birtokolt adataink igen csak hiányosak. A kutatóárkokkal történő feltárás és a tellen található gyümölcsös fáinak hivatalos kivágási tilalma miatt (1966–2001 között) egyetlen lakóépületet sem sikerült teljes mértékben dokumentálni. (64–67. kép) Ezt súlyosbítja, hogy a többrétegű középkori temető sírjai szinte feldarabolták egy-egy ház felületét. A Nagykároly-Bobáld tell eddigi régészeti kutatása során az Otomani kultúra 12 háza/házrészlete ismeretes.¹⁴⁸ Ezek közül ki kell emelnünk az 1988-ban feltárt nyolc méter oldalhosszúságú, északnyugat-délkelet irányítottságú, téglalap alaprajzú felszíni házat. A kör alakú épített belső tűzhellyel ellátott lakóépület többször sarazott padlóján örlőkövek, ép és a helyszínen összetört edények tár-

Die Führung des Carei-Bobald Zentrums bildet einen Übergang zwischen den einfachen und komplexen Gruppierungen der Vincas Steponaitis-artige Führungstypen. In den Ortschaften auf der Ebene um den Tell waren die aufgrund von Reziprozität geschehende Lebensmittelproduktion im Einklang mit redistributiver Wirtschaftspolitik, sowie auch die geprüfte Einsammlung als Gabe der Überproduktion in der Region und seine Handelsverwertung auch anwesend.¹⁴⁷

Siedlungsstruktur und Wirtschaft

Bei Ausgrabungen im Barcău/Berettyó- und im Eriul/Ér-Tal, sowie bei Freilegung der Siedlungen auf der Carei-Ebene sind größere Gemeinschaftsbauten sowie bedeutende Wohnhäuser (4×5-6m groß) ebenfalls an die Tageslicht gekommen. Im Inneren der Wehrwerke des Carei-Bobald Tells, befanden sich die Wohnhäuser mit größeren oder kleineren Leerfelder, relativ in einer Reihe nebeneinander, die über die rationale Ausnutzung der zur Verfügung stehenden Lebensraum zeugen. Wir sollen einsehen, dass unsere Angaben, was die Wohnhäuser des Carei-Tells angehen, besonders lückenhaft sind. Wegen Verbot der Freilegung mit Forschungsgraben und weil man die sich am Tell befindende Obstbäume offiziell nicht ausschneiden durfte, (zwischen 1966–2001) konnte man kein einziges Wohngebäude vollständig dokumentieren. (Abb. 64–67.) Das wurde noch dadurch erschwert, dass die Gräber des mehrschichtigen mittelalterlichen Friedhofs beinahe die Oberfläche der Häuser zerstückelten. Man kennt nach der archäologischen Forschung des Carei-Bobald Tells bisher 12 Häuser oder Häuserfragmente, die der Otomani-Kultur angehören.¹⁴⁸ Von diesen sollte man das im Jahre 1988 freigelegte oberirdische Haus hervorheben, das acht Meter Seitenlänge hatte in Nord-West Richtung und einen Rechteckgrundriss. Im Wohngebäude, mit kreisförmiger eingebauter Innenfeuerstelle versehen, auf dem mit Lehm mehrmals verkleideten Fußboden hat man Mahlsteine, neben ganzen und am Ort zusammengebrochenen Gefäßen eine größere Menge von verkohlten Weizen gefunden. Die Weizenreste sind in drei Haufen an die Oberfläche gebracht worden. Die Umstände der Funde deuten darauf hin, dass diese in Körben oder – ebenfalls beim Abbrennen des Hauses vernichteten – in anderen aus organischem Material gefertigten Lagermittel aufbewahrt wurden. Die äußere Oberfläche der eingestürzten Gebäudegeflechtwand war mit sorgfältig glattgemachter dünner Mauerwurfsschicht abgedeckt. Der obere Wandteil war

64. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S1/2001 szelvény, L1 lakóház paticsomladéka

Abb. 64. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S1/2001, Flechtwandschutt des Hauses L1

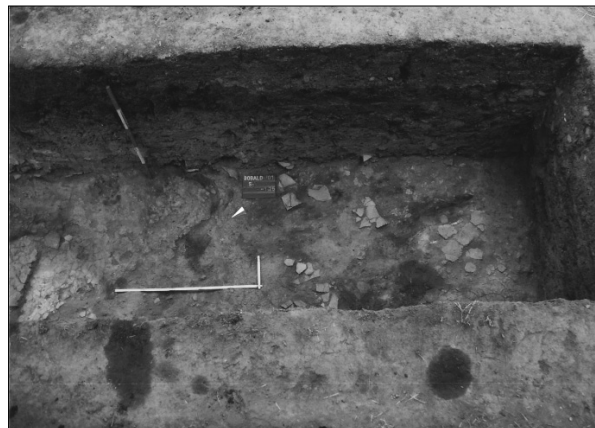
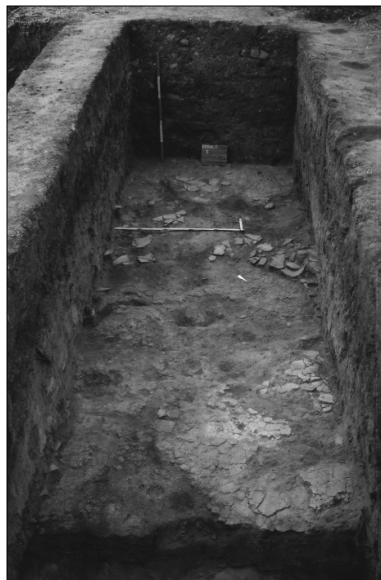

65. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S1 /2001 szelvény, L1 lakóház paticsomladéka. Részlet

Abb. 65. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S1 /2001, Flechtwandschutt des Hauses L1. Detail

66. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S1 /2001 szelvény, L1 lakóház padlója és belső tűzhelye

Abb. 66. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S1 /2001, Fußboden und innere Feuerstelle des Hauses L1

67. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S1 /2001 szelvény, L1 lakóház padlója. Részlet

Abb. 67. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S1 /2001, Fußboden des Hauses L1. Detail

saságában nagyobb mennyiségű szenült gabona került elő. A gabonamaradványok három rakásban kerültek felszínre. Leletkörülményeik arra utalnak, hogy ezeket kosarakban vagy – szintén a ház leégésekor megsemmisült – más szerves anyagból készült tárolóeszközben raktározták. Az épület beomlott paticsfalainak külső felületét gondosan elegyengetett vékony vakolatréteg borította. Egykor a falak felső részét tapasztott futóspirál fríz ékítette.¹⁴⁹ Szintén említésre méltó az S7/1994 szelvény nyugati felében feltárt kettes számú (L2/1994) lakóház. A ház fedelének leégésekor keletkezett hamuréteg és a sövényfalak paticsomladéka vastag rétegben (15-20 cm) borította a vékony, sarazott padlót. Az épített belső

einst mit verfüllter friesischer Laufspirale dekoriert.¹⁴⁹ Ebenfalls erwähnenswert wäre das im Norden des Schnittes S7/1994 aufgedeckte Wohnhaus Nummer zwei (L2/1994). Die nach Abbrennen des Hausdachs entstandene Ascheschicht und die Flechtwerkschutt der Wände bedeckten in dicker Schicht (15-20 cm) den dünnen, mit Lehm verkleideten Boden. Neben dem eingebauten inneren Feuerstelle befand sich ein unverzierter Krug, etwas weiter 18 aufeinander gestürzte kegelstumpf- und pyramidenförmige, gegebenenfalls mit eingeschnittenem Rand und durchgebohrte Lehmstreckmittel, ein krummer Obsidianmesser, eine Knochenahle und ein größeres fassförmiges Gefäß.¹⁵⁰

68. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S1 /2001 szelvény, L1 lakóház megújított padlója

Abb. 68. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S1 /2001, Fußboden des Hauses L1

69. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S8 /2002 kazetta, L1 lakóház cölöplyukai és padlója

Abb. 69. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S8 /2002, die Pfostenlöcher und der Fußboden des Hauses L1

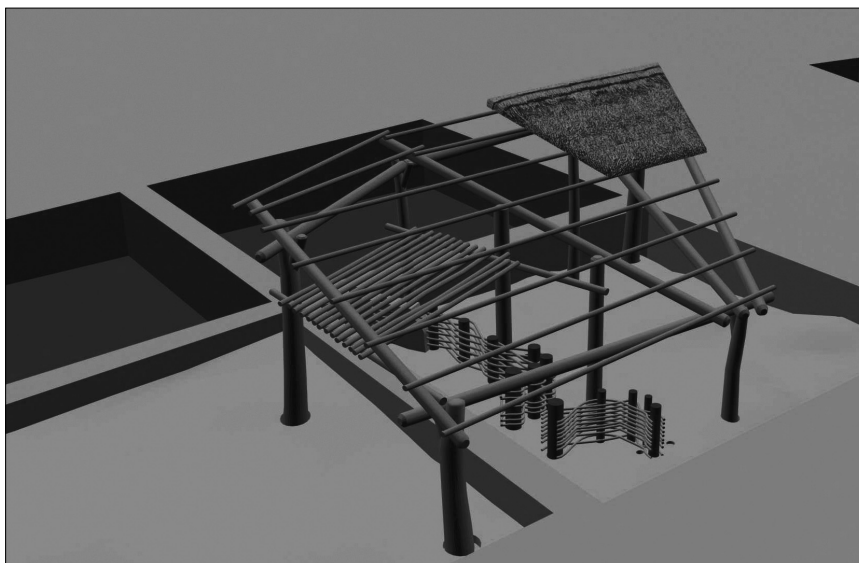
70. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S8 /2002 kazetta, L1 lakóház cölöplyukai és padlója

Abb. 70. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S8 /2002, die Pfostenlöcher und der Fußboden des Hauses L1

tűzhely mellett egy díszíttlen bögre, tőle kissé távolabb 18 egymásra zuhant csonkakúp és gúla alakú, esetenként bevagdosott peremű átfúrt agyagnehezék, egy görbe obszidián kés, egy csont ár és egy nagyobb méretű hordó formájú edény került elő.¹⁵⁰

Az Otomani kultúra régészeti kutatásának vázát a központi telepek feltárása jelenti. A Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében található lelőhelyeken feltárt szerényebb méretű, egymás mellé épített kiscsaládi lakóházak valamint ezek szomszédságában megjelenő 5×12–14 méteres közösségi épületek gyakran a tűz martalékaivá lettek, majd hasonló planimetriával újjáépültek. (68–70. kép) Mindez az egyéni igény, az állandó házhely és geneológiai individualizáció, a társadalmi helyzet vagy a lakóépületek életciklusának bonyolult kérdéseit veti fel.

Das Gerüst der archäologischen Forschungen der Otomani-Kultur stellt die Freilegung der mittleren Siedlungen dar. Die auf der Carei-Ebene und im Eriul/Ér-Tal existierenden Fundstellen aufgedeckten, nebeneinander gebauten Wohnhäuser für Kleinfamilien mit bescheidenen Ausmaßen und die in ihrer Nähe erscheinende 5×12–14 Meter große Gemeinschaftsgebäuden wurden oft Opfer des Feuers und deshalb später mit ähnlicher Planimetrie wieder aufgebaut. (Abb. 68–70.) All diese werfen komplizierte Probleme der individuellen Ansprüche, fester Hausstellen und genealogischer Individualisierung, der gesellschaftlichen Position oder des Lebenszyklus der Wohngebäude auf. Im Licht der vorhandenen Informationen ist die Grundeinheit der Siedlung, scheinbar, eine aus 1-3 Häusern und der dazugehö-

71. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti kutatásakor 2011-ben feltárt gazdasági rendeltetésű építmény rekonstrukciója. (C2/2010; Cx2 objektum; Laczkó Nándor rekonstrukciója)

Abb. 71. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt C2 / 2010. Die Rekonstruktion/modell das Gebäude gefunden im 2011. (Ausführung Lackó Nándor)

A létező információk fényében úgy tűnik, hogy a település alapegységét az 1–3 házból illetve a hozzá tartozó gazdasági rendeltetésű objektumokból álló együttes jelentette. (71. kép)

A Nagykárolyi-Bobáld tell feltárásakor előkerült egyszerű hulladékgyűjtők mellett megjelennek olyan objektumok is, amelyeket az őket körülvevő cölöplyukak tanúsága alapján valószínűleg félnyereg tetős felépítménnyel láttak el. A szóbanforgó gödrök rendeltetésének értelmezésekor – formájuk alapján is – feltételezhető, hogy ezek egy részét állati takarmány tárolására használták.

A szélirányhoz alkalmazkodó lakó- és középületek kivitelezése a korszak általános technikai megoldásait és színvonalát tükrözi. A földfelszínre épített, döngölt agyagpadlójú, nyereg tetős, ágfás-szelemenés, könnyű szerkezetű lakóházak zsúpfedelének szalma- vagy nádkötegeit gyakran a háztetőn átvetett nagyobb henger alakú agyagnehezékekben, ún. koloncokban végződő pányvakkal is rögzítették. Ezeket gyakran megtaláljuk a tűz martalékaivá vált lakóházak mardványai között. A leletek tanúsága szerint a favázás szerkezetű épületek kitöltőfala tapasztott sövényfal. (72–79. kép) A ház külső falát gyakran fehérre mázolták, és tapasztott spirál- és meander díszekkel ékítették. A házak agyagtapasztását pelyvával, szalmával és állati trágyával keverték. Az agyag így könnyebben megmaradt a vesszőfonatokon biztosítva a házfal hosszabb élettartamát, nagyobb el-

renden Wirtschaftsgebäuden bestehende Gruppe. (Abb. 71.)

Neben beim Ausgraben des Carei-Bobáld Tells erschienen einfachen Abfallgruben findet man auch solche Bauobjekte, die aufgrund der um sie gelegenen Pfostenlöcher, wahrscheinlich mit Halbsatteldach versehen waren. Beim Deuten der Bestimmung der erwähnten Gruben – auch aufgrund ihrer Form – kann man voraussetzen, dass ein Teil dieser zur Aufbewahrung von Viehfutter bestimmt waren.

Die Bauausführungen der Wohn- und Gemeinschaftsgebäuden, die sich der Windrichtung anpassen, widerspiegeln die allgemeinen technischen Lösungen und das Niveau jener Periode. Die Wohnhäuser wurden an die Oberfläche gebaut, hatten gestampften

Lehmboden, Satteldach mit Leichtstruktur, Zweigholz-Pfettendach, Strohdach- oder Schilfdach, worauf oft auf dem Dach überworfen größere zylinderförmige Lehmstreckmittel, sog. Anhängsel erschien, die auch mit Haltegurt befestigt war. Man kann diese oft unter abgebrannten Wohnhausresten finden. Die Funde beweisen, dass die Gebäude auf Holzstruktur mit verfüllten Geflechtwänden gebaut wurden. (Abb. 72–79.) Die Außenwand der Häuser wurde oft weiß beschmiert und mit verfüllten Spiral- und Meandermuster verziert. Die Lehmverfüllung der Häuser wurde mit Spreu, Stroh und Tierdreck gemischt, damit sie leichter an die Geflechtwand haftet und längere Lebensdauer, größere Widerstandsfähigkeit und Plastizität sichert.¹⁵¹ Aufgrund der Geflechtstückenabdrücke bestand das Geflecht aus mitteldicken und dünnen Gerten. Wegen zeitweiliges Instandhalten und Reinhalten wurden die Wände der Wohnhäuser „neu verputzt“. In ihrer Nähe entdeckt man oft verfüllte, offene gebaute Feuerstellen. Die etwas unregelmäßige kreisförmige oder ovale Brennplatte der Feuerstellen verrät eine wiederholte Verwendung. Ähnliche Feuerungsanlagen in offener Ausführung kommen an manchen Stellen auch im Inneren der Wohnhäuser vor.

Zur Ausstattung der Wohn- und Gemeinschaftsgebäuden gehören organischerweise auch die in der Nähe der verfüllten, runden, mit Rand versehenen Feuerstel-

72. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S8 /2002 kazetta, L1 lakóház cölöplyukai és padlója
Abb. 72. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S8 /2002, die Pfostenlöcher und der Fußboden des Hauses L1

73. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S8 /2002 kazetta, L1 lakóház cölöplyukai és padlója. Részlet
Abb. 73. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S8 /2002, die Pfostenlöcher und der Fußboden des Hauses L1. Detail

74. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. SVIA /2001 kazetta, L1 lakóház cölöplyukai és padlója
Abb. 74. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassette SVIA /2001, die Pfostenlöcher und der Fußboden des Hauses L1

lenállóképességét és plaszticitását.¹⁵¹ A paticsdarabok lenyomatai alapján a fonat közepes és vékonyabb vesszőkből állt. Az időközönkénti karbantartás és tisztántartás végett a lakóházak falát „újraakolták”. Szomszédságukban gyakran tapasztott, nyílt rendszerű épített tűzhelyeket fedezünk fel. A tűzhelyek kissé szabálytalan kör vagy ovális égetőfelülete ismételt használatról tanúskodik. Hasonló kivitelezésű nyílt tüzelőberendezések helyenként a lakóházak belterében is előfordulnak.

A lakó- és középületek berendezéséhez szervesen hozzátartoznak a tapasztott, kerek, peremes tűzhelyek közelében feltárt parázsborítók, a melegítésre használt sokszor erőteljesen átégett agyaggútlák, az edénnyel vagy rostéllyal kombinált hordozható katlantűzhelyek és a

len aufgedeckten Glutdeckplatten, die zur Erhöhung verwendeten oft stark durchbrannten Tonpyramiden, die mit Gefäßen oder Gitter kombinierte tragbare Kesselfeuerstellen und die alltägliche Haushaltsgegenstände (Siebe, Tonlöffel, Decken, Spinnwirtel, Ballaste für Netze und Webstuhl) sowie verzierte Keramik in künstlerischer Ausführung.

Bei der Freilegung der abgebrannten Hausreste des Carei-Tells sind Bronzegegenstände zum Vorschein gekommen (Nadeln, Bronzedolche, Meißel). Im den meisten Fällen sind die oben genannten Gegenstände infolge der äußerst hohen Temperaturen beim Abbrennen der Gebäuden verschmolzen und unerkennbar geworden.

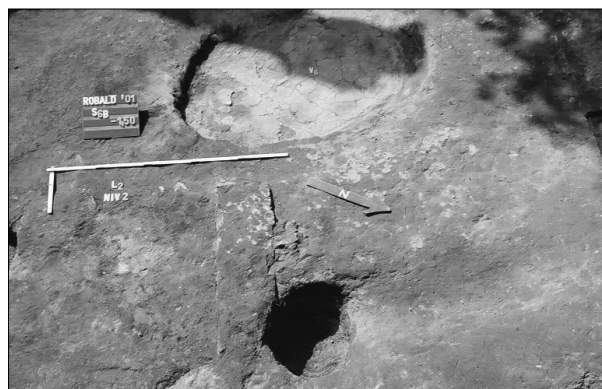
75. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. SVIA /2001 kazetta, L1 lakóház cölöplyukai és padlója
Abb. 75. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassette SVIA /2001, die Pfostenlöcher und der Fußboden des Hauses L1

76. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. SVIB /2001 kazetta, L1 lakóház cölöplyukai és padlója
Abb. 76. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassette SVIB /2001, die Pfostenlöcher und der Fußboden des Hauses L1

77. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. SVIB /2001 kazetta, L1 lakóház cölöplyukai, padlója és a belső tűzhely. (részlet)
Abb. 77. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassette SVIB /2001, die Pfostenlöcher, der Fußboden und die innere Feuerstelle des Hauses L1. Detail

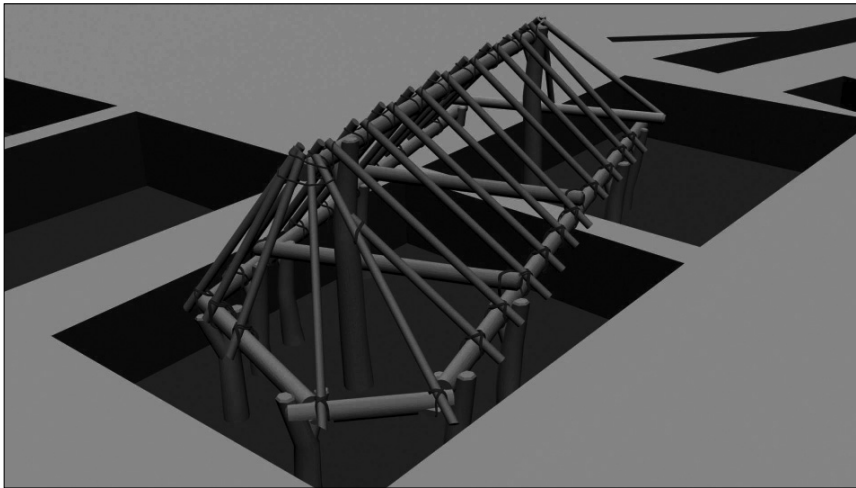
78. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. SVIB /2001 kazetta, L1 lakóház cölöplyukai és padlója. (a ház belső elválasztó falának részlete)
Abb. 78. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassette SVIB /2001, die Pfostenlöcher und der Fußboden des Hauses L1. (Detail der inneren Trennwand des Hauses)

háztartás mindennapos kellékei (szűrők, agyagkanalak, fedők, orsógombok, háló és szövőszéknehezékek) illetve a művészi kivitelezésű díszkerámia.

A nagykárolyi tell leégett házmaradványainak feltárásakor bronztárgyak is előbukkantak (tűk, bronztörök, vésők). Az esetek döntő többségében az épületek pusztulásakor keletkezett rendkívül magas hő hatására a szóban forgó tárgyak a felismerhetetlenségig összeolvadtak.

Az Otomani közösségek gazdaságának alapját a földművelés alkotta, a nagyobb települések közelében jelentős, akár több hektárnyi szántóföldekkel kell számolnunk.¹⁵² A Nagykároly-Bobáld tell környékének mollikus, kilúgozott, mérsékelttelített csernozjom

Die Basis der Wirtschaft der Otomani-Gemeinschaften bildete die Landwirtschaft, in der Nähe größerer Siedlungen kann man mit bedeutenden, auch mehrere Hektare große Felder rechnen.¹⁵² Die molschen, beachten, mittelmäßig saturierten Humusböden sowie die lehmigen Humusböden konnten laut Auffassung der Periode hervorragende Anbaugelände sein.¹⁵³ Über landwirtschaftliche Tätigkeit der Otomani-Gemeinschaften auf der Carei-Ebene und im Eriul/Ér-Gebiet erzählen die Knocheninstrumente, die in der Landwirtschaft verwendet worden sind, sowie die verkohlten Getreidekörner, die von Ottomány-Földvár¹⁵⁴ und Carei-Bobald¹⁵⁵ stammen. (Abb. 80.)

79.kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. SVI A-B /2001 kazettákban feltárt L1 lakóház szerkezeti rekonstrukciója. (Laczkó Nándor rekonstrukciója)

Abb. 79. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Kassette SVI A-B /2001. Die Rekonstruktion/modell das Hause L1. (Ausführung Lackó Nándor)

illetve agyagbemosódásos csernozjom talajai a kor fogalmai szerint kiváló termőterületet jelenthettek.¹⁵³ A Nagykárolyi-síkság és az Ér vidék Otomani közösségeinek mezőgazdasági tevékenységéről szólnak a földművelésben használatos csonteszközök, valamint az Ottomány-Földváról¹⁵⁴ és a Nagykároly-Bobáldról¹⁵⁵ származó szenült gabonamagvak. (80. kép)

A nagykárolyi tellről származó egy kilogrammnyi gabonaféléből vett minta botanikai elemzésének adatai bizonyítják, hogy az itt élő közösségek nem szakosodtak egy gabonafajta termesztésére, hanem „több pilléren nyugvó” növénytermesztést folytattak.¹⁵⁶ A két legfontosabb haszonnövény a tönkebúza (*Triticum dicoccum* 22,7%) és az árpa (*Hordeum vulgare* 73,4%) volt. Ezek mellett kismértékben megtaláljuk az alakort (*Triticum monococcum* 0,4%), a vad tönkét (*Triticum cf. dicoccoide* 0,3%), a kenyérbúzát (*Triticum aestivum* 1,1%) és ennek alfaját a csupasz vetési búzát (*Triticum sp. vulgare* 1,6%), a rozsnokot (*Bromus sp.* 0,1%) és sóskát is (*Rumex acetosa* 0,1%).¹⁵⁷ A Nagykároly-Bobáld tell kutatása során a 2002-ben feltárt 7 szelvényben feltárt G7 számú gödör betöltéséből egy hozzávetőlegesen háromszáz kocsányos tölgyfamakot és gubacsot (*Quercus robur*) tartalmazó edény került elő. A tölgyfamakot valószínűleg előzetesen megpörkölték, majd ezután került be a középső bronzkor harmadik fejlődési szakaszának végére (Otomani IIIb) datálható edénybe.¹⁵⁸ (81–83. kép)

A kutatás jelenlegi állapotában birtokolt paleobotanikai adatok szerint a kétsoros búza volt az Otomani közösségek legfontosabb kenyérnövénye.¹⁵⁹ A romániai szakemberek szerint nem véletlen műve, hogy a kü-

Die Daten der botanischen Analyse einer Probe, die aus einem Kilogramm vom Carei-Tell stammenden Weizen besteht beweisen, dass die hier lebenden Gemeinschaften sich nicht auf den Anbau einer einzigen Weizenart spezialisierten, sondern einen auf „mehrere Pfeiler beruhenden” Pflanzenbau betrieben.¹⁵⁶ Die zwei wichtigsten Nutzpflanzen waren der Emmer (*Triticum dicoccum* 22,7%) und die Gerste (*Hordeum vulgare* 73,4%). Neben diesen finden wir noch in kleinerem Ausmaß den Einkorn (*Triticum monococcum* 0,4%), den wilden Emmer (*Triticum cf. dicoccoide* 0,3%), den Weichweizen (*Triticum*

aestivum 1,1%) und eine Unterklasse dieser, den gemeinen wilden Weizen (*Triticum sp. vulgare* 1,6%), Trespen (*Bromus sp.* 0,1%) und auch den Sauerampfer (*Rumex acetosa* 0,1%).¹⁵⁷ Beim Forschen des Tells von Carei-Bobald, in der Einfüllung der Grube Nummer 7, im Schnitt 7 wurde im Jahre 2002 ein Gefäß gefüllt mit ungefähr dreihundert Eicheln mit Stiel (Früchte der Stieleiche: *Quercus robur*) und Gallen (Galläpfel) gefunden. Die Eichelfrüchte wurden wahrscheinlich vorher geröstet und kamen nachher ins Gefäß, das in die Endphase der dritten Entwicklungsperiode der Mittelbronzezeit (Otomani IIIb) datierbar ist.¹⁵⁸ (Abb. 81–83.)

Laut paleobotanischer Daten des aktuellen Forschungsstandes war der Emmer (Zweikorn) die wichtigste Kulturpflanze der Otomani-Gemeinschaften.¹⁵⁹ Rumänische Fachleute meinen, dass es nicht Zufall ist, dass in verschiedenen paleobotanischen Fundmaterialien der Emmer mit Einkorn und mit gemeiner Gerste vorkommt.¹⁶⁰ Ohne Zweifel erkannten die Landwirte im Nordwest-Siebenbürgen während der mittleren Bronzezeit, indem sie die mikroklimatischen und edafischen Gegebenheiten ihrer Umgebung feststellen konnten, wo und welche Getreidearten mit größtem Erfolg anzubauen sind.¹⁶¹

Versuche im Westeuropa unserer Tage bewiesen, dass der unter viel anspruchsloseren Bodenumständen und Wetterbedingungen wachsende Einkorn (*Triticum monococcum*), Dinkel (*Triticum spelta*) und Emmer (*Triticum dicoccum*) fünfzig Prozent mehr natürliche Proteine und Kohlenhydrate enthält als der herkömmliche Brotweizen (Weichweizen) (*Triticum aestiva*).

80. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S4/1988 szelvény, L1 lakóházának padlójáról begyűjtött szenült gabonamagvak. (Beatrice Ciută felvétele)

Abb. 80. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S4/1988. Die vom Fußboden des Hauses L1 (auf)gesammelten verkohlten Getreidekörner

81. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S7/2002 szelvény, G7 szemétdödréből előkerült szenült tölgyfamakkok. (Beatrice Ciută felvétele)

Abb. 81. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S7/2002. Die aus der Müllgrube G7 stammenden verkohlten Eicheln

82. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S7/2002 szelvény, G7 szemétdödréből előkerült szenült tölgyfamakkok. (Beatrice Ciută felvétele)

Abb. 82. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S7/2002. Die aus der Müllgrube G7 stammenden verkohlten Eicheln

83. kép A Nagykároly-Bobáld tell régészeti feltárása. S7/2002 szelvény, G7 szemétdödréből előkerült szenült tölgyfamakkok

Abb. 83. Die archäologische Freilegung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Schnitt S7/2002. Die aus der Müllgrube G7 stammenden verkohlten Eicheln

lönböző paleobotanikai leletegyüttesekben a tönkebúza az alakorral és a közönséges árpával társul.¹⁶⁰ Nem beszélhetünk tájfajtákról, de kétségtelen, hogy Északnyugat-Erdély középső bronzkori földművesei ismerve környezetük mikroklimatikus és edafikus adottságait meg tudták állapítani, hogy hol, milyen gabonafajtát termesztetnek legsikeresebben.¹⁶¹

Der natürliche Fettgehalt von Spelzegetreidearten übersteigt mit etwa 30% den Fettgehalt der hüllenlosen Getreidearten.¹⁶² Laut Daten der ungarischen Experimentalarchäologie ist der Ernteertrag für ohne Ersatz der Bodenfruchtbarkeit und ohne Chemikalien bebauten Einkorns auf fünf Jahre durchschnittlich 1,6 Tonnen pro Hektar.¹⁶³ Die Erweiterung der auf Erfahrungswissen basierenden landwirtschaftlichen Strategien mit

Napjaink nyugat-európai kísérletei bizonyították, hogy a jóval igénytelenebb talaj és éghajlati viszonyok közt is megtermő alakor (*Triticum monococcum*), tönköly (*Triticum spelta*) és tönkebúza (*Triticum dicoccum*) természetes fehérje- és szénhidráttartalma ötven százalékkal nagyobb a hagyományos kenyérbúzáénál (*Triticum aestiva*).

A pelyvás gabonafélék természetes zsiradéktartalma is mintegy 30%-kal haladja meg csupasz fajtársaiét.¹⁶² A magyarországi kísérleti régészet adatai szerint a talajerővisszapótlás nélkül, vegyszermentesen termelt alakor öt év átlagában számolt terméshozama hektáronként 1,6 tonna.¹⁶³ A tapasztalati tudásra alapozó mezőgazdasági stratégiák gyümölcs- és kertgazdálkodással való bővítése tovább csökkenthette a létfenntartás rövidtávú kockázatait.¹⁶⁴

A felfedezett makrófossziliák paleobotanikai elemzése arra utal, hogy a magyarországi tell kultúrák esetében észlelt helyzethez hasonlóan, az árpa volt a második legfontosabb haszonnövény. Emberi fogyasztásra illetve takarmányként termesztették.¹⁶⁵

A földművelés és állattenyésztés bonyolult összefüggéseit bizonyítja, hogy a szántógazdaságra való fokozatos áttérés és az állatállomány növekedése párhuzamosan történt.¹⁶⁶ A Nagykaroly-Bobáld tell régészeti feltárásakor felszínre került csontanyag vizsgálata egy szakosodott állattartásról beszél.¹⁶⁷ A későbronzkori-korabronzkori hagyományokat követő juh- és kecskenyésztésre alapozott gazdaság alkalmazkodott az újonnan kialakult helyi környezeti viszonyokhoz. A juhok és kecskék száma meglehetősen magas maradt a középső bronzkor kezdetéig, fokozatosan adva át helyét a marha, ló illetve sertés tenyésztésének.¹⁶⁸ A vizsgált oszteológiai állomány nagyrésze (2869 db.) a tell különböző kultúrretegeiből származik. Az elemzett csontok közül csak 294 került elő zárt régészeti objektumokból. A leletegyüttes 97,5%-ban emlősök csontjait tartalmazza. A mindennapi élet konyhahulladékát jelentő állatcsontokon csak pár esetben figyelhetők meg utólagos rágásnyomok. Úgy tűnik, a húsos részek elfogyasztása után a csontok rövid időn belül szemétdödrökbe kerültek. A házasított fajok (78,4%) és vadállatok (21,6%) csontanyagának aránybeli különbségei egyértelműen jelzik az élelemszerző vadászat kiszorulását és az Otomani közösségek gazdaságában betöltött kiegészítő szerepét.¹⁶⁹

A megállapított egyedszámok szerint a nagykarolyi tell lakói jelentősebb állatállományt birtokoltak. A csontanyag 26,2%-át ridegmarhák, 30,2%-át sertések, 16,3%-át juhok és 5,6%-át kecskefélék csontjai jelentik. A lócsontok 6,2%-ban vannak jelen, a kutyaiktól származók aránya 3,7%-os.¹⁷⁰ A tell lakóinak étrendjéhez hozzátartoztak a szomszédos Mérges-patakban és ennek

Obst- és Gartenwirtschaft konnte die kurzfristigen Risiken des Lebensunterhalts weiter vermindern.¹⁶⁴

Die paleobotanische Untersuchung der entdeckten Makrofossilien deutet darauf hin, dass ähnlich wie im Fall der ungarischen Tell-Kulturen, die Gerste die zweitwichtigste Nutzpflanze war. Sie wurde für menschliche Verzehrer sowie als Viehfutter angebaut.¹⁶⁵

Die komplizierten Beziehungen zwischen Ackerbau und Viehzucht werden dadurch bewiesen, dass der graduelle Übergang auf Ackerwirtschaft und die Zunahme des Tierbestandes parallel geschahen.¹⁶⁶ Die Untersuchung des bei der archäologischen Erschließung des Carei-Bobáld Tells hervorgeholten Knochenmaterials erzählt über eine spezialisierte Viehzucht.¹⁶⁷ Die spätkupferzeitliche – frühbronzezeitliche Traditionen folgende auf Schaf- und Ziegenzucht basierende Wirtschaft passte sich die neu aufgetauchten lokalen Umweltumstände an. Die Anzahl der Schafe und Ziegen blieb besonders hoch auch bis zum Anfang der Mittelbronzezeit, indem sie allmählich seinen Platz der Rind-, Pferde- sowie der Schweinezucht übergab.¹⁶⁸ Der Großteil des untersuchten osteologischen Bestandes (2869 St.) stammt aus verschiedenen Kulturschichten des Tells. Von den untersuchten Knochen kommen nur 294 aus geschlossenen archäologischen Befunden. Der Gesamtfund enthält bis zu 97,5% Säugetierknochen. Auf den Tierknochen, die den Küchenabfall des Alltagslebens darstellen, kann man nur in ein paar Fällen nachträgliche Kauenspuren beobachten. Wie es scheint, gelangen die Knochen kurz nach dem Verzehr der fleischigen Teile in die Müllgruben. Die Prozentsatzunterschiede des Knochenmaterials zwischen der domestizierten Spezies und (78,4%) und Wildtiere (21,6%) zeigen eindeutig den Rückfall der Lebensmittelerwerbajagd sowie ihre ergänzende Rolle in der Wirtschaft der Otomani-Gemeinschaften an.¹⁶⁹

Laut der festgestellten Exemplaranzahl besitzen die Bewohner des Tells bedeutenden Viehbestand. Das Knochenmaterial teilt sich folgenderweise auf: 26,2% für Rindvieh-, 30,2% für Schweine-, 16,3% für Schafe- und 5,6% für Ziegenknochen. Die Pferdeknochen erscheinen in den 6,2%, der Prozentsatz der von Hunden stammenden Knochen ist 3,7%.¹⁷⁰ Zu den Speisen der Tellbewohner gehörten auch die Fische, Muschel und Schnecken, die im benachbarten Mérges-Bach und auf den sumpfigen Flutgebieten lebten. Die analysierte Bobáld-Probe enthält bis zu 2,5% Fischknochen und Muschelschalen. Die Fisch-Schuppen und -Gräten bildeten in den Abfallgruben eine dicke Schicht.¹⁷¹ Die Bewohner des Tells haben wahrscheinlich in bedeutenden Mengen lokale Ichthyofauna und Weichtiere mit hohem Proteingehalt konsumiert, wie das auch die archäozoologischen

mocsaras árterületein élő halak, kagylók és csigák. Az elemzett bobáldi minta 2,5%-át halcsontok és kagylóhéjak jelentik. A halpikkelyek és szálkák gyakran jól elkülönülő, vastag réteget képeztek a szemétdödrökben.¹⁷¹ A nagykárolyi tell lakói jelentősebb mennyiségben fogyaszthatták a fehérjékben gazdag helyi ichtiofaunát és puhatestűeket, mint ahogy ezt az archeozoológiai adatok mutatják. A szomszédos földrajzi régiókhoz hasonlóan, az északnyugat-erdélyi régészeti feltárások elemzett állatcsontanyaga is főleg kézzel begyűjtött nagyobb csontokat tartalmaz. Az ásatások során kitermelt föld átszítálása vagy iszapolása – forráshiány és a régészek konzervativizmusa miatt – csak kivételesen történt/történik meg.¹⁷² A nagykárolyi közösség halgazdálkodási és fogyasztási szokásainak rekonstruálása egyike a kutatás jövődöbéli feladatainak.¹⁷³

A csontleletek értelmezésekor azonban számolnunk kell azzal is, hogy egyes – a közösség érendjének részét nem képező – fajokat a településeken kívül temettek el. Csontjaik nem találhatók meg a telep konyhahulladékában, annak ellenére, hogy nagy mennyiségben is jelen lehettek.¹⁷⁴

A kistestű 113,7 cm átlagmagasságú marhafélék csontjainak 38,8% tehenektől, 55,6% bikáktól és 5,6% ökröktől származik. A marhákat elsősorban igavonó állatként, tejükért illetve tenyészállatként tartották. Vágóállat mivoltuk másodlagos lehetett, hiszen a levágott hím példányok túlnyomó többsége adultus illetve maturus kategóriába sorolható. A vizsgálati adatok alapján a csordák mintegy harmada fiatal vagy subadultus példányokból állhatott.¹⁷⁵

A jelentős gazdasági értékű marhák vagyonjelző szereppel is rendelkeztek. Történeti és néprajzi példák alapján elképzelhető, hogy a korszakban megnövekedett a marhatolvajlás.¹⁷⁶

A 77,9 cm átlag gerincmagasságú sertések csontanyagának magas aránya azzal is magyarázható, hogy a faj könnyebben alkalmazkodott a bronzkori klimatikai viszonyokhoz, mint az addig nagyobb arányban jelenlévő juh- és kecskefélék.¹⁷⁷ A húsupért tenyésztett állatok csontanyagában jól elkülöníthetők a kisebb testű házisertések és a robusztusabb, vaddisznóval keveredett félvér példányok csoportjai. A régészeti zoológia adatai szerint a bobáldi tell kondájának egyharmadát juvenilis és subadultus példányok, míg 11%-át szopós és választott malacok tették ki. Állatgazdálkodási szokásaikat tekintve a tell lakói főleg ivarérett felnőtt példányokat vágta le, de szembetűnő a tenyészállatok magas aránya is (13,3%).¹⁷⁸ Rövidebb szaporodási ciklusuk, igénytelenségük és magas reprodukciós számuk miatt a sertések tenyésztése igencsak megtérülő vállalkozás lehetett. A közösség hússzükségleteinek kielégítése mellett a

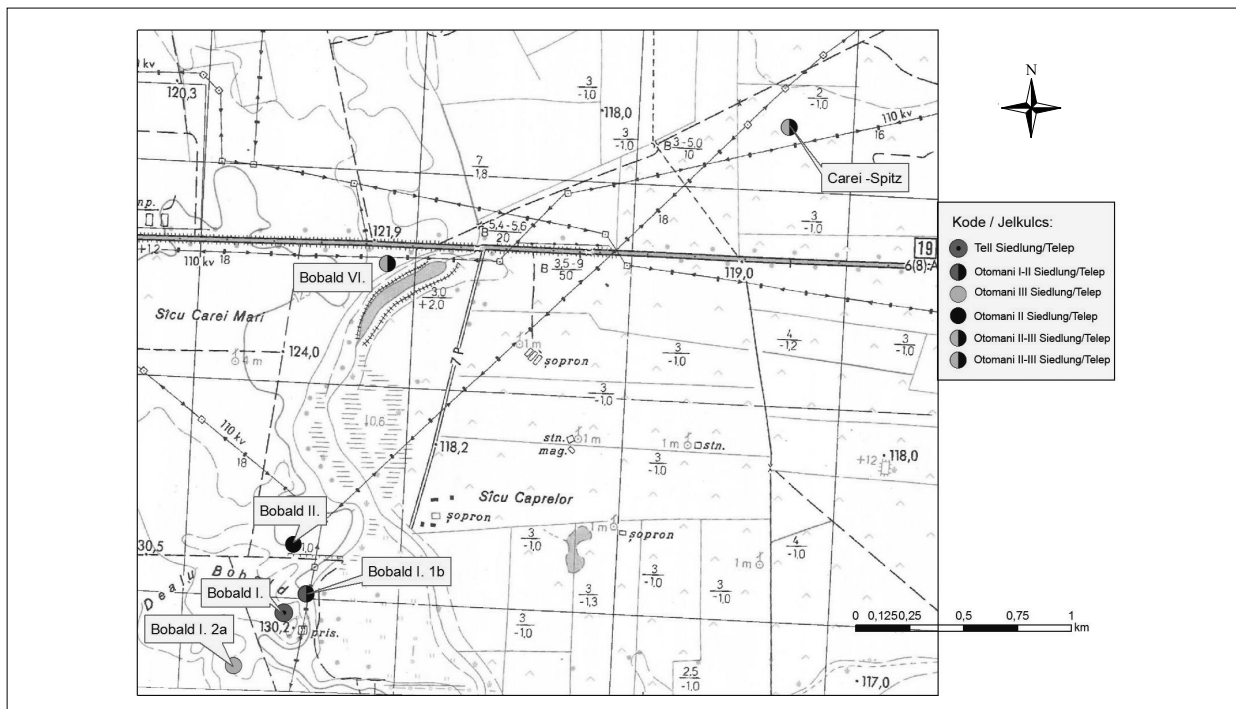
Angaben zeigen. Ähnlich wie in den benachbarten geographischen Regionen enthält auch das im Nordwest-Siebenbürgen nach archäologischen Erschließungen analysierte Tierknochenmaterial vor allem manuell gesammelte größere Knochen. Die nach der Ausgrabung erzeugte Erde wurde/wird – wegen Geldmangel und Konservatismus seitens der Archäologen – nur ausnahmsweise durchgesiebt.¹⁷² Die Rekonstruktion der Einzelheiten betreffend Fischwirtschaft und Konsumbräuche der Carei-Gemeinschaft stellt eine der zukünftigen Aufgaben der Forschung dar.¹⁷³

Bei der Interpretierung der Knochenfunde sollen wir aber auch damit rechnen, dass manche Spezies – die nicht zu den Speisen der Gemeinschaft gehörten – außerhalb der Siedlungen begraben worden sind. Solche Knochen sind im Küchenabfall der Siedlung nicht zu finden, obwohl, sie auch dort in großen Mengen hätten erscheinen können.¹⁷⁴

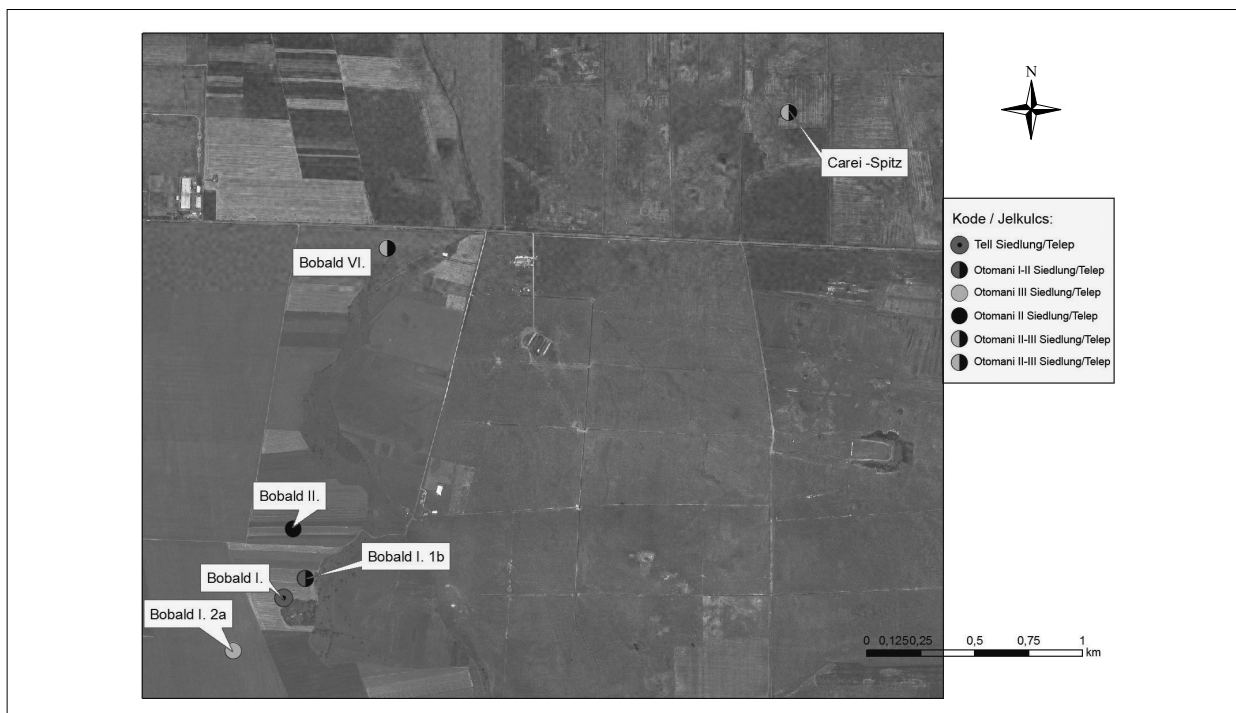
Die Knochen des Rindviehes mit kleiner Körpergröße bis zu durchschnittlich 113,7cm Firsthöhe stammen 38,8% von Kühen, 55,6% von Stieren und 5,6% von Ochsen. Das Rindvieh wurde vor allem als Zugvieh, für Milch und als Zuchttier gehalten. Nur sekundär zählte es als Schlachtvieh, da die vorwiegende Mehrheit der geschlachteten männlichen Exemplare zur Kategorie adultus oder maturus gehörten. Anhand der Untersuchungsangaben bestand etwa ein Drittel der Herden aus jungen oder subadultus Exemplaren.¹⁷⁵

Das Rindvieh mit bedeutendem wirtschaftlichem Wert konnte auch ein Zeichen der Vermögensgröße sein. Aufgrund von Geschichten aus der Volkskunde ist vorstellbar, dass in jener Periode das Stehlen von Rindvieh bedeutendes Ausmaß hatte.¹⁷⁶

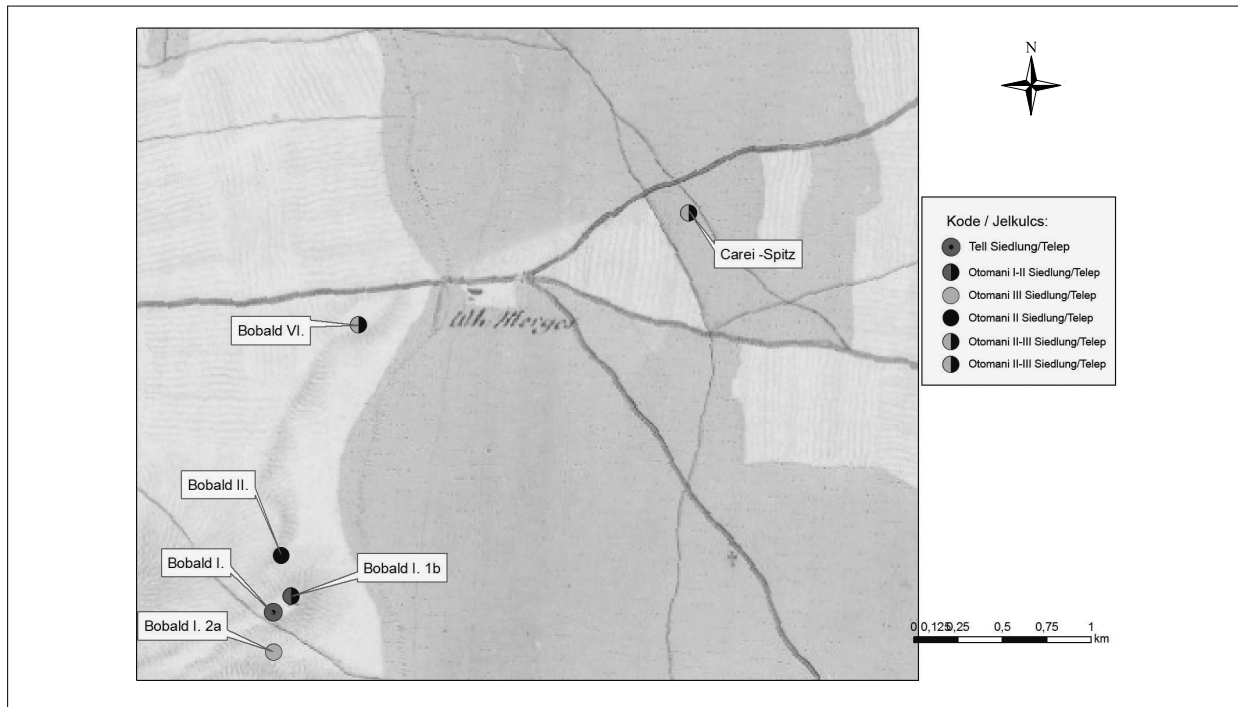
Der Hohe Prozentsatz der Schweinknochen mit einer durchschnittlichen Firsthöhe von 77,9cm kann man damit erklären, dass die Spezi sich leichter an die bronzezeitlichen klimatischen Bedingungen anpasste, als die bisher im größeren Prozentsatz vorkommenden Schaf- und Ziegearten.¹⁷⁷ Im Knochenmaterial der für Fleisch gezüchteten Tiere kann man die Hausschweine mit kleinerer Körpergröße von der Gruppe robusteren Exemplaren, die sich mit Wildschweinen vermischten, gut trennen. Nach Angaben der archäologischen Zoologie bildeten einen Drittel der Sauherde des Bobald Tells juvenilis und subadultus Exemplare, während 11% Säuger und ausgewählte Ferkel waren. Was die Wirtschaftsführung der Tiere angeht, schlachteten die Tellbewohner vor allem geschlechtsreife, erwachsene Exemplare, wobei der hohe Prozentsatz der Zuchttiere auch auffallend ist (13,3%).¹⁷⁸ Wegen ihrer kürzeren Fortpflanzungszyklus, Anspruchslosigkeit und hohen Reproduktionszahl war die Schweinezucht wahrschein-

84. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülölő modern térképre vetített szatellit telepek gyűrűje és a tell „gyűjtőterülete”
 Abb. 84. Der Ring der Satellitensiedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgeben, projiziert auf moderne Landkarte und das „Sammlungsgebiet, des Tells

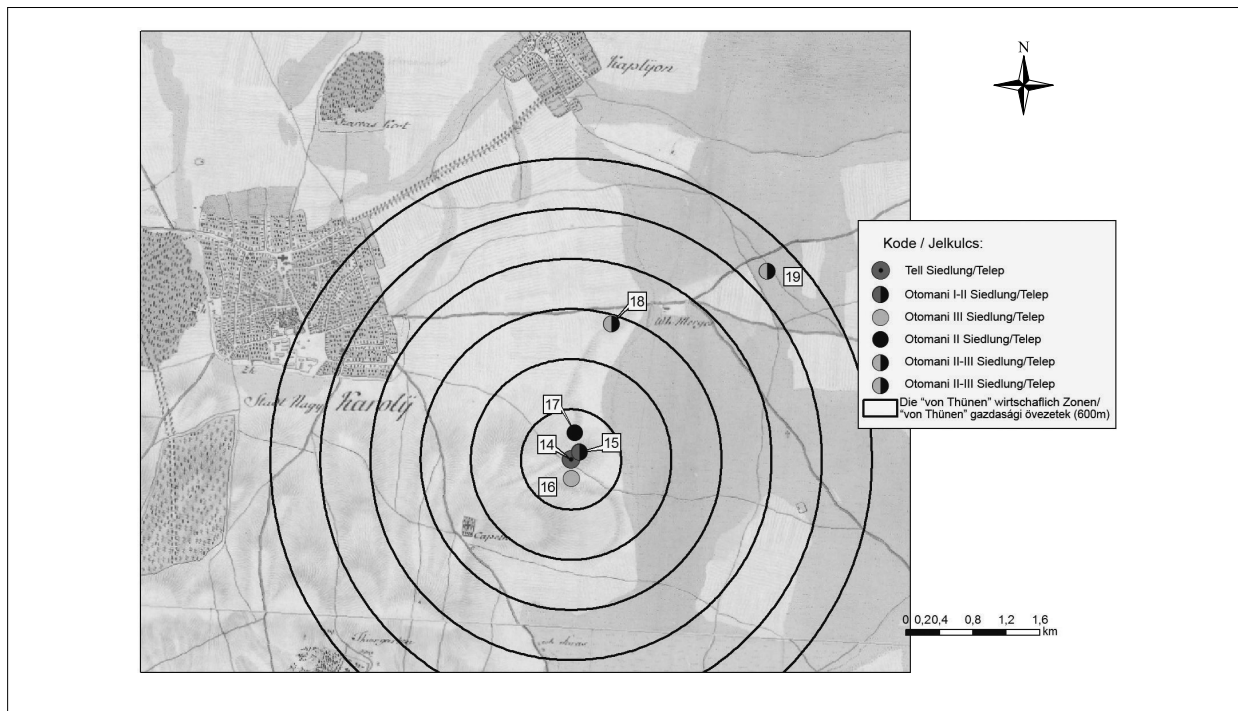

85. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülölő ortofotóplánra vetített szatellit telepek gyűrűje és a tell „gyűjtőterülete”
 Abb. 85. Der Ring der Satellitensiedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgeben, projiziert auf Orthophotoplan und das „Sammlungsgebiet, des Tells.”

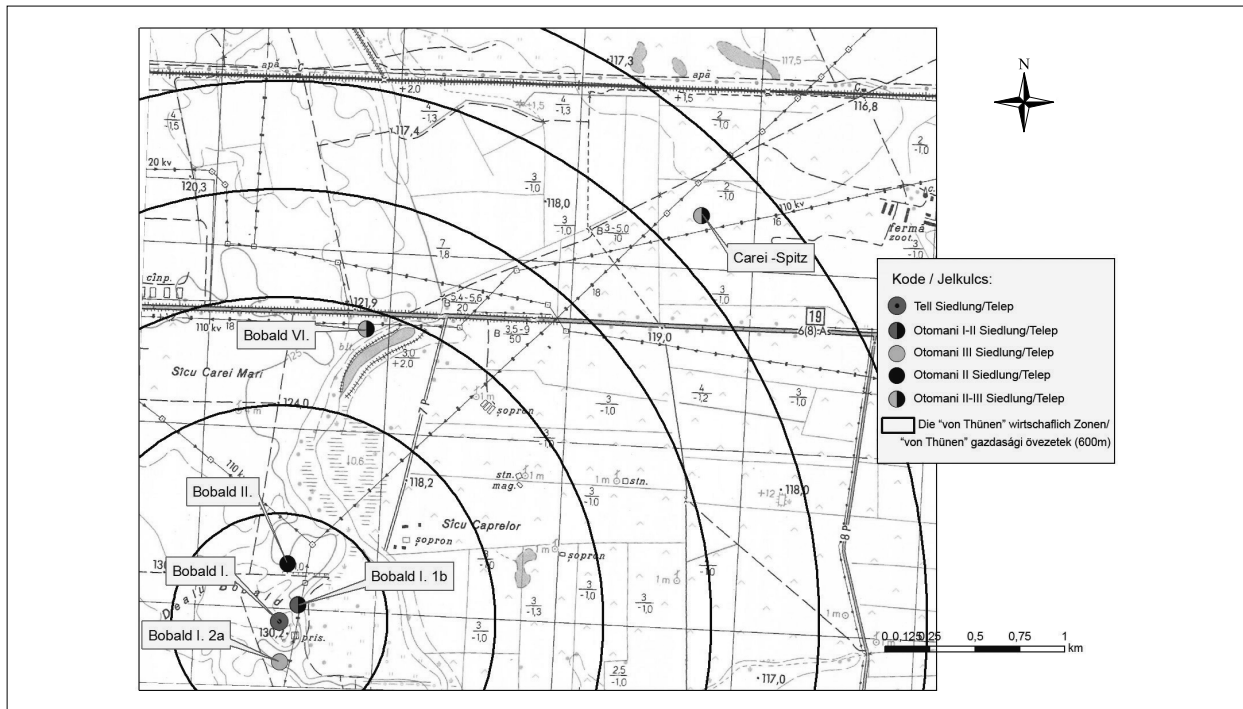
86. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülölelő, a II. József-féle I. katonai felmérés térképére vetített, szatellit telepek gyűrűje és a tell „gyűjtőterülete”

Abb. 86. Der Ring der Satellitensiedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgeben, projiziert auf die Landkarte der ersten militärischen Vermessungen im Zeitalter Josephs II und das „Sammlungsgebiet, des Tells.”

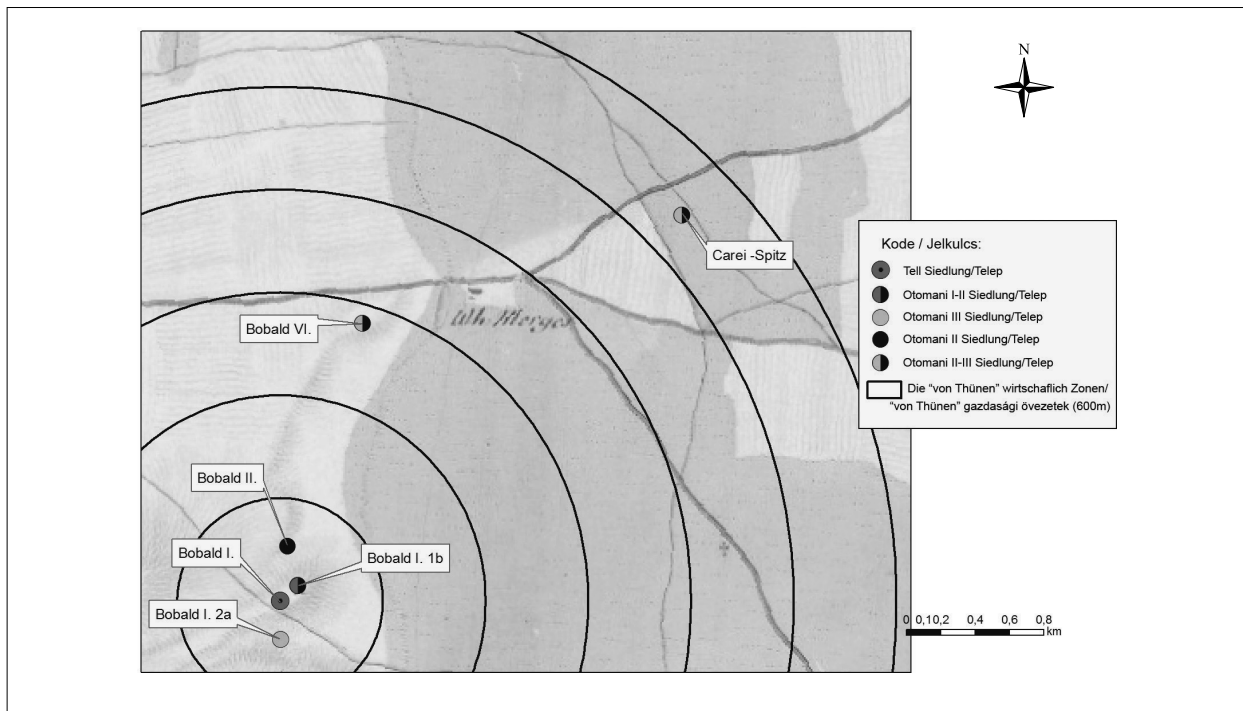
87. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülölelő, a II. József-féle I. katonai felmérés térképére vetített, von Thünen-övezetek

Abb. 87. Die von Thünen-Zonen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umringen, projiziert auf die Landkarte der ersten militärischen Vermessungen im Zeitalter Josephs II

88. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülölő modern térképre vetített von Thünen-övezetek

Abb. 88. Die von Thünen-Zonen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umringen, projiziert auf moderne Landkarte

89. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülölő, a II. József-féle I. katonai felmérés térképére vetített, von Thünen-övezetek

Abb. 89. Die von Thünen-Zonen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umringen, projiziert auf die Landkarte der ersten militärischen Vermessungen im Zeitalter Josephs II

sertésenyésztés lehetőséget teremtett a marhaállomány gyarapítására és többszempontú hasznosítására.¹⁷⁹

Az elemzett csontleletek értelmében a nagykarolyi tell lakóinak kis és közepes testű, átlagosan 133 cm gerincmagasságú lovai voltak. A hús egyedtől származó különböző csontok széles skálája, valamint az a tény, hogy a ménes 40%-át subadultus vagy adultus kora elején vágták le, arra utal, hogy a lovakat elsősorban vágóállatként tartották. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a korszak más kultúráiban is.¹⁸⁰ A tenyészállatok tartásáról tanúskodik, hogy az állkapocsmaradványok alapján azonosított három kancát és egy csődört matus koruk közepe-vege fele vágták le. Egy másik csődör 2-2,5 éves korában került vágásra. Hátasként való kihasználásukat bizonyítják az átlagon felüli gerincmagasságú (137 cm) adultus korú lovak csontjai.¹⁸¹

Az archeozoológiai kutatások során vizsgált 195 db. juh- és kecskesont 39 egyedtől származik. Szembetűnő, hogy az 1:1,8 arányt mutató juh- és kecskenyáj mindössze 46%-át képezték adultus és matus példányok. A szóban forgó állatokat elsősorban húskért tenyésztették, a tejgazdálkodás, bőrük és gyapjuk csak másodlagos fontosságú lehetett.

Az elemzett csontanyag százalékarányai alapján tett becslések értelmében a nagykarolyi tell lakóinak jelentős juh- és kecskenyája volt. A nyáj a korszakban általánosan elterjedt 64,9 cm átlag gerincmagasságú juhokból és náluk robusztusabb testű kecskékből állt, bár ez utóbbiak pontos mérete egyelőre nem becsülhető fel.¹⁸²

Az elemzések alapján a kutyacsontok mintegy 20 egyedtől származtak. A településen a közepes-nagyobb méretű 51,7-52 cm gerincmagasságú felnőtt ebek domináltak. Úgy tűnik, hogy a házőrzőként és terelőkutyaként tartott állatok húsát fogyasztották is.¹⁸³

Az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum más telljeinek állatcsont vizsgálata alapján (Gáborján-Csapszékpart, Bakonszeg-Kádárdomb, Berettyóújfalu-Szilhalom) szintén megállapítható a ridegmarha-tenyésztés előnyben részesítése.¹⁸⁴ Az archeozoológiai vizsgálatok tanúsága szerint azonban az általános mintákon túl, az állatgazdálkodás módozatai, a tenyésztett állatfajták milyensége és ezek mennyiségi mutatói, illetve a közösségek étrendi preferenciái telepenként változtak.¹⁸⁵

A talajváltó földművelésből és legeltető állattartásból álló paraszti gazdálkodásmód csak meghatározott egyedszámú közösség eltartására alkalmas. Az etnológiai és néprajzi példák illetve a faluszociológiai modellek alapján feltételezhető, hogy a nagykarolyi tell gazdaságának alapegységét az egymással együttműködő több családot tömörítő háztartási egységek jelentették.¹⁸⁶ A háztartási egységek korporatív hatalomgyakorlási stratégián¹⁸⁷ alapuló együttműködési rendszere lehetett

lich eine durchaus profitable Unternehmung. Neben Befriedigung der gemeinschaftlichen Fleischbedürfnisse, schaffte die Schweinezucht Möglichkeit zur Erhöhung des Rindviehbestandes und ihrer mehrseitigen Verwertung.¹⁷⁹

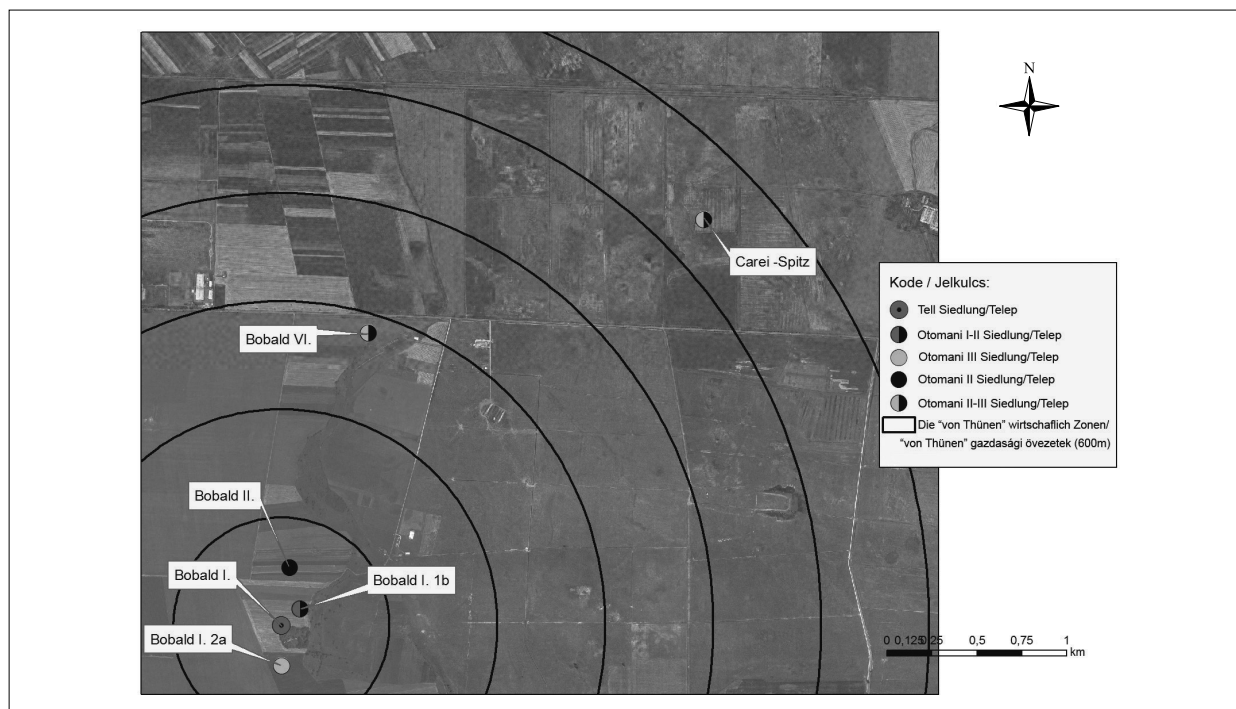
Aufgrund der analysierten Knochenfunde besitzen die Bewohner des Tells kleine und mittelgroße Pferde, mit einer durchschnittlichen Firsthöhe von 133cm. Die breite Skala der von zwanzig Exemplaren stammenden verschiedenen Knöchern, sowie die Tatsache, dass 40% des Gestüts am Anfang der subadultus- oder adultus-Alter geschlachtet wurde, deutet darauf hin, dass Pferde in erster Linie als Schlachttiere gehalten wurden. Ähnliche Tendenz kann man auch bei anderen Kulturen dieser Periode beobachten.¹⁸⁰ Über Zuchttierhaltung spricht die Tatsache, dass aufgrund der Kieferresten identifizierten drei Stuten und ein Hengst in der Mitte / am Ende ihrer matus-Alter geschlachtet wurden. Ein anderer Hengst wurde im Alter von 2-2,5 Jahren geschlachtet. Die Ausnutzung als Reitpferde wird durch Pferdeknochen im adultus-Alter mit einer überdurchschnittlichen Firsthöhe (137cm) bewiesen.¹⁸¹

Die während der archäozoologischen Forschungen untersuchte 195 St. Schaf- und Ziegenknochen stammen von 39 Exemplaren. Unübersehbar ist, dass das 1:1,8 Verhältnis zeigende Schaf- und Ziegenherde aus nur 46% adultus und matus Exemplaren bestand. Die erwähnten Tiere wurden vor allem wegen ihr Fleisch gezüchtet, die Milch, das Fell und die Wolle hatten wahrscheinlich nur sekundäre Wichtigkeit.

Aufgrund der Prozentsätze des analysierten Knochenmaterials schätzt man, dass die Bewohner des Carai-Tells bedeutende Schaf- und Ziegenherden besaßen. Die Herde bestand aus Schafe mit durchschnittlicher Firsthöhe von 64,9cm, typisch für diese Zeit, und robusteren Ziegen, wobei die genaue Größe dieser noch nicht einschätzbar ist.¹⁸²

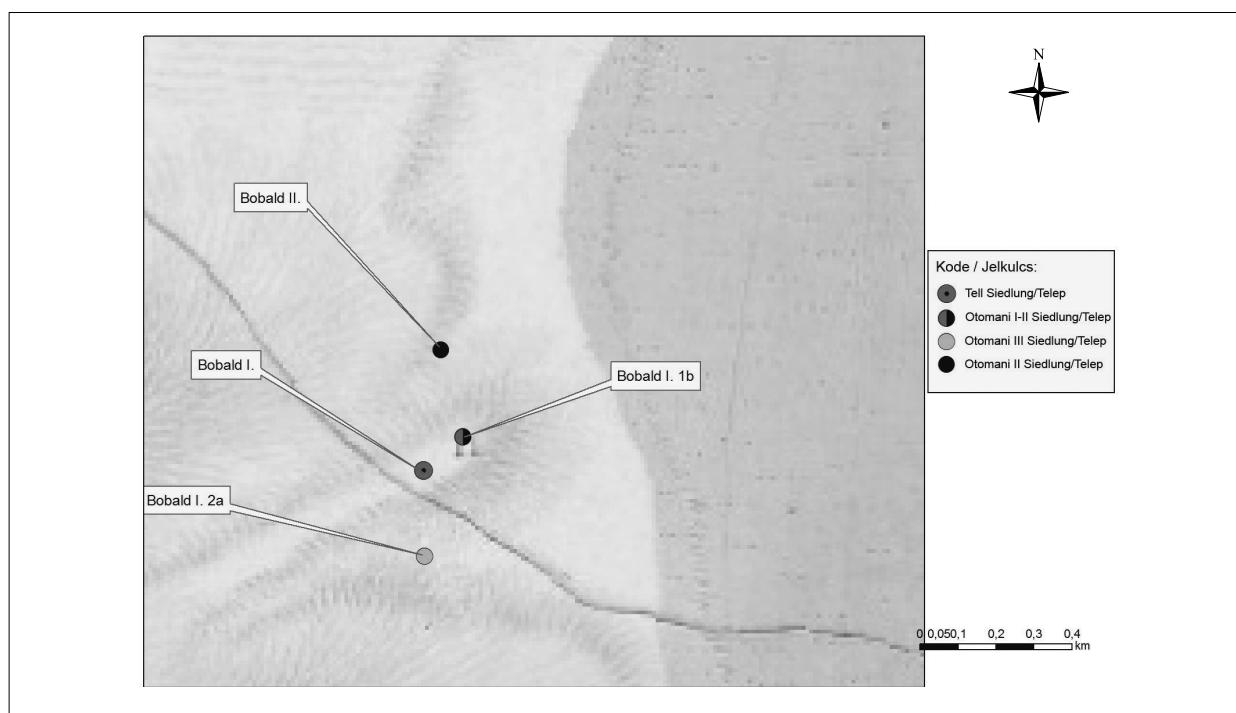
Aufgrund der Analysen stammen Hundeknochen von etwa 20 Exemplaren. In der Siedlung dominierten mittelgroße-große erwachsene Hunde mit einer Firsthöhe von 51,7-52cm. Scheinbar hat man das Fleisch der als Wachhunde und Schäferhunde gehaltenen Tiere auch konsumiert.¹⁸³

Aufgrund von Untersuchungen der Tierknochenproben von anderen Tells des Otomani-Gyulavarsánd Kulturkomplexes (Gáborján-Csapszékpart, Bakonszeg-Kádárdomb, Berettyóújfalu-Szilhalom) kann man ebenfalls feststellen, dass die Rindviehzucht Vorrang hatte.¹⁸⁴ Nach Bestätigung archäozoologischer Untersuchungen, kann man behaupten, dass abgesehen von Allgemeinproben, die Art der Tierzucht, die Qualität der Zuchttiere und dessen quantitative Merkmale, sowie die

90. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülölelő, ortofotóplánra vetített, von Thünen-övezetek

Abb. 90. Die von Thünen-Zonen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umringen, projiziert auf Orthophotoplan

91. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülölelő, a II. József-féle I. katonai felmérés térképére vetített szatellit telepek gyűrűje

Abb. 91. Der Ring der Satellitensiedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgeben, projiziert auf die Landkarte der ersten militärischen Vermessungen im Zeitalter Josephs II

a mindennapos élet menetét érintő gazdasági döntéshozatal alapszintje.¹⁸⁸ Innen már elegendő munkaerő és termelési eszköz mozgósítható a nagyobb volumenű tevékenységek megvalósítására, esetleg több, egyidőben zajló munka elvégzésére. A termőföld kollektív birtoklása, amelyen belül jól elkülönülnek az egyes háztartási egységek parcellái, jelentősen elősegítheti a gazdasági együttműködést és a terület kártevőktől való védelmét. Mindez nem befolyásolja a társadalmi rétegződést, a belső versenyt és a főnökségi társadalom makroszintű, alapvetően hierarchikus vezetését.¹⁸⁹

A szántógazdaságra fokozatosan áttérő Otomani közösségek új gazdaságilag kiaknázzható területeket vesznek birtokba. A gazdaságilag felhasznált és hasznosított területek növekedését nem magyarázhatjuk pusztán a kieleződő társadalmi verseny miatt megjelenő többlettermelési igénnyel. A gazdasági változások hátterében inkább az általános középső bronzkori társadalmi és strukturális átalakulások rejtőznek.¹⁹⁰

Feltételezhető, – bár elég nehéz objektív képet rajzolni a tell telepeken folyó életmódról a nagy kiterjedésű szisztematikus régészeti feltárások és környezettörténeti kutatások eredményeinek teljes ismerete nélkül, – hogy a tellek lakói telepes földműveléssel rendelkeztek. Erdély északnyugati területein kialakult tell telepek lakható felületeinek méretarányai kizárják, hogy a megművelt termőterületeket itt próbáljuk meg lokalizálni.¹⁹¹ Sokkal valószínűbb, hogy a telepek vonzáskörzetében elhelyezkedő „gyűjtőterületeket”¹⁹² maximum egy napi járóföldre eső (5-6 km) sugarú körben kell keresnünk, a központi településhez közel. A Chisholm-féle gazdasági térhasználat-modell a mezőgazdaságilag kihasznált területeket a központi teleptől számított 700 m / 1-2 km sugarú körön belül lokalizálja.¹⁹³ A közösség földműveléssel foglalkozó tagjai itt végezheték napi tevékenységüket, majd innen tértek vissza lakóhelyükre. Ha elfogadjuk Maria Vretemark és Klaus Goldman az őskori ember éves húsigényére és gabonafogyasztására vonatkozó adatait, illetve hektáronként 1,6 tonna gabona átlagterméshozammal számolunk, a nagykarolyi tell lakóinak élelemellátása kielégítő lehetett.¹⁹⁴

A környezet egyre fokozódó kiaknázásának folyamatában a nagykarolyi közösség gazdasági tájhasználatát egyaránt kiterjed az ártéri területekre és a száraztér-színi löszös felszínre. A gyűjtőterületeken belül ún. gazdálkodási övezetek különíthetők el.¹⁹⁵ A központi települést körülölelő – a helyi földrajzi környezethez idomulva szabálytalan formájú, inkább sokszög, mint kör alakú – mintegy 4-8 km²-es közösségi hasznosítású gazdasági tér határai nagyjából egybeeshettek a tellt övező szatellit települések gyűrűjének külső határvonalával.¹⁹⁶ (84-86. kép) A Nagykaroly-Bobáld tell körül kialakult gazdasági

Speisepräferenzen der Gemeinschaften von Siedlung zu Siedlung andere waren.¹⁸⁵

Die aus Wanderfeldbau und beweidender Tierhaltung bestehende bäuerliche Wirtschaftsart konnte nur eine Gemeinschaft mit bestimmter Individuenzahl versorgen. Aufgrund der ethnologischen und volkskundlichen Beispiele, bzw. der dorfsoziologischen Muster kann man voraussetzen, dass das Grundmaß der Wirtschaft des Tells von Carei (Nagykaroly) die miteinander zusammenwirkenden Haushaltseinheiten bildeten, die aus mehreren Familien bestanden.¹⁸⁶ Dieses Kooperations-system, dessen eine korporative gewaltausübende Strategie der Haushaltseinheiten¹⁸⁷ zugrunde lag, konnte das Grundniveau der wirtschaftlichen Entscheidungsfindung bezüglich des Alltagslebens sein.¹⁸⁸ Daher war es möglich eine nötige Arbeitskraft und Produktionsmittel für die Verwirklichung von großen (wirtschaftlichen) Aufgaben, bzw. für Durchführung von mehreren, zur gleichen Zeit laufenden Arbeiten zu mobilisieren. Der Kollektivbesitz am Boden, innerhalb dessen die Parzellen jeder Haushaltseinheit gut abgegrenzt werden können, kann die wirtschaftliche Zusammenarbeit und die Abwehr und Bekämpfung von Schädlingen deutlich unterstützen. Diese haben keinen Einfluss auf die soziale Schichtung, den inneren Wettbewerb und die grundsätzlich hierarchische Leitung der Herrengesellschaft.¹⁸⁹

Die zum Pflugfeldbau gradweise übergehenden Otomani – Gemeinschaften nehmen neue Fluren, neue landwirtschaftliche Gebiete in Gebrauch. Diese Erweiterung der landwirtschaftlichen Flächen kann bloß mit dem verstärkten wirtschaftlichen Wettbewerb und dem steigenden Produktionsbedarf nicht erklärt werden. Im Hintergrund der wirtschaftlichen Änderung stehen eher die allgemeinen sozialen und strukturellen Veränderungen in der mittleren Bronzezeit.¹⁹⁰

Man kann voraussetzen – obwohl es sehr schwierig ist, mangels vollständiger Kenntnis über systematische archäologische Freilegungen und Ergebnisse der naturgeschichtlichen Forschungen ein objektive Bild des Lebens an einer Tellsiedlung darzustellen – dass die Bewohner der Telle Kolonist-Feldbau betrieben haben. Die Maßstäbe der bewohnbaren Flächen der im nordwestlichen Siebenbürgen entstandenen Tellsiedlungen schließen aus, dass wir hier einen Versuch der Lokalisierung der beackerten landwirtschaftlichen Nutzflächen unternehmen.¹⁹¹ Es ist sehr wahrscheinlich, dass diese „Sammlungsgebiete”¹⁹² in der unmittelbaren Nähe der Siedlungen, auf einem innerhalb eines Kreises mit einem Radius von 5-6 km (eine Tagesfahrt) liegenden Areal, in der Nähe der zentralen Siedlung gesucht werden sollen. Das Chisholm-Modell über die wirtschaftliche Feldnutzung lokalisiert die landwirtschaft-

92. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülvevő szatellit telepek. Bobáld I-1b

Abb. 92. Die Satellitensiedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgibt. Bobald I-1b

lich genutzten Flächen innerhalb eines Kreises mit einem Radius von 700m / 1-2 km, gemessen von zentraler Siedlung.¹⁹³ Die Mitglieder der Gemeinschaft, die sich mit Feldarbeit beschäftigten, sollten ihre Arbeit hier leisten und danach kehrten sie in ihre Wohnorte zurück. Falls wir die Daten von Maria Vretemark und Klaus Goldman, über den jährlichen Fleischbedarf und Getreideverbrauch des frühzeitlichen Menschen akzeptieren, mit einem durchschnittlichen Getreideertrag von 1,6 Tonnen pro ha berechnet, können wir die Schlussfolgerung ziehen, dass die Lebensmittelversorgung der Einwohner des Tells von Carei (Nagykároly) befriedigend war.¹⁹⁴

Während der Prozedur der ständig steigenden Ausnutzung der Natur, erstreckte sich die wirtschaftliche Landnutzung der Bewohner von Carei (Nagykároly) auf Überschwemmungsgebiete und auf nährstoffreiche Lössböden. Innerhalb der Sammlungsgebiete kann man so genannte landwirtschaftliche Zonen abgrenzen.¹⁹⁵ Die Grenzen der gemeinsam genutzten landwirtschaftlichen Böden von ca. 4-8km², die die zentrale Siedlung umkreisen und der örtlichen geografischen Umgebung angeglichen sind – mit irregulärer, eher vieleckiger als runder Form eher – koinzidierten mit den äußeren Grenzlinien der Satellitensiedlungen, die den Tell umringten.¹⁹⁶ (Abb. 84–86.) Bei Ausdeutung des um den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) herum entstandenen landwirtschaftlichen Gebietes leistet die weiterentwickelte Variante des Thünen'schen Landnutzungsmodells eine wichtige Hilfe. Aufgrund seiner Theorie die Darstellung der räumlichen Verteilung von um den zentralen Standort herum entstandenen landwirtschaftlichen Produktionszonen erfolgte, wegen der Einsparung von Arbeitszeit der Gemeinschaften und Optimierung des Wirkungsgrads von gebrauchter Herstellungsenergie.¹⁹⁷ (Abb. 87–90.) Die wässrige, moorige Umgebung des Hügels von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) erschwerte den Verkehr im Gebiet. Wir wissen es nicht, ob es einen Zugang von einer während des ganzen Jahres benutzbaren Haupttrasse zum durch Landwirtschaft exploitierten Sammlungsgebiet gäbe oder vielleicht hätten die Tellbewohner diese Zonen auf zeitweiligen Gehwegen erreicht. Nach durch progressive Rodung gestalteten landwirtschaftlichen Flächen mit wahrscheinlich verlängerter Form sollen wir in erster Li-

93. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülvevő szatellit telepek. Bobáld I-1b

Abb. 93. Die Satellitensiedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgibt. Bobald I-1b

94. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülvevő szatellit telepek. Bobáld II

Abb. 94. Die Satellitensiedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgibt. Bobald II

95. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülvevő szatellit telepek. Bobáld II

Abb. 95. Die Satellitensiedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgibt. Bobald II

tér értelmezésében komoly segítséget nyújt a von Thünen-féle gazdasági modell módosított változata. Az elmélet értelmében a központi hely körül kialakuló termelési övezetek térbeli szerkezetének kialakítását a környezeti tényezők mellett a közösség munkaidejével való takarékoság és a befektetett termelési energia hatásfokának optimalizálása vezette.¹⁹⁷ (87–90. kép) A Nagykároly-Bobáld-domb vizes, lápos környezete jelentősen megnehezítette a területen való közlekedést. Nem tudjuk, hogy a tell lakói egy – az év teljes időszakában járható – fő útvonalon vagy időszakosan használt ösvényeken közelítettek meg a gyűjtőterület gazdaságilag kiaknázott részeit. A progresszív erdőirtással kialakított valószínűleg nyúj-

nie auf hochliegenden Landrücken, südlich und nordwestlich vom Tell suchen.¹⁹⁸ Mangels palinologischer Forschungen können wir die genaue geografische Lage und das Ausmaß der landwirtschaftlich bearbeiteten Flächen noch nicht bestimmen.

Wir sind der Meinung, dass die Positionierung der landwirtschaftlich exploitierten Flächen auch von der räumlichen Lage der Sattelitensiedlungen des Tells abhing. (Abb. 91.) Indem in der Phase Otomani I die einzige äußere Siedlung (Bobald I-1b) in der Nachbarschaft der inneren Wehrschanze des Tells (96m Luftlinie von zentraler Siedlung) lag, vermutlich befanden sich auch die landwirtschaftlichen Flächen in der direkten Nähe der zentralen Siedlung, innerhalb eines Kreises mit einem Radius von 700 m. (Abb. 92–93.) Wenn laut dem Thünen'schen Modell für die Zusammentreibung des voraussetzten Viehbestandes bestimmte Zone wirklich existierte, sollte ein von der Satellitensiedlung durch einen Einlauf abgegrenzter Hügelrücken dafür ideal sein, der sich bis zum Überschwemmungsgebiet des Merghes (Mérghes) ausdehnte. Die solche landwirtschaftliche Nutzung des in Rede stehenden Gebietes dauerte wahrscheinlich bis der nächsten Phase – Otomani II, weil es hier eine neue Satellitensiedlung erschien (Bobald II, 269 – 380m Luftlinie von der zentralen Siedlung entfernt). (Abb. 94–95.)

In der Phase Otomani II bestand der Satellitensiedlungsring des Tells neben den weiter existierenden Siedlungen Bobald I-1b und Bobald II noch aus zwei entfernten offenen Siedlungen (Bobald VI 1,8km Luftlinie von zentraler Siedlung und Carei-Spitz 3 km Luftlinie von zentraler Siedlung) (Abb. 96–97.) Die Satellitensiedlungen lagen ohne Ausnahme nordöstlich des Tells. Die landwirtschaftlichen Flächen befanden sich vermutlich südlich und nordwestlich von diesem, auf der Terrasse des Merghes (Mérghes), auf der vom Thünen-Chisholm-Modell vorgeschlagenen landwirtschaftlichen Nutzfläche mit einem Radius von 700 / 1-2 km. Um die Carei-Spitz-Siedlung (Nagykároly-Spitz) herum lag

96. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülvevő szatellit telepek. Bobáld VI
Abb. 96. Die Satelliten-siedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgibt. Bobald VI

97. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülvevő szatellit telepek. Nagykároly-Spitz
Abb. 97. Die Satelliten-siedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgibt. Carei-Spitz (Nagykároly-Spitz)

98. kép A Nagykároly-Bobáld tellt körülvevő szatellit telepek. Bobáld I-2a
Abb. 98. Die Satelliten-siedlungen, die den Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) umgibt. Bobald I-2a

több formájú mezőgazdasági területeket elsősorban a telltől déli és északnyugti irányba fekvő magasabb hátakon kell keresnünk.¹⁹⁸ A palinológiai vizsgálatok hiányában a megművelt területek pontos elhelyezkedését és méreteit – egyelőre – nem tudjuk meghatározni.

Úgy véljük, a gazdaságilag kiaknázott területek pozícionáltsága a tell szatellit-telepeinek térbeli helyzetétől is függött. (91. kép) Míg az Otomani I időszakban az egyetlen külső település (Bobáld I-1b) a tell belső védőárkának szomszédságában helyezkedik el (a központi teleptől légvonalban 96 m) a mezőgazdasági területeket is a központi telep közvetlen közelében mintegy 700 m-es sugarú körön belül kell elképzelnünk. (92–93. kép) Ha a von Thünen-modell értelmében feltételezett állattállomány összerelése kijelölt övezet létezett, akkor erre ideális területet kínált a szatellit-településtől egy befolyó által választott dombhát, amely lenyúlt a Mérges árterületéig. A szóban forgó terület ilyen gazdasági felhasználása az Otomani II időszakig tarthatott, ugyanis ekkor itt alakul ki egy újabb szatellit-település (Bobáld II, a központi teleptől számítva légvonalban 269 – 380 m). (94–95. kép)

Az Otomani II időszakban a tell szatellit településgyűrűje a tovább élő Bobáld I-1b, a Bobáld II mellett még két távolabb elhelyezkedő (Bobáld VI a központi teleptől légvonalban 1,8 km és a Nagykároly-Spitz a központi teleptől légvonalban 3 km) nyílt települést tartalmazott. (96–97. kép) A szatellit-telepek kivétel nélkül a telltől nagyrészt északkeleti irányban találhatók. A mezőgazdasági területek ettől déli és északnyugati irányban terülhettek el a Mérges teraszán – a von Thünen-Chisholm-modell javasolta – 700 m / 1–2 km sugarú gazdasági területen. A Nagykároly-Spitz település körül valószínűleg főként állattartási övezet lehetett, hiszen a folyószabályozás előtti időszakban a terület nagyrésze ártér volt.

A felvázolt tájhasználati rendszer némi módosulással megmaradhatott az Otomani III periódusban is. A tell közvetlen szomszédságában található Bobáld I-1b illetve a Bobáld II külső telepek megszűnnek a Középső Bronzkor III időszakára. Szerepüket a tell déli oldalán kialakult Bobáld I-2a vehette át (a központi teleptől légvonalban 140 m). (98. kép) Ebben az időszakban tovább élnek a Bobáld VI. és Nagykároly-Spitz települések közösségei.

A régészeti leletanyag: Kerámia

A nagykárolyi tell illetve az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum időrendjének és fejlődési szakaszainak megállapítása a kerámia elemzésén alapul.

A büttyökkel kombinált, vésett vagy besímított spiráldíszes Otomani-Gyulavarsánd kerámia a középső

wahrscheinlich eine Tierhaltungszone, weil der größte Teil des Gebietes vor der Zeit der Stromregulierung Überschwemmungsgebiet gewesen war.

Das dargestellte Landnutzungssystem blieb mit wenigen Änderungen auch in der Phase Otomani III bestehen. Die dem Tell benachbarten äußeren Siedlungen Bobáld I-1b und a Bobáld II erlischen in der III. Periode der mittleren Bronzezeit. Ihre Rolle wurde von der auf südlicher Seite des Tells entstandenen Siedlung, Bobáld I-2a übernommen (140 m Luftlinie von zentraler Siedlung). (Abb. 98.) Während dieses Zeitraums lebten die Gemeinschaften der Siedlungen Bobáld VI. und Carei-Spitz (Nagykároly-Spitz) weiter.

Das archäologische Fundgut: Keramik

Die Feststellung der Chronologie und der Entwicklungsphasen des Kulturkomplexes Otomani-Gyulavarsánd erfolgte aufgrund der Analyse der Keramik.

Die in Kombination mit Buckelverzierung, mit geritzten und geglätteten Spiralen verzierte Keramik von Otomani-Gyulavarsánd bildet die hervorragenden Kreationen der mittelbronzezeitlichen Töpferei. Die Wagenmodellminiaturen und die Tonstatuetten, die sog. Idole sind ziemlich interessante und sehr seltene Töpferwaren. Der ausgeglichene, klassische Geschmack der früheren Zeiten wurde am Ende des Zeitalters von einem intensiv verzierten, beinahe „barocken“, Formenschatz (plastische Oberflächen, größere, gespitzte Buckelverzierungen) abgelöst. Dieser Prozess ist ein allgemeines Phänomen der Endphase der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken.

Man kann einige Parallele der mittelbronzezeitlichen Gefäßtypen des Tells von Carei-Bobáld (Nagykároly-Bobáld) und der verwendeten Ornamentik im Fundmaterial der nordostungarischen Tellsiedlungen bemerken.¹⁹⁹ Die am Anfang der mittleren Bronzezeit auffindbaren Ähnlichkeiten in Form und Ornamentik dauern während der gesamten mittleren Bronzezeit fort.

Die in der Formenwelt der unterschiedlichen Phasen der Otomani-Kultur mit kleineren Veränderungen fortdauernden Leitformen²⁰⁰ deuten auf eine kontinuierliche kulturelle Entwicklung hin, welche die gesamte mittlere Bronzezeit umfasste. Beweise dafür ergeben sich aus der Stratigraphie der Telle von Carei-Bobáld (Nagykároly-Bobáld) und Tiream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom).²⁰¹ Die Formenwelt der klassischen Phasen ist etwas gereifter, die strukturellen

bronzkori edényművesség kiemelkedő alkotásait jelenti. Különösen érdekes és ritka fazakas termékek a miniatűr kocsimodellek és az agyagszobrocskák, másnéven idolkok. A korai időszakok kiegyensúlyozott, klasszikus ízlésvilágát a korszak végére egy erőteljesebben díszített (plasztikusabb felületek, nagyobb méretű, hegyes bütyökdiszkek), mondhatni „barokkos” formakincs váltja fel. Ez a folyamat a Kárpát-medencei középső bronzkor záró szakaszának általános jelensége.

A Nagykároly-Bobáld tell középső bronzkori edénytípusainak és ezek díszítőelemeinek párhuzamai az északkelet-magyarországi tell telepek leletanyagában találhatók meg.¹⁹⁹ A középső bronzkor legelején megkezdődő formai és ornamentikai hasonlóság megmarad a teljes középső bronzkor folyamán.

Az Otomani kultúra különböző fázisainak formavilágában apróbb módosulásokkal tovább élő vezérformák²⁰⁰ egy, a középső bronzkor teljes időszakát felölelő, folyamatos kulturális evolúcióról tanúskodnak. Ezt támasztja alá a Nagykároly-Bobáld és Mezőterem-Kendereshalom tellek rétegtana is.²⁰¹ A klasszikus fázisok gazdagabb formavilága viszonylag kiforrottabbá válik, az edények strukturális alkotóelemei jobban elkülönülnek egymástól. A kultúra mindhárom szakaszát tekintve nemcsak tipológiai eltérések vannak, hanem a típusok számaránya is változik.²⁰²

A Nagykároly-Bobáld tell kerámiájának elemzésekor megfigyeltük, hogy a korabronzkor-végi Szaniszló csoport fazakasságának alapformái még szórványosan előfordulnak az Otomani I leletanyagban.²⁰³ (99. kép) Az Otomani I telepek általánosan elterjedt edénytípusai közés soroljuk a váll és a nyakrész törésvonalában bütyökpárral díszített tálfazakakat. (100. kép) Ezek azonban korábban ismeretlen sekély besimításokkal díszített bögrék, kiskancsók és tálakkal társulnak. (101. kép)

Az Otomani kultúra II szakaszában új korsó és kancsótípusok jelennek meg. Az alacsony, nyomott gömbtestű szalagfüles bögréket korszakjelzőnek tekinthetjük. (102. kép) A régészeti feltárások során előkerülő bögrék száma jelentős, de ezek elsősorban pár alaptípust képviselnek. (103. kép)

A tipológiai változások sorozatát az Otomani IIIa periódusban bekövetkező alaki változások zárják le. A Koszideri korszak elejére, a nyomott gömbtestű, széles csavart besimításokkal díszített, magasított szalagfüles bögrék és kiskancsók válnak az edényművesség vezérformáivá. Az Otomani IIIb kerámia formakincse meglepően gazdag. A fellépő alaktani és ornamentikai eltérések ellenére, az Otomani III fazakasság egységes és egyöntetű. (104–105. kép)

Az Otomani kultúra fázisainak díszítőelemei közül a vésett díszek mutatják a legnagyobb változatosságot. Az

99. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Szaniszló/Saniszláu csoport csoportba tartozó korabronzkori kiskancsó

Abb. 99. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Keramik. Kleinkrüge aus der frühbronzezeitlichen Szaniszló/Saniszláu-Gruppe

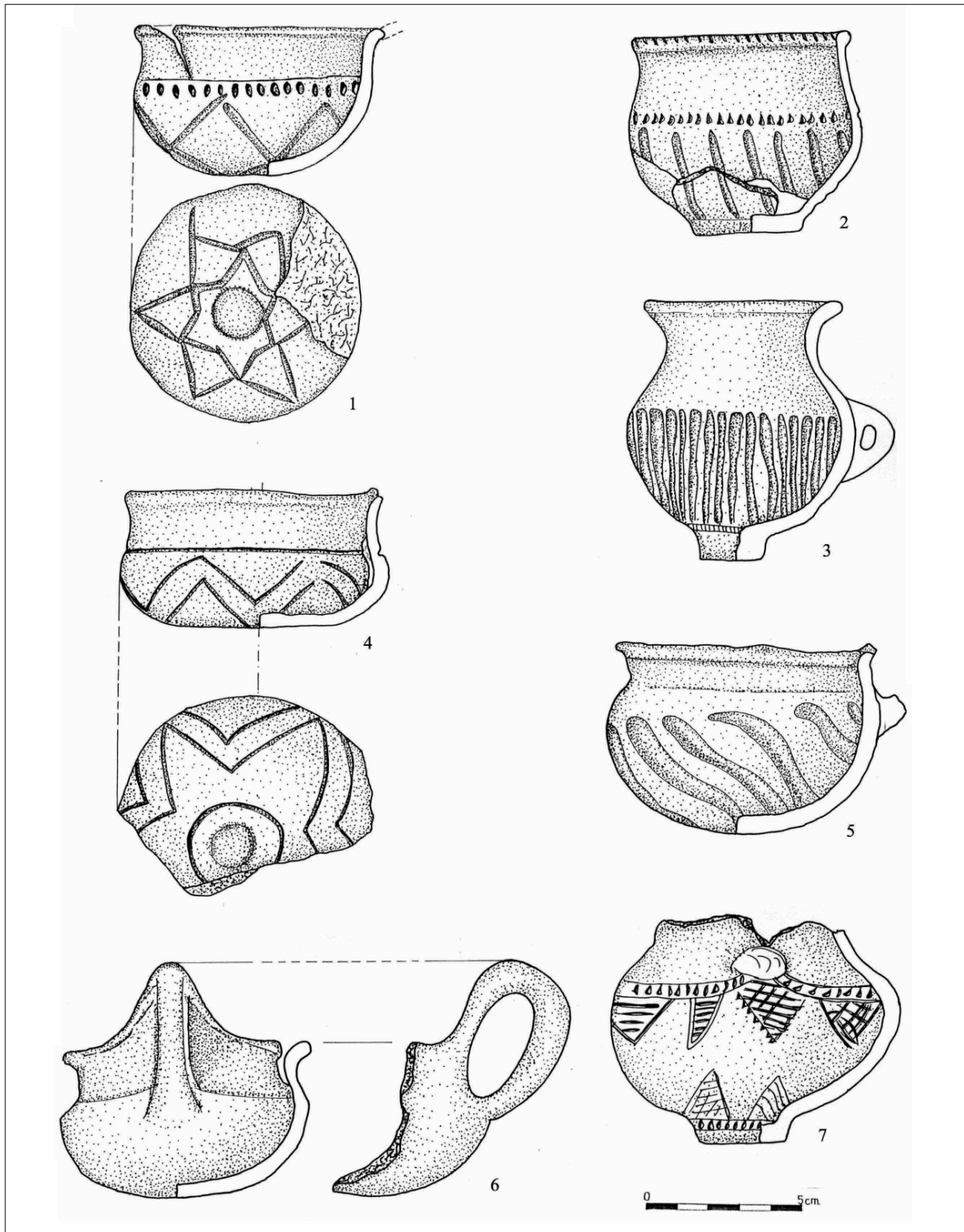

100. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani I rétegből származó tálfazék

Abb. 100. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Keramik. Otomani I. Schüssel (Schüsseltopf) aus der Schicht

Bestandteile der Gefäße können leichter differenziert werden. Angesichts der drei Phasen der Kultur, konnte man neben den typologischen Unterschieden sogar eine Änderung der Typenanzahl beobachten.²⁰²

Bei der Analyse der Keramik des Tells von Carei-Bobal (Nagykároly-Bobáld) bemerkten wir, dass die Grundformen der Töpferei vom Ende der Frühbronzezeit der Sanisláu-Gruppe (Szaniszló-Gruppe) im archäologischen Fundgut der Otomani I-Siedlungen sporadisch noch vorkamen.²⁰³ (Abb. 99.) Zu den allgemein verbreiteten Gefäßtypen der Otomani I-Siedlungen rechnen wir die Schüsselstöpf, die auf der Bruchlinie zwischen dem Hals und der Schulter mit Buckelpaaren verziert wurden. (Abb. 100.) Diese erschienen zusammen mit früher unbekannten, mit eingeglätteten seichten Ornamenten verzierten Bechern, Kleinkrügen und Schüsseln. (Abb. 101.)

101. kép A Nagykaroly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani I rétegből származó leletanyag

Abb. 101. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobáld). Keramik. Otomani I. Fundmaterial aus der Schicht

Otomani I időszak legelterjedtebb díszítőelemei közül a seprűs és a karcolt vonaldíszek mellett, megemlítjük a fésűszerű eszközzel létrehozott vonalkötegeket. Az említett díszek főleg a durvább, hétköznapi használatra készült kerámia teljes felületét borítják. (106. kép)

Az általánosan alkalmazott vízszintes, függőleges, ferde vésett vonalpárok mellett, a rendezetlen karcolt vonalak a kultúra minden fázisában megtalálhatóak. Eddigi ismereteink szerint, a sekély, keskeny véséssel létrehozott vonalkötegek, a zezugos és árkádszerű díszek egyedül az Otomani IIIa fejlődési szakaszból hiányoznak.

A vésett díszek a kultúra I.²⁰⁴ és II. szakaszában²⁰⁵ dominálnak és a IIIa szakaszban ritkábban fordulnak elő. (107. kép) A IIIb időszak mondhatni „barokkos” díszvilágában újra virágkorukat élik ezek a motívumok. A fazekasok gyakran alkalmazzák őket más díszítőelemekkel (benyomkodások, kannelúra) együtt, korábban ismeretlen összetettségu mintákat alkotva. (108. kép)

A kultúra korai (Otomani I) fejlődési szakaszából ismert sekély kannelúra lehet vékonyabb, vésésszerű vagy vastagabb, árkolásszerű. Hasonló technikával hozták létre a végeiknél összekapcsolódó lefektetett „S”-ket. (109–110. kép) A besimítással létrehozott végeiknél összekapcsolódó lefektetett „S”-ek szélesebbé-, a jól ismert klasszikus kivitelezésűvé válnak az Otomani II fázisban. A III. időszakban a korábbi díszítőelemek nyújtottabb formában jelentkeznek.

A Máthé Sz. Márta által „primitiv early Gyulavarsánd channeling”-nek nevezett egyenes vagy ferde, sekély, besimított díszek az Otomani II időszakban, szélesebb „klasszikus kannelúrává” válnak. Az Otomani IIIa szakaszban a díszítőelem keskenyebb.

Az Otomani IIIa szakasz meghatározó díszítőeleme a ferde, csavart besimítás megjelenik a IIIb időszak néhány bögréjén is, de a kerámia zömét más díszítésekkel ékítették a fazekasok.

A díszítőelemek asszociációját figyelve észrevesszük, hogy az Otomani I időszak kerámiájára jellemző a díszítőelemek nagyobb arányú keveredése. A vésett vagy karcolt vonaldíszek általában kisebb vagy nagyobb búzaszem alakú bemélyítésekkel, esetleg apró bütykökkel keverednek. A sekély kannelúrák apró, finom bevagdósásokkal, vízszintes háromszög alakú betűzdelésekkel és vonaldíszekkel keverednek. (111. kép)

Az Otomani II időszakban a különböző edények felületén maximum két díszítőelem fordul elő.²⁰⁶ A leggyakrabban alkalmazott vésett díszek ritkábban keverednek más díszítőelemekkel. Az említett ornamentika benyomkodásokkal, esetleg bemélyítésekkel kitöltött vonalpárokkal társul. A hétköznapi használatú kerámia edénytípusainak díszítésében a bütykök, különböző for-

102. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani II rétegből származó kitöltött vésett vonalpárral díszített bögre

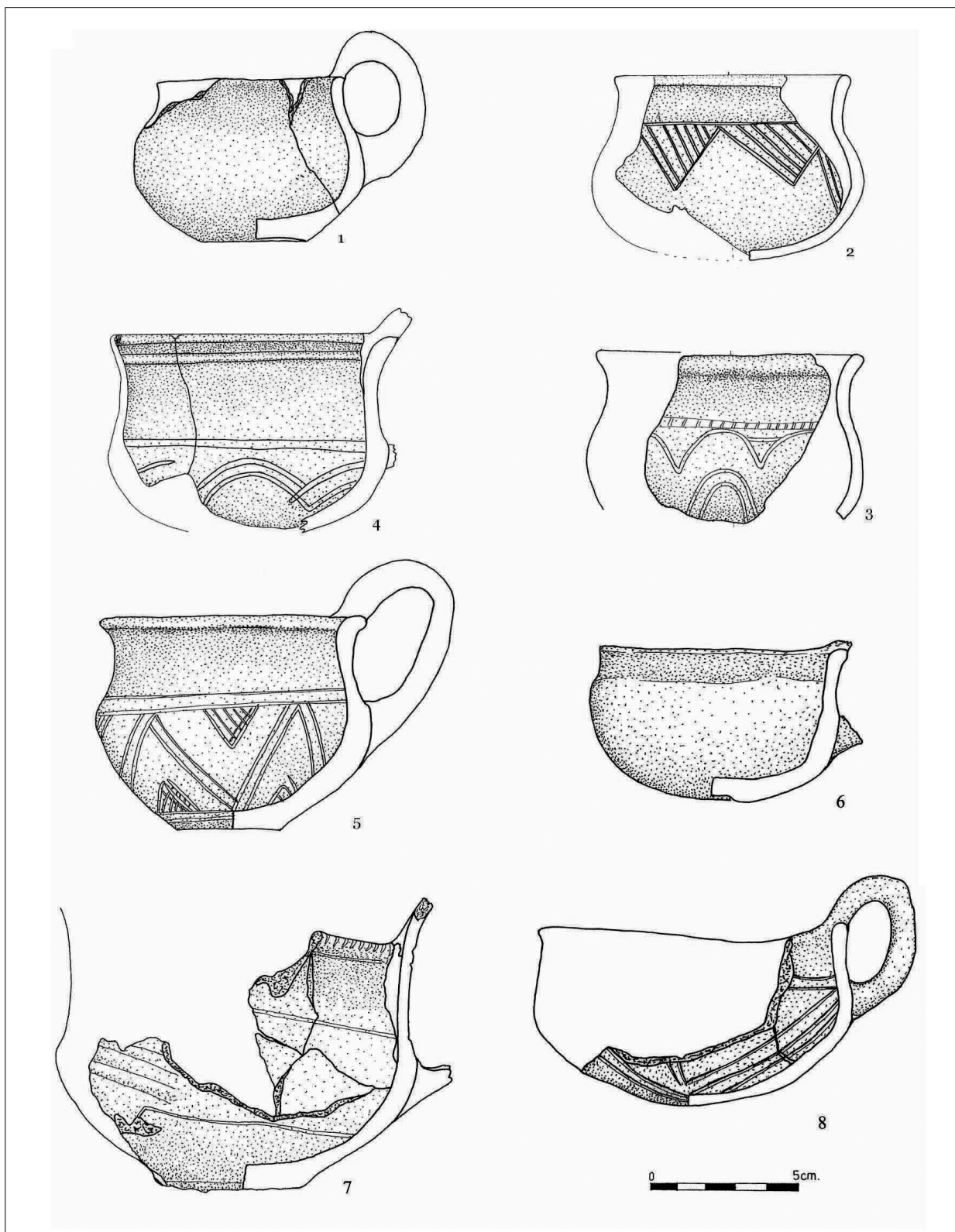
Abb. 102. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Keramik. Otomani II. Mit ausgefüllten geritzten Doppellinien verzierter Becher aus der Schicht

In der II Periode der Otomani-Kultur erscheinen neue Krugtypen. Die kleinen, kegelförmigen Becher mit Schleifenhenkel werden als Merkmal der Epoche betrachtet. (Abb. 102.) Die Anzahl der während der Freilegungsarbeiten entdeckten Becher ist sehr bedeutsam, diese vertreten aber nur einige Untertypen. (Abb. 103.)

Die Veränderungen der Formen in der Otomani IIIa-Periode schließen die Reihe der typologischen Veränderungen. Zum Anfang der Koszideri-Zeit die kugelförmigen Becher und Kleinkrüge mit erhöhten Schleifenhenkeln, mit eingeglätteten breiten tordierten Verzierungen bildeten die Leitformen der Keramik. Der Formenschatz der Keramik in der Otomani IIIb-Periode ist überraschend reich. Trotz der förmlichen und ornamentalen Unterschiede ist die Töpferei in der Otomani III-Periode einheitlich und einförmig. (Abb. 104–105.)

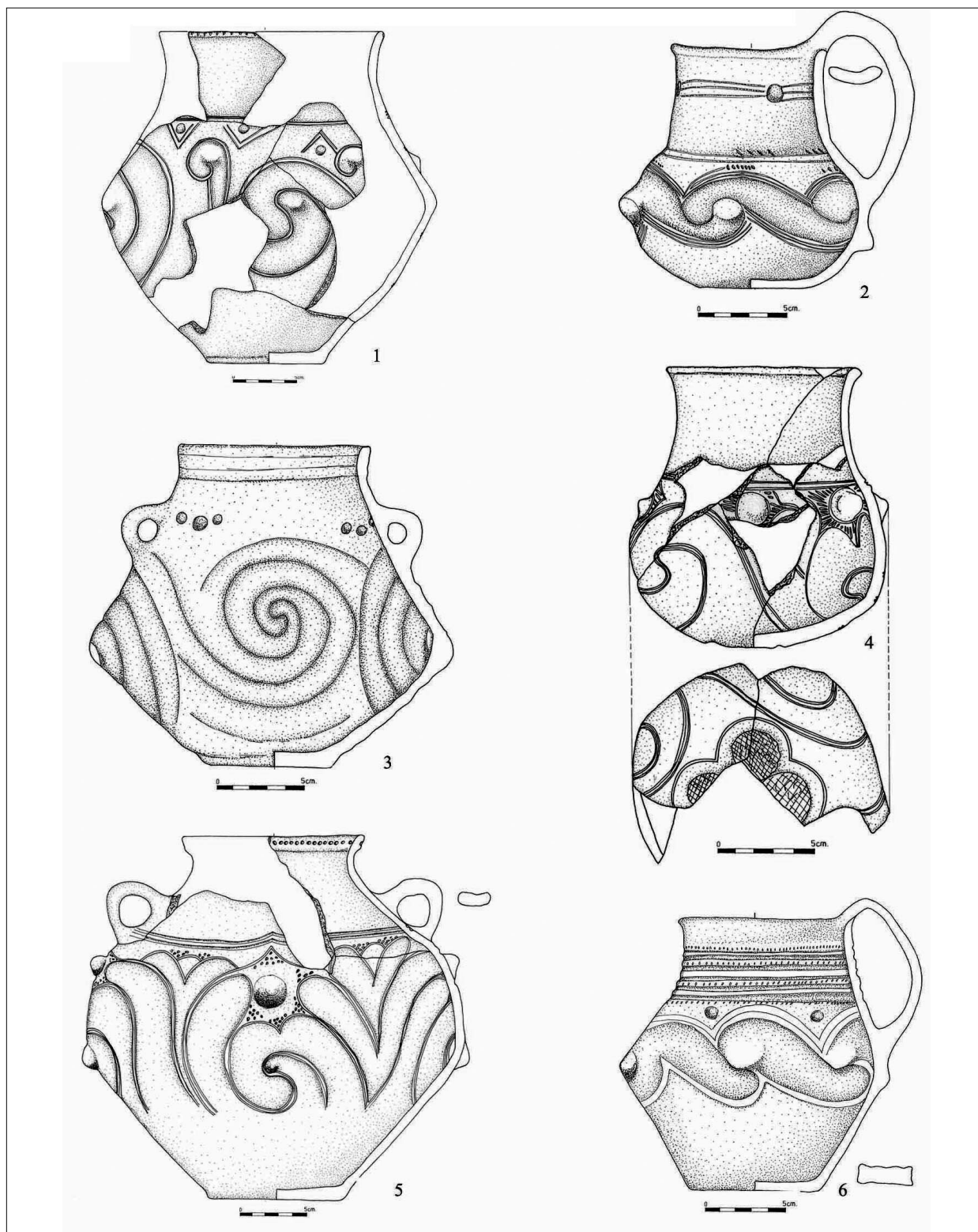
Die Ritzverzierungen zeigen innerhalb der Verzierungselemente von unterschiedlichen Phasen der Otomani-Kultur eine bedeutende Varietät. In der Otomani I-Periode erwähnenswert ist – außer der sehr häufig aufgetretenen Besenstrich- und Ritzlinienverzierung – die Kammstrichverzierung, die mit einem kammartigen Gerät gemacht wurde. Die bezeichneten Verzierungen kamen eher auf der ganzen Oberfläche der alltäglich gebrauchten Gefäße vor. (Abb. 106.)

Neben den allgemein verwendeten waagerechten, senkrechten, schrägen geritzten Doppellinien sind die ungeordneten Ritzlinien in allen Phasen der Kultur auffindbar. Nach unseren heutigen Erkenntnissen ist es wahrscheinlich, dass durch untiefe, schmale Ritzung geschaffte Linien, die Zickzack- und arkadenartigen Ornamente nur in der Entwicklungsphase Otomani IIIa nicht vorhanden waren.

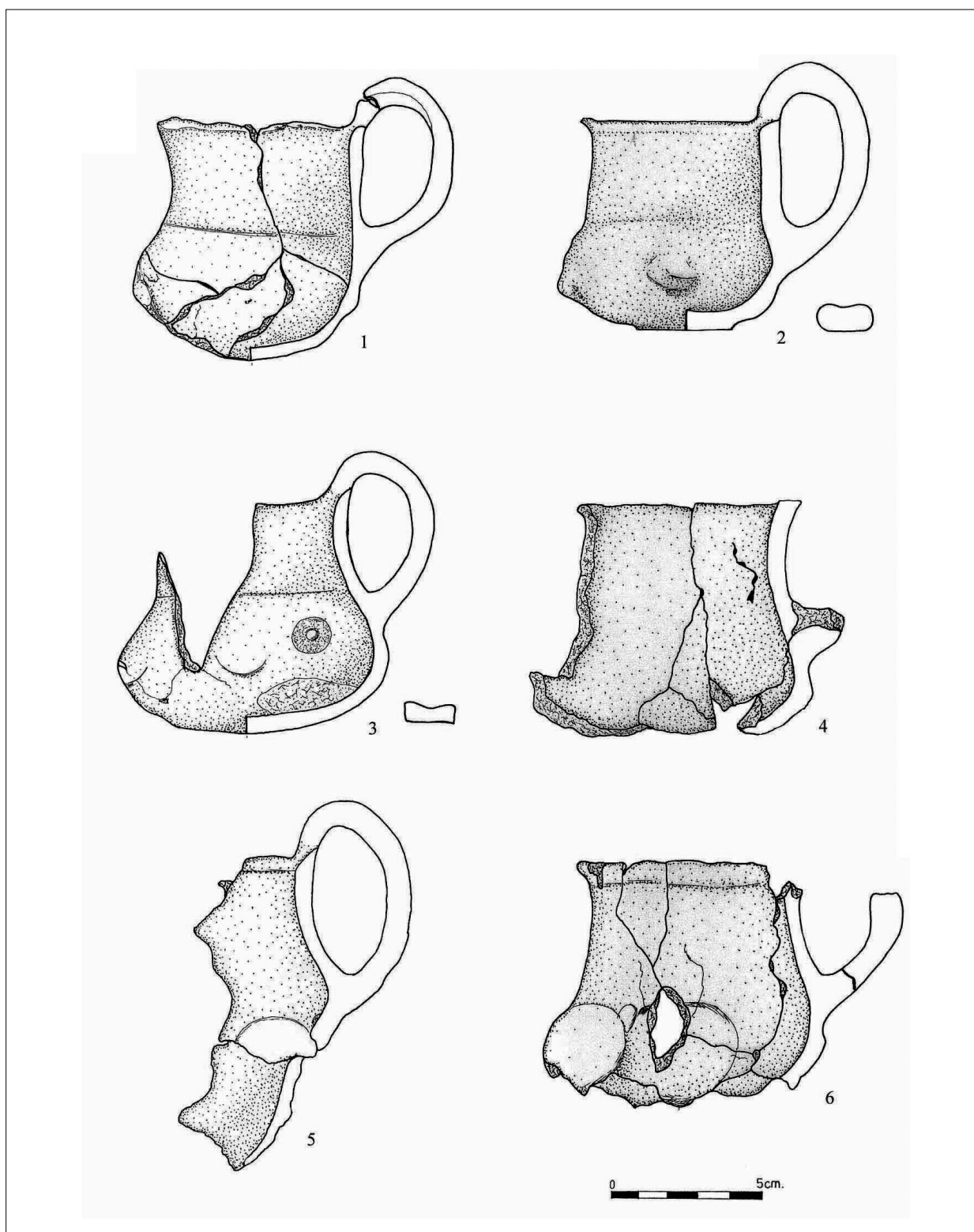

103. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani II rétegből származó leletanyag

Abb. 103. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Keramik. Otomani II. Fundmaterial aus der Schicht

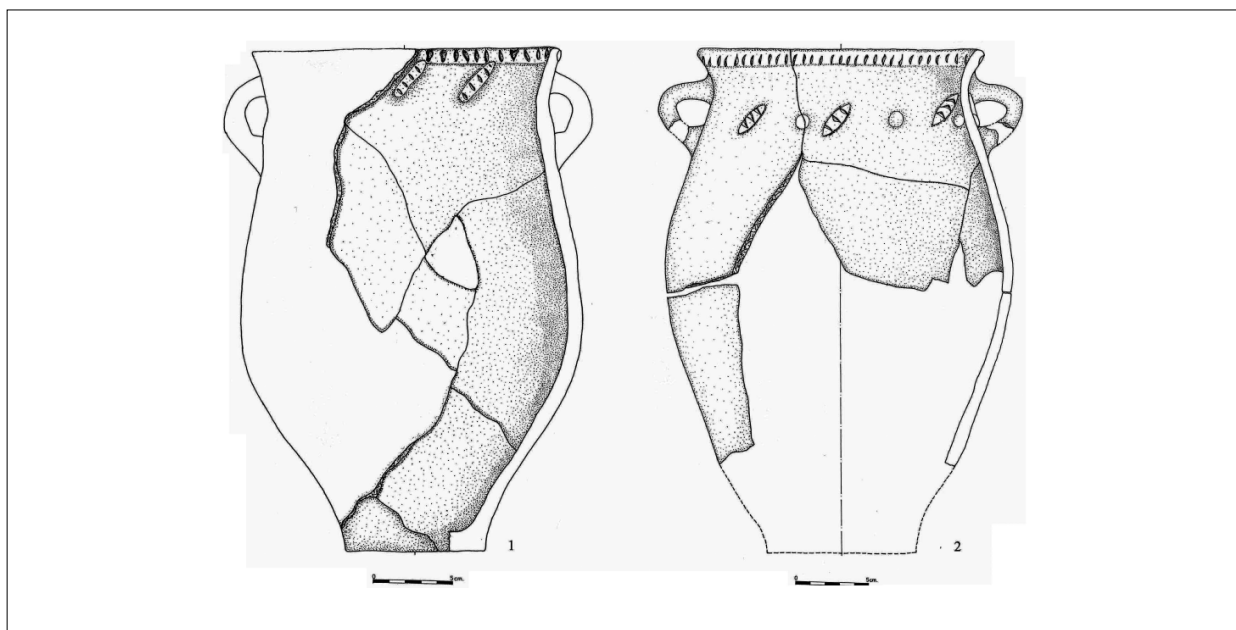

104. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani IIIb. Az S4/2001 szelvény G6 gödöréből származó leletanyag
 Abb. 104. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Keramik. Otomani IIIb. Fundmaterial aus der Grube G6 des Schnittes S4/2001

105. kép A Nagyároly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani IIIb. Az S4/2001 szelvény G6 gödöréből származó leletanyag

Abb. 105. Der Tell von Carei-Bobald (Nagyároly-Bobáld). Keramik. Otomani IIIb. Fundmaterial aus der Grube G6 des Schnittes S4/2001

106. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani I rétegből származó leletanyag

Abb. 106. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Keramik. Otomani I. Fundmaterial aus der Schicht

májú benyomkodásokkal vagy bordadíszekkel asszociálódnak. A fazakak esetében a benyomkodásokhoz rendszeretlen vésett vonalakkól és vonalkötegekből álló dísz csatlakozhat. A bögréket díszítő kannelúra búzaszem alakú bemélyítésekkel vagy kitöltött vésett vonalpárokcal asszociált.

Az Otomani IIIa szakaszban a nagyobb méretű edények ornamentikájában a tapasztott díszek (bütykök, bordadíszek) különböző formájú benyomkodásokkal társulnak. Ez utóbbi ornamentikai kategória, pár esetben, rendezetlen karcolt vonalakkól álló dísszel található együtt. A kiscancsókat és bögréket, általában kannelúra díszíti. A ferde csavart kannelúra, nem keveredik más elemekkel. A Nagykároly-Bobáld tell kerámiájában

107. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani II rétegből származó tál

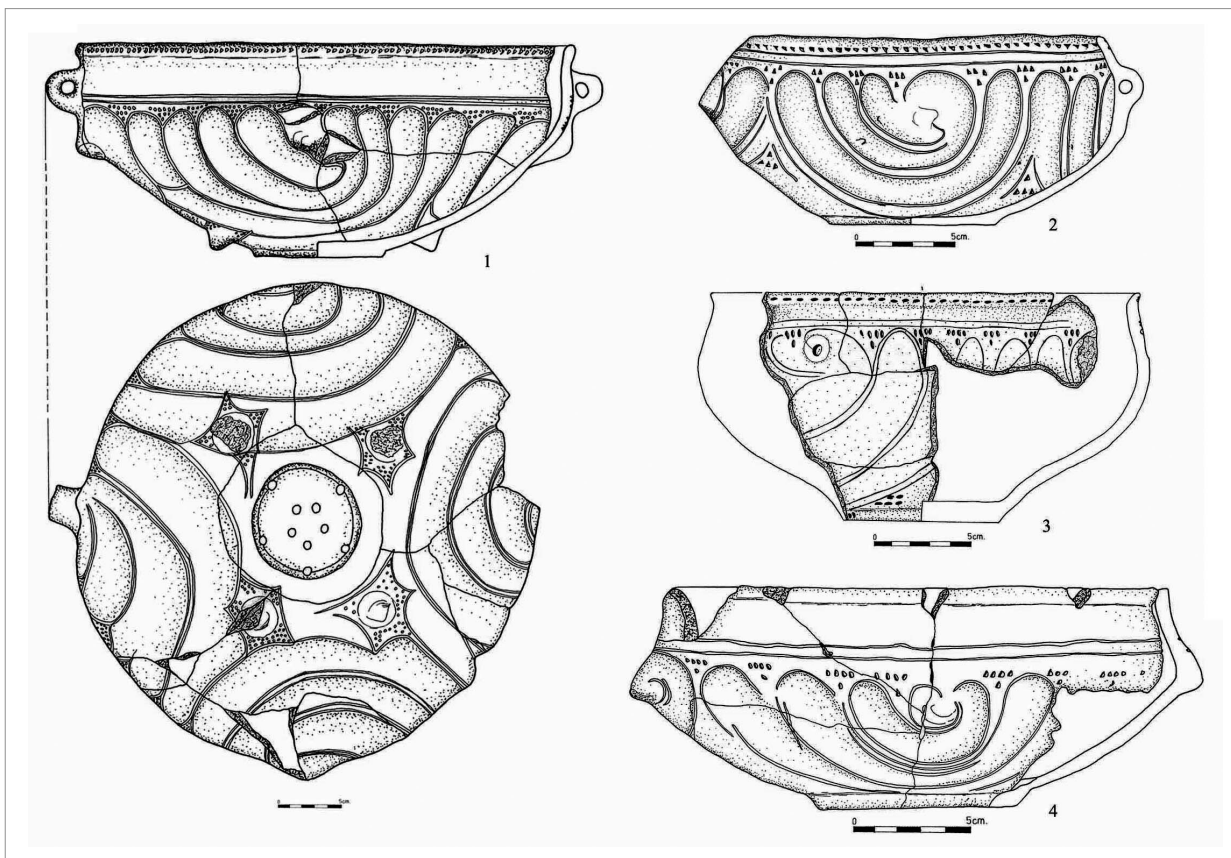
Abb. 107. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Keramik. Otomani II. Schüssel aus der Schicht

Die Ritzverzierungen sind in der I.²⁰⁴ und II.²⁰⁵ Phase der Kultur dominierend, in der Phase IIIa kommen sie nur in geringerer Anzahl vor. (Abb. 107.) In der Phase IIIb gelangten diese Motive wieder zu einer Hochblüte. Die Töpfer verwendeten diese Motive zusammen mit anderen Verzierungselementen (Abdrücken, Kannelierung), dadurch erstellten sie neue, früher unbekannte zusammengesetzte Motive. (Abb. 108.)

Die schon in der früheren Entwicklungsphase der Kultur (Otomani I) bekannte Kannelure kann schmaler, ritzartig oder breiter, riefungsartig sein. Mit Hilfe einer ähnlichen Technologie entstand das an Enden zueinander verbundene gelegte S – Muster. (Abb. 109–110.) Der eingeglättete, an Enden zueinander verbundene gelegte S-Buchstabe wurde in der Otomani II-Periode breiter, von gut bekannter, klassischer Ausführung. In der Phase III kommen die früheren Verzierungselemente in verlängerter Form vor.

Die von Máthé Márta als „primitiv early Gyula-varsánd channeling“ bezeichneten geradlinigen oder schrägen untiefen eingeglätteten Verzierungen in der Otomani II-Periode, werden zu breiten „klassischen Kanneluren,“. In der Phase Otomani IIIa ist das Verzierungselement etwa schmaler.

Das maßgebliche Verzierungselement der Otomani IIIa-Phase, die schräge, tordierte Einglättung kam auch in der Phase IIIb, auf einigen Bechern vor, aber die meisten Töpferei-Erzeugnisse (Keramiken) wurden mit anderen Ornamenten verziert.

108. kép A Nagykaroly-Bobald tell. Kerámia. Otomani IIIb. Az S4/2001 szelvény G6 gödöréből származó leletanyag

Abb. 108. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobald). Keramik. Otomani IIIb. Fundmaterial aus der Grube G6 des Schnittes S4/2001

109. kép A Nagykaroly-Bobald tell. Kerámia. Otomani I rétegből származó sekély kannelúrával díszített bögre

Abb. 109. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobald). Keramik. Otomani I. Mit seichter Kannelur verzierter Becher aus der Schicht

110. kép A Nagykaroly-Bobald tell. Kerámia. Otomani I rétegből származó sekély kannelúrával díszített bögre

Abb. 110. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobald). Keramik. Otomani I. Mit seichter Kannelur verzierter Becher aus der Schicht

talált kihajló peremű, hengeres nyakú enyhén nyomott gömbtestű bögrét (112. kép / 1) díszítő besimítással létrehozott végeiknél egymásba kapcsolódó lefektetett „S”-ek sraffozott vésett háromszögsorral asszociálódnak, mintegy előrevetítve a következő alfázis ornamentikai tendenciáját. (112. kép)

A IIIb időszak fazakasságára jellemző a díszítőelemek keveredése egy-egy edény felületén. A díszítettebb példányok mellett azonban továbbra is megmaradnak az egyszerűbb, tapasztott díszítésű vagy vésett mintázatú edények. A különböző típusú benyomkodások állandó kísérőelemei az edények vésett vagy besimított díszítésének. Ezt példázza többek között a tálak és a bitronkónikus testű edények figyelemre méltó díszítése. A kiskancsók „barokkos” ornamentikájában a kannelúra dudorokkal, bevagdosásokkal, véséssel, vagy bemélyítésekkel kitöltött vonalpárokkal keveredve, lenyűgöző mintákat alkot. (113. kép) A nagykárolyi tell 2002. évi régészeti kutatása alkalmával tovább bővültek az Otomani IIIb időszak agyagművességéről szóló ismereteink. Az S7/2002 és S8/2002-es kazettákban feltárt G7 illetve G1 gödrök leletanyaga az átlagnál szegényesebb, mintegy átmentet képez a későbronzkori Hajdubagos-Csaholy/Cehälup csoport formavilága fele. Az említett két késő-Otomani gödör kerámiájában alkalmanként olyan díszítőelemek is megjelennek, amelyeket mindeddig későbronzkori jellegzetességnek tartottunk. (114. kép)

111. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani I rétegből származó bevagdosott bordadíszekkel díszített bögre

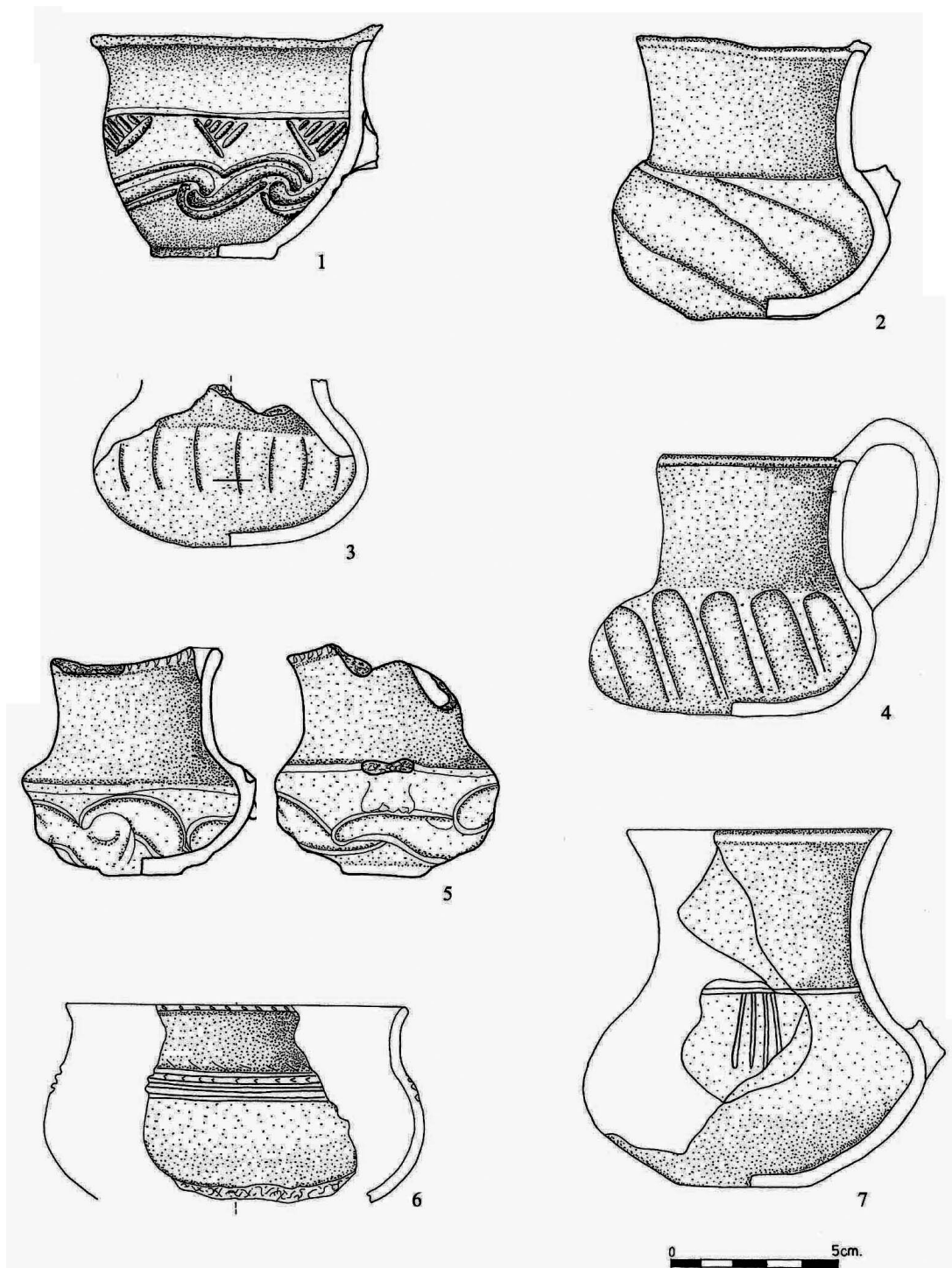
Abb. 111. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Keramik. Otomani I. Becher mit Rippendekor aus der Schicht

In Hinsicht auf die Assoziation der Verzierungselemente kann man beobachten, dass für die Keramik der Otomani I-Periode eine überproportionale Vermischung der Verzierungselemente charakteristisch war. Die gravierten oder geritzten Linienverzierungen mischten sich generell mit größeren weizenkornförmigen Vertiefungen, eventuell mit kleineren Buckeln. Die seichten Kanneluren sind zusammen mit kleinen feinen Einschnitten, mit waagerechten dreieckförmigen Abdrücken und Linienmustern auffindbar. (Abb. 111.)

In der Otomani II-Periode wurden die verschiedenen Gefäße nur mit max. zwei Elementen verziert.²⁰⁶ Die häufigsten verwendeten Ritzverzierungen mischten sich nur selten mit anderen Elementen. Die genannten Ornamentikmuster kamen zusammen mit Abdrücken oder Vertiefungen gefüllten Doppellinien vor. Die in der Verzierung der für den täglichen Gebrauch gefertigten Gefäßtypen assoziieren sich die Buckel mit verschiedenförmigen Abdrücken oder Rillen. Bei Töpfen kann neben den abgedruckten Motiven auch eine aus ungeordneten Ritzlinien und Ritzlinienband bestehender Verzierung vorkommen. Die Kannelur, mit welcher die Becher verziert wurden, ist mit weizenkornförmigen Vertiefungen oder mit gefüllten geritzten Doppellinien assoziiert.

In der Phase Otomani IIIa kann man hinsichtlich der Ornamentik der größeren Gefäße beobachten, dass die Buckel- und Ritzverzierungen assoziiert mit verschiedenen Abdrücken vorkamen. Diese Ornamentikkategorie ist in manchen Fällen assoziiert mit aus ungeordneten geritzten Linien bestehender Verzierung auffindbar. Die Kleinkrüge und Becher wurden meistens mit Kannelur verziert. Die schräge, tordierte Kannelur mischte sich nicht mit anderen Elementen. Der mit an Enden zueinander verbunden gelegten, eingeglätteten S-Buchstaben verzierte kugelförmige Becher (Abb. 112. / 1) mit nach außen gebogenem Rand und zylindrischem Hals, der innerhalb der aus dem Carei-Bobald-Tell stammenden Keramik auffindbar ist, wurde auch mit schraffierten geritzten Dreieckreihen verziert, die die Ornamentiktendenz der nächsten Unterphase vorführen. (Abb. 112.)

Für die Töpferwaren der Phase IIIb ist die Vermischung der Verzierungselemente auf der Oberfläche von manchen Gefäßen charakteristisch. Neben den etwas besser verzierten Exemplaren erscheinen die mit Buckel- oder Ritzverzierungen versehenen einfachen Gefäße. Die verschiedenartigen Abdrücke sind ständige Begleitelemente der geritzten Verzierung und der Abdruckkeramik. Ein gutes Beispiel dafür ist die bemerkenswerte Verzierung der Schüsseln und bitronkónischen Gefäße. Innerhalb der „barocken,” Ornamentik der Kleinkrüge bildet die Kannelur, vermischt mit von Knorren, Ein-

112. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Otomani IIIa rétegből származó leletanyag

Abb. 112. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld). Keramik. Otomani IIIa. Fundmaterial aus der Schicht

113. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia.
Otomani IIIb rétegből származó
árkolt dudorokkal díszített bögre

Abb. 113. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld).
Keramik Otomani IIIb. Becher mit Buckelverzierung
aus der Schicht

114. kép A Nagykároly-Bobáld tell. Kerámia. Csaholy/Cehăluș
csoportba tartozó függőleges keskeny kannelúrákkal
díszített későbronzkori kiskancsó

Abb. 114. Der Tell von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld).
Keramik. Mit senkrechten schmalen Kanneluren
verzierter Kleinkrug aus der spätbronzezeitlichen
Csaholy/Cehăluș-Gruppe

Következtetések helyett

Az északnyugat-erdélyi középső bronzkori tell-társadalom kérdésköre szorosan összefügg a Nagykároly-Bobáld település régészeti kutatásával. A településrégészeti adatok és az elméleti modellek alapján a Nagykárolyi-síkságon egy több regionális egységből álló hierarchikus felépítésű főnökség létezhetett. A térség valós hatalmi központja, a szatellit-települések koszorújától övezett nagykárolyi tell jelentette. Egyelőre nem tudjuk, hogy a szórt településláncon belüli többrétegű, esetenként erődtített települések helyi központok szerepét töltötték-e be vagy sem.

A nagykárolyi főnökség társadalmát szedentáris életmódú, paraszti gazdálkodásmóddal rendelkező közösségek alkották. A kutatás jelenlegi állapotában egy

schnitten, Ritzungen oder Abdrücken gefüllten Doppellinien schlagende Muster. (Abb. 113.) Dank der im Jahre 2002 fortgesetzten archäologischen Forschungen des Tells von Carei (Nagykároly) haben sich auch unsere Kenntnisse über die Tonwaren der Otomani IIIb-Periode erweitert. Das Fundmaterial der in den Schnitten S7/2002 und S8/2002 freigelegten, als G7 bzw. G1 bezeichneten Gruben ist ärmer als die Mehrheit, so bildet es einen Übergang zur Formenwelt der spätbronzezeitlichen Hajdubagos-Csaholy/Cehăluș-Gruppe. Innerhalb der Keramik der erwähnten Gruben der spät-Otomani-Periode kamen auch solche Verzierungselemente zum Vorschein, die als spätbronzezeitliches Charakteristikum betrachtet wurde. (Abb. 114.)

Statt Konklusionen

Der Fragenkreis der mittlerbronzezeitlichen Tell-Gemeinschaft von Nordwestsiebenbürgen ist mit der archäologischen Erforschung der Siedlung von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) eng verbunden. Anhand der siedlungsarchäologischen Daten und der theoretischen Modelle gab es wahrscheinlich in der Carei-Ebene (Nagykárolyi-Ebene) ein aus mehreren regionalen Einheiten bestandenes hierarchisches Häuptlingstum. Das eigentliche Machtzentrum der Region war der Tell von Carei (Nagykároly), der von Satellitensiedlungen umkreist wurde. Wir wissen es noch nicht, ob die mehrschichtigen, fallweise befestigten Siedlungen innerhalb der Streusiedlungsketten die Funktion von örtlichen Zentren erfüllt hätten.

Die Gesellschaft des Häuptlingstums von Carei (Nagykároly) bestand aus solchen Gemeinschaften, die einen sedentären Lebensstil und einen bäuerlichen Wirtschaftsstil hatten. Aufgrund des heutigen Forschungsstandes konturiert sich eine zweistufige gesellschaftliche Hierarchie. Im unteren Niveau dieser Hierarchie befinden sich die offenen Siedlungen und ihre zielgerichtet mitwirkenden Haushaltseinheiten. Das ständige Stammgebiet, die Bewusstheit der gemeinsamen Lage, die im Raum und Zeit immer wiederholenden sozialwirtschaftlichen Handlungen wurden zu Bestandteilen der Kultur und brachten eine einheitliche Gesellschaft zustande. Zur führenden Schicht der Gesellschaft gehörten: die Familie des Häuptlings, sein Geschlecht und evtl. seine fernerer Verwandten. Diese wären die Bewohner des Tells von Bobald.

Der als Häuptlingswohnsitz funktionierte Tell von Carei (Nagykároly) diente als Wiederverbreitungszentrum für die untergeordneten – oder Randgebiete.

kétlépcsős társadalmi hierarchia kövonalazható, amelynek alapszintjét a nyílt települések és ezek célorientáltan együttműködő háztartási egységei jelentik. Az állandó törzsterület, a közös helyzet tudatosulása, a térben és időben ismétlődő társadalmi-gazdasági cselekedetek a kultúra mozzanataivá váltak és egységgé kovácsolták a társadalmi csoportokat. A társadalom vezető rétegét a főnök családja, nemzetsége esetleg távolabbi rokonai alkották. Ők lennének a bobáldi tell lakói is.

A főnöki szálláshelyként működő nagykárolyi tell újraelosztó központokként szolgált az alárendelt vagy peremterületek számára.

A Nagykárolyi-síkságon kialakult középső bronzkori főnökség széleskörű kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Ennek kiváló bizonyítékai a térségből előkerült bronztárgyak, presztízsjavak, amelyek fontos szerepet játszhattak mind a kereskedelemben, mind a „diplomáciai kapcsolatok” fenntartását szolgáló kölcsönös ajándékozásban. A tell lakói kapcsolatban álltak a belső-erdélyi Wietenberg kultúra hordozóival is. A jellegzetes Wietenberg kerámia jól megfigyelhető a Bobáld domb leletanyagában. A két kultúrát lényegében a Kraszna felső és középső szakasza választotta el egymástól, talán nem véletlen, hogy a Wietenberg kultúra elterjedésének szélén a Nagyderzsida-Balota dombon lévő szintén tell település mintegy „végvárként” ellenőrizhette a Krasznának az Alföld felé folyamatosan szélesedő völgyét.

Das mittlerbronzezeitliche Häuptlingstum verfügt über ein weit verbreitetes Beziehungssystem. Gute Beweise dafür bieten die hier entdeckten Bronzegegenstände, Prestigegüter, die sowohl im Handel als auch in gegenseitigen Schenkungen, deren Zweck die Aufnahme von „diplomatischen Beziehungen“, war, eine deutliche Rolle spielten. Die Bewohner des Tells unterhielten Beziehungen mit Trägern der siebenbürgischen Wietenberg-Kultur. Die typische Keramik von Wietenberg kann auch innerhalb des Fundmaterials von Bobald beobachtet werden. Die zwei Kulturen waren eigentlich durch den oberen und mittleren Fluss des Crasna (Kraszna) Flusses voneinander getrennt, wahrscheinlich ist es nicht zufällig, dass die Tellsiedlung, am Rande der Verbreitung der Wietenberg-Kultur, auf dem Nagyderzsida-Balota-Hügel als eine „Grenzfestung“, lag, die in der Richtung der Alföld (Tiefebene) sich erweiterndes Crasna-Tal überwachen konnte.

JEGYZETEK

- 1 A civilizáció a kulturális fejlődés egyik stádiumaként határozható meg. A térben és időben jól elkülönülő civilizációk egy tágabb társadalmi, gazdasági és ideológiai rendszer együtthatásának eredményei. Civilizációról akkor beszélhetünk, ha a kultúra legalább két alrendszerében létezik a folyamatos fejlődés lehetősége. (RENFREW 1972, 4sq, 39; WRIGHT 2004, 64sq)
- 2 A kérdéskör legutóbbi összegzését lásd: THOMAS 2008. A szerző 17 északnyugat-romániai lelőhelyről származó 109 sírt említ. Valójában az Otomani kultúrába sorolható temetkezések mindössze Éradonyból, Beréből, Csomaközről, Érdiószepről, Mezőteremről és Szilágypérről kerültek elő.
- 3 BÓNA 1975A, 286; BÓNA 1992, 16.
- 4 MAGYAR RÉGÉSZET AZ EZREDFORDULÓN 2003, Kronológiai táblázat-Bronzkor.
- 5 A kérdéskört illetően lásd: BADER 1998, 43sq; THOMAS 2008, 15sq; GANCARSKI 1999. (Szerk.); GANCARSKI 2002. (Szerk.); STEINER 2003, 83sq; PRZYBYLA, BLAJER 2008, 52sq.
- 6 Hasonló vélemény: KISS, KULCSÁR 2005, 267.
- 7 A terminológia meghonosítását illetően lásd: TOMPA 1937, 61sq; GALLUS 1943, 34sq.
- 8 TOMPA 1937; MOZSOLICS 1946–48; MOZSOLICS 1952 stb.
- 9 A korszakban ismert települések: Biharszentjános, Herpály, Berettyószentmárton-Korhány, Ottomány-Várhegy. A kutatástörténetet illetően lásd: DOMOKOS 1908, 55sq; ROSKA 1926–28; ROSKA 1930, 163sq; ROSKA 1941, 45sq; BANNER–BÓNA 1974, 9sq; BÓNA 1975, 121; ALEXANDRESCU 1955, 487sq.
- 10 NESTOR 1933, 11sq.
- 11 ROSKA 1941, 56, 27. lábjegyzet.
- 12 NESTOR 1960, 110sq.
- 13 BÓNA 1975, 120sq.
- 14 MÁTHÉ 1988, 27sq.
- 15 KALICZ 1970; KOVÁCS 1982; MÁTHÉ 1988; ROMAN–NÉMETHI 1990.
- 16 GOGÁLTAN 2002, 11sq.
- 17 PÓSTA 1889, 148; RÓMER 1876, 18 sq.
- 18 CSETNEKI JELENIK 1876, 78sq, 277sq; MÁRTON 1910, 86sq; VÉKONY 2003, 18sq.
- 19 RÓMER 1886; RÓMER 1887; HAMPEL 1892, 374sq, Abb. V; HAMPEL 1896, Taf. 250.1; CSÉPLŐ 1901, 447; ZOLTAI 1922; ZOLTAI 1922A, 6; ROSKA 1930, 163sq; MAKKAY 1957, 22sq; MÁTHÉ 1974, 294sq; OSVÁTH 1996, 156sq; LAKATOS 2009, 201sq.
- 20 ROSKA 1912, 51sq; ROSKA 1938, 8sq, ROSKA 1939, 11sq.
- 21 TOMPA 1937, 62sq.
- 22 PATAY 1938, 29sq.
- 23 POPESCU 1956A; POPESCU 1956B, POPESCU 1956C, BANNER, BÓNA 1974; BÓNA 1975; ORDENTLICH 1973.
- 24 A kárpát-medencei bronzkori telkek és tellszerű telepek kutatástörténetét illetően lásd: GOGÁLTAN 2008, 40sq, Fig.1.
- 25 KÄNČEV 1995, 75sq; POROSZLAI 1998, 183sq; BAILEY 1999, 94sq; GOGÁLTAN 2002, 11sq, GOLDBERG, MACP-HAIL 2006, 225sq; GOGÁLTAN 2008, 40, DANİ, FISCHL 2009, 103sq; HORVÁTH 2009, 159sq; DAVID 2010, 563sq.
- 26 Nem minden tell erődített. A Füzesabony-Öregdomb (Szathmári 1992, 134), Székudvar/Socodor –Căvâjdia (Popescu 1965b, 44) vagy Békés-Városerdő (Banner, Bóna 1974, 17) feltárásai érintették a települések szélét, de a régészek nem találtak védművekre utaló nyomokat.
- 27 GEOGRAFIA 1992; KARÁCSONYI 1995, 7sq.
- 28 A Mérges patakának bal partján elhelyezkedő Nagykároly-Bobáld tell központi és délkeleti részét az intenzív mezőgazdasági művelés és a földhordás jelentősen megrongálta. A lakódomb átmérője jelenleg mintegy 100 × 70 m. A tell északi felének felső rétegeit elsősorban a mélyszántás (hozzávetőlegesen -0,50m mélységű) és a gyümölcsfák telepítési gödrei bolygatták meg. (ROMAN, NÉMETHI 1990, 39)
- 29 SÜMEGI, BODOR 2000, Fig. 4.
- 30 SÜMEGI, BODOR 2000, 87, Fig. 3, 4; BOGDAN, DIACONEASA 1960, 141sq.
- 31 BOGDAN, DIACONEASA 1960, Fig. 4.: *Picea* (31,33%), *Carpinus* (1,33%), *Betula* (1,33%), *Alnus* (0,66%), *Quercus* (26%), *Tilia* (4%), *Ulmus* (1,33%), *Salix* (4,66%), *Corylus* (20%), *Graminae* és *Cypraceae* (NAP-66%), *Caryophyllaceae* (4,66%), *Filix* (4%). A *Carpinus* megjelenése, a *Quercus mixtum* arányának a csökkenésével egyidőben történik. Az *Ulmus* százalékaránya látványosan csökken, ellenben a *Picea* pollen ekkor éri el a maximális értékét. A *Quercus* és a *Tilia* arányának a korábbi időszakhoz viszonyított csökkenése hidegebb időszakot jelez. A *Graminae*, *Cypraceae* és *Diatomae* pollenek nagyarányú jelenléte, lápos nyílt környezetre utal, ahol aktív földművelés létezett. (BOGDAN, DIACONEASA 1960, 153). Meg kell jegyeznünk, hogy a pollenanalitikai mintavételek valójában a három település közötti 20 km-es szakaszon történtek, ahol az Ér völgyének nyílásszöge kisebb. (BOGDAN, DIACONEASA 1960, 147) Mivel a völgy szélessége még itt is nagy a begyűjtött 150 pollenszemcse mind lokális mind külső eredetű is lehet. (JAKOB-

- SON, BRADSHAW 1981, 80sq; SÜMEGI, BODOR 2000, 86) Mivel nyílt hidrológiai rendszerről van szó, az áradások időszakokban az árhullámok által hordozott gabona-pollen szintén lerakódhatott. Talán ez a magyarázata a *Picea* pollen magas arányának is. A bekerült extralokális eredetű túlevelű-pollen a környező régióban lévő erdő-refúgiumokhoz is köthető. (FARCAȘ ET ALLI 1999, 806) Következésképpen a feltöltődött, kiszáradt régi folyómederből vett próbák alapján készített pollendiagram csak hozzávetőlegesen tükrözi a terület paleonövényzeti összetételét és klímáját. (FALL 1987, 396sq; SÜMEGI 2005, 131)
- 32 SÜMEGI 2003, 182; JUHÁSZ 2005, 62sq.
 33 CĂRCIUMARU 1996, 9sq; TANĂU ET ALLI 2009, 164.
 34 DAVIS ET ALLI 2003, 1711; SÜMEGI ET ALLI 2004, 407; MEDZIHRADSKY, T. BÍRÓ 2007, 21sq; TANĂU ET ALLI 2009, 170; FEURDEAN ET ALLI 2010, 2203sq, Fig. 4; FRENCH 2010, 46, Tabel 2.1.
 35 FEURDEAN 2005, 439, 444, Fig. 2, 4–5. A Gutâi-hegységbeli Preluca Piganului 730 m tengerszint fölötti magasságban helyezkedik el. Az Avas-medencéjében levő mintavételi pont távolabb van a Nagykárolyi-síkságtól. A pollenandigram középső bronzkort is felölelő szegmensében szereplő növények: *Artemisia* (Ürömfélék), *Chenopodiaceae* (Libatopfélék), *Poaceae* (Perjefélék), *Apiaceae* (Zellerfélék), *Caryophyllaceae* (Szegfűfélék), *Asteraceae* (Öszirozsafélék), *Dipsacaceae* undiff. (Mácsosnyifélék), *Sphagnum* spp. (Tőzegmoha), *Rumex acetosa* (Sóska), *Rumex Acetosella* (Juhsóska), *Plantago lanceolata* (Lándzsás utifű), *Poaceae* (Perjefélék), *Equisetum* (Zsurlófélék) és *Myriophyllum* (Hínárfélék).
 36 SÜMEGI 2003, 181sq; SÜMEGI 2004, 326.
 37 Pocsaj vidékét az Ér völgyének bejárataként, a Berettyó és az Ér völgyeinek találkozásai pontjaként tartják számon: DANI 2005, 307; SÜMEGI 2005, 133sq; Zone 4.
 38 KÁCSONYI 1994–1995, 195sq; WILLIS 1997, 200; BERGLUND 2003, 9.
 39 BADEA ET ALLI 1983, 618; CIUTĂ 2009, 67.
 40 KARÁCSONYI 1995, 8; GHINEA 2002, 363.
 41 Hasonló helyzet figyelhető meg a pocsaji-láp esetében is, ahol a keserűfűfélék (*Polygonum*) és a búzavirág (*Centaurea cyanus*) pollenjének együttes jelenléte ekés mezőgazdaságra illetve a környezetre gyakorolt erőteljes emberi hatásra utal. Sümegi Pál véleménye szerint a libatopfélék (*Chenopodiaceae*), utifűfélék (*Polygonaceae*) és a keserűfűfélék családjába tartozó hajdina (*Fagopyrum esculentum*) nagyobb mértékű előfordulása, valamint a gabonapollen egy raktározó-gyűjtögetés mellett megjelenő mezőgazdaságra utal. (SÜMEGI 2005, 133)
 42 BEHRE 1988, 633sq; SÜMEGI 1999, 196; SÜMEGI, BODOR 2000, 87; SÜMEGI 2003, 206; SÜMEGI 2004, 330; SÜMEGI 2005, 133sq; FARCAȘ, TANĂU 2004, 230sq; JUHÁSZ 2005, 63, TANĂU ET ALLI 2009, 172; FEURDEAN ET ALLI 2010, 2203sq.
 43 KÁROLYI OKL., I/137.
 44 KÁROLYI OKL., I/114; I/484.
 45 KÁROLYI OKL., II/49.
 46 KÁROLYI OKL., II/129; II/322; II/390–391; II/428–430; II/430–431; III/75–76; SZIRMAI 1809–1810, II, 2 rész 16; BOROVSKY 1910 (Szerk.), 423, 431sq. Nem áll szándékunkban a falu történetének nyomkövetése; az okleveles- és birtoktörténeti adatok összefoglalását lásd: SUCIU 1967, II., 299; MAKSAI 1940, 32, 37, SZÖCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 318sq; MÉRAI 2007, 24sq.
 47 BÉL M.: NOTITIA..., 17, 27, 68. A „szkíta vár” vagy a „szkíták által lerombolt” kifejezés a vár illetve az esemény ősiségére utal, nem időrendi támpont.
 48 SZIRMAI 1809–1810, II, 15sq. Bél Mátyás kéziratára hivatkozva Szirmai Antal Bobart néven említi a földvárat.
 49 ASZTALOS 1892, 14, 89; MÉRAI 2007, 23.
 50 VENDE 1910, 409.
 51 VENDE 1910, 406.
 52 ROSKA 1939, 12.
 53 NÉMETI 1981–1982, 169sq; Pl. XXXIX.
 54 IERCOȘAN 1986–1987, 63sq.
 55 ROMAN, NÉMETI 1990, 40.
 56 ROMAN, NÉMETI 1990, 39sq.
 57 NÉMETI 1995, 123sq.
 58 NÉMETI 1995, 124sq.
 59 NÉMETI, DANI 2001, 95sq; 2–3. kép; NÉMETI 1999, 124, 171.
 60 NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 25sq.
 61 NÉMETI, MOLNÁR 2002, 54sq.
 62 MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1–20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29.
 63 SZÖCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 315sq.
 64 A G6/2001 számú gödörből származó kerámia elemzését illetően lásd: NÉMETI, MOLNÁR 2007, 129sq; 75–133 tábla.
 65 SZÖCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 321, 2. tábla. A szerzők által közölt helyszínrajz eltér a 2. táblán is bemutatott valós helyzettől.
 66 SZÖCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 315, 3. tábla/2.
 67 A Otomani kultúra késői (Otomani IIb) leletanyagát illetően lásd: NÉMETI, MOLNÁR 2007, 105sq. A Nagykárolyi-síkság illetve az Ér és a Berettyó völgyéből ismeretes későbronzkori kerámiát is összegző legfrissebb tanulmány Némethi János tollából született: NÉMETI 2009, 203sq.
 68 A 2010–2011-ben zajlott geofizikai felméréseket Lenkei László és Pethe Mihály, a légifelvételeket Liviu Marta, Molnár Zsolt és Apai Emese míg a topográfiai felmérést Felix Marcu és Molnár Zsolt végezte.
 69 A seprűs- és textildíszes kerámiának a létezése a Fehér-Köröstől északra fekvő területeken mindmáig eldöntetlen kérdés (GOGÁLTAN 2000, 125; 37. lábjegyzet, NÉMETI, MOLNÁR 2001, 76). A szisztematikus kutatások hiányában ezt a kérdés nem tudjuk egyértelműen megválaszolni. Remélhetőleg a Piskolt-Ógát-telep (NÉMETI 1999, 45) kutatása választ ad majd a seprűs és textildíszes kerámiának (Korabronzkor IIb) a létezésére vagy hiányára. A Nagykároly-Bobáld tell anyagában a zárt objektumokból előkerült textildíszes kerámia (valószínűleg Hatvan import) klasszikus Otomani (II) leletanyaggal keveredik.

- 70 A magyarországi kutatás az Ottomány kultúrát a Korabronzkor III.-Középső bronzkor I átmeneti időszakába datálja, míg a Gyulavarsánd kultúra korai szakaszát a Középső bronzkor I. időszakára helyezi (BÓNA 1992, 16sq, 29sq). Részletesebb kutatástörténeti áttekintésként lásd: BADER 1998, 43sqq.
- 71 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 44. Berettyóújfalú-Herpály: Bln-2490 – 1884-1740; Bln-2491 – 1890-1746; Bln-2492 – 1878-1836 (Ottomány kultúra); Bln-2484 – 1872-1844; 1812 – 1808; Bln-2485 – 1882-1862; 1854 – 1752; Bln-2487 – 1880-1840; Bln-2488 – 1876-1840; 1820 – 1798 (Gyulavarsánd kultúra).
- 72 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 45; GOGÁLTAN 1999, 70; FORENBAHER 1993, 246, Fig. 5. Például: Békés-Városerdő (Gyulavarsánd kultúra) Bln-1222 – 3020-3000; 2930-2860; 2820-2660; 2640-2620. A Hatvan kultúrára vonatkozóan a ¹⁴C adatok pedig szinte ezer éves intervallumot ölelnek fel.
- 73 MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1-20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29; MÁTHÉ 2001, 39sqq; NÉMETI, ROMAN 1994-1995, 30.
- 74 BÓNA 1992, 17.
- 75 A kutatók véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy az északnyugat-erdélyi apai (Apa) kincslelet egykorú a hajdúsámsoni bronzkincssel. Bóna István véleménye szerint az apai lelet a Koszider periódusra datálható, (BÓNA 1992A, 56) míg mások a két bronzkincset egykorúnak tartják (LICHARDUS, VLADAR 1996, 30). A Wolfgang David által használt „Hajdúsámsón-Apa-Ig-hiel-Zajta” elnevezéssel kapcsolatban (DAVID 1997, 248; DAVID 2002) meg kell említeni, hogy az utolsó két bronzkincset Mozsolics Amália a koszideri periódusra helyezi (MOZSOLICS 1967, 141sq, 178sq.) Egy 2009-ben publikált tanulmányban, W. David az apai kincsleletet Kr.e. 1550-1500 közötti időszakra teszi. (DAVID-ELBIALI-DAVID 2009, 314, Abb. 1) A Hajdúsámsón-Apa bronzkincshorizonttal szinkronizált műkénei aknasírok, ugyancsak a KB II-be sorolhatók (a KB II utolsó harmadába-FORENBAHER 1993, 220, 253; GOGÁLTAN 1999, 75), de fiatalabbak a Hajdúsámsón-Apa leleteknél (HARDING 1984, 297sqq; DAVID 1997, 271sqq; GOGÁLTAN 1999, 75).
- 76 VULPE 1996, 43; GOGÁLTAN 1999, 75.
- 77 WARREN, HANKEY 1989, 11 2.1 táblázat.
- 78 MOZSOLICS 1968, 54 sq, Pl. 2-3.
- 79 BECHER, KRAUSE, KROMER 1989, 440.
- 80 A közép-erdélyi Wietenberg kultúra klasszikus időszakának anyagi műveltségét illetően lásd: CHIDIOȘAN 1974, 153sqq; BOROFFKA 1994, 266sqq.
- 81 FORENBAHER 1993, 253.
- 82 WARREN, HANKEY 1989, 169; GOGÁLTAN 1999, 76.
- 83 GERLOFF 1993, 80sqq.
- 84 FORENBAHER 1993, 251sq.
- 85 RITTERSHOFER 1983, 336; GOGÁLTAN 1999, 77. A magyarországi kutatók [Mozsolics Amália, Bóna István, Kovács Tibor (MOZSOLICS 1988, 27sqq; BÓNA 1992, 32sqq; KOVÁCS 1984, 245)]. a Koszider kincshorizontot Kr. e. 1450-1350/1300 datálták. A Bühl bronzkincshorizont a közép-európai kronológia Bz. A2 időszakába sorolható.
- 86 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 43sqq; Popa, Boroffka 1996, 56 (Sighisoara-Cartierul viilor); O'SHEA 1996, 37; GOGÁLTAN 1999, 211sqq, Anexa 1.
- 87 HÄNSEL 1968, 165sqq; DAVID 1998, Fig. 14-15; DAVID 2002, 247.
- 88 NÉMETI, DANI 2001, 95sqq, 2-3. kép; NÉMETI 1999, 124, 171.
- 89 REMÉNYI 2003, 57sqq; GOGÁLTAN 2005, 96sq.
- 90 Az emberi adaptáció, az „adaptív rendszerek” és az „adaptációs pályagörbék” fogalmának széleskörű régészeti és társadalomtudományi alkalmazása alapvetően a kulturális adaptáció megértésére szolgál (KIRCH 1980, 101; O'BRIEN, HOLLAND 1992, 36sq). A funkcionalista antropológia és a kulturális ökológia meglátását, miszerint a társadalmi és kulturális változások a rájuk való természetes igény kialakulásának pillanatában következnek be (MALINOWSKI 1960, 16), azzal kell kibővítenünk, hogy csak az időben ismétlődő és a természetes szelekció alakította adaptív szociokulturális újítások vezetnek tényleges adaptációhoz (O'BRIEN, HOLLAND 1992, 55).
- 91 TILLEY 1994, 10sqq; HOODER 2000, 21sqq; O'SHEA 2011, 162.
- 92 O'SHEA 2011, 162sqq.
- 93 SÜMEGI, KERTÉSZ. RUDNER 2003, 56.
- 94 A belső-erdélyi terület Wietenberg településrendszerét vizsgálva Laura Dietrich úgy véli, hogy egy-egy településrendszeri egységbe több erődített és síktelepülés tartozott. (DIETRICH 2010, 202)
- 95 RENFREW 1982, 5sq; RENFREW 1986, 1sqq; SHANKS, TILLEY 1987, 41sq. Módszertani szempontból az egyenlő politikai egységek feltételezett interakcióit a régészeti megfigyelések és a leletanyag szolgáltatja információkhoz kell kötnünk.(SHANKS, TILLEY 1987, 42)
- 96 RENFREW 1986, 7sqq. Az angol kutató a gazdasági- és cserekapcsolatok kialakításának alapjaként a többé-kevésbé egyenlő partnerek kölcsönös nyereségszerzését tartja. Renfrew felhívja a figyelmet a fejlettebb államok dominanciáján és a „kizsákmányolás” fogalmán alapuló neomarxista centrum-periféria modellek hiányosságaira. A gazdasági kapcsolatok létesítése egyenlőtlen partneri viszony keretei között is megtérülő vállalkozás lehet. Az anyagi javak nyújtotta előnyökön túl lehetőség nyílik a fejlettebb társadalom szociális és vallási szimbólumrendszerének valamint adminisztratív struktúráinak átvételére, és esetleges saját szükségleteinek megfelelő átértelmezésére.
- 97 RENFREW, BAHN 1999, 172sqq. A szociopolitikai viszonyokat – régészeti adatok alapján történő – területi behatárolások modelljeit illetően lásd: Renfrew 1981, 269sqq.
- 98 Nagykároly-Bobáld (R= 12310m), Mezöterem-Kendereshalom (R=3692m) A Börvely-Halmos tell méretarányait nem ismerjük, így a telep hipotetikus befolyási övezetének kiserkesztése lehetetlen. A kérdés részletes

- bemutatását illetően lásd: MOLNÁR, IMECS 2006, 29sq; NÉMETI, MOLNÁR 2007, 22sq.
- 99 Az általunk kiszerkesztett kör közvetlen közelében, de kívül található Bere-Virágkert (8.sz), Bere-Zsidó tag (11.sz), Csomaköz-Öregszőlők (25.sz), Csomaköz-Nagylapos (26.sz), Szaniszló-Cserepes (55.sz), Csanáros-Falu (68.sz) véleményünk szerint ugyancsak a Nagykároly-Bobáld tell fennhatósága alá tartozott.
- 100 Mezőterem-Kendereshalom (66.sz), Börvely-Halmos (12.sz).
- 101 Csanáros-Nagykároly-felé (69.sz).
- 102 Bere-Virágkert (8.sz), Nagykároly-Bobáld I. 1b (15.sz), Nagykároly-Bobáld II (17.sz), Nagykároly-Bobáld VI (18.sz), Nagykároly-Spitz (19.sz), Kaplony-Az öntözőkanális partja (20.sz), Szaniszló-Cserepes (55.sz).
- 103 Kaplony-A Kálmánd felőli oldal (21.sz).
- 104 Bere-Zsidó-tag (11.sz), Csanáros-A falu területén (68.sz), Kismajtény-Messzelátó csárda (43.sz).
- 105 Csomaköz-Öregszőlők (25.sz), Csomaköz-Nagylapos (26.sz), Kismajtény-A református parókia udvara (42.sz).
- 106 LIVI-BACCI 1999, 42; GYULAI 2001, 90sq.
- 107 SHENNAN 1993, 123sq; REMÉNYI 2003, 53.
- 108 Mezőterem-Kendereshalom (66.sz), Börvely-Halmos (12.sz).
- 109 Nagykároly-Bobáld VI (18.sz), Nagykároly-Spitz (19.sz).
- 110 Nagykároly-Bobáld I. 2a (16.sz), Csanáros-Károly fele (69.sz).
- 111 Csanáros-A falu területén (68.sz), Kismajtény-Messzelátó csárda (43.sz).
- 112 BORDIEU 1977, 1sq; BORDIEU 1990, 23sq.
- 113 SALISBURY 2008, 43.
- 114 WRIGHT 1977, 379sq; RADCLIFFE-BROWN 2000, 177.
- 115 WASON 1994, 16sq; SHANKS, TILLEY 1987, 137.
- 116 RENFREW 1982, 2. A társadalom fejlődésemelvényeinek kutatástörténeti áttekintését lásd: KRISTIANSEN 1998, 36sq; JOHNSON, EARLE 2000, 2sq.
- 117 STEWARD 1955, 9sq, 51, 178sq.
- 118 WHITE 1959, 17sq.
- 119 HAAS 2001, 6sq; GYUCHA, PARKINSON 2007, 38sq.
- 120 WASON 1994, 17sq; RENFREW, BAHN 1999, 169. A tipológia négy nagy társadalomtípusa: a horda, a törzs, a főnökség és az állam.
- 121 CARNEIRO, 1981, 39sq; FEINMAN, NEITZEL 1984, 37sq; EARLE 1987, 279sq; KRISTIANSEN 1998, 44sq; COBB 2000, 5sq; HAAS 2001, 6sq, EARLE 2001, 105sq; EARLE 2002, 43sq.
- 122 BLITZ 1993, 2; MARCUS, FEINMAN 1998, 3sq, 97; CARNEIRO, 1981, 38.
- 123 SERVICE 1962, 134, 140; RENFREW 1982, 2.
- 124 BARRETT 1989, 113sq, 122; WRIGHT 2004, 67; ASSMANN 1999, 16sq, 36sq.
- 125 HARDING 2000, 388sq; EARLE 2002, 43sq; REMÉNYI 2003, 57; DUFFY 2008, 128sq. Az utóbbi években a szakirodalomban olyan elméleti modellek is megjelentek, amelyek a társadalom lineáris fejlődése mellett a különböző közösségek visszafejlődésének (devolution) való lehetőségével is számolnak. Az ún. „törzsi ciklusok/tribal cycles” megléte figyelemre méltó, eredeti gondolat. (BREUER 1990, 42sq)
- 126 GIBSON 1988, p. 41sq.
- 127 RENFREW, BAHN 1999, 168.
- 128 FRIED 1967, 186; EARLE 2002, 46. A rétegzett társadalmak egyik ismérve, hogy azonos nemű és életkorú tagjai egyenlőtlenül részesülnek a szubszisztenciális javak elosztásakor. Nem minden szegmentáris társadalom tekinthető rétegzettnek.
- 129 SERVICE 1975, 142; WASON 1994, 48sq.
- 130 PETRESCU 2001, 96.
- 131 Helyénvalónak tartjuk Gregory Johnson gondolatát, miszerint a közösség lélekszáma egyenesen arányos a kialakult intézmények számával. A nagyobb közösségek – legtöbbször – összetettebb társadalmi szerkezetűek kisebb társaiknál. A gazdasági és közösségi élet megszervezése szükségszerű az együttlakó nagyobb közösség fenmaradásához. Johnson felhívja a figyelmet, hogy az 50–500 embert számláló közösségek esetében ez a megállapítás nem egyértelmű. A társadalmi összetettség kérdései nem magyarázhatók pusztán a demográfiai mutatókkal. A kiemelkedő státusú szociális csoportok hálózatos vezetési formájának (group-controlled hierarchies) intézményesülése a hatalom gyakorlásának és megtartásának optimális eszköze. Esetünkben ez szorosan összefügg a hatalmi lánc szerkezetével és a főnöki fegyveres kíséret tagjainak számával. (JOHNSON 1982, 389sq, 409sq, Figure. 21.1, Table. 21.1, Fig.4.) Az egyén vagy a csoport szociális státusát jelző ünnepélyes események szervezésén, a szimbolikus tárgyak általi reprezentáción, a presztízsjavak gazdaságán és információcserén alapuló hálózatos hatalmi stratégia (networked power strategy) sajátosságait illetően lásd: HARDING 2000, 389; WRIGHT 2004, 76sq; SKOGLUND 2009, 202. A hálózatos hatalomgyakorlási rendszer (networked power strategies) rokoni kapcsolatok, a cserepartnerség és a szövetségek képlékeny személyes rendszerén alapul. A kapcsolatrendszer megtartásának alapját a kölcsönös ajándékozás jelenti. A komplex társadalmak ilyen típusú társadalom szervezési stratégiái egységes ideológiai és gazdasági rendszerbe tömörítik a közösség tagjait, vezetőit illetve vezetői tisztségre áhítozókat. A rendszer egyidőben ad helyet a kölcsönös együttműködésnek és a rivalizáló vetélkedésnek. (EARLE 2002, 18)
- 132 Csábító és egyértelműen vitatható a Kristian Kristiansen és Thomas Larsson által felvázolt – régiókon átívelő kapcsolatrendszer, erőteljes interkulturális hatásokat mutató elitcentrikus ideológia, kikristályosodott hatalmi és vallásos intézményrendszer, monumentális építészet, a harcok elit ruha- és hajviselettel illetve státuszszimbólumokkal történő önkifejezése által jellemzett – bronzkori társadalomkép. (KRISTIANSEN 1998, 58sq; KRISTIANSEN 2004, 180sq; KRISTIANSEN, LARSSON 2005, 8sq, 161sq, 225sq; / kritikáját lásd: NORDQUIST, WHITTAKER 2007, 75sq) A Nagykárolyi-síkság kutatásának jelenlegi állapotában hiányoznak az ilyen társadalomkép alapvető régészeti bizonyítékai. Az Otomani tellek erődítményei egy központi hatalom meglétéről szólnak.

- A társadalmi rétegződést, a fegyveres főnöki kíséretnek létét bizonyítja, hogy az Északnyugat-Erdély és Északnyugat-Románia területén előkerült bronztárgyak döntő többsége fegyver és ékszer. (HÄNSEL 1998, 21; GOGÁLTAN 1998, 128sq, 195sq; MOLNÁR 2011, 272sq) A fegyverviselés a harcos elit egyéni és csoportos identitásnak kifejezési eszköze. (EARLE, KRISTIANSEN 2010, 9sq) Az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum epicentrumához tartozó Nagykarolyi-síkságon és az Ér völgyében azonban kevés az egyértelműen presztízstárgyként értelmezhető fémlelet. Eddigi tudásunk szerint a Nagykarolyi-síkságon és az Ér völgyében nem fedeztek fel egyetlen kardot sem, és mindössze hét, a középső bronzkorba sorolható tör ismeretes (MOLNÁR 2011, 295sq). Az első látásra alacsony szám azonban új értelmezést nyerhet, ha figyelembe vesszük, hogy a Gemeinlebern F temető 258 feltárt sírjából szintén csak hét tör származik (NEUGEBAUER 1991, 16sq; HARDING 2007, 57) vagy a Füzesabony-kultúra területéről mintegy 30 tör ismeretes (THOMAS 2008, 234–238. lábjegyzet). A néprajzi példák rámutatnak arra, hogy a különböző identitású és kiemelt státusú társadalmi csoportok létének nem előfeltétele az erőteljesen hierarchizált társadalom. (HOODER 1979, 448sq) A presztízstárgyak meglete önmagában nem jelöl feltétlenül egy szigorú szabályok alapján elkülönülő, rétegződő, összetett társadalomszerkezetet. A Szalacson 1968-ban feltárt szentély a szervezett vallásos élet bizonyítéka, de építészeti szempontból a más épületek közül ki nem tűnő építmény – egyelőre – egyedülálló felfedezés az Otomani-Gyulavarsánd törzsterületen (CHIDIOȘAN, ORDENTLICH 1975, 15sq; BADER 1990, 182sq). Egyszóval a rendelkezésre álló adatok alapján egy, a K. Kristiansen által vázoltnál jóval szerényebb főnökségi társadalom képe bontakozik ki.
- 133 RUSU 1966, 17sq; SZATMÁRI 2002, 54sq; KEMENCZEI 2003, 168. Északnyugat-Erdély középső bronzkori bronzművességének kérdését illetően lásd: MOLNÁR 2011, 269sq.
- 134 KOVÁCS 1973, 29; KEMENCZEI 2003, 168sq; DIETRICH 2010, 192.
- 135 A Nagykarolyi-síkságról, egyelőre, egyetlen török készítésére használt öntőmintát sem ismerünk. Hasonló leletek a szomszédos Ér völgyéből sem kerültek elő. Jelenlegi ismereteink alapján, úgy tűnik, a térségben felfedezett török kereskedelem útján kerültek a helyi vezetőréteg birtokába.
- 136 ROMAN, NÉMETI 1990, 41, Fig. 2/8. A markolatnyúlványos, középbordás, levélalakú pengéjű tört a Nagykaroly-Bobáld dombon előkerült 3. számú lakóház (S V/1989) paticsomladékában fedezték fel. A nagykarolyi és mezőteremi török a Románia területén előkerült „keleti típusú török” legnyugatibb példányai. A hasonló leletek, elsősorban az ország keleti részén találhatók meg. (POPA 1999–2000, 66sq)
- 137 BADER 1978, 129. A Mezőteremen talált, díszítetlen, középbordás, elhegyesedő vállú tör hasonmását Tiszafüred-Majoroshalomról ismerjük. Kovács Tibor véleménye szerint az égeikumi féművesség hatását tükröző fegyver a Kr.e. XVI–XV. századba datálható. (KOVÁCS 1973A, 158sq). A Mezőteremről származó keleti típusú második tör formai szempontból közelít a Nagykaroly-Bobáld dombon talált példányhoz, és régészeti kontextusa alapján a középső bronzkor III. időszakára keltezhető (NÉMETI 1969, 64sq, Pl. XVIII/1–7, 9).
- 138 Kiemelt figyelmet érdemel a szilágypéri temető 19. sz. sírjából (60. kép/2) előkerült tör is. Fontosságához hozzájárul, hogy – tudomásunk szerint – ez a temetőből előkerült egyedüli fegyver. Bóna István szerint a szilágypéri három szegecses tör (Nagybányai Múzeum/Muzeul Județean Maramureș Nr. Inv. 115) párhuzamai ismeretlenek a középső bronzkorból. Ordentlich Iván szerint a tárgy párhuzamait a Dolný Peteri temetőből ismerjük. Székely Zoltán a Megyasói temetőből említ hasonló fegyvert. Kovács Tibor a Szilágypéren felfedezett levélalakú pengével rendelkező tört a Koszideri időszak féművesség produktumának tekinti. Ezt a datálást támasztja alá a törrel együtt sírmellékletként elhelyezett kiskancsó időrendi besorolása is. (SZÉKELY 1966, 134; ORDENTLICH 1973, 281sq; BÓNA 1975, 134; KOVÁCS 1977, 60; MOLNÁR 2011, 298)
- 139 KACSÓ 2003, 273, Anm. 37, Taf. IX; MOLNÁR 2011, 287.
- 140 BADER 1978, Pl. LXIII/1–3; VULPE 1970, 50, Taf. 13/209–211; PETRESCU-DÎMBOVÎA 1977, 39, Pl. 2/1–3. A Kismező nevű határrészben, 1962-ben a Csaholy-patak középső teraszán Nagy Mihály magyarsaholyi lakos két öntőmintát és egy előkészített darabot talált. A Magyarsaholy/Ceahlăub III. raktárelétből a Minisztertanács 294/1970-es rendelete értelmében a Nagykarolyi Múzeumból a 195-ös leltárszámú darab 75684-es leltárszámmal a Román Nemzeti Történelmi Múzeumba került, míg a 204. és 205-ös leltárszámmal ellátott a leletek továbbra is a Nagykarolyi Múzeumban találhatók.
- 141 BADER 1978, Pl. LXIII/10, 11. A három öntőformából álló depót a Fekete-patak/Pârâul Negru jobb partján található Zsidó-tagban/Togul Evreiuilor találták. A leletek Kovács Gyula berei református lelkipásztor gyűjteményébe kerültek. A gyűjteményt 1977-ben Bader Tibor régész megvásárolta a Szatmár Megyei Múzeum számára, ahol 41423–41424, 32282–32283 leltárszámmal ma is találhatóak.
- 142 A településeken kívül talált öntőmintákból álló bronzkincseket Burger Wanzek vándorló féműves mesterek elásott eszköztárának tekinti. (lásd: WANZEK 1989, 191, B csoport). Megrongálásuk akár szándékos is lehetett. Ebben az esetben az öntőmintákat deponálásuk pillanatában vagy közvetlen előtte rongálhatták meg. (WANZEK 1989, 65sq)
- 143 Lelőhelyük nem azonos azzal a területtel, ahol használatban voltak. (a kérdést illetően: TAYLOR 1993, 42). Nem tartjuk kizártnak, hogy a két kincslelet deponálására egy tudatos, terület behatároló, kultikus tevékenység eredményeként került volna sor a Nagykarolyi-Bobáld tell befolyási övezetének határzónájában. (lásd: THRANE 2009, 16; BALLMER 2010, 198sq; BALLMER 2010A, 123sq) Deponálásuk nem ezoterikus hiedelmek logikát mellőző eredménye, hanem egy közösségi ideológiára utaló tevé-

- kenység, amely a valós világbeli állapotok konszolidálására vagy érdemi megváltoztatására is törekszik. (KRISTIANSEN 1989, 21sq; BRÜCK 2000, 280)
- 144 RENFREW, BAHN 1999, 197; HARDING 2000, 274, 294sq; DUFFY 2008, 129sq; REMÉNYI 2003, 55sq; OTTERBEIN 2004, 12sq, 118sq; KRISTIANSEN, LARSSON 2005, 225sq; HARDING 2007, 32, 40, 147sq; PARKINSON, DUFFY 2007, 100, 125; GOGÁLTAN 2008, 39; EARLE, KRISTIANSEN 2010, 14sq; EARLE, KOLB 2010, 75, 85. A teritorialitás önmagában nem köthető egy bizonyos társadalomszervezeti formához de egyike a társadalmi rétegződést ösztönző elemeknek. A gazdaságilag kiaknázott vidék kizárólagos ellenőrzésére való törekvés, a territórium védelme szerves részét képezi az emberi višekedésnek. A közösség és javainak védelmére szolgáló erődítmények illetve a különböző határjelzések a területiális viselkedés alkotóelemei. Az őskori határvonal nem jelent éles demarkációs vonalat, inkább egy folyók, mocsaras árterületek, lápok szegélyezte „senki-földjeként” értelmezhető övezet. (SAHLQVIST 2001, 89; THRANE 2009, 13sq)
- 145 A terület topográfiája és a megfigyelhető természetes befolyók alapján úgy tűnik, hogy a hármas árokrendszert időszakosan esővíz töltötte fel. Ugyanakkor a tell közvetlen közelében folyó Mérges-patak vize is táplálhatta az árkokat. Az időközönként beiszapolódott védőárkok karbantartása komoly közmunkát jelenthetett. (NOWACKI 2008, 112) Az 1966-os illetve 2000-es régészeti kutatások alapján úgy tűnik, a nagykarolyi védőárkok falait nem rakták ki kővel vagy szilárdították meg fával. Az ásások alkalmával palánk meglétére utaló nyomokat sem találtunk. A nagykarolyi tell erődítményeinek méretei szerényebbek a korszak Ér vidéki telljeinek védműveinél. Az Értomány/Otomani-Várhegy kettős védőárkok-rendszerének belső árka 16 m széles és 5,3 m mély, míg a külső 14 m széles és 3,75 m mély. A Szalacs/Sálacea-Vida domb védőárka déli oldalán 21 m széles és 7,55 m mély, míg keleti oldalán pedig 22 m széles és 7,3 m mély. (ORDENTLICH 1973, 26sq, 110sq; GOGÁLTAN 2008, 45) Elképzelhető, hogy érvidéki társaihoz hasonlóan a nagykarolyi tell védőárkait is földhányások kereztették, ezeket azonban a modern földmunkák és a mélyszántás megsemmisítette. A nagykarolyi tell erődítési rendszere nem ismeretlen a korszakban, hasonló hármas árokrendszerrel védett település a délnyugat-szlovákiai Vráble-Fidvár is (BÁTORA ET COLAB 2008, 101sq, Abb. 6, 8; BÁTORA ET COLAB 2012, 112sq, Fig. 2, 3,7). Arra a kérdésre, hogy a szlovák példától eltérően a nagykarolyi tell védőárkai egyidőben képezték-e a védelmi rendszer részét – egyelőre –nem tudunk válaszolni.
- 146 EARLE 1991, 85; DEMARRAIS ET COLAB 1996, 18; THRANE 2009, 15. A régészeti és geofizikai felmérések értelmében a legbelső árok 6 m szélességű, míg a középső és legkülső védőárkok hozzávetőlegesen 8,8 m illetve 9 m széjnyílásúak voltak.
- 147 STEPONAITIS 1978, 420sq; KRISTIANSEN 1991, 19sq; DUFFY 2008, 128; GOGÁLTAN 2008, 53.
- 148 A nagykarolyi tell lakóinak számát – a régészeti kutatások jelenlegi szakaszában – csak hozzávetőlegesen tudjuk megbecsülni. Az Otomani kultúra különböző periódusaiba datálható lakóházak és a szakirodalomban található becslések alapján (15 ház/90 ember/hektár; 4–8 ház/24–48 ember/hektár lásd: ARTURSSON 2010, 101) a nagykarolyi tell védművein belül élők száma nem haladhatta meg az 50-60 személyt.
- 149 ROMAN, NÉMETI 1990, 40.
- 150 NÉMETI 1995, 124. Az S7/1994 szelvény nyugati felében újabb három agyagnehezék, míg egy hasonló lelet az északi metszetalból került elő. Németi Jánosnak a lakóház mindössze egy részét sikerült csak feltárnia.
- 151 KOVÁCS 2011, 19.
- 152 SZATMÁRI 2002, 52.
- 153 HARTA 1982, CC1 és CL1 típusok; JAKAB 2004, 164sq. Tudatában vagyunk, hogy a használt nagy szelvényezésű (1:100 000) talajtérkép különböző talajtípusai közötti határokat csekély számú talajszelvény vizsgálata (jó esetben 100 hektáronként 25-30 talajszelvény) alapján húzták meg. Ez – a helyszínen vett minták elemzéséig – mindössze általános és igen óvatos megállapításokra jogosít fel.
- 154 ORDENTLICH 1964. 135sq; ORDENTLICH 1968. 141sq; CÂRCIUMARU 1996, 94sq, 144; CIUTĂ 2009, 104.
- Az Ordentlich Iván által Otomani II-III átmeneti időszakba sorolt rétegből vett két minta fajmeghatározását végzi Marin Cărciumaru: az első minta esetében (13. szelvény, 11 négyzetláb, -160cm): *Triticum monococcum* (2,2%), *Triticum dicoccum* (5,5%), *Triticum spelta* (44,7%), *Triticum aestivum* (46%), *Hordeum vulgare* (1,3%), *Lolium temulentum* (0,3%); a második minta esetében: a *Triticum monococcum* (2,2%), a *Triticum dicoccum* (88,5%), a *Triticum cf. spelta* (9,3%) arányban jelenik meg. Érdekesként megjegyzendő, hogy a második mintavétel szenült magvainak mérete jóval kisebb az első mintában lévő társaikénál. Ez egy kedvezőtlen éghajlati változásra, talajromlásra vagy a termés idő előtt történő learatására utalhat. A magvak kissé roncsoltak. Ez későbbi megörülésüket vagy könnyebb megfőzésüket segítette elő (CÂRCIUMARU 1996, 144). A harmadik minta szenült magvait az Ottomány-Földváron, a kultúra III. fejlődési szakaszához tartozó rétegben feltárt ún. „A” lakóház padlóján találták. Leletkörülményeiről csak azt tudjuk, hogy az elszenesedett magvak az Otomani III időszakba sorolhatók. A gabonamaradványok botanikai vizsgálatának eredménye a következő: *Triticum monococcum* (1,2%), *Triticum cf. dicoccum* (3,2%), *Triticum cf. spelta* (57,7%), *Triticum aestivum* (36,4%), *Hordeum vulgare* (0,8%), *Vicia sp.* (0,2%), *Lolium temulentum* (0,5%). Ez utóbbiak nem termesztett növényeket, jelenlétük a gabonatáblák gyomos állapotáról tanuskodik.
- 155 Az 1988-ban felfedezett karbonizálódott magvakat az 1-es számot viselő klasszikus Otomani (II) lakóház padlóján találta a kutatást végző Németi János. A lakóház maradványai az S3/1988 szelvény negyedik négyzetlábójában, – 1,6 m mélységből kerültek elő. (CÂRCIUMARU 1996, 94.)

- 156 GYULAI 2001, 92.
- 157 CÂRCIUMARU 1996, 68; CIUTĂ 2009, 102. A román kutatók meglátásával ellentétben, a rozsnok és a sóska nem „szekundér kultúrnövény” hanem gyomnövényként került be a magteletekbe, a gabonatóblák gyomosságát és a gabonatisztítási technológia kezdetlegességét jelezve. (BÁLINT 2008, 173)
- 158 ROMAN, NÉMETI 2003, 76sq; CIUTĂ 2009, 103. A makk valószínűleg a nagykárolyi tell lakóinak érendjéhez tartozott, a gabonáliszthez öröklhették hozzá.
- 159 CÂRCIUMARU 1996, 144. A Nagykároly-Bobáld dombon szennült állapotban felfedezett gabonafajták a spontán viszonyok között élő pelyvás búzafajták jellegzetességeit hordozzák. A kalászkorsó (*rachis*) igen törékeny és könnyen kalászkákra (*spiculum*) esik szét. A búzaszem érésakor nem pereg ki a kalászkából. Mindez elősegíti a növény természetes szaporodását és spontán terjedését. Termesztésükkor ez hátrányt jelentett, hiszen a leggonoszabb aratás mellett is volt szemvesztesség, és a betakarított gabonát a taposással való cséplés-nyomtatás után hántolni kellett. (TORMA 1999, 68; BÁLINT 2008, 173)
- 160 CIUTĂ 2009, 118.
- 161 GYULAI 2001, 93; GYULAI 2008, 125. A tönke meglehetősen közömbös a különböző kórokozókra illetve a klimatikus és edafikus változásokra. Az alakorral ellentétben jobban kedveli a sík területeket és kevésbé minőségi talajokon is kielégítő termést hoz. (TORMA 1999, 68; BÁLINT 2008, 174sq)
- 162 GYULAI 1999, 299; BÁLINT 2008, 175sq.
- 163 TORMA 1999, 69sq (terméshozam: az elvetett mag 18–25-szöröse); GYULAI 2001, 103; BÁLINT 2008, 175.
- 164 BUTZER 1996, 146; HARDING 2000, 143sqq.
- 165 GYULAI 1993, 25sqq. Gyulai Ferenc véleménye szerint az Ottomány és Vátya kultúrák mezőgazdasága reprezentatív a középső bronzkori földművelésre nézve.
- 166 SHERATT 1997, 74sq, 219; REMÉNYI 2003, 53. A szántőgazdaságra való áttérés egyik fontos kritériuma az iga-vonó állatok megfelelő számának és téli takarmányozásának biztosítása. A nagyobb állatállomány birtoklása elengedhetetlen a megművelt területek trágyázása miatt.
- 167 EL SUSI 2002, 250sqq.
- 168 CHOYKE, BARTOSIEWICZ 2000, 51sq.
- 169 A vadászott fajok aránya általában alacsony az Ottományi kultúra telepein. (12–21%). Kedvelt zsákmánynak számított a szarvas, de csontanyaga ritkán haladja meg a 10%-ot. A vaddisznó 6,2%-os arányban jelentkezik, míg az őstuloktól származó csontok 3%-át jelentik az elejtett vadaknak. Jelentéktelen a bölény, a vadmacska, a hód, valamint a vadnyúl csontok mennyisége. (BADER 1978, 131sq; HAIMOVICI 1987, 39sqq; EL SUSI 2002, 252; CHOYKE 1998, 163, Table 1, BINDEA 2008, 95sqq.)
- 170 EL SUSI 2002, 251, Tabel. 6; BINDEA 2008, 96.
- 171 EL SUSI 2002, 243.
- 172 BARTOSIEWICZ, BONSAI 2004, 254sqq.
- 173 Etnológiai példákra és az alföldi tradicionális halászat módszereire alapozva úgy tűnik, a nagykárolyi tell lakói varsákkal, kosarakkal és különböző hálókkel történő egyszerűbb „gyűjtögető” halászattal rendelkeztek. Bél Mátyás XVIII. századi feljegyzése említi, hogy a Kraszna tágas legelőket öntöz, vízében sok a hal (bár sár- és pocsolyaszaga van, mint az Ecsedi-lápból kifogottaknak) és megszámlálhatatlan a kételtű. A Kraszna és a Mérges tavaszi áradását követően, az árterület kisebb-nagyobb tócsáiban megrekedt jelentős mennyiségű halat csak össze kellett gyűjteni. Ezt támasztja alá Bél Mátyás másik adata, miszerint a Tisza egy nagyobb áradását követően a tócsákban megmaradt halakat az ártérre kiterelt disznók sem tudták felfalni, nagyrészüket elpusztult és a bomló halak bűze szinte elviselhetetlen volt. (BÉL M.: NOTITIA..., 27, 32; BÉL M.: DE PISCATIONE, 35; BARTOSIEWICZ, BONSAI 2004, 269)
- 174 BÖKÖNYI 1974, 13sqq;
- 175 EL SUSI 2002, 243sqq. Az archeozoológiai adatok (fajlista) és az állatvágási szokások alapján a nagykárolyi tell lakóinak életében nincsenek különösebb gazdasági „krisishelyzetek”. Ezeket a vadászott állatok fogyasztásának növekedése, a háziállatok csontjainak csökkenése és a fiatal állatok tömeges levágása mutatja. (HOODER 1979, 449) A fejlettebb, stabil mezőgazdaságú közösségekben a marhák termelőgazdálkodásbeli szerepe és csereértéke jelentős. Az állatállomány főleg felnőtt példányokból áll. A levágott fiatal hím példányok aránya általában 30%. (VRETEMARK 2010, 165).
- 176 COMAROFF 1992, 108sqq; WRIGHT 2004, 74; THRANE 2009, 18.
- 177 EL SUSI 2002, 252 sq; HARDING 2000, 143.
- 178 EL SUSI 2002, 245sqq.
- 179 EL SUSI 2002, 251.
- 180 EL SUSI 1993, 184sqq.
- 181 EL SUSI 2002, 247sqq.
- 182 EL SUSI 2002, 248.
- 183 BÖKÖNYI 1971, 651; EL SUSI 2002, 249sqq.
- 184 GÁL 2005, 144, Table 4.
- 185 BÖKÖNYI 1988, 124; GÁL 2005, 150.
- 186 A szubszisztenciális és politikai gazdaság fogalmát illetően lásd: JOHNSON, EARLE 2000, 23sqq.
- 187 EARLE 2002, 18; WRIGHT 2004, 67; BRÜCK 2000, 288; SKOGLUND 2009, 202. A korporatív társadalmi rendszerben (*corporate power strategy*) a többnyire rokoni kapcsolatok és a szövetségek hálózatán alapuló társadalmi rendszer elsősorban helyi szintű. A döntéshozatal és együttműködés bizonyos társadalmi szabályok rendszerén alapszik, amelyek biztosítják a közösség szolidaritását. A rendszer fontos eleme a háztartási egység (household), amely a korai társadalmak tanulási helye. A közösség tagja itt sajátítja el a társadalmi viselkedés valamint az egyenlőség és egyenlőtlenség alapvető normáit. A csoportos és egyéni identitás kialakulásában és legitimációjában szintén jelentős az állandó lakhelyhez (település, háztartási egység) – akár több generációra visszamenően – való kötődés. A társadalmi interaktivitás ezeken az ismereteken alapszik.
- 188 Az háztartási egységek együttműködése, ennek jellege és mértéke jóval meghaladja a mindennapi élet gyakorlati tevékenységeit és ezek sima összehangolását (PADDER 1993, 114; BRANDON, BRAILE 2004, 4sqq). A processzu-

- ális régészet a háztartási egységeket szabványos viselkedésű, racionális döntéseket hozó termelési és fogyasztói konstrukcióként (SOUTH 1977, 2sq, 86sq; BEAUDRY 1989, 85; SOUTH 1988, 27) vagy a létfenntartás mérhető szociális és gazdasági alapegységeiként (ALLISON 1999, 1; SØRENSEN 2010, 124sq, 135sq, Table 5.1.) kezeli. Így gondolkozva a háztartási egység nem más, mint a létfenntartás alapvető szociális komponense, egy a tagjainak termelési, disztributív, öröklési és reprodukzív szükségleteit kielégítő stratégia (WILK, RATHJE 1982, 618sq). Ez a stratégia viszont annak függvényében is változik, milyen a háztartási egység magját jelentő család (WILK, NETTING 1984, 3). Figyelembe kell vennünk, hogy a kulturális folyamatok szereplői és a gazdasági javak létrehozói különböző jártasságú, gyakran ellentétes érdekű egyének és társadalmi csoportok (HOOGER 1991, 6; DIETLER, HERBICH 1998, 239; BRANDON, BRAILE 2004, 7). A háztartási egységek vizsgálatakor nem szabad megelégednünk a tagjaik életkor és nemek szerinti szerepvállalásáról sem. (PRICE 1999, 30sq) A „kis csoportok dinamikáját/small-group dynamics” és a „tevékenység-orientált/task-oriented” döntéshozatal mechanizmusait és előnyeit illetően lásd: JOHNSON 1982, 392sq, Figure 21.2, Figure 21.3.
- 189 BRADLEY 1978, 268sq; FLEMING 1985, 131sq; SHERRATT 1997, 74sq; HARDING 2000, 129sq, 150sq; BRÜCK 2000, 282; JOHNSON, EARLE 2000, 30sq, Fig. 3. A szántás-vetés idő és energia igényes tevékenység. A termőterületek egyre intenzívebb megművelése és a vele párhuzamosan folytatott több befektetett munkát és munkaerőt igényel. A bronzkori „harántirányú szántással” szabályos alakú parcellákat lehetett leggazdaságosabban megművelni. Ez esetben kellett a szántást végző munkaegységeknek a legkevesebbszer térülni. Az egyes háztartási egységek által megmunkált szabályos körvonalú „egyéni parcellák” nagyságát – az Európában azonosítható őskori telekhatárok és a kísérleti régészet eredményei alapján – a szakirodalom 2500 m² (Anglia), 1600 m² (Európa) illetve 600 m² (Észak-Európa; a legújabb kutatások értelmében 1 km²-en két-három farm helyezkedhet el) határozta meg. A felsorolt nagyságrendek közül az utolsó tűnik elfogadhatónak. Ezt a területet egy nap alatt fell lehetett szántani. (LINDQUIST 1974, 29; BRADLEY 1978, 267, 270; WRIGHT 2004, 74; MCINTOSH 2006, 119sq; EARL, KOLB 2010, 64) Az etnológiai és régészeti példák tanúsága szerint a hálózatos- és korporatív hatalmi stratégiák együttesen létezhetnek egy társadalomban. Az esetek nagy többségében azonban egyikük mindig dominánsabb szerepű. (SKOGLUND 2009, 202, 213)
- 190 BRÜCK 2000, 275sq.
- 191 GOGÅLTAN 2008, 53; ARTURSSON 2010, 102.
- 192 BINFORD 1982, 6sq; RENFREW, BAHN 1999, 242.
- 193 CHISHOLM 1979, 47sq; A modell etnoarchaeológiai alkalmazását és kritikáját lásd: STONE 1991, 343sq.
- 194 GOLDMANN 1982, 197sq; VRETEMARK 2010, 167sq. A kutatók egy őskori ember esetében évi 200 kg gabona- és 50 kg húsfogyasztással számolnak.
- 195 GOLDMANN 1987, 53sq; NEUSTUPNÝ 1991, 326sq; SÜMEGI 2009, 470sq.
- 196 KUNA 1991, 332sq; SÜMEGI 2009, 474. A szakirodalomban szereplő „Community area” kifejezés és elmélet (NEUSTUPNÝ 1991, 326) – az őskori társadalom- és gazdaságelméletek alapján – a kultúrtájnak mozaikos térbeli szerkezetet tulajdonít. A közös gazdasági tér-elmélet rávilágít a vizsgált népesség gazdasági és társadalmi rendszerének sajátosságaira és a közösség ezirányú viselkedésmintáira.
- 197 THÜNEN 1926; SÜMEGI 2009, 470sq. Johann Heinrich von Thünen gazdasági modelljének értelmében a központi helyet körülvevő koncentrikus gazdálkodási és termelési övezetek a település alapvető gazdasági szükségleteit elégítik ki. A német földrajztudós által meghatározott, a központ felől számolt övezetek: a zöldség-gyümölcs és tejgazdálkodási övezet, a település faanyag szükségleteit kielégítő övezet, gabonatermesztési övezet, gabonatermesztési és állattartási övezet, háromnyomásos gazdálkodási övezet, állattartási övezet. A homogén természeti környezetben, optimális esetben gyűrszerűen jelentkező gazdasági övezetek a valóságban eltorzulnak a vizsgált terület környezeti és településrendszerei adottságaitól függően.
- 198 O'SHEA 2011, 163. A megművelt területek nyújtottabb formáját a fokozatos erdőirtással való kialakítás adja. A von Thünen/Chisholm-modell értelmében az intenzív művelés alatt álló területek gyors megközelíthetősége elsődleges szempont. (CHISHOLM 1979, 37; STONE 1991, 350).
- 199 Mindez a kutatás jelenlegi állapotát tükrözi. Az északkelet-magyarországi és északnyugat-romániai tell-ásatások látványosabb eredményeit közzétették, a szerényebb siktelepekről jóformán nem tudunk semmit.
- 200 A különböző edénytípusok az Otomani kultúra II és III fázisában bekövetkezett alakváltozásokat mutatják. Az új típusok megjelenése mellett ezek az eltérések a formakincs, természetes, időbeli fejlődésének eredményei. [a nyak megrövidül és hengerebbé válik, az edényttest nyomottabb formát mutat, változik az edények aljának kiképzése, az edény strukturális alkotóelemei (perem, nyak, test) jobban elkülönülnek egymástól.] Az Otomani II időszakban a vésett díszítés nagyarányú használata mellett a bögrék fülének kiképzése is változik. Míg az Otomani I időszakban vékonyabbak és magasítottak, addig a kultúra második fejlődési szakaszába sorolható bögréken, szélesebb és kisebb méretű, az edény peremének magasságát ritkán meghaladó szalagfüleket találunk.
- 201 A Nagykaroly-Bobáld tell rétegtanának vizsgálatakor megfigyeltük, hogy a korabronzkor végi Szaniszló csoport leletanyagát tartalmazó réteget követő tereprendezésre utaló vékony szénréteget követően (elégetik a domb lakófelületén lévő fölösleges gáz és bokrokat), az Otomani I, II és III. belső fejlődési szakaszoknak megfelelő rétegek, töretlenül, hiátus nélkül követik egymást.

- 202 A különböző fázisokban létező bögrék és kiskancsók típusainak száma nagyjából megegyezik, de a IIIb időszakban egy-egy típushoz tartozó variánsainak száma nagyobb. Az Otomani I illetve a következő fejlődési szakaszban a létező táltípusok száma nem tér el élesen egymástól, míg a IIIa, de főleg a IIIb időszakban a tálak gazdagabb választékát figyelhetjük meg.
- 203 El kell ismernünk, hogy a Bóna István és más magyarországi kutatók meglátása, miszerint a román régészek által használt Otomani kultúra elnevezés korabronzkori fogalmat jelöl, részben helyes. Az Ordentlich Ivan (ORDENTLICH, KACSÓ 1970, 49sq; ORDENTLICH 1973) és Tiberius Bader (BADER 1978) által Otomani I-ként elkülönített leletanyag nagyrészt valóban a korabronzkori Szaniszló csoport régészeti anyagát tartalmazza (a Szaniszló csoport problematikáját illetően lásd: NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 25sq; NÉMETI, DANI 2001, 95sq; NÉMETI, MOLNÁR 2002, 18, 53.) A kérdés azonban más megvilágításba került mióta 2002-ben megjelent könyvünkben bizonyítottuk, hogy az általunk Otomani I-nek nevezett kerámia (NÉMETI, MOLNÁR 2002, 54sq), a Máthé Sz. Márta által Ottomány B-ként jelölt (MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1-20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29; MÁTHÉ 2001, 39sq; NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 30) és a Gyulavarsánd I leletanyag (BANNER, BÓNA 1974, 42; MAKKAY 1998, 643; MÁTHÉ 1984, 157) időrendi szempontból a Középső Bronzkor I-be illeszkedik. (Ekkor javasoltuk az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum elnevezést is). Az Otomani és Gyulavarsánd kultúrák régészeti hagyatékának komparatistikus vizsgálatát azonban jelentősen megnehezíti a megfelelő mennyiségű, jól dokumentált forrásanyag hiánya. A régebbi ásatásokon végzett régészeti megfigyelések, ha rendelkezésre állnak, pontatlanok. A leletanyag legjobb esetben ásonyomoként van elkülönítve. stb. (KOVÁCS 2003, 525sq)
- 204 Az Otomani I leletanyag összességét tekintve dominálnak az egyszerű kivitelezésű vésett díszek. A kezdetleges formájú zegzugos vésésekkel mindössze négyszer, árkádszerű mintával pedig egyszer találkozunk.
- 205 Ebben a belső fejlődési szakaszban a korábbi időszakhoz képest a vésett díszek összetettebbek lesznek, illetve robbanásszerűen megnő a véséssel létrehozott motívumok száma.
- 206 Mivel a kerámia díszítése igen változatos, a kutatás valószínűleg sohasem lesz képes a különböző stílusjegyek asszociációinak teljes feltérképezésére, de bizonyos tendenciákat megállapíthatunk. (P. FISCHL 1997, 19)

NOTEN

- 1 Die Zivilisation kann als ein Stadium der kulturellen Entwicklung definiert werden. Im Raum und Zeit gut eingliedbare Zivilisationen sind Resultate der Zusammenwirkung weiteren gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und ideologischen Systeme. Man spricht über Zivilisation, wenn es in mindestens zwei Subsystemen der Kultur die Gelegenheit der ständigen Entwicklung gibt. (RENFREW 1972, 4sq, 39; WRIGHT 2004, 64sq)
- 2 Zu letzter Zusammenfassung des Fragenkreises siehe: THOMAS 2008. Der Autor erwähnt 109 Gräber die aus 17 Fundstellen vom Nordwesten Rumäniens stammen. Eigentlich stammen alle zur Otomani-Kultur gehörende Gräber nur von Adoni (Éradony), Berea (Bere), Ciumești (Csomaköz), Diosig (Érdiőszeg), Tiream (Mezőterem) und Pir (Szilágyvár).
- 3 BÓNA 1975A, 286; BÓNA 1992, 16.
- 4 UNGARISCHE ARCHÄOLOGIE AN DER JAHRTAUSENDWENDE 2003, Chronologische Tabelle – Bronzezeit.
- 5 Zum Fragenkreis siehe: BADER 1998, 43sq; THOMAS 2008, 15sq; GANCARSKI 1999. (Bearb.); GANCARSKI 2002. (Bearb.); STEINER 2003, 83sq; PRZYBYLA, BLAJER 2008, 52sq.
- 6 Ähnliche Meinung: KISS, KULCSÁR 2005, 267.
- 7 Zur Verbreitung der Terminologie siehe: TOMPA 1937, 61sq; GALLUS 1943, 34sq.
- 8 TOMPA 1937; MOZSOLICS 1946–48; MOZSOLICS 1952 usw.
- 9 Die aus der Zeit gekannte Siedlungen: Sântion (Biharszentjános), Herpály, Berettyószentmárton-Korhán, Ottomány-Várhegy. Bez. auf die Forschungsgeschichte siehe: DOMOKOS 1908, 55sq; ROSKA 1926–28; ROSKA 1930, 163sq; ROSKA 1941, 45sq; BANNER–BÓNA 1974, 9sq; BÓNA 1975, 121; ALEXANDRESCU 1955, 487sq.
- 10 NESTOR 1933, 11sq.
- 11 ROSKA 1941, 56, 27. Fußnote.
- 12 NESTOR 1960, 110sq.
- 13 BÓNA 1975, 120sq.
- 14 MÁTHÉ 1988, 27sq.
- 15 KALICZ 1970; KOVÁCS 1982; MÁTHÉ 1988; ROMAN–NÉMETI 1990.
- 16 GOGÁLTAN 2002, 11sq.
- 17 PÓSTA 1889, 148; RÓMER 1876, 18 sq.
- 18 CSETNEKI JELENİK 1876, 78sq, 277sq; MÁRTON 1910, 86sq; VÉKONY 2003, 18sq.
- 19 RÓMER 1886; RÓMER 1887; HAMPEL 1892, 374sq, Abb. V; HAMPEL 1896, Taf. 250.1; CSÉPLŐ 1901, 447; ZOLTAI 1922; ZOLTAI 1922A, 6; ROSKA 1930, 163sq; MAKKAY 1957, 22sq; MÁTHÉ 1974, 294sq; OSVÁTH 1996, 156sq; LAKATOS 2009, 201sq.
- 20 ROSKA 1912, 51sq; ROSKA 1938, 8sq; ROSKA 1939, 11sq.
- 21 TOMPA 1937, 62sq.
- 22 PATAY 1938, 29sq.
- 23 POPESCU 1956A; POPESCU 1956B, POPESCU 1956C, BANNER, BÓNA 1974; BÓNA 1975; ORDENTLICH 1973.
- 24 Betreffend die Forschungsgeschichte der bronzezeitlichen Telle und tellartigen Siedlungen in der Karpatenregion siehe: GOGÁLTAN 2008, 40sq, Abb.1.
- 25 KÁNÈEV 1995, 75sq; POROSZLAI 1998, 183sq; BAILEY 1999, 94sq; GOGÁLTAN 2002, 11sq, GOLDBERG, MACPHAIL 2006, 225sq; GOGÁLTAN 2008, 40, DANİ, FISCHL 2009, 103sq; HORVÁTH 2009, 159sq; DAVID 2010, 563sq.
- 26 Nicht alle Tellsiedlungen sind befestigt. Die Freilegungen von Füzesabony-Öregdomb (Szathmári 1992, 134.), Székudvar/Socodor –Căvâjdia (Popescu 1965b, 44.) oder Békés-Városerdő (Banner, Bóna 1974, 17.) kamen an den Rand der Siedlungen, aber die Archäologen haben keine Spuren der Befestigung mit Mauern gefunden.
- 27 GEOGRAFIA 1992; KARÁCSONYI 1995, 7sq.
- 28 Der Nagykároly-Bobáld Tell liegt am linken Ufer des Merges-Baches, seine mittleren und südöstlichen Teile haben das intensive landwirtschaftliche Bearbeitung und die Erdaufhäufung bedeutend beschädigt. Der Durchmesser des Wohnhügels ist nun etwa 100 × 70 m. Die oberen Schichten des nördlichen Tells sind vor allem durch das Tiefpflügen (ca. -0,50 m tief) und die Anpflanzungsgraben der Obstbäume zerstört worden. (ROMAN, NÉMETI 1990, 39)
- 29 SÜMEGI, BODOR 2000, Abb. 4.
- 30 SÜMEGI, BODOR 2000, 87, Fig. 3, 4; BOGDAN, DIACONEASA 1960, 141sq.
- 31 BOGDAN, DIACONEASA 1960, Abb. 4.: *Picea* (31,33%), *Carpinus* (1,33%), *Betula* (1,33%), *Alnus* (0,66%), *Quercus* (26%), *Tilia* (4%), *Ulmus* (1,33%), *Salix* (4,66%), *Corylus* (20%), *Graminae* und *Cypraceae* (NAP-66%), *Caryophyllaceae* (4,66%), *Filix* (4%). Das Erscheinen von *Carpinus* geschieht zur gleichen Zeit mit dem Verschwinden der Rate des *Quercus mixtum*. Der Prozentsatz des *Ulmus* vermindert sich spektakulär, aber der *Picea* -Poller erreicht nun seinen maximalen Wert. Die Verminderung der Rate von *Quercus* und *Tilia* im Vergleich zu früheren Perioden zeigt eine kältere Periode. Die Anwesenheit in großer Rate von Pollen der *Graminae*, *Cypraceae* und *Diatomae* deutet auf eine offene sumpfige Umwelt hin, wo aktive Landwirtschaft betrieben wurde. (BOGDAN, DIACONEASA 1960, 153). Wir müssen aber bemerken, dass die pollenanalytischen Probenahmen eigentlich zwischen drei Siedlungen auf einem Sektor von 20 km geschahen, wo die Strahlbreite des Eriul-Tals klei-

- ner ist. (BOGDAN, DIACONEASA 1960, 147) Da die Breite des Tals auch hier groß ist, könnten die eingesammelten 150 Pollenkörner sowohl örtlicher als auch außerörtlicher Herkunft sein. (JAKOBSON, BRADSHAW 1981, 80sq; SÜMEGI, BODOR 2000, 86) Da es um ein offenes hydrologisches System geht, konnte sich der in den Flutperioden von Flutwellen getragener Getreidepollen ebenfalls ablagern. Das erklärt vielleicht den hohen Prozentsatz des Pollens von *Picea*. Den hinzugefügten Nadelbaumpollen extralokaler Herkunft in der umgebenden Region kann man auch an das Waldrefugium knüpfen. (FARCAȘ ET ALLI 1999, 806) Als Schlußfolgerung spiegelt das aufgrund der aufgeladenen, aus ausgetrockneten alten Flussbetten genommenen Proben erarbeitete Pollendiagramm nur annähernd die paleopflanzliche Zusammensetzung und das Klima des Gebietes wieder. (FALL 1987, 396sq; SÜMEGI 2005, 131)
- 32 SÜMEGI 2003, 182; JUHÁSZ 2005, 62sq.
- 33 CÂRCIUMARU 1996, 9sq; TANĂU ET ALLI 2009, 164.
- 34 DAVIS ET ALLI 2003, 1711; SÜMEGI ET ALLI 2004, 407; MEDZIHRAĐSZKY, T. BÍRÓ 2007, 21sq; TANĂU ET ALLI 2009, 170; FEURDEAN ET ALLI 2010, 2203sq, Fig. 4; FRENCH 2010, 46, Tabel 2.1.
- 35 FEURDEAN 2005, 439, 444, Fig. 2, 4–5. Preluca Biganului liegt im Gutâi-Gebirge 730 m über dem Meeresspiegel. Der Punkt der Probenahme vom Oaș-Becken liegt weiter von der Carei-Ebene entfernt. Die Pflanzen des Pollendiagramms, die die Periode der mittleren Bronzezeit auch einschließen sind: *Artemisia* (Artemisia-Arten), *Chenopodiaceae* (Gänsefuß-Arten), *Poaceae* (Weidelgras-Arten), *Apiaceae* (Sellerie-Arten), *Caryophyllaceae* (Nelkengewächse), *Asteraceae* (Korbblüter), *Dipsacaceae* und *diff.* (Kardengewächse), *Sphagnum* spp. (Torfmoose), *Rumex acetosa* (Sauerampfer), *Rumex Acetosella* (Kleiner Sauerampfer), *Plantago lanceolata* (Spitzwegerich), *Poaceae* (Süßgräser), *Equisetum* (Schachtelhalme) und *Myriophyllum* (Tausendblatt-Arten).
- 36 SÜMEGI 2003, 181sq; SÜMEGI 2004, 326.
- 37 Pocsaj und seine Umgebung ist der Eingang ins Eriul-Tal, zählt als Treffpunkt von Barcău/Berettyó-Tal und Eriul/Ér-Tal: DANI 2005, 307; SÜMEGI 2005, 133sq Zone 4.
- 38 KÁCSONYI 1994-1995, 195sq; WILLIS 1997, 200; BERGLUND 2003, 9.
- 39 BADEA ET ALLI 1983, 618; CIUTĂ 2009, 67.
- 40 KARÁCSONYI 1995, 8; GHINEA 2002, 363.
- 41 Ähnliche Situation kann man auch im Fall des Pocsaj-Moors beobachten, wo das gemeinsame Auftreten des Pollens der Knötericharten (*Polygnum*) und der Kornblume (*Centaurea cyanus*) auf Pfluglandwirtschaft bzw. auf den starken Einfluss des Menschen an die Umwelt andeuten. Nach Meinung von Sümegi Pál deuten die Anwesenheit in größeren Mengen von Gänsefuß-Arten (*Chenopodiaceae*), Wegerichgewächsen (*Polygonaceae*) und der zur Familie der Knöterich-Arten gehörenden Buchweizen (*Fagopyrum esculentum*), sowie der Getreidepollen auf eine Landwirtschaft hin, die parallel zur Sammel- und Speicherungslebensweise erschien. (SÜMEGI 2005, 133.)
- 42 BEHRE 1988, 633sq; SÜMEGI 1999, 196; SÜMEGI, BODOR 2000, 87; SÜMEGI 2003, 206; SÜMEGI 2004, 330; SÜMEGI 2005, 133sq; FĂRCAȘ, TANĂU 2004, 230sq; JUHÁSZ 2005, 63, TANĂU ET ALLI 2009, 172; FEURDEAN ET ALLI 2010, 2203sq.
- 43 KÁROLYI OKL. (URKUNDE), I/137.
- 44 KÁROLYI OKL. (URKUNDE), I/114; I/484.
- 45 KÁROLYI OKL. (URKUNDE), II/49.
- 46 KÁROLYI OKL. (URKUNDE), II/129; II/322; II/390–391; II/428–430; II/430–431; III/75–76; SZIRMAI 1809-1810, II, Teil 2 16; BOROVSKY 1910 (Bearb.), 423, 431sq. Wir beabsichtigen nicht die Geschichte des Dorfes zu verfolgen, die Zusammenfassung der Urkunde- und Besitztumsge-schichtedaten siehe bei: SUCIU 1967, II., 299; MAKSAI 1940, 32, 37, SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 318sq; MÉRAI 2007, 24sq.
- 47 BÉL M.: *NOTITIA...*, 17, 27, 68. Die Benennung „skythische Burg“ oder die „von Skythen zerstörte“ bezieht sich auf die Alter der Burg bzw. auf den uralten Aspekt des Ereignisses, es ist kein chronologischer Anhaltspunkt.
- 48 SZIRMAI 1809–1810, II, 15sq. Szirmai Antal bezieht sich auf das Manuskript von BÉL Mátyás, wenn er die Motte Bobart nennt.
- 49 ASZTALOS 1892, 14, 89; MÉRAI 2007, 23.
- 50 VENDE 1910, 409.
- 51 VENDE 1910, 406.
- 52 ROSKA 1939, 12.
- 53 NÉMETI 1981–1982, 169sq; Pl. XXXIX.
- 54 IERCOȘAN 1986-1987, 63sq.
- 55 ROMAN, NÉMETI 1990, 40.
- 56 ROMAN, NÉMETI 1990, 39sq.
- 57 NÉMETI 1995, 123sq.
- 58 NÉMETI 1995, 124sq.
- 59 NÉMETI, DANI 2001, 95sq; Abb. 2–3.; NÉMETI 1999, 124, 171.
- 60 NÉMETI, ROMAN 1994-1995, 25sq.
- 61 NÉMETI, MOLNÁR 2002, 54sq.
- 62 MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1-20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29.
- 63 SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 315sq.
- 64 Zur Analyse des Keramikbruchstücks aus der Grube G6/2001 siehe: NÉMETI, MOLNÁR 2007, 129sq, Tafel 75–133.
- 65 SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 321, Tafel 2. Der von den Autoren publizierte Lageplan weicht von der in der Tafel 2 dargestellter konkreter Lage ab.
- 66 SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 315, 3. Tafel/2.
- 67 Was das Fundmaterial der späten Otomani-Kultur (Otomani IIb) angeht siehe: NÉMETI, MOLNÁR 2007, 105sq. Die neueste bekannte zusammenfassende Studie betreffend die Keramik der Spätbronzezeit in der Carei-Ebene beziehungsweise im Eriul/Ér- und Barcău/Berettyó-Tal, stammt von den Schriften von Némethi János: NÉMETI 2009, 203sq.
- 68 Die in den Jahren 2010-2011 entwickelten geophysischen Forschungen wurden von Lenkei László und Pethő Mihály, aber die Luftaufnahmen von Liviu Marta, Molnár Zsolt und Apai Emese durchgeführt; Felix Mar-

- cu und Molnár Zsolt haben die topographischen Messungen getan.
- 69 Die Existenz der Keramik mit Besenstrich- und Gewebeverzierung auf den Gebieten nördlich von Crisul Alb/ Fehér-Körös Fluss ist bis heute eine bestrittene Frage (GOGÁLTAN 2000, 125, 37 Fußnote, NÉMETI, MOLNÁR 2001, 76). Mangels systematischer Forschungen kann man diese Frage nicht eindeutig beantworten. Hoffentlich gibt die Erforschung der Siedlung Pişcolt/Piskolt-Ógát (NÉMETI 1999, 45) eine Antwort auf die Anwesenheit oder das Fehlen der Keramik mit Besenstrich- und Gewebeverzierung (Frühbronzezeit IIIB). Im Material des Tells Carei-Bobald aufgetauchte Keramik mit Gewebeverzierung aus geschlossenen Befunden (wahrscheinlich Importe von Hatvan) mischt sich mit dem klassischen Otomani (II) -Fundmaterial.
- 70 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 44. Berettyóújfalu-Herpály: Bln-2490 – 1884-1740; Bln-2491 – 1890-1746; Bln-2492 – 1878-1836 (Ottomány kultúra); Bln.-2484 – 1872-1844; 1812 – 1808; Bln.-2485 – 1882-1862; 1854 – 1752; Bln.-2487 – 1880-1840; Bln.-2488 – 1876-1840; 1820 – 1798 (Gyulavarsánd-Kultur).
- 71 Die Forschung in Ungarn datiert die Ottomány-Kultur in die Übergangsperiode der Frühbronzezeit III.– Mittelbronzezeit I, und legt die Frühphase der Gyulavarsánd-Kultur in den I. Abschnitt der Mittelbronzezeit (BÓNA 1992, 16sq, 29sq). Ausführlichere forschungsgeschichtliche Übersicht siehe bei: BADER 1998, 43sq.
- 72 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 45; GOGÁLTAN 1999, 70; FORENBAHER 1993, 246, Fig. 5. Zum Beispiel: Békés-Városerdő (Gyulavarsánd-Kultur) Bln.-1222 – 3020-3000; 2930–2860; 2820–2660; 2640–2620. Die Daten die sich an die Hatvan-Kultur beziehen und die ¹⁴C-Daten übergreifen einen Zeitabstand von fast tausend Jahren.
- 73 MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1–20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29; MÁTHÉ 2001, 39sq; NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 30.
- 74 BÓNA 1992, 17.
- 75 Die Meinungen der Forscher teilen sich in der Frage, ob der Schatzfund von Apa im Nordwesten Siebenbürgens das gleiche Alter hat mit dem Bronzeschatz von Hajdúsámson. Nach Meinung von Bóna István ist der Fund von Apa in die Koszider-Periode datierbar, (BÓNA 1992A, 56) andere aber halten beide Bronzeschätze als gleichaltrig (LICHARDUS, VLADAR 1996, 30). Im Zusammenhang mit der Benennung „Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta“ die von Wolfgang David verwendet wurde (DAVID 1997, 248; DAVID 2002) müssen wir erwähnen, dass die letzten zwei Bronzeschätze von Mozsolics Amália in die Koszider-Periode datiert werden (MOZSOLICS 1967, 141sq, 178sq.) In einer 2009 publizierten Studie, datiert W. David den Schatzfund von Apa in die Periode zwischen 1550–1500 v. Chr. (DAVID-ELBIALI-DAVID 2009, 314, Abb. 1) Die mit dem Bronzeschatzhorizont von Hajdúsámson-Apa synchronisierten Schachtgräbern von Mykene kann man ebenfalls in die Spätbronzezeit II einordnen (in den letzten Drittel Spätbronzezeit II -FORENBAHER 1993, 220, 253; GOGÁLTAN 1999, 75), aber sie sind jünger als die Funde von Hajdúsámson-Apa (HARDING 1984, 297sq; DAVID 1997, 271sq; GOGÁLTAN 1999, 75).
- 76 VULPE 1996, 43; GOGÁLTAN 1999, 75.
- 77 WARREN, HANKEY 1989, Tabelle 11 2.1.
- 78 MOZSOLICS 1968, 54 sq, Pl. 2–3.
- 79 BECHER, KRAUSE, KROMER 1989, 440.
- 80 Betreffend die klassische Zeitspanne der materiellen Gesittung der mittelsiebenbürgischen Wietenberg-Kultur siehe bei: CHIDIOŞAN 1974, 153sq; BOROFFKA 1994, 266sq.
- 81 FORENBAHER 1993, 253.
- 82 WARREN, HANKEY 1989, 169; GOGÁLTAN 1999, 76.
- 83 GERLOFF 1993, 80sq.
- 84 FORENBAHER 1993, 251sq.
- 85 RITTERSHOFER 1983, 336; GOGÁLTAN 1999, 77. Die ungarischen Forscher [Mozsolics Amália, Bóna István, Kovács Tibor (MOZSOLICS 1988, 27sq; BÓNA 1992, 32sq; KOVÁCS 1984, 245)] datierten den Koszider-Schatzhorizont 1450–1350/1300 v. Chr. Der Bronzeschatzhorizont von Bühl kann man in die Bz. A2 Periode der mitteleuropäischen Chronologie einordnen.
- 86 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 43sq; Popa, Boroffka 1996, 56 (Sighisoara-Cartierul viilor/ Schäßburg – Viilor-Viertel); O'SHEA 1996, 37; GOGÁLTAN 1999, 211sq, Beilage 1.
- 87 HÄNSEL 1968, 165sq; DAVID 1998, Abb. 14-15; DAVID 2002, 247.
- 88 NÉMETI, DANI 2001, 95sq, Abb. 2–3.; NÉMETI 1999, 124, 171.
- 89 REMÉNYI 2003, 57sq; GOGÁLTAN 2005, 96sq.
- 90 Die menschliche Adaptation, die „adaptiven Systeme“ und die „Adaptationsbahnkurven“ als Begriffe für die weitgehende Verwendung auf archäologischem und gesellschaftswissenschaftlichen Gebiet dient dem Verstehen von kultureller Adaptation. (KIRCH 1980, 101; O'BRIEN, HOLLAND 1992, 36sq). Die Ansicht der funktionalistischen Anthropologie und kulturellen Ökologie, laut dem die gesellschaftlichen und kulturellen Umwandlungen im Moment der Bildung dessen natürlichen Ansprüche erfolgen (MALINOWSKI 1960, 16), sollte man damit ergänzen, dass nur die adaptiven soziokulturellen Erneuerungen, die sich während der Zeit wiederholen und von natürlichen Selektion geformt werden, zur eigentlichen Adaptation führen (O'BRIEN, HOLLAND 1992, 55).
- 91 TILLEY 1994, 10sq; HOODER 2000, 21sq; O'SHEA 2011, 162.
- 92 O'SHEA 2011, 162sq.
- 93 SÜMEGI, KERTÉSZ. RUDNER 2003, 56.
- 94 Nach Untersuchung des Wietenberg-Siedlungssystems der innsiebenbürgischen Region, meint Laura Dietrich, dass zu jeder Einheit des Siedlungssystems mehrere befestigte Siedlungen und Flachsiedlungen gehörten. (DIETRICH 2010, 202)
- 95 RENFREW 1982, 5sq; RENFREW 1986, 1sq; SHANKS, TILLEY 1987, 41sq. Aus methodologischer Hinsicht soll-

- te man die vorausgesetzten Interaktionen der gleichen politischen Einheiten zu den archäologischen Beobachtungen und Informationen des Fundmaterials knüpfen. (SHANKS, TILLEY 1987, 42)
- 96 RENFREW 1986, 7sq. Der englische Forscher hält den gegenseitigen Gewinn zwischen mehr oder weniger gleichen Partnern als Grundlage für die Errichtung wirtschaftlicher und Wechselbeziehungen. Renfrew erkennt die Mängel der neomarxistischen Zentrum-Peripherie-Modelle, die auf die Dominanz der entwickelten Staaten und auf dem Begriff der „Ausbeutung“ ruhen. Die Errichtung von Wirtschaftsbeziehungen kann auch unter ungleichen Partnerschaftsbedingungen eine gute Unternehmung sein. Über die Vorteile der materiellen Güter gibt es Gelegenheit für Übernahme von besser entwickelten sozialen und religiösen Symbolsysteme beziehungsweise administrativen Strukturen und eventuell für entsprechende Umdeutung nach eigenen Bedürfnissen.
- 97 RENFREW, BAHN 1999, 172sq. Betreffend sozialpolitische Beziehungen – aufgrund von archäologischen Daten – und Modelle der regionalen Begrenzungen siehe bei: Renfrew 1981, 269sq.
- 98 Carei-Bobald / Nagykároly-Bobáld (R= 12310 m), Tiream/Mezőterem-Kendereshalom (R=3692 m) Wir kennen die Größen des Tells Berveni/Börvely-Halmos nicht, so wird die hypothetische Bemessung der Einflusszone der Siedlung unmöglich. Die detaillierte Vorstellung der Frage siehe bei: MOLNÁR, IMECS 2006, 29sq; NÉMETI, MOLNÁR 2007, 22sq.
- 99 In der unmittelbaren Nähe des von uns bemessenen Kreises, aber außerhalb dieser gibt es: Berea/Bere-Virágkert (Nr.3.), Berea/Bere-Zsidó-Glied (Nr.4.), Ciumești/Csomaköz-Öregszőlők (Nr.14.), iumești/Csomaköz-Nagylapos, Sanislău/Szaniszló-Cserepes (Nr.19.), Urziceni/Csanálos-Dorf (Nr.22.) gehörten ebenfalls, unserer Meinung nach, zum Gebiet des Carei/Bobald (Nagykároly-Bobáld) Tells.
- 100 Tiream/Mezőterem-Kendereshalom (Nr.20.), Berveni/Börvely-Halmos (Nr.5.).
- 101 von Urziceni nach Carei (Csanálos-Nagykároly-felé) (Nr.21.).
- 102 Berea/Bere-Virágkert (Nr.3.), Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) I. 1b (Nr.10.), Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) II (Nr.11.), Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) VI (Nr.13.), Carei/Nagykároly-Spitz (Nr.12.), Căpleni/Kaplony-der Ufer des Gießkanals (Nr.6.), Sanislău/Szaniszló-Cserepes (Nr.19.).
- 103 Căpleni/Kaplony-Die Cămin/Kálmánd-Seite (Nr.7.).
- 104 Berea/Bere-Zsidó-Glied (Nr.4.), Urziceni/Csanálos-Auf dem Dorfgebiet (Nr.22.), Moftinu Mic/Kismajtény-Messzelátó csárda (Nr.16.).
- 105 Ciumești/Csomaköz-Öregszőlők (14.), Ciumești/Csomaköz-Nagylapos, Moftinu Mic/Kismajtény-der Hof des reformierten Pfarramts (15.).
- 106 LIVI-BACCI 1999, 42; GYULAI 2001, 90sq.
- 107 SHENNAN 1993, 123sq; REMÉNYI 2003, 53.
- 108 Tiream/Mezőterem-Kendereshalom (Nr.20.), Berveni/Börvely-Halmos (Nr.5.).
- 109 Carei-Bobald/Nagykároly-Bobáld VI (Nr.13.), Carei/Nagykároly-Spitz (Nr.12.).
- 110 Carei-Bobald/Nagykároly-Bobáld I. 2a (Nr.9.), von Urziceni nach Carei (Csanálos-Károly-felé) (Nr.21.).
- 111 Urziceni/Csanálos-Auf dem Dorfgebiet (Nr.22.), Moftinu Mic/Kismajtény-Messzelátó csárda (Nr.16.).
- 112 BORDIEU 1977, 1sq; BORDIEU 1990, 23sq.
- 113 SALISBURY 2008, 43.
- 114 WRIGHT 1977, 379sq; RADCLIFFE-BROWN 2000, 177.
- 115 WASON 1994, 16sq; SHANKS, TILLEY 1987, 137.
- 116 RENFREW 1982, 2. Die forschungsgeschichtliche Durchsicht der gesellschaftlichen Entwicklungstheorien siehe bei: KRISTIANSEN 1998, 36sq; JOHNSON, EARLE 2000, 2sq.
- 117 STEWARD 1955, 9sq, 51, 178sq.
- 118 WHITE 1959, 17sq.
- 119 HAAS 2001, 6sq; GYUCHA, PARKINSON 2007, 38sq.
- 120 WASON 1994, 17sq; RENFREW, BAHN 1999, 169. Die vier große Gesellschaftstypen der Typologie: die Horde, der Stamm, das Häuptlingstum und der Staat.
- 121 CARNEIRO, 1981, 39sq; FEINMAN, NEITZEL 1984, 37sq; EARLE 1987, 279sq; KRISTIANSEN 1998, 44sq; COBB 2000, 5sq; HAAS 2001, 6sq, EARLE 2001, 105sq; EARLE 2002, 43sq.
- 122 BLITZ 1993, 2; MARCUS, FEINMAN 1998, 3sq, 97; CARNEIRO, 1981, 38.
- 123 SERVICE 1962, 134, 140; RENFREW 1982, 2.
- 124 BARRETT 1989, 113sq, 122; WRIGHT 2004, 67; ASSMANN 1999, 16sq, 36sq.
- 125 HARDING 2000, 388sq; EARLE 2002, 43sq; REMÉNYI 2003, 57; DUFFY 2008, 128sq. In den letzten Jahren sind in der Fachliteratur auch solche theoretische Modelle erschienen, die neben der linearen Gesellschaftsentwicklung auch mit realer Möglichkeit der Devolution verschiedener Gemeinschaften rechnen. Die Existenz der sog. „Stammeszyklen/tribal cycles“ ist ein beachtenswerter, origineller Gedanke. (BREUER 1990, 42sq)
- 126 GIBSON 1988, p. 41sq.
- 127 RENFREW, BAHN 1999, 168.
- 128 FRIED 1967, 186; EARLE 2002, 46. Ein Merkmal der geschichteten Gesellschaften ist dass seine gleich geschichteten und gleichaltrigen Mitglieder bei der Güteraufteilung ungleiche Güter erhalten. Nicht jede segmentäre Gesellschaft kann als eine beschichtete betrachtet werden.
- 129 SERVICE 1975, 142; WASON 1994, 48sq.
- 130 PETRESCU 2001, 96.
- 131 Wir finden Gregory Johnson's Gedanken als richtig, laut denen die Anzahl der Gemeinschaft mit der Anzahl der Herausgebildeten Institutionen direkt proportional ist. Größere Gemeinschaften –haben meistens – komplexere gesellschaftliche Struktur als kleinere. Das Organisieren des wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Lebens ist für die Aufrechterhaltung größerer Gemeinschaften notwendig. Johnson weist darauf hin, dass im Fall der Gemeinschaften aus 50–500 Menschen diese Behauptung

nicht eindeutig ist. Die Fragen der Zusammengesetztheit kann man allein aufgrund von demografischen Merkmalen nicht erklären. Die Institutionalisierung der netzartigen Führungsform ausragender Sozialgruppenstatus (group-controlled hierarchies) ist das optimale Mittel der Machtausübung und – Aufrechterhaltung. In unserem Fall hängt das eng mit der Struktur der Machtkette und mit der Mitgliederanzahl der bewaffneten Gefolge des Häuptlings zusammen. (JOHNSON 1982, 389sq, 409sq, Figure. 21.1, Table. 21.1, Fig.4.) Betreffend Merkmale von Netzmachtsstrategien der Person oder der Gruppe, die das Sozialstatus andeuten, auf Organisieren festlicher Ereignisse, Repräsentation symbolischer Gegenstände, Handel von Prestigegütern, Informationsaustausch (networked power strategy) beruhen, siehe : HARDING 2000, 389; WRIGHT 2004, 76sq; SKOGLUND 2009, 202. Das Netzwerksystem der Machtausübung A (networked power strategies) beruht auf das plastische persönliche System der Verwandtschaftsbeziehungen, Wechselpartnerschaften und Bünde. Den Grund des Erhaltens des Beziehungssystems bildet die gegenseitige Schenkung. Solche Organisierungsstrategien der komplexen Gesellschaft konzentrieren die Gemeinschaftsmitglieder, die Anführer, und diejenige die die Führung anstreben in einheitliche ideologische und wirtschaftliche Systeme. Im System sind gegenseitige Zusammenarbeit und rivalisierender Wetteifer gleichzeitig erlaubt. (EARLE 2002, 18)

- 132 Die von Kristian Kristiansen und Thomas Larsson skizzierte elitäre Ideologie, mit starken interkulturellen Einflüssen, die überregionale Beziehungssysteme umfasst, ist verlockend und eindeutig bestreitbar, es ist ein kristallisiertes System der Macht und Religion, eine monumentale Baukunst, charakterisiert durch Elitekriegertracht und Frisur, beziehungsweise ein bronzezeitliches Gesellschaftsbild, realisiert mit Selbstausdruck durch Statussymbole. (KRISTIANSEN 1998, 58sq; KRISTIANSEN 2004, 180sq; KRISTIANSEN, LARSSON 2005, 8sq, 161sq, 225sq; / siehe Kritik bei: NORDQUIST, WHITTAKER 2007, 75sq) In der vorläufigen Lage der Carei-Ebene-Forschung fehlen die grundlegenden archäologischen Beweise solches Gesellschaftsbildes. Die Festungen der Otomani-Telle zeugen über Existenz einer zentralen Macht. Die gesellschaftliche Schichtung, die Existenz der bewaffneten Begleitung der Hauptmannschaft wird dadurch bewiesen, dass die entscheidende Mehrheit der Bronzegegenstände, die auf den Gebieten vom Nordwesten Siebenbürgens und im Nordwesten Rumäniens gefunden wurden Waffen und Schmuck sind. (HÄNSEL 1998, 21; GOGĂLTAN 1998, 128sq, 195sq; MOLNÁR 2011, 272sq) Der Waffenschein ist der Ausdrucksmittel der individueller Identität und Gruppenidentität der Kriegerelite. (EARLE, KRISTIANSEN 2010, 9sq) Auf der zum Epizentrum des Otomani-Gyula-arsánd Kulturkomplexes gehörenden Carei-Ebene und im Eriul/Ér-Tal gibt es aber wenige eindeutig als Prestigegegenstand zu verstehendem Metallfund. Gemäß unserer bisherigen Kenntnissen wurden auf der Carei-Ebe-

ne und im Eriul/Ér-Tal kein einziges Schwert entdeckt, und es gibt nur sieben, in die mittlere Bronzezeit einzuordnende Dolche (MOLNÁR 2011, 295sq). Die niedrige Anzahl kann auf dem ersten Blick eine neue Deutung haben, wenn man in Betracht zieht, dass vom Friedhof Gemeinlebern F (258 Graben) ebenfalls nur sieben Dolche stammen (NEUGEBAUER 1991, 16sq; HARDING 2007, 57) oder vom Gebiet der Füzesabony-Kultur kennt man bloß 30 Dolche (THOMAS 2008, 234 238. Fußnote). Die Volkskundebeispiele zeigen darauf hin, dass die Anwesenheit von Gesellschaftsgruppen mit verschiedener Identität und betontem Status die stark hierarchisierte Gesellschaft keine Voraussetzung darstellt. (HOODER 1979, 448sq) Die Anwesenheit der Prestigeobjekte in sich prägt nicht unbedingt eine auf strenge Regeln basierte beschichtete Gesellschaftszusammensetzung. Das in Sălacea (Szalacs) 1968 freigelegte Sanktuarium beweist ein organisiertes religiöses Leben, aber aus baukünstlerischer Hinsicht ist dieses Gebäude nicht anders als die übrigen – bis jetzt – es ist aber eine einzigartige Entdeckung auf dem Stammgebiet des Otomani-Gyula-arsánd Kulturkomplexes. (CHIDIOȘAN, ORDENTLICH 1975, 15sq; BADER 1990, 182sq). Mit einem Wort entfaltet sich aufgrund der zur Verfügung stehenden Daten das Bild einer, von K. Kristiansen skizzierten, aber viel bescheidener Häuptlingstumsgesellschaft.

- 133 RUSU 1966, 17sq; SZATMÁRI 2002, 54sq; KEMENCZEI 2003, 168. Die Frage der mittelbronzezeitlichen Bronzekunst im Nordwesten Siebenbürgens siehe bei: MOLNÁR 2011, 269sq.
- 134 KOVÁCS 1973, 29; KEMENCZEI 2003, 168sq; DIETRICH 2010, 192.
- 135 Wir kennen bis heute noch keine einzige aus der Carei-Ebene stammende Gussform, die zur Dolchfertigung verwendet wurde. Ähnliche Funde gibt es auch im benachbarten Eriul/Ér-Tal nicht. Aufgrund unserer heutigen Kenntnisse sind die auf diesem Gebiet entdeckten Dolche, scheinbar durch Handel in den Besitz der Führer geraten.
- 136 ROMAN, NÉMETI 1990, 41, Fig. 2/8. Der Dolch mit verlängertem Griff, Mittelrippe und blattförmigen Klinge wurde auf dem Carei-Bobald Hügel im Geflechtsschutt des Wohnhauses Nr. 3. (S V/1989) entdeckt. Die Dolche von Nagykaroly/Carei und Tiream/Mezőterem sind die Exemplare der „Dolche östlicher Art“, die auf dem Gebiet Rumäniens am weitesten im Westen gefunden worden sind. Ähnliche Funde gibt es vor allem im östlichen Teil des Landes. (POPA 1999–2000, 66sq)
- 137 BADER 1978, 129. Einen ähnlichen Dolch, wie derjenige von Tiream/Mezőterem, unverziert, mittelrippig und mit verspitzter Achsel kennen wir von Tiszafüred-Majoroshalom. Nach Meinung von Kovács Tibor ist die Waffe, die Einflüsse der ägäischen Metallschmiedekunst schildert in das 16.–15. Jh. v. Chr. datierbar. (KOVÁCS 1973A, 158sq). Der Form nach ist der von Tiream/Mezőterem stammende zweite Dolch östlicher Art Nahe ans vom Carei-Bobald Hügel stammende Exemplar und aufgrund seines archäologischen Kontextes ist er in die

- Periode der mittleren Bronzezeit III. datierbar (NÉMETI 1969, 64sq, Pl. XVIII/1–7, 9).
- 138 Besondere Aufmerksamkeit verdient auch der aus dem Grab Nr. 19. hervorgeholter Dolch vom Friedhof in Pir/Szilágypér (Abb.44./2). Seine Wichtigkeit wird dadurch erhöht, dass – laut unseren Kenntnissen –ist das die einzige aus dem Friedhof stammende Waffe. Nach der Meinung von Bóna István hat der Dolch von Pir/Szilágypér mit drei Niete im Museum von Baia Mare (Nagybányai Múzeum/Muzeul Judeșean Maramureș Inv. Nr.: 115) keine bekannte Parallelismen in der mittleren Bronzezeit. Laut der Meinung von Ordentlich Iván kennen wir Parallelismen dieses Objekts aus dem Friedhof Dolný Peteri. Székely Zoltán erwähnt eine ähnliche Waffe im Friedhof von Megyaszó. Kovács Tibor hält den in Pir/Szilágypér gefundenen, mit blattförmiger Klinke versehenen Dolch als Produkt der Metallschmiedekunst der Koszider-Periode. Diese Datierung wird auch von der zeitlichen Einstufung des mit dem Dolch zusammen als Grabzusatz gefundenen Kleinkrug unterstützt. (SZÉKELY 1966, 134; ORDENTLICH 1973, 281sq; BÓNA 1975, 134; KOVÁCS 1977, 60; MOLNÁR 2011, 298)
- 139 KACSÓ 2003, 273, Anm. 37, Taf. IX; MOLNÁR 2011, 287.
- 140 BADER 1978, Pl. LXIII/1–3; VULPE 1970, 50, Taf. 13/209–211; PETRESCU-DÎMBOVÎDA 1977, 39, Pl. 2/1–3. Am Kismező genannten Feldmarkteil, fand Nagy Mihály, der Bewohner von Cehăluș/Magyarcsaholy 1962 auf der mittleren Terasse des Baches Csaholy zwei Gussformen und ein vorbereitetes Stück. Aus dem Lagerfund von Magyarcsaholy/Cehăluș III. gelang laut Verordnung des Ministerrates 294/1970 das Stück mit der Inventarnummer 195 vom Museum Carei unter Inventarnummer 75684 in das Rumänische Nationalgeschichtemuseum, die Funde mit Inventarnummer 204 und 205. befinden sich auf weiterhin im Museum von Carei.
- 141 BADER 1978, Pl. LXIII/10, 11. der Aufbewahrungsort aus drei Gussformen wurde am rechten Ufer des Baches Fekete-patak/Pârâul Negru gefunden im Zsidó-tagban/Togul Evreului. Die Funde gelangen in die Sammlung des reformierten Pfarrers Kovács Gyula von Bere. Die Sammlung wurde 1977 vom Archäologen Bader Tibor für das Bezirksmuseum Sathmar gekauft, wo sie auch heute unter Inventarnummer 41423–41424, 32282–32283 sind.
- 142 Den außer den Siedlungen gefundenen Bronzeschatz aus Gussform hält Burger Wanzek für vergrabenes Instrumentarium der Wandermeister. (siehe: WANZEK 1989, 191, B Gruppe). Ihr Zerstören konnte auch absichtlich geschehen. In diesem Fall könnten die Gussformen im Moment ihrer Deponierung oder unmittelbar davor zerstört worden sind. (WANZEK 1989, 65sq)
- 143 Die Fundstelle ist nicht dieselbe, mit dem Gebiet, wo sie verwendet wurden. (siehe diese Frage bei: TAYLOR 1993, 42). Es ist nicht auszuschließen, dass die Deponierung beider Schatzfunde das Resultat einer bewussten, gebietabtrennenden kultischen Tätigkeit ist, in der Grenzzone der Einflussregion des Carei-Bobald Tells. (siehe: THRANE 2009, 16; BALLMER 2010, 198sq; BALLMER 2010A, 123sq) Ihr Deponieren ist nicht das Resultat von unlogischen esoterischen Glaubens sondern eine auf gemeinschaftliche Ideologie andeutende Tätigkeit, die zur Konsolidierung real-weltlicher Zustände oder auch zur definitiven Veränderung dieser beitragen sollte. (KRISTIANSEN 1989, 21sq; BRÜCK 2000, 280)
- 144 RENFREW, BAHN 1999, 197; HARDING 2000, 274, 294sq; DUFFY 2008, 129sq; REMÉNYI 2003, 55sq; OTTERBEIN 2004, 12sq, 118sq; KRISTIANSEN, LARSSON 2005, 225sq; HARDING 2007, 32, 40, 147sq; PARKINSON, DUFFY 2007, 100, 125; GOGÁLTAN 2008, 39; EARLE, KRISTIANSEN 2010, 14sq; EARLE, KOLB 2010, 75, 85. Die Territorialität kann man in sich nicht an eine bestimmte Form der Gesellschaftsorganisation knüpfen, sie ist aber eine der Elemente, die die gesellschaftliche Abschtichung anspornt. Die Bestrebung zur ausschließlichen Kontrolle der wirtschaftlich ausgenutzten Region, der Territoriumsschutz bildet den organischen Teil des menschlichen Verhaltens. Die Festungen, die zum Schutz der Güter und der Gemeinschaft dienen, sowie verschiedene Grenzmarkierungen sind alle Bestandteile des territorialen Verhaltens. Die urzeitliche Grenzlinie bedeutet keine scharfe Demarkationslinie, sondern kann eher als eine Zone von „Niemandsländ“ begriffen werden, die mit Flüssen, Flutgebieten, Moos, Sumpfgebieten umrahmt ist. (SAHLQVIST 2001, 89; THRANE 2009, 13sq)
- 145 Aufgrund der Zonentopographie und der Beobachtung von natürlichen Einläufen wurde das dreifache Grabensystem scheinbar von Zeit zu Zeit mit Regenwasser aufgefüllt. Ebenfalls konnte der in unmittelbarer Nähe des Tells fließende Bach Merghes (Mérghes) die Gruben mit Wasser füllen. Die Wartung der zeitweise schlammig gewordenen Schanze setzte ernste Pflichtarbeit voraus. (NOWACKI 2008, 112) Laut archäologischen Forschungen Jahre 1966 beziehungsweise 2000, wurden scheinbar die Wände der Wehrgruben von Carei nicht mit Steinen oder mit Holz befestigt. Während der Ausgrabungen hat man nicht einmal Spuren der Anwesenheit von Palisadenzäunen gefunden. Die Größen der Festung des Carei-Tells sind bescheidener als die Wehrwerke der anderen Tells der Epoche im Eriul/Ér-Gebiet. Der innere Graben des doppelten Érottomány/Otomány-Várhegy Wehrgraben-Systems ist 16m breit und 5,3 m tief, der äußere ist aber 14m breit und 3,75m tief. Der Wehrgraben des Szalacs/Sălăcea-Vida Hügel ist auf der Südseite 21m breit und 7,55m tief, und auf der Ostseite 22m breit und 7,3m tief. (ORDENTLICH 1973, 26sq, 110sq; GOGÁLTAN 2008, 45) Es ist vorstellbar, dass ähnlich wie im Fall der Schutzgraben im Er-Gebiet, auch diejenige des Craei-Tells von Erdhalden eingerahmt waren, die aber von modernen Erdarbeiten und durch Tiefpflügen vernichtet wurden. Das Fortifikationssystem des Carei-Tells ist in der Epoche nicht unbekannt, ähnliche dreifache Schutzgrabensysteme finden wir auch in der Siedlung Vráble-Fidvár in der Südwestslowakei (BÁTORA ET COLAB 2008, 101sq, Abb. 6, 8; BÁTORA ET COLAB 2012, 112sq, Fig. 2, 3,7). Auf die Frage, ob anders als

- im Fall des slowakischen Beispiels, die Wehrgraben des Carei-Tells zur gleichen Zeit auch Teil des Schutzsystems waren, können wir – bis jetzt – noch nicht antworten.
- 146 EARLE 1991, 85; DEMARRAIS ET COLAB 1996, 18; THRANE 2009, 15. Anhand von archäologischen und geophysikalischen Vermessungen ist der innerste Graben 6 m breit, der mittlere und äußere Wehrgraben hatten ungefähr eine Mundöffnung von 8,8m beziehungsweise von etwa 9 m.
- 147 STEPONAITIS 1978, 420sq; KRISTIANSEN 1991, 19sq; DUFFY 2008, 128; GOGÂLTAN 2008, 53.
- 148 Die Bewohneranzahl des Carei-Tells kann man – in der vorläufigen Phase der archäologischen Forschungen – nur annähernd einschätzen. Aufgrund der in verschiedene Perioden der Otomani-Kultur datierbaren Wohnhäuser und in der Fachliteratur erschienenen Einschätzungen (15 Häuser/90 Menschen/Hektar; 4–8 Häuser/24–48 Menschen/Hektar, dazu siehe: ARTURSSON 2010, 101) konnte die Anzahl der Menschen die innerhalb der Wehrwerke des Carei-Tells lebten 50-60 Personen nicht überschreiten.
- 149 ROMAN, NÉMETI 1990, 40.
- 150 NÉMETI 1995, 124. Im westlichen Schnitt S7/1994 wurden drei neue Lehmballaststücke, vom nördlichen Wandschnitt wurde auch ein ähnlicher Fund ausgegraben. Némethi János konnte nur ein Teil des Wohnhauses ausgraben.
- 151 KOVÁCS 2011, 19.
- 152 SZATMÁRI 2002, 52.
- 153 HARTA 1982, CC1 und CL1 Typen; JAKAB 2004, 164sq. Wir sind uns bewusst, dass die Abgrenzung der Bodentypen bei den verwendeten groß segmentierten (1:100 000) Bodenkarten zwischen verschiedene Bodentypen aufgrund der Analyse weniger Bodensegmente (in gutem Fall 100 je 25-30 Bodensegmente pro Hektar) bestimmt wurde. Das erlaubt uns – bis zur Analyse der am Ort gesammelten Proben – nur allgemeine und sehr vorsichtige Feststellungen zu formulieren.
- 154 Ordentlich 1964. 135sq; Ordentlich 1968. 141sq; CÂRCIUMARU 1996, 94sq, 144; CIUTĂ 2009, 104.
- MARIN Cârciumaru führt eine Speziesbestimmung durch aufgrund von zwei Proben, aus der von Ordentlich Iván in die Übergangsperiode Otomani II-III eingeordneter Schicht genommene Proben: in der ersten Probe erscheinen (13. Segment, 11 Quadrat, -160cm): *Triticum monococcum* (2,2%), *Triticum dicoccum* (5,5%), *Triticum spelta* (44,7%), *Triticum aestivum* (46%), *Hordeum vulgare* (1,3%), *Lolium temulentum* (0,3%); in der zweiten Probe erscheinen: a *Triticum monococcum* (2,2%), a *Triticum dicoccum* (88,5%), a *Triticum cf. spelta* (9,3%). Als Merkwürdigkeit kann man Feststellen, dass die Größe der verkohlten Körner der zweiten Probe viel kleiner ist als diejenige von der ersten Probe. Das kann an eine ungünstige Wetterumwandlung, Bodenveränderung oder auf eine frühere Ernte verweisen. Die Körner sind etwas gequetscht. Das könnte ihre spätere Vermahlung oder ein leichteres Kochen vorbereiten. (CÂRCIUMARU 1996, 144). Die verkohlten Körner der dritten Probe wurden in Ottomány-Földvár, in der Schicht die zur III. Entwicklungsphase der Kultur gehört, auf dem Fußboden des sog. „A“ Wohnhauses gefunden. Über die Umstände des Fundes wissen wir nur soviel, dass die verkohlten Körner in die Otomani III –Phase einzuordnen sind. Das Resultat der botanischen Weizenreste-Untersuchung ist folgendes: *Triticum monococcum* (1,2%), *Triticum cf. dicoccum* (3,2%), *Triticum cf. spelta* (57,7%), *Triticum aestivum* (36,4%), *Hordeum vulgare* (0,8%), *Vicia sp.* (0,2%), *Lolium temulentum* (0,5%). Diese letzere sind keine Kulturpflanzen, ihre Anwesenheit in den Getreidefeldern zeigt das vernachlässigte Zustand des Ackerlandes an.
- 155 Die 1988 entdeckten karbonisierten Körner wurden auf dem Fußboden des klassischen Wohnhauses Nummer 1 der Otomani (II)-Kultur von Némethi János gefunden, der die Forschung durchführte. Die Reste des Wohnhauses wurden im Schnitt S3/1988 im vierten Quadrat, in einer Tiefe von – 1,6 m gefunden. (CÂRCIUMARU 1996, 94.)
- 156 GYULAI 2001, 92.
- 157 CÂRCIUMARU 1996, 68; CIUTĂ 2009, 102. Dagegen der Meinung der rumänischen Forscher, sind Pflanzen wie *Bromus sp.* oder *Rumex acetosa* keine „sekundäre Kulturpflanzen“. Diese sind bloß Unkräuter, und sie bestätigen das weniger gepflegte Charakter der Getreidefelder. (BÁLINT 2008, 173)
- 158 ROMAN, NÉMETI 2003, 76sq; CIUTĂ 2009, 103. Die Eicheln gehörten wahrscheinlich zu den Speisen der Carei-Tell-Bewohner, sie wurden zum Weizenmehl gemahlen.
- 159 CÂRCIUMARU 1996, 144. Die in Carei-Bobâld entdeckten Rückstände von Getreide weisen die Eigenschaften der in spontanen Milieu angebauten Getreidesorten vor. Die Segelrohren (*rachiș*) der Weizen sind zerbrechlich, und zergliedern leicht in kleinen Ährchen (*spiculum*). Die Weizenkörner fallen von den Ähren nicht los. Das hilft zur Reproduktion und spontaner Ausbreitung der Pflanzen, dagegen stellt aber ein Nachteil für ihren Anbau dar. Trotz der sorgfältigen Ernten wird immer ein Teil der Grützen verlorengegangen sein, und man mußte auch die gedreschenen Weizkörner schälen. (TORMA 1999, 68; BÁLINT 2008, 173)
- 160 CIUTĂ 2009, 118.
- 161 GYULAI 2001, 93. GYULAI 2008, 125. Die *triticum dicoccum* Weizensorte ist bei unterschiedlichen Krankheiten bzw. klimatischen und edaphischen Veränderungen ziemlich beständig. Gegenüber der *triticum monococcum*-Sorte passt sie am besten den Flachländern an, und kann eben auf armen Boden eine befriedigende Fruchtbarkeit anbieten. (TORMA 1999, 68; BÁLINT 2008, 174sq)
- 162 GYULAI 1999, 299.
- 163 TORMA 1999, 69sq. (Die Leistungsfähigkeit: achtzehn- bis fünfundzwanzigmal der Betrag des Saatgutes); GYULAI 2001, 103; BÁLINT 2008, 175.
- 164 BUTZER 1996, 146; HARDING 2000, 143sq.
- 165 GYULAI 1993, 25sq. Laut der Meinung von Gyulai Ferenc ist die Landwirtschaft der Ottomány- und Vátya-Kulturen repräsentativ, was die Landwirtschaft der mittleren Bronzezeit angeht.

- 166 SHERATT 1997, 74sq; 219; REMÉNYI 2003, 53. Ein wichtiges Kriterium des Übertritts auf die Ackerwirtschaft ist die Anwesenheit entsprechender Anzahl vom Zugvieh und das Sichern ihrer Winterfutter. Der Besitz größeren Viehbestandes ist wegen Düngen der bebauten Flächen unablässig.
- 167 EL SUSI 2002, 250sq.
- 168 CHOYKE, BARTOSIEWICZ 2000, 51sq.
- 169 Der Prozentsatz der gejagten Spezies ist auf den Niederlassungen der Otomani-Kultur allgemein niedrig. (12-21%). Als beliebte Beute zählt der Hirsch, aber sein Knochenmaterial übersteigt selten 10%. Das Wildschwein kommt mit 6,2% vor, die von Auerochsen stammenden Knochen bedeuten nur 3% der gejagten Wildtiere. Unbedeutend ist die Knochenanzahl der Büffel, Wildkatzen, Biber sowie der wilden Hasen. (BADER 1978, 131sq; HAIMOVICI 1987, 39sq; EL SUSI 2002, 252; CHOYKE 1998, 163, Table 1, BINDEA 2008, 95sq.)
- 170 EL SUSI 2002, 251, Tabel. 6; BINDEA 2008, 96.
- 171 EL SUSI 2002, 243.
- 172 BARTOSIEWICZ, BONSALE 2004, 254sq.
- 173 Aufgrund von ethnologischen Beispielen und der traditionellen niederländischen Fischfangmethoden haben scheinbar die Bewohner des Carei-Tells mit Hilfe von Reusen, Körben und verschiedenen Netzen sog. einfachere „Sammelfischerei“ betrieben. Bél Mátyás erwähnt in seiner Aufzeichnung im XVIII. Jh., dass der Crasna/Krasna Fluss weite Weiden bewässert, in ihrem Wasser viele Fische hat (obwohl sie nach Dreck und Pfütze riechen, wie die vom Ecedea/Ecsed-Moor gefangene) und es gibt da unzählige Lurche (Amphibien). Nach dem Austritt des Crasna/Krasna Flusses und des Merghes/Mérghes im Frühling, sollte man die Fische, die in bedeutender Menge in den größeren-kleineren Pfützen des Flutgebiets stecken geblieben sind nur sammeln. Das wird auch von einer anderen Angabe von Bél Mátyás unterstützt, laut dem nach einer größeren Flussaustritt der Theiß, konnten die in Pfützen verbliebenen Fische nicht einmal auf die Flutgebiete getriebene Schweine auffressen, ihr Großteil kam um und das Geruch der sich zersetzende Fische war fast unertragbar. (BÉL M.: NOTITIA..., 27, 32; BÉL M.: DE PISCATIONE, 35; BARTOSIEWICZ, BONSALE 2004, 269)
- 174 BÖKÖNYI 1974, 13sq.
- 175 EL SUSI 2002, 243sq. Aufgrund der archäozoologischen Daten (Speziesliste) und laut der Viehschlachtbräuche gibt es im Leben der Bewohner des Carei-Tells keine besondere wirtschaftliche „Krisensituationen“. Das zeigt die Zunahme der Verzehrung vom Jagdvieh, die Verminderung der Haustierknochen und die massenhafte Abschachtung von jungen Tieren. (HOODER 1979, 449) In den entwickelten, stabilen landwirtschaftlichen Gemeinschaften ist die landwirtschaftliche Rolle des Rindviehs und sein Tauschwert bedeutend. Zum Viehbestand gehören vor allem erwachsene Exemplare. Der Prozentsatz der geschlachteten jungen männlichen Exemplare ist etwa 30%. (VRETEMARK 2010, 165).
- 176 COMAROFF 1992, 108sq; WRIGHT 2004, 74; THRANE 2009, 18.
- 177 EL SUSI 2002, 252 sq; HARDING 2000, 143.
- 178 EL SUSI 2002, 245sq.
- 179 EL SUSI 2002, 251.
- 180 EL SUSI 1993, 184sq.
- 181 EL SUSI 2002, 247sq.
- 182 EL SUSI 2002, 248.
- 183 BÖKÖNYI 1971, 651; EL SUSI 2002, 249sq.
- 184 GÁL 2005, 144, Table 4.
- 185 BÖKÖNYI 1988, 124; GÁL 2005, 150.
- 186 Zum Begriff der Subsistenz- und politischen Wirtschaft siehe: JOHNSON, EARLE 2000, 23sq.
- 187 EARLE 2002, 18; WRIGHT 2004, 67; BRÜCK 2000, 288; SKOGLUND 2009, 202. In einem korporativen Gesellschaftssystem (*corporate power strategy*) wirkt das Gesellschaftssystem, dessen Basis die Verwandtenbeziehungen und die sozialen Bruderschaftsnetzwerke bilden, in erster Linie auf örtliche Ebene. Der Entscheidungsfindung und der Zusammenarbeit liegt ein System von gesellschaftlichen Regeln zugrunde, diese Regeln beweisen die Solidarität der Gemeinschaft. Ein wichtiger Bestandteil des Systems ist der Haushalt (household), der der erste Ort zum Lernen der früheren Gesellschaften war. Hier erlernten die Gemeinschaftsangehörigen die grundsätzlichen Normen des sozialen Verhaltens, der Gleichheit und Ungleichheit. Die Verbundenheit mit dem Wohnort (Siedlung, Haushaltseinheit) spielte eine bedeutende Rolle in der Herausbildung der individuellen und kollektiven Identität. Der sozialen Interaktivität legen diese Kenntnisse zugrunde.
- 188 Die Kooperation der Haushaltseinheiten, ihr Charakter und Ausmaß überstieg die praktischen Tätigkeiten des Alltagslebens und ihre bloße Koordination. (PADER 1993, 114; BRANDON, BRAILE 2004, 4sq). Die Haushaltseinheiten werden von den Vertretern der prozessualen Archäologie als solche Produktions- und Verbraucherkonstruktionen, die eine normengerechte Verhaltensweise zeigen, bzw. rationale Entscheidungen nehmen (SOUTH 1977, 2sq, 86sq; BEAUDRY 1989, 85; SOUTH 1988, 27) oder als messbare soziale und wirtschaftliche Grundeinheiten der Existenz betrachtet. (ALLISON 1999, 1; SØRENSEN 2010, 124sq, 135sq, Table 5.1.). Im Hinblick auf diese Aussage kann man feststellen, dass die Haushaltseinheit ein grundlegender sozialer Bestandteil der Existenz ist, eine Strategie, die die Produktions-, Vertriebs-, Beerbungs- und Reproduktionsbedürfnisse ihrer Mitglieder befriedigt (WILK, RATHJE 1982, 618sq). Diese Strategie ändert sich aber abhängig von der Familie, die den Kern der Haushaltseinheit bildet. (WILK, NETTING 1984, 3). Man muss in Betracht ziehen, dass die Protagonisten der kulturellen Prozesse und die Hersteller der wirtschaftlichen Güter solche Individuen und gesellschaftliche Gruppen sind, welche unterschiedliche Fertigkeiten und sehr häufig gegensätzliche Interesse haben (HOODER 1991, 6; DIETLER, HERBICH 1998, 239; BRANDON, BRAILE 2004, 7). Bei Betrachtung der Haushaltseinheiten muss man auch die von ihren Mitgliedern gespielten Rollen nach Alter und Geschlechtern in Betracht ziehen (PRICE 1999, 30sq)

- Die Mechanismen und Vorteile der „Dynamik der kleinen Gruppen/small-group dynamics“ und „aufgabenorientierten/task-oriented“ Entscheidung siehe bei: JOHNSON 1982, 392sq; Figure 21.2, Figure 21.3.
- 189 BRADLEY 1978, 268sq; FLEMING 1985, 131sq; SHERATT 1997, 74sq; HARDING 2000, 129sq, 150sq; BRÜCK 2000, 282; JOHNSON, EARLE 2000, 30sq, Fig. 3. Das Pflügen und die Saat sind sehr zeit- und energieaufwändige Tätigkeiten. Die intensivere Beackung des Ackerbodens benötigte viel Arbeit bzw. mehrere Arbeitskräfte. Mit der bronzezeitlichen Pflügemethode „in sechs Richtungen,“ konnte man die Parzellen mit regelmäßiger Form am ökonomischsten beackern. In diesem Fall mussten die Arbeiter, die das Pflügen durchführten wenigstens mal hin- und wiederkehren. Die Größen der „individuellen Parzellen,“ die von den einzelnen Haushaltseinheiten beackert wurden – aufgrund der in Europa identifizierbaren vorzeitlichen Tellgrenzen und der Ergebnisse der Versuchsarchäologie – in der Fachliteratur wie folgt bestimmt: 2500m² (England), 1600m² (Europa) bzw. 600m² (Nordeuropa; nach neuesten Forschungen auf einem Gebiet von 1km² befanden sich zwei-drei Farmen). Von den angeführten Ausmaßen scheint das letztere annehmbar sein. Dieses Gebiet konnte binnen eines Tages gepflügt werden. (LINDQUIST 1974, 29; BRADLEY 1978, 267, 270; WRIGHT 2004, 74; MCINTOSH 2006, 119sq; EARL, KOLB 2010, 64) Laut den ethnologischen und archäologischen Beispielen können die netzartigen und korporativen Machtstrategien innerhalb einer Gesellschaft simultan auftreten, in den meisten Fällen spielt aber einer von ihnen eine dominantere Rolle. (SKOGLUND 2009, 202, 213)
 - 190 BRÜCK 2000, 275sq.
 - 191 GOGÅLTAN 2008, 53; ARTURSSON 2010, 102.
 - 192 BINFORD 1982, 6sq; RENFREW, BAHN 1999, 242.
 - 193 CHISHOLM 1979, 47sq; Zur ethnoarchäologischen Verwendung des Modells siehe: STONE 1991, 343sq.
 - 194 GOLDMANN 1982, 197sq; VRETEMARK 2010, 167sq. Die Forscher rechnen pro urzeitlichen Mensch 200 kg Getreide pro Jahr und 50 kg Fleischkonsum.
 - 195 GOLDMANN 1987, 53sq; NEUSTUPNÝ 1991, 326sq; SÜMEGI 2009, 470sq.
 - 196 KUNA 1991, 332sq; SÜMEGI 2009, 474. Der in der Fachliteratur vorkommende „Community area“- Begriff und Theorie (NEUSTUPNÝ 1991, 326) – aufgrund der Gesellschafts- und Wirtschaftstheorien betreffend die Urzeit – schreibt dem Kulturgebiet eine mosaikartige räumliche Struktur zu. Die gemeinsame wirtschaftliche Raum-Theorie zeigt die Eigenschaften des Wirtschafts- und Gesellschaftssystems der erforschten Bevölkerung und die unterschiedlichen Verhaltensmodelle der Gemeinschaft.
 - 197 THÜNEN 1926; SÜMEGI 2009, 470sq. Aufgrund des von Johann Heinrich von Thünen erarbeiteten wirtschaftlichen Modells befriedigen die den zentralen Standort umringenden konzentrischen (land)wirtschaftlichen- und Produktionszonen die substanziellen Bedarfe der Siedlung. Die von dem deutschen Geografiewissen-
 - schaftler festgelegten Zonen (Ringe) vom Zentrum her: Gemüse-Obstanbau und Milchwirtschaft, Nutzholz, Intensiver Ackerbau (Getreideproduktion), Getreidewirtschaft und Viehhaltung, Dreifelderwirtschaft, Extensive Viehhaltung. In einer homogenen Naturumgebung, im Optimalfall ringartig auftretende Wirtschaftszonen verzerren sich in der Wirklichkeit abhängig von den natürlichen Gegebenheiten und siedlungssystematischen Merkmalen des erforschten Gebiets.
 - 198 O'SHEA 2011, 163. Die verlängerte Form der beackerten Felder ergibt sich durch Rodungen. Laut dem von Thünen/Chisholm-Modell ist die gute Zugänglichkeit der intensiv beackerten Fläche(n) ein sehr wichtiger Aspekt. (CHISHOLM 1979, 37; STONE 1991, 350).
 - 199 Diese zeigen den aktuellen Forschungsstand. Die spektakulären Ergebnisse der Tell-Ausgrabungen von Nordostungarn und Nordwestrumänien wurden schon veröffentlicht, über die Flachsiedlungen haben wir nicht genügend Informationen.
 - 200 Die verschiedenen Gefäßtypen deuten auf die in den Phasen II und III der Otomani-Kultur erfolgten Formveränderungen. Neben der Erscheinung von neuen Typen können diese Unterschiede als im Laufe der Zeit erfolgte Entwicklung der Formenschatz betrachtet werden. [der Hals wird kürzer und von zylindrischer Form, der Gefäßkörper zeigt eine ein bisschen gedrückte Form, ändert sich die Gestaltung des Gefäßbodens, die strukturellen Bestandteile des Gefäßes (Rand, Hals, Körper) können besser differenziert werden.] In der Otomani II-Periode ändert sich neben der häufigen Verwendung der Ritzverzierung auch die Gestaltung der Henkel. Indem sie in der Otomani I.-Phase dünn und erhebend sind, treffen wir bei den Henkeln aus der zweiten Entwicklungsphase der Kultur breitere und kleinere Bandhenkel, die die Höhe des Gefäßrandes nur selten übersteigen.
 - 201 Bei Durchführung der stratigraphischen Forschung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) bemerkten wir, dass nachfolgend der dünnen Kohlschicht, die auf eine nach der Schicht des frühbronzezeitlichen Fundmaterials der Sanislău (Szaniszló)-Gruppe erfolgte Terrainregelung (es wurden die überflüssigen Unkräuter und Büsche auf dem Wohngebiet des Hügels verbrannt) hindeutete, die den inneren Entwicklungsphasen Otomani I, II und III. entsprechenden Schichten ununterbrochen und ohne Hiatt zueinander folgen.
 - 202 Die Typenanzahl der in verschiedenen Phasen vorhandenen Becher und Kleinkrüge kongruieren im großen Maße, in der Phase IIIb kommen ihre Variante in größerer Anzahl vor. In der Phase Otomani I, bzw. in der darauffolgenden Entwicklungsphase weicht die Zahl der Schlüsseltypen voneinander nicht sehr scharf ab; in der Phase IIIa, meistens in der Phase IIIb kann man ein größeres Sortiment der Schlüssel beobachten.
 - 203 Wir müssen erkennen, dass die Ansicht von Bóna István und anderer ungarischer Forscher, laut welcher die von den rumänischen Archäologen verwendete Bezeichnung „Otomnai-Kultur,“ einen frühbronzezeitlichen Be-

griff bezeichnet, teilweise richtig ist. Das von Ordentlich Ivan (ORDENTLICH, KACSÓ 1970, 49sq; ORDENTLICH 1973) und Tiberius Bader (BADER 1978) als Otomani I abgesonderte Fundmaterial enthält tatsächlich das archäologische Material der frühbronzezeitlichen Sanisláu (Szaniszló)-Gruppe (zur Problematik der Sanisláu-Gruppe siehe: NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 25sq; NÉMETI, DANI 2001, 95sq; NÉMETI, MOLNÁR 2002, 18, 53.) Diese Frage wurde aber im rechten Licht gestellt, seitdem wir in unserer im Jahre 2002 veröffentlichten Arbeit Beweise dafür brachten, dass die von uns als Otomani I bezeichnete Keramik (NÉMETI, MOLNÁR 2002, 54sq) und das Fundgut von Gyulavarsánd I (BANNER, BÓNA 1974, 42; MAKKAY 1998, 643; Máthé 1984, 157) vom chronologischen Gesichtspunkt her, in der mittlerbronzezeitlichen Phase I eingefügt werden kann, die von Máthé Sz. Márta als Ottomány B (MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1-20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29; MÁTHÉ 2001, 39sq; NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 30) bezeichnet worden war. (Zu dieser Zeit haben wir die Bezeichnung Otomani-Gyulavarsánd Kulturkomplex vorgeschlagen). Der Mangel an ausreichenden und gut dokumentierten

archäologischen Quellenmaterialien erschwert die komparatistische Untersuchung der archäologischen Hinterlassenschaft der Otomani- und Gyulavarsánd-Kulturen. Die durch frühere Ausgrabungen gemachten archäologischen Beobachtungen, falls sie überhaupt vorliegen, sind ungenau. Das Fundmaterial ist im besten Fall als Spatenstich (Aushub) bezeichnet, usw. (KOVÁCS 2003, 525sq)k

- 204 In Hinsicht auf das gesamte Fundmaterial aus der Otomani I-Periode kann die Prädominanz der einfachen Ritzverzierungen bemerkt werden. Die primitive Form der geritzten Zickzackverzierung kam viermal – das arkadenartige Muster nur einmal vor.
- 205 Während dieser internen Entwicklungsphase ist die Ritzverzierung im Vergleich zur früheren Periode komplizierter geworden, bzw. erhöhte sich die Anzahl der durch Ritzung gefertigten Motive.
- 206 Weil die Verzierung der Keramik sehr vielfältig ist, wird die Forschung wahrscheinlich niemals fähig die verschiedenen Stilzeichen und deren Assoziationen vollständig zu kartieren, man kann aber schon manche Tendenzen bestimmen. (P. FISCHL 1997, 19)

IRODALOM / BIBLIOGRAPHIE

- ALEXANDRESCU 1955 = Alexandrina Alexandrescu: Săpăturile de salvare de la Sântion [Les fouilles de sauvegarde de Sântion]. SCIV, 3-4, VI, 1955, 487–495.
- ALLISON 1999 = Penelope M. Allison: Introduction. In: The Archaeology of Household Activities. Edited by P. M. Allison, New York, 1999, Routledge, 1–18.
- ARTURSSON 2010 = Magnus Artursson (With contributions by Jens-Henrik Bech, Timothy Earle, Dániel Fuköh, Michael J. Kolb, Kristian Kristiansen, Johan Ling, Christian Mühlenbock, Christopher Prescott, Chris Sevara, Sebastiano Tusa, Claes Uhnér, and Magdolna Vicze): Settlement Structure and Organisation. In: Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared. Edited by Timothy Earle and Kristian Kristiansen, Cambridge, 2010, Cambridge University Press, 87–121.
- ASSMANN 1999 = Jan Assmann: A Kulturális Emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban [Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen]. Budapest, 1999, Atlantisz Könyvkiadó.
- ASZTALOS 1892 = Asztalos György: Nagy-Károly rendezett tanácsú város története 1848-ig. Nagykaroly, 1892.
- BADEA ET ALLI 1983 = Lucian Badea, Petre Gâtescu, Valeria Amelia Velcea, Octavia Bogdan, Ioan Donisă, *erban Dragomirescu, Nicolae Florea, Gheorghe Niculescu, Ana Popova-Cucu, Alexandru Roșu, Vasile Sencu, Geografia României. Geografia fizică. I., București, 1983, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- BADER 1978 = Tiberiu Bader: Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică [Die Bronzezeit in Nordwestsiebenbürgen]. București, 1978.
- BADER 1990 = Tiberiu Bader: Bemerkungen über ägäischen Einflüsse auf die alt- und mittelbronzezeitliche Entwicklung im Donau-Karpatenraum. In: Orientalisch-Ägäische Einflüsse in der europäischen Bronzezeit. Ergebnisse eines Kolloquiums. Mainz 1985, Monographien RGZM, 15, Bonn, 1990, 181–205.
- BADER 1998 = Tiberius Bader: Bemerkungen zur Bronzezeit im Karpatenbecken Otomani-Füzesabony komplex. Überblick und Fragestellung. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 80, 1998, 43–108.
- BAILEY 1999 = Douglass W. Bailey: What is a tell? Settlement in fifth millennium Bulgaria. In: Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology. Joanna Brück and Melissa Goodman (Eds.), London, 1999, University College London Press, Taylor & Francis Group Publishers, 94–111.
- BALMER 2010 = Ariane Ballmer: Measuring the Mental – A Quantitative Approach to Mental Landscape Concepts in Prehistory. In: Landscape and Human Development: The Contribution of European Archaeology. Proceedings of the International Workshop: „Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 Years: The Creation of Landscapes II (1st – 4th April 2009)” in Kiel. Edited by Kiel Graduate School „Human Development in Landscapes”, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, Band 191, Aus der Graduiertenschule „Human Development in Landscapes” der Universität Kiel, Bonn, 2010, Dr. Rudolf Habelt GmbH Verlag, 193–202.
- BALMER 2010A = Ariane Ballmer: Zur Topologie des bronzezeitlichen Deponierens. Von der Handlungstheorie zur Raumanalyse. *PZ*, 85, 2010, 120–131.
- BANNER, BÓNA 1974 = Banner János, Bóna István: Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés. Budapest, 1974.
- BARRETT 1989 = John C. Barrett: Time and tradition: The rituals of everyday life. In: Bronze Age Studies. Transactions of the British-Scandinavian Colloquium in Stockholm, May 10–11, 1985. Edited by Hans-Åke Nordström and Anita Knappe, *The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies* 6, Stockholm, 1989, Statens Historiska Museum, 113–125.
- BARTOSIEWICZ, BONSALL 2004 = Bartosiewicz László, Clive Bonsall: Prehistoric Fishing along the Danube. *Antaeus*, 27, 2004, 253–272.
- BÁLINT 2008 = Bálint András Ferenc: Őskori gabona-termesztési kísérlet a százhalombattai Régészeti Parkban. In: Oktatónapok Százhalombattán. Előadások a környezetrégészet, az örökségvédelem és az információs technológia régészeti alkalmazása köréből. Szerkesztette: Jerem Erzsébet, Mester Zsolt

- és Cseh Fuzsina, EPOCH Módszertani Füzetek, Budapest, Archaeolingua Kiadó, 2008, 165–177.
- BÁTORA ET COLAB 2008 = Jozef Bátora, Bernhard Eitel, Frank Falkenstein, Knut Rassmann: Fidvár bei Vrábľe – Eine befestigte Zentralsiedlung der Frühbronzezeit in der Slowakei. In: Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd millennia BC. Edited by Janusz Czebreszuk, Slawomir Kadrow, Johannes Müller. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa, Band 5, Poznań–Bonn, 2008, Dr. Rudolf Habelt GmbH Verlag, 97–107.
- BÁTORA ET COLAB 2012 = Jozef Bátora, Anja Behrens, Julia Gresky, Mariya Ivanova, Knut Rassmann, Péter Tóth, Kay Winkelmann: The Rise and Decline of the Early Bronze Age Settlement Fidvár near Vrábľe, Slovakia. In: Collapse or Continuity? Environment and Development of Bronze Age Human Landscapes. Proceedings of the International Workshop: „Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 Years: The Creation of Landscapes II (14th – 18th March 2011)” in Kiel. Volume 1 edited by Jutta Kneisel, Wiebke Kirleis, Marta Dal Corso, Nicole Taylor and Verena Tiedke, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, Band 205, Aus der Graduiertenschule „Human Development in Landscapes” der Universität Kiel, Bonn, 2012, Dr. Rudolf Habelt GmbH Verlag, 111–129.
- BEAUDRY 1989 = Mary C. Beaudry: Household Structure and the Archaeological Record: Examples from New World Historical Sites. In: Households and Communities. Edited by S. MacEachern, D. Archer and R. Garvin, Calgary, Alberta, 1989, University of Calgary, 84–92.
- BECKER, KRAUSE, KROMER 1989 = Bernd Becker, Rüdiger Krause, Bernd Kromer: Zur absoluten Chronologie der frühen Bronzezeit. *Germania*, 67, 2, 1989, 421–442.
- BEHRE 1988 = Karl Ernst Behre: The role of men in European vegetation history. In: *Vegetation History*. III. Eds.: B. Huntley–T. Webb, Handbook of Vegetation Science 7. Kluwer., Dordrecht, 1988, 633–672.
- BERGLUND 2003 = Björn E. Berglund: Human impact and climate changes synchronous events and a causal link? *Quaternary International*, 105, 2003, 7–12.
- BÉL M.: NOTITIA... = Bél Mátyás: Szatmár megye ismertetése. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás III–IV., Szerkesztő Dr. Gyarmathy Zsigmond, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai, Nyíregyháza, 1982, 24–92.
- BÉL M.: DE PISCATIONE = Bél Mátyás: Tractatus de re rustica Hungarorum. De piscatione Hungarica. A magyarországi halakról és azok halászatáról. In: Deák András: Bél Mátyás élete és munkássága. Vízügyi Történeti Füzetek, Budapest, 1984, Vízügyi Dokumentációs Szolgáltató Leányvállalat, 29–73.
- BINDEA 2008 = Diana Bindea: Arheozoologia Transilvaniei în Pre- și Protoistorie [The archaeozoology from Transylvania in Pre- and Protohistory]. Cluj-Napoca, 2009, Editura Teognost.
- BINFORD 1982 = Lewis R. Binford: The Archaeology of Place. *Journal of Anthropological Archaeology*, 1, 1982, 5–31.
- BLITZ 1993 = John H. Blitz: Ancient Chiefdoms of the Tombigbee. Tuscaloosa, Alabama, 1993, University of Alabama Press.
- BOGDAN, DIACONEASA 1960 = Alexandru Bogdan, Bogdan Diaconeasa: Problema Eriului în lumina analizelor de polen [...]. *Studia UBB*, II, 1960, Cluj-Napoca, 141–155.
- BÓNA 1975 = Bóna István: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre Südöstlichen Beziehungen. *Archeologia Hungarica* IL. Budapest 1975.
- BÓNA 1975A = Bóna István: Diskussionsthesen über die Frühbronzezeit Ungarns. *AAH*, 27, 285–286.
- BÓNA 1992 = Bóna István: Bronzezeitlichen Tell Kulturen in Ungarn. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell – Siedlungen an Donau und Theiss. W. Meier – Arendt (Hrsg.), Frankfurt am Main, 1992, 9–39.
- BÓNA 1992A = Bóna István: Bronzenguß und metalbearbeitung bis zum Ende der mittleren Bronzezeit. In: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell – Siedlungen an Donau und Theiss. W. Meier – Arendt (Hrsg.), Frankfurt am Main, 1992, 48–65.
- BORDIEU 1977 = Pierre Bordieu: Outline of a Theory of Practice. Cambridge, *Cambridge studies in social anthropology* 16, 1977, University Press.
- BORDIEU 1990 = Pierre Bordieu: The Logic of Practice. Stanford, 1990, Stanford University Press.
- BOROFFKA 1994 = Nikolaus Boroffka: Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, Teil 1–2, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, Band 19, Bonn, 1994.
- BOROVSKY 1910 (Szerk.) = Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár Vármegye, Szerk.: Borovsky Samu, 1910.
- BORSY 1961 = Borsy Zoltán: A Nyírség természeti földrajza. Budapest, 1961, Akadémiai Kiadó.
- BÖKÖNYI 1971 = Bökönyi Sándor: The Development and History of Domestic Animals in Hungary: The Neolithic through the Middle Ages. *American Anthropologist*, 73, 3, 1971, 640–674.
- BÖKÖNYI 1974 = Bökönyi Sándor: History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó.

- BÖKÖNYI 1988 = Bökönyi Sándor: Animal remains from Bronze Age tells of the Berettyó Valley. In: T. Kovács–I. Stanczik (Eds.): *Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain* 1. IPH 1. Budapest 1988, 123–135.
- BRADLEY 1978 = Richard Bradley: Prehistoric Field Systems in Britain and North-West Europe – A Review of Some Recent Work. *World Archaeology*, 9, 3, 1978, 265–280.
- BRANDON, BRAILE 2004 = Jamie C. Brandon, Kerri S. Braile: Introduction: Household Chores; or, the Chore of Defining the Household. In: *Household Chores and Household Choices. Theorizing the Domestic Sphere in Historical Archaeology*. Edited by Kerri S. Braile and Jamie C. Brandon, Tuscaloosa, Alabama, 2004, The University of Alabama Press, 1–12.
- BREUER 1990 = Stefan Breuer: *Der archaische Staat. Zur Soziologie charismatischer Herrschaft*. Berlin, 1990, Dietrich Reimer Verlag.
- BRÜCK 2000 = Joanna Brück: Settlement, Landscape and Social Identity: The Early-Middle Bronze Age Transition in Wessex, Sussex and the Thames Valley. *Oxford Journal of Archaeology*, 19, 3, 2000, 273–300.
- BUTZER 1996 = Karl W. Butzer: Ecology in the Long View: settlement Histories, Agrosystemic Strategies and Ecological Performance. *Journal of Field Archaeology*, 23, 2, 1996, 141–150.
- CARNEIRO 1981 = Robert Carneiro: The chiefdom as precursor of the state. In: *The Transition to Statehood in the New World*. G. D. Jones and R. R. Kautz (Eds.), Cambridge, 1981, Cambridge University Press, 37–79.
- CÂRCIUMARU 1996 = Marin Cărciumariu: Paleoetnobotanica. Studii în Preistoria și protoistoria României. (Istoria Agriculturii din România). [Paleoethnobotany. Researches in the Prehistory and the Protohistory of Romania]. Iași, 1996, Ed. Glasul Bucovinei Helios.
- CHIDIOȘAN 1974 = Nicolae Chidioșan: Sincronisme ale apusene ale culturii Wietenberg stabilite pe baza importurilor ceramice [Die westlicher Synchronismen der Wietenberg Kultur, die haben auf der keramischen Importen festgesetzt]. *Crisia*, IV, 1974, 153–176.
- CHIDIOȘAN, ORDENTLICH 1975 = Nicolae Chidioșan, Ivan Ordentlich: Un templu-megaron din epoca bronzului descoperit la Sălacea [Ein in Sălacea entdeckter Megaron-Tempel der Bronzezeit (Otomani-Kultur)]. *Crisia*, V, 1975, 15–26.
- CHISHOLM 1979 = Michael Chisholm: *Rural settlement and land use: An essay in location*. 3rd Edition. London, 1979, Hutchinson University Library.
- CHOYKE 1998 = Alice M. Choyke: Bronze Age red deer: a case studies from the Great Hungarian Plain. In: *Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi*. Edited by Peter Anreiter, László Bartosiewicz, Erzsébet Jerem and Wolfgang Meid, Budapest, 1998, *Archaeolingua*, 157–178.
- CHOYKE, BARTOSIEWICZ 2000 = Alice M. Choyke, Bartosiewicz László: Bronze Age animal exploitations on the Central Great Hungarian Plain. *AAH*, LI. 1999/2000 (2000), 43–70.
- CIUTĂ 2009 = Beatrice Ciută: *Cultivarea Plantelor în Pre- și Protoistoria Bazinului Intracarpatic din România. Analize statistice și spațiale efectuate asupra macroresturilor vegetale*. *BIBLIOTHECA BRUKENTHAL*, XXXIV, Editor: Prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca, Alba Iulia, 2009, Editura ALTIP.
- COBB 2000 = Charles R. Cobb: *From Quarry to Cornfield: The political Economy of Mississippian Hoe Production*, Tuscaloosa, Alabama, 2000, Alabama University Press.
- COMAROFF, COMAROFF 1992 = John L. Comaroff, Jean Comaroff: *Ethnography and the Historical Imagination*. Boulder, CO, 1992, Westview Press.
- CSEPLŐ 1901 = Cséplő Péter: Bihar vármegye és Nagyvárad őskora. Bihar vármegye és Nagyvárad [Die Urzeit des Burgkomitats Bihar und von Großwardein]. In: Borovszky S. (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest 1901, 444–454.
- CSETNEKI JELENİK 1876 = Csetneki Jelenik Elek: Tószeği ásatások. *AE*, X, 1876, 277–283.
- DANI 2005 = Dani János, The Pocsaj area in the Bronze Age. In: *Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary*. Edited by Erika Gál–Imola Juhász–Pál Sümegi. *Varia Archaeologica Hungarica* XIX, Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Redigit Csanád Bálint, Budapest, 2005, 301–318.
- DANI, FISCHL 2009 = Dani János, P. Fischl Klára: A Berettyó-vidék középső bronzkori telljei. (Topográfiai megközelítés) [Die mittelbronzezeitlichen Tellsiedlungen des Berettyó Gebiets. Ein topographische Übersicht]. *Tisicum*, XIX, 2009, 103–118.
- DAVID 1997 = Wolfgang David: Altbronzezeitliche Beibjekte des Karpatenbeckens mit Spiralwirbel. – oder Wellenbrandornament und ihre Parallelen auf der Pelopones und Anatolien in frühmykenischer Zeit. In: *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. The 7th International Congress of Thracology*, Constanța – Mangalia – Tulcea, România, Reports and Summaires, P. Roman (Ed.) Bucharest, 1996, Romanian Institute of Thracology, 244–305.

- DAVID 1998 = Wolfgang David: Zum Ende der bronzezeitlichen Tellsiedlungen im Karpatenbecken. *Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften. Festschrift für Georg Kossack zum 75. Geburtstag*. Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie 5, Regensburg. H. Küster. A. Lang. P. Schauer (Hrsg.). 231–267.
- DAVID 2002 = Wolfgang David: Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe. Hajdúsámson–Apa–Ighiel–Zajta. *Bibliotheca Musei Apulensis* XVIII. 1–2. Alba Iulia.
- DAVID 2010 = Wolfgang David: Nascita e crollo della civiltà dei Tell dell'antica età del Bronzo nel Bacino Carpatico ed indizi di possibili, analoghi fenomeni culturali coevi nella regione dell'Alto e Medio Danubio nella prima metà del II millennio A.C. *Scienze Dell'Antichità. Storia Archeologia Antropologia*, 15, 2009 (2010), Università degli Studi di Roma „La Sapienza”, Roma, 563–594.
- DAVID-ELBIALI, DAVID 2009 = Mireille David-Elbiali, Wolfgang David: Á la suite de J.-P. Millotte, l'actualité des recherches en typologie sur l'âge du Bronze. Le Bronze Ancien et le début du Bronze Moyen: cadre chronologique et liens culturels entre L'Europe nord-alpine occidentale, le monde danubien et l'Italie du Nord. In: A. Richard–P. Barral–A. Daubigny–G. Kaenel–C. Mordant–J.-F. Piningre (red.): L'isthme européen Rhin-Saône-Rhône dans la Protohistoire. Approches nouvelles en hommage à Jacques-Pierre Millotte, Besançon, 16–18 octobre 2006. *Annales Littéraires* 860. Série „Environnement, sociétés et archéologie”, 13. Besançon 2009, 311–339.
- DAVIS ET ALLI 2003 = Basil Davis, Simon Brewer, Antony C. Stevenson, Joel Guiot and Data Contributors: The temperature of Europe during the Holocene reconstructed from pollen data. *Quaternary Science Reviews* 22, 2003, 1701–1716.
- DEMARRAIS ET COLAB 1996 = Elizabeth DeMarrais, Luis Jaime Castillo, Timothy Earle: Ideology, Materialization, and Power Strategies. *Current Anthropology*, 37, 1, 1996, 15–31.
- DIETLER, HERBICH 1998 = Michael Dietler, Ingrid Herbich: Habitus, Techniques, Style: An Integrated Approach to the Social Understanding of Material Culture and Boundaries. In *The Archaeology of Social Boundaries*. Edited by M. T. Stark, Washington, 1998, Smithsonian Institution Press, 242–273.
- DIETRICH 2010 = Laura Dietrich: Eliten der frühen und mittleren Bronzezeit im südöstlichen Karpatenbecken. *PZ.*, 85, 2010, 191–206.
- DOMOKOS 1908 = Domokos János: A Lopós-halom (Arad m.). *AÉ*, XXVIII, 55–78.
- DUFFY 2008 = Paul R. Duffy: A Körös-vidék bronzkori tell társadalmi. In: Körös-menti évezredek. Régészeti Ökológiai és Településtörténeti Kutatások a Körös-vidéken. Sorozatszerkesztő Martyn Emília, Gyulai Katalógusok 13, Gyula, 2008, 107–148.
- EARLE 1987 = Timothy Earle: Chieftdoms in archaeological and ethnohistorical perspective. *Annual Review of Anthropology*, 16, 1987, 279–308.
- EARLE 1991 = Timothy Earle: Property rights and evolution of chieftdoms. In: Chieftdoms: Power, Economy, and Ideology. Edited by Timothy Earle, Cambridge, 1991, Cambridge University Press, 71–99.
- EARLE 2001 = Timothy K. Earle: Institutionalization of Chieftdoms. Why Landscape are Built. In: From Leader to Rulers. Edited by Jonathan Haas, New York, 2001, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 105–124.
- EARLE 2002 = Timothy Earle: Bronze Age Economics. The beginnings of Political Economies. Cambridge MA., 2002, Westview Press.
- EARLE, KRISTIANSEN 2010 = Timothy Earle, Kristian Kristiansen: Introduction: Theory and Practice in the Late Prehistory of Europe. In: Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared. Edited by Timothy Earle and Kristian Kristiansen, Cambridge, 2010, Cambridge University Press, 1–34.
- EARL, KOLB 2010 = Timothy Earle, Michael J. Kolb (With contributions by Magnus Artursson, Jens-Henrik Bech, Martin Mikkelsen, and Magdolna Vicze): Regional Settlement Patterns. In: Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared. Edited by Timothy Earle and Kristian Kristiansen, Cambridge, 2010, Cambridge University Press, 57–86.
- EL SUSI 1993 = Georgeta El Susi: Rapport préliminaire sur le matériel faunique de l'établissement Vatin de Foeni (département Timiș). *Analele Banatului*, III, 1993, 184–191.
- EL SUSI 2002 = Georgeta El Susi: Cercetări arheozoologice în așezarea de epoca bronzului de la Carei-„Bobald” (județul Satu Mare) [Archaeozoological Researches in the Bronze Age Settlement from Carei-„Bobald” (Satu Mare District)]. *Thraco Dacica* XXIII. 1–2. 243–265.
- FALL 1987 = Patricia L. Fall: Pollen taphonomy in a canyon stream. *Quaternary Research*, 28, 3, 1987, 393–406.
- FARCAȘ ET ALLI 1999 = Sorina Farcaș, Jacques-Louis de Beaulieu, Maurice Reille, George Coldea, Baluta Diaconeasa, Claude Goeury, Thomas Goslar, Timothy Jull: First 14C datings of Late Glacial and Holocene

- pollen sequences from Romanian Carpathes. Premières datations ^{14}C de séquences polliniques tardiglaciaires et holocènes des Carpates roumaines. *C. R. Acad. Sci. Paris, Sciences de la vie / Life Sciences*, 322, 1999, 799–807.
- FĂRÇAȘ, TANȚĂU 2004 = Sorina Fărcaș, Ioan Tanțău: The Human Presence in Pollen Diagrams from Romanian Carpathians. *Antaeus*, 27, 2004, 227–234.
- FEINMAN, NEITZEL 1984 = Gary Feinman, Jill Neitzel: Too many types: An overview of sedentary prestate societies in the Americas. In: *Archaeology Method and Theory*, vol 7, edited by M. Schiffer, New York, 1984, Academic Press, 39–102.
- FEURDEAN 2005 = Angelica Feurdean: Holocene forest dynamics in northwestern Romania. *The Holocene*, 15, 3, 2005, 435–446.
- FEURDEAN ET ALII 2010 = Angelica Feurdean, Katherine J. Willis, Catherine L. Parr, Ioan Tanțău, Sorina Fărcaș: Post-glacial patterns in vegetation dynamics in Romania: homogenization or differentiation? *Journal of Biogeography*, 37, 2010, 2197–2208.
- P. FISCHL 1997 = P. Fischl Klára: Középső bronzkori leletek Szelevényről. Adatok a Tiszazug középső bronzkorának kronológiai és terminológiai kérdéseihez [Mittelbronzezeitliche Funde aus Szelevény. Angaben zu den chronologischen und terminologischen Fragen der mittleren Bronzezeit in Tiszazug]. *StudArch*, III, 1997, 7–37.
- FLEMING 1985 = Andrew Fleming: Land Tenure, Productivity, and Field System. In: *Beyond Domestication in Prehistoric Europe. Investigations in Subsistence Archaeology and Social Complexity*. Edited by Graeme Barker, Clive Gamble, London, 1985, Academic Press, 129–146.
- FORENBAHER 1993 = Stašo Forenbaher: Radiocarbon dates and absolute chronology of the Central European Bronze Age. *Antiquity*, 67, 1993, 218–220, 235–256.
- FRENCH ET COLAB 2010 = Charles French (With contributions by Chad Heinzl, Pál Sümegi, and Johan Ling, Gianna Ayala, Sándor Gulyás, Michael J. Kolb, Gabriella Kovács, and Chris Severa): The Palaeo-Environments of Bronze Age Europe. In: *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared*. Edited by Timothy Earle and Kristian Kristiansen, Cambridge, 2010, Cambridge University Press, 34–56.
- FRIED 1967 = Morton H. Fried: *The Evolution of Political Society: An Essay in Political Anthropology*. New York, Random House Studies in Anthropology, AS 7, 1967, Random House.
- GALLUS 1943 = Gallus Sándor: A Nemzeti Múzeum próbaátatása a jászdózsai Kápolnahalomban és környékén. *JJE* 2. 33–40. 1938–1943, (306–307).
- GANCARSKI 1999 (Szerk.) = Jan Gancarski (Redakcja/Editor): *Die Otomani-Füzesabony Kultur – Entwicklung, Chronologie, Wirtschaft. Materialien der archaologischen Konferenz, Dukla, 27–28.11.1997*. Krosno, 1999.
- GANCARSKI 2002 (Szerk.) = Jan Gancarski (Redakcja): *Miedzy Mykenami a Baltykiem. Kultura Otomani-Füzeabony. Between Mycenae and Baltic Sea. The Otomani-Füzeabony Culture*, Krosno-Warsawa, 2002.
- GÁL 2005 = Gál Erika: Animal remains from archaeological excavations in north-eastern Hungary. In: *Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary*. Edited by Erika Gál–Imola Juhász–Pál Sümegi. *Varia Archaeologica Hungarica XIX*, Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Redigit Csanád Bálint, Budapest, 2005, 127–174.
- GEOGRAFIA 1992 = Geografia României. București, 1983–1992, III., L. Badea, D. Buga, G. Cioflica (Ed.).
- GERLOFF 1993 = Sabine Gerloff: Zu Fragen mittelmeerländischer Kontakte und absoluter Chronologie der Frühbronzezeit in Mittel- und Westeuropa. *PZ*, 68, 1, 1993, 58–102.
- GHINEA 2002 = Enciclopedia geografică a României. București, 2002, D. Ghinea (Ed.).
- GIBSON 1988 = D. Blair Gibson: Agro-pastoralism and regional social organization in early Ireland. In: *The Tribe and Polity in the Late Prehistoric Europe. Demography, Production and Exchange in the Evolution of Complex Social Systems*. Edited by D. Blair Gibson and Michael N. Gesolowitz, New York, 1988, Plenum Press, 41–68.
- GOGÂLTAN 1999 = Florin Gogâltan: Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. I. Cronologia și descoperirile de metal [Die Frühe und Mittlere Bronzezeit im rumänischen Banat und am Unterlauf der Marosch. Die Chronologie und die Metallfunde]. *Bibliotheca historica et archaeologica banatica*, XXIII, Timișoara, 1999, Editura Orizonturi Universitare.
- GOGÂLTAN 2000 = Florin Gogâltan, Aria sudică de răspândire a culturii Otomani [The Southern Border of the Otomani Culture]. *ActaMP*, 23/I, 2000, 121–152.
- GOGÂLTAN 2002 = Florin Gogâltan: Die Tells der Bronzezeit im Karpatenbecken. *Terminologische Fragen*. In: *Interregionale und Kulturelle Beziehungen im Karpatenraum, 2. Jahrtausend V. Chr.–1. Jahrtausend V. Chr.*

- send N Chr., C. Cosma, A. Rustoiu (Hrsg.). Cluj-Napoca, 2002, Nereamia Napocae, 11–47.
- GOGÂLTAN 2005 = Florin Gogâltan: Tell-uri în Orientul Apropiat și Bazinul Carpatic. O scurtă privire comparativă asupra habitatului preistoric. II. [Tellsiedlungen im Vorderen Orient und im Karpatenbecken. Eine vergleichende Kurzübersicht über das Siedlungswesen. II.], *Acta Terrae Septemcastrensis*, IV, 2005, Sibiu, 79–129.
- GOGÂLTAN 2008 = Florin Gogâltan: Fortified Bronze Age Tell Settlements in the Carpathian Basin. A general overview. In: In: Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd millennia BC. Edited by Janusz Czebreszuk, Sławomir Kadrow, Johannes Müller. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa, Band 5, Poznań–Bonn, 2008, Dr. Rudolf Habelt GmbH Verlag, 39–56.
- GOLDBERG, MACPHAIL 2006 = Paul Goldberg, Richard I. Macphail: Practical and Theoretical Geoarchaeology. Oxford, 2006, Blackwell Publishing.
- GOLDMANN 1982 = Klaus Goldmann: Märkischer Weizen für Byzanz – zum Reisebericht Ibrahim Ibn Jakubs von 965/66. *Ausgrabungen in Berlin*, 6, 1982, 197–210.
- GOLDMANN 1987 = Klaus Goldmann: Überlegungen zur Demographie der Urnenfelderkulturen. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas (Symposium Liblice 21–25. 10. 1985). Archeologický ústav AV ČR / Archäologisches Institut der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, 1987, Praha, 53–57.
- GYUCHA, PARKINSON 2007 = Gyucha Attila, William A. Parkinson: A késő Neolitikum-kora Rézkor átmeneti időszakának társadalomszerkezeti változásai az Alföldön. Rekonstrukciós kísérlet [Changes in Social Organization During the Transition from the Late Neolithic to the Early Copper Age Periods on the Great Hungarian Plain: An Attempt at a Reconstruction]. *AE*, 132 (1), 37–81.
- GYULAI 1993 = Gyulai Ferenc: Environment and Agriculture in Bronze Age Hungary. Budapest Archaeolingua. Series Minor. 4.
- GYULAI 1999 = Gyulai Ferenc: The einkorn as living part of an ancient landscape. In: ARCHAEOLOGY OF THE BRONZE AND IRON AGE. Experimental Archaeology, Environmental Archaeology, Archaeological Parks. Proceedings of the International Archaeological Conference Százhalombatta, 3–7 October 1996. Edited by Erzsébet Jerem and Ildikó Poroszlai, Archaeolingua 9, 1999, Budapest, 297–302.
- GYULAI 2001 = Gyulai Ferenc: Archeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növényntani vizsgálatok alapján. Budapest, 2001, József Műhely Kiadó.
- GYULAI 2008 = Gyulai Ferenc: Történeti agrobiodiverzitás a Kárpát-medencében. In: Oktatónapok Százhalombattán. Előadások a környezetrégészet, az örökségvédelem és az információs technológia régészeti alkalmazása köréből. Szerkesztette: Jerem Erzsébet, Mester Zsolt és Cseh Fuzsina, EPOCH Módszertani füzetek, Budapest, Archaeolingua Kiadó, 2008, 121–128.
- HAAS 2001 = Jonathan Haas: Cultural Evolution and Political Centralisation. In: From Leader to Rulers. Edited by Jonathan Haas, New York, 2001, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 3–13.
- HAIMOVICI 1987 = Sergiu Haimovici: Studiul paleofaunei din așezarea eponimă a culturii Otomani – epoca bronzului [L'étude de la paléofaune de l'établissement éponyme de la culture d'Otomani – l'époque du bronze]. *Crisia*, XVII, 1987, 37–54.
- HAMPEL 1892 = Hampel József: A bronzkor emlékei Magyarhonban [Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn]. II, Budapest 1892, Orsz. Rég. és Embertani Társ.
- HAMPEL 1896 = Hampel József: A bronzkor emlékei Magyarhonban [Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn]. III, Budapest 1896, Orsz. Rég. és Embertani Társ.
- HARDING 1984 = Antony F. Harding: The Mycenaean and Europe. London-New York, 1984, Academic Press.
- HARDING 2000 = Antony F. Harding: European Societies in the Bronze Age. Cambridge, 2000, University Press.
- HARDING 2007 = Antony Harding: Warriors and Weapons in Bronze Age Europe. Budapest, 2007, Archaeolingua.
- HARTA 1982 = Harta Solurilor Județului Satu Mare (teritoriul agricol). Scara 1:100 000. Institutul de Geodezie, Fotogrametrie, Cartografie și Organizarea teritoriului, 1982, București.
- HÄNSEL 1968 = Bernard Hänsel: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturreumes, Band 7, Bonn. 1968, Rudolf Habelt Verlag.
- HÄNSEL 1998 = Bernard Hänsel: Die Bronzezeit als erste europäische Epoche. In: Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas. Man and Environment in European Bronze Age. B. Hänsel (Hrsg.) Abschlußtagung der Kampagne des Europarates: Die Bronzezeit: Das Erste Goldene Zeitalter Europas, an der Freien Universität Berlin, 17–19. März 1997. Beiträge und Ergebnisse (Kiel 1998) 19–26.

- HOODER 1979 = Ian Hooder: Economic and Social Stress and Material Culture Patterning. *American Antiquity*, 44, 3, 1979, 446–454.
- HOODER 1991 = Ian Hooder: Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology. Second Edition, Cambridge, 1991, Cambridge University Press.
- HOODER 2000 = Ian Hooder: Agency and individuals in long-term processes. In: Agency in archaeology. M. Dobres & J. Robb (Eds.), 2000, London, Routledge, 21–33.
- HORVÁTH 2009 = Horváth Ferenc, Comments on the Tells in the Carpathian Basin: Terminology, Classification and Formation, In: Ten Years After: The Neolithic of the Balkans, as Uncovered by the Last Decade of Research. Proceedings of the Conference held at the Museum of Banat on November 9th–10th, 2007, Edited by Florin Draşovean, Dan Leopold Ciobotariu and Margaret Maddison, MVSEVM BANATICVM TEMESIENSE, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XLIX, Timişoara, 2009, Editura Marineasa, 159–165.
- IERCOŞAN 1986–1987 = Neşa Iercoşan: Noi descoperiri arheologice în zona Carei [Neue archäologische Entdeckungen aus Carei]. *StComSatuMare*, VII–VIII, 1986–1987, 63–70.
- JAKAB 2004 = Jakab Sámuel, Termőföldünk az őstelevény (talajismertető). Marosvásárhely, 2004, Mentor Kiadó.
- JAKOBSON, BRADSHAW 1981 = George L. Jacobson, Richard H. W. Bradshaw, The selection of sites for paleovegetational studies. *Quaternary Research* 16, 1, 1981, 80–96.
- JOHNSON 1982 = Gregory A. Johnson: Organizational Structure and Scalar Stress. In: Theory and Explanation in Archaeology: the Southampton Conference. Colin Renfrew, Michael Rowlands, Barbara A. Segraves-Whallon (eds.), New York, 1982, Academic Press, 389–421.
- JOHNSON, EARLE 2000 = Allen W. Johnson, Timothy Earle: Introduction. In: The evolution of human societies: from foraging group to agrarian state. Stanford, California, 2000, Stanford University Press, 1–37.
- JUHÁSZ 2005 = Juhász Imola. Detecting anthropogenic impacts in the paleobotanical samples from Csaroda Nyíres-tó. In: Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary. Edited by Erika Gál–Imola Juhász–Pál Sümegi. *Varia Archaeologica Hungarica* XIX, Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Redigit Csanád Bálint, Budapest, 2005, 55–65.
- KACSÓ 2003 = Carol Kacsó: Der zweite Depotfund von Ungureni. In: C. Kacsó (Hrsg.): Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten. Ehrensyposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag, Baia Mare, 10.–13. Oktober 2001. Bibliotheca Marmatia 2. Baia Mare 2003, 267–300.
- KALICZ 1970 = Kalicz Nándor: Bronzkori telep Rétközberencs határában [A Bronze Age settlement in the outskirts of Rétközberencs]. *AE* 97, 1970, 23–31.
- KĀNČEV 1995 = Kānčo Kānčev: On the methodology of the study of tell sites. In: STUDIA IN HONOREM ALEXANDRI FOL. *Thracia*, 11 Serdicae, Academia Litterarum Bulgarica Institutum Thracologicum, 1995, 75–82.
- KARÁCSONYI 1994–1995 = Carol Karácsonyi: Date istorice despre apele şi lucrările de hidroameliorării efectuate în nord-vestul României (cu referiri la modificările microclimatice edatice şi biocenotice survenite în urma acestor lucrări) [Données historiques sur les rivières et les travaux de hydroaméliorations effectués au nord-ouest de la Roumanie]. *StComSatuMare*, XI–XII, 1994–1995, 195–233.
- KARÁCSONYI 1995 = Carol Karácsonyi: Flora şi vegetaţia judeţului Satu Mare [Flora und vegetation des Kreises Satu Mare]. Satu Mare. 1995, Editura Muzeului Sătmărean.
- KÁROLYI OKL. = A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V., Kiadja gróf Károlyi Tibor, sajtó alá rendezte: Géresi Kálmán. Budapest, 1882–1897, Néhai Kocsi Sándor és Franklin-Társulat nyomdája.
- KEMENCZEI 2003 = Kemenczei Tibor: A bronzkori fémművesség. Magyar régészet az ezredfordulón. Visz Zs, Nagy M. (Szerk.), Budapest, 2003, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma-Teleki László Alapítvány, 167–174.
- KIRCH 1980 = Patrick V. Kirch: The Archaeological Study of Adaptation: Theoretical and Methodological Issues. In: Advances in Archaeological Method and Theory. vol. 3, edited by M. B. Schiffer, New York, 1980, Academic Press, 101–156.
- KISS, KULCSÁR 2005 = Kiss Viktória, Kulcsár Gabriella, Bronze Age sttlement patterns in the Nagybárcány area. In: Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary. Edited by Erika Gál–Imola Juhász–Pál Sümegi. *Varia Archaeologica Hungarica* XIX, Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Redigit Csanád Bálint, Budapest, 2005, 263–272.
- KOVÁCS 1973 = Kovács Tibor: Representations of Weapons on Bronze Age Pottery. *FA*, XXIV, 1973, 7–33.

- KOVÁCS 1973A = Kovács Tibor: Korai markolatlapos bronz török a Kárpát-medencében [Frühe Bronzedolche mit Griffplatte im Karpatenbecken]. *AE*, 100, 157–166.
- KOVÁCS 1977 = Kovács Tibor: Funde der Metallkunst der Koszider-Periode aus Siedlungen und Gräberfeldern. *FA*, 28, 1977, 39–65.
- KOVÁCS 1982 = Kovács Tibor: Die terminologischen und chronologischen Probleme der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn. In: Atti del X. Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'Eta del Bronzo in Europa. Verona, 153–164.
- KOVÁCS 1984 = Kovács Tibor: Die Füzesabony Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. N. Tasić (Hrsg.), Beograd, Balkanološki Institut Sanu, Sonderausgabe 22, 1984, 235–256.
- KOVÁCS 2003 = Kovács Tibor: Bronzezeitliche Gräber mit eigenartigen Formen- und Motivschatz aus dem oberen Teißgebiet. In: Morgenrot Der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag, Hrsg. E. Jerem, P. Raczky, Archaeolingua, Band 15, 2003, Budapest, 525–533.
- KOVÁCS 2011 = Kovács Gabriella: Régészeti talaj-mikromorfológia. Antropogén rétegek talaj-mikromorfológiai vizsgálata. Matrica Múzeum, Százhalombatta, 2011.
- KRISTIANSEN 1989 = Kristian Kristiansen: Value, ranking and consumption in the Bronze Age. In: Bronze Age Studies. Transactions of the British-Scandinavian Colloquium in Stockholm, May 10–11, 1985. Edited by Hans-Åke Nordström and Anita Knappe, *The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies 6*, Stockholm, 1989, Statens Historiska Museum, 21–24.
- KRISTIANSEN 1991 = Kristian Kristiansen: Chieftoms, states and system of evolution. In: Chieftoms: Power, Economy, and Ideology. Edited by Timothy Earle, Cambridge, 1991, Cambridge University Press, 16–43.
- KRISTIANSEN 1998 = Kristian Kristiansen: Europe before history. Cambridge, 1998, Cambridge University Press.
- KRISTIANSEN 2004 = Kristian Kristiansen: Institutions and Material Culture: Towards an Intercontextual Archaeology. In: Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world. Edited by Elizabeth DeMarrais, Chris Gosden & Colin Renfrew, Cambridge, 2004, McDonald Institute Monographs, Short Run Press, 179–193.
- KRISTIANSEN, LARSSON 2005 = Kristian Kristiansen, Thomas B. Larsson: The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations. Cambridge, 2005, Cambridge University Press.
- KUNA 1991 = Martin Kuna: The structuring of prehistoric landscape. *Antiquity*, 65, 1991, 332–347.
- LAKATOS 2009 = Lakatos Balla Attila: A Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet jegyzőkönyvei. In: Tanulmányok Nagyváradi Újkori Történetéből, Szerkesztette Emődi András, *Miscellanea Historica Varadinensia*, I., Nagyváradi, 2009, Partium Kiadó.
- LICHARDUS, VLADAR 1996 = Jan Lichardus, Josef Vladar: Karpatenbecken–Sintasta–Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. *SlovArch*, XLIV, 1, 1996, 79–129.
- LINDQUIST 1974 = Sven-Olof Lindquist: The development of the agrarian landscape on Gotland during the Early Iron Age. *Norwegian Archaeological Review*, 7, 1, 1974, 6–32.
- LIVI-BACCI 1999 = Massimo Livi-Bacci: A világ népességének rövid története. Budapest, 1999, Ozirisz Kiadó.
- MAGYAR RÉGÉSZET AZ EZREDFORDULÓN 2003 = Magyar régészet az ezredfordulón. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma–Teleki László Alapítvány, Visy Zs, Nagy M. (Szerk.), Budapest 2003.
- MAKKAY 1957 = Makkay János: A bihari Berettyó völgy őskori leletei. [Prähistorische Funde im Berettyótale (Komitat Bihar) – Prehistoric finds of the Berettyó valley in Bihar. – Nahodki prevobitnava vremenji dolini Berettyó v Bihare]. *DDMÉ* 1948–1956. (1957), 21–46.
- MAKKAY 1998 = Makkay János: Békés. In: Magyarország régészeti topográfiája, 10/1, Békés megye régészeti topográfiája. Jankovich B. D, Medgyesi P., Nikolin E., Szatmári I., Torma I. (Szerk.), Budapest, 1998, Akadémiai Kiadó, 641–654.
- MAKSAI 1940 = Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. *Település- és népségtörténeti értekezések*, 4.sz., Budapest, 1940, Stephaneum Nyomda.
- MALINOWSKI 1960 = Bronislaw Malinowski: A Scientific Theory of Culture. New York, 1960, Oxford University Press.
- MARCUS, FEINMAN 1998 = Joyce Marcus, Gary M. Feinman: Introduction. In: Archaic States. Edited by Gary M. Feinman and Joyce Marcus, Advanced Seminar Series, Santa Fe, New Mexico, 1998, School of American Research Press, 3–13.
- MÁRTON 1910 = Márton Lajos: Aphorismen über Ethnografie und Kunstgewerbe in der prähistorischen Archaeologie von Dr. J. L. Piæ. *AE*, XXX, 1910, 86–87.
- MÁTHÉ 1974 = Sz. Máthé Márta: Rómer Flóris bihari munkássága (bihari napló) [Flóris Rómers Tätigkeiten

- im Komitat Bihar (Das Biharer Tagebuch)]. *DDMÉ*, 1974 (1975), 283–346.
- MÁTHÉ 1984 = Sz. Máthé Márta: Preliminary Report on the 1977–82 Excavation at the Neolithic and Bronze Age Settlement of Berettyóújfalú–Herpály. Part II. Bronze Age, *AAH*, 36, 137–159.
- MÁTHÉ 1988 = Sz. Máthé Márta: Bronze Age tells in the Berettyó-Valley. In: T. Kovács–I. Stanczik (Eds.): Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain I. IPH 1. Budapest 1988, 27–122.
- MÁTHÉ 1994 = Sz. Máthé Márta: Adatok az Ottomány-kultúra eredetéhez (kutatási vázlat). In: *Történeti és Néprajzi Tanulmányok*. Szerk. Újváry Zoltán. Debrecen, 1994, 27–31.
- MÁTHÉ 2001 = Sz. Máthé Márta: Angaben zum Ursprung der Ottomány (Otomani) Kultur (Forschungsskizze). In: Der Nordbalkanische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7–10. Oktober 1998, C. Kacsó (Hrsg.), Baia Mare, Bibliotheca Marmatia 1, 2001, 39–43.
- McINTOSH 2006 = Jane McIntosh: Handbook to Life in Prehistoric Europe. New York, 2006, Facts On File, Inc. An imprint Infobase Publishing.
- MEDZIHRADESKY, T. BÍRÓ 2007 = Medzihradsky Zsófia, T. Bíró Katalin: Balaton környéki erdők a holocénben [Holocene forests in the Surroundings of Lake Balaton]. In: Az Erdő és a Fa Régészete és Néprajza (Kézművesipar-történeti megközelítésben) / Archaeology and Ethnography of Forest and Wood (in Approximation of Handicraft History), Szerkesztette/Edited by Gömöri János, *Anyagi kultúra a Kárpát-medencében* 2., Sopron, 2007, 19–25.
- MÉRAI 2007 = Mérai Dóra: Bobáld, egy elpusztult szatmári falu a források tükrében (Bobáld, an Erstwhile Village in Satu Mare County). *StComSatuMare*, XXII–XXIV/2, 2005–2007 (2007), Satu Mare, 23–48.
- MOLNÁR 2011 = Molnár Zsolt: Die Bronzemetallurgie in den Otomani-Gemeinschaften von der Carei-Ebene und dem Eriul-Tal. *AAH*, 62, 2011, 269–328.
- MOLNÁR, IMECS 2006 = Molnár Zsolt, Imecs Zoltán: Az Otomani kultúra településstruktúrája a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében. [Data to the research of the Otomani Cultures habitat in the Carei Plain and the Eriul Valley]. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtrábjából*, I, 2005 (2006), Kolozsvár, 25–80.
- MOZSOLICS 1946–48 = Mozsolics Amália: Steppei hagyományok a magyarországi bronzkorban [Traditions des steppes à l'âge du bronze en Hongrie]. *AÉ.*, VII–IX, 1946–1948, 63–74.
- MOZSOLICS 1952 = Mozsolics Amália: Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948. *AAH*, II, 1952, 35–69.
- MOZSOLICS 1967 = Mozsolics Amália: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest 1967, Akadémiai Kiadó.
- MOZSOLICS 1968 = Mozsolics Amália: Goldfunde des Depotfundhorizontes von Hajdúsámson. *BRGK*, 45–47, 1965–1966 (1968), 1–76.
- MOZSOLICS 1988 = Mozsolics Amália: Der Bronzefund aus der Oberen Remte-Hole. *AAH*, 40, 27–63.
- NEUGEBAUER 1991 = Johannes – Wolfgang Neugebauer: Die Nekropole F von Gemeinlebarn, Niederösterreich. Untersuchungen zu den Bestattungssitten und zum Grabraub in der ausgehenden Frühbronzezeit in Niederösterreich südlich der Donau zwischen Enns und Wienerwald. Römisch-Germanische Forschungen 49, Mainz am Rhein, 1991.
- NEUSTUPNÝ 1991 = Evžen Neustupný: Community areas of prehistoric farmers in Bohemia. *Aniquity*, 65, 1991, 326–331.
- NÉMETI 1969 = Némethi János: Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului [Grabfunde der Bronzezeit aus Umgebung der Stadt Carei (Kreis Satu Mare)]. *StComSatuMare*, I, 1969, 57–72.
- NÉMETI 1981–1982 = Némethi János: Descoperiri arheologice din hotarul oraşului Carei [Archäologische Entdeckungen in der Umgebung der Stadt Carei. Kreis Satu Mare]. *StComSatuMare* V–VI., 1981–1982, 167–182.
- NÉMETI 1995 = Némethi János: Descoperirile arheologice de la Carei-Bobald (jud. Satu Mare) în anul 1994 [Archaeological researches in Carei-Bobald, Satu Mare county, year 1994 (Preliminary report)]. In: *Cercetări în aria Nord-Tracică*, I, 1995, Bucureşti, 123–126.
- NÉMETI 1999 = Némethi János: Repertoriul arheologic al zonei Carei. *Bibliotheca Thracologica* XXVIII, Bucureşti, 1999.
- NÉMETI 1999A = Némethi János: The Hajdubagos / Piscolt-Cehăluş Group. In: Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 24–26 October 2008, Berecki S. – Németh E. Rita – Rezi B. (ed.), *Bibliotheca Musei Marisiensis, Seria Archaeologica*, I., 2009, Editura Mega, 203–221.
- NÉMETI, ROMAN 1994–1995 = Némethi János, Petre Roman: Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României (Grupul cultural Sanislău) [Die Frühbronzezeit Nord-West Rumäniens. Die Sanislău Gruppe]. *StComSatu Mare*, XI–XII, 1994–95, 25–32.
- NÉMETI, DANI 2001 = Némethi János, Dani János: Néhány kora bronzkori sír az Érmellékről (Románia) és a Nyírségből (Magyarország) / Adalékok ÉK-Magyarország és ÉNy-Románia kora bronzkorához

- [Some Early Bronze Age graves from the Érmellék (Romania) and Nyírség (Hungary) Some data on the Early Bronze Age of Northeast Hungary and Northwest Romania]. *JAMÉ*, XLIII., 2001, Nyíregyháza, 95–126.
- NÉMETI, MOLNÁR 2001 = Némethi János, Molnár Zsolt: Data about the beginning of the tell settlements from the N–V part of Romania. In: *Studia Archaeologica et Historica Nicolae Gudea Dicata*, Festschrift für Professor Nicolae Gudea, gegenlich des 60 Geburtstages. *Bibliotheca Musei Porolissensis*, IV, C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu (Hrsg.), Zaláu, 2001, 67–93.
- NÉMETI, MOLNÁR 2002 = Némethi János, Molnár Zsolt: A tell telepek elterjedése a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében [Verbreitung der Tellsiedlungen in der Ebene von Nagykárolyi und im Ér-Tal]. Kolozsvár, 2002 Stientia Kiadó.
- NÉMETI, MOLNÁR 2007 = Némethi János, Molnár Zsolt: A tell telepek fejlődése és vége a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében [Entwicklung der Tellsiedlungen und deren Ende in der Ebene von Nagykárolyi und im Ér-Tal]. Kolozsvár, 2007, Stientia Kiadó.
- NESTOR 1933 = Ion Nestor: Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. *BerRGK*, 22, 1932 (1933), 11–181.
- NESTOR 1960 = Ion Nestor: Începuturile societății gentilice patriarhale și ale destrămării orânduirii comunei primitive. Epoca bronzului. In: *Istoria României*, I, București, 1960, Editura Academiei Republicii Populare Române, 90–113, 114–132.
- NORDQUIST, WHITTAKER 2007 = Gullög Nordquist, Hélène Whittaker: Comments on Kristian Kristiansen and Thomas B. Larsson (2005): The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations. Cambridge University Press, Cambridge. *Norwegian Archaeological Review*, 40, 1, 2007, 75–84.
- NOWACKI 2008 = Szymon Nowacki: Typology of Early Bronze Defensive Settlements of Central Europe. In: *Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd millennia BC*. Edited by Janusz Czebreszuk, Slawomir Kadrow, Johannes Müller. *Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa*, Band 5, Poznań–Bonn, 2008, Dr. Rudolf Habelt GmbH Verlag, 109–121.
- ORDENTLICH 1968 = Ivan Ordentlich: Anordnung und Bau der Wohnungen im Rahmen der Otomanikultur in Rumänien. *Dacia N.S.*, XII, 1968, 141–153.
- ORDENTLICH 1973 = Ivan Ordentlich: Cercetările arheologice de la Otomani și Sălacea și locul lor în contextul culturii Otomani. Teză de doctorat. Mns., 1973, Iași.
- ORDENTLICH 1974 = Ivan Ordentlich: Aspecte privind cultura Otomani. [Aspects concerning the Culture Otomani]. *Crisia*, IV, 1964, 135–151.
- ORDENTLICH, KACSÓ 1970 = Ivan Ordentlich, Carol Kacsó: Cimitirul din epoca bronzului de la Ciumești [La nécropole de l'âge du bronze de Ciumești]. *SCIV*, 21, 1, 1970, 49–63.
- O'BRIEN, HOLLAND 1992 = Michael J. O'Brien, Thomas D. Holland: The Role of Adaptation in Archaeological Explanation. *American Antiquity*, 57, 1, 1992, 36–59.
- O'SHEA 1996 = John M. O'Shea: Villagers of the Maros. A Portrait of an Early Bronze Age Society. New York, 1996, Plenum Press.
- O'SHEA 2011 = John M. O'Shea: A River Runs Through It: Landscape and the Evolution of Bronze Age Networks in the Carpathian Basin. *Journal of World Prehistory*, 24, 2011, 161–174.
- OSVÁTH 1996 = Osváth Pál: Bihar Vármegye Sárreți járása leírása. Debrecen, 1996, Ethnica kiadás, Szerk.: Ujváry Zoltán.
- OTTERBEIN 2004 = Keith F. Otterbein: How War Began. College Station, Texas A&M University anthropology series 10, 2004, Texas A&M University Press.
- PADDER 1993 = Ellen J. Padder: Spatiality and Social Change: Domestic Space in Mexico and the United States. *American Ethnologist* 20, 1, 1993, 114–137.
- PARKINSON, DUFFY 2007 = William A. Parkinson, Paul R. Duffy: Fortifications and Enclosures in European Prehistory: A Cross-Cultural Perspective. *Journal of Archaeological Research*, 15, 2007, 97–141.
- PATAY 1938 = Patay Pál: Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. *Dissertationes Pannonicae*, II, 13, Budapest, 1938.
- PETRESCU 2001 = Nicolae Petrescu: Primitivii. Organizare – instituții – credințe – mentalitate. Ediție îngrijită de Alina Branda, Cluj-Napoca, 2001, Editura EFES.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977 = Mircea Petrescu-Dîmbovița: Depozitele de bronzuri din România [Les dépôts de bronzes de la Roumanie]. București, 1977, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- POPA 1999–2000 = Cristian Ioan Popa: Un poignard de bronze de Cut (dép. Alba). Considération concernant les poignards orientaux du territoire de la Roumanie. *Ephemeris Napocensis*, 9–10, 1999–2000, 61–87.
- POPA, BOROFFKA 1996 = Dumitru Popa, Nikolaus Boroffka: Considerații privind cultura Noua. Așezarea de la Pichindeal, jud. Sibiu [Considerations on the Noua Culture. The Settlement of Pichindeal, jud. Sibiu]. *SCIVA*, 47, 1, 1996, 51–61.

- POPESCU 1956A = Dorin Popescu: Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens. Auf Grund der neuesten Grabungsergebnisse von Tószeg und der neueren rumänischen Forschung. *AAH*, VII, 1956, 301–320.
- POPESCU 1956B = Dorin Popescu: Cercetări arheologice în Transilvania. I. Sondajele de la Socodor –1948-. *Materiale*, II, 1956, 43–88.
- POPESCU 1956C = Dorin Popescu: *Cercetări arheologice în Transilvania. II. Săpăturile de la Vârșand – 1949 -. Materiale*, II, 1956, 89–152.
- POROSZLAI 1998 = Poroszlai Ildikó: Aspects of Bronze Age tells in Hungary. In: R. de Marinis, A. M. Bietti Sestieri, R. Peroni, C. Peretto (Ed.), XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences – Forlì – Italia – 8-14 September 1996. *Proceedings*, 4, Forlì, 1998, 183–193.
- PÓSTA 1889 = Pósta Béla: Újabb leletek a tószegi őstelepekről. *AE*, IX, 1898, 144–150.
- PRICE 1999 = Mary F. Price: All in the family: the impact of gender and family constructs on the study of prehistoric settlement. In: *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology*. Joanna Brück and Melissa Goodman (Eds.), London, 1999, University College London Press, Taylor & Francis Group Publishers, 30–51.
- PRZYBYLA, BLAJER 2008 = Marcin S. Przybyła, Wojciech Blajer: Struktury Osadnicze w Epoce Br¹zu i Wczesnej Epoce Żelaza na Obszarze Podkarpackiej Wysożyny lessowej Między Wisłokiem i Sanem [Siedlungstrukturen in der Bronze- und frühen Eisenzeit im Bereich der vorkarpatischen Lösshochebene zwischen Wisłok und San]. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2008.
- RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992 = Raczky Pál, Hertelendi Ede, Horváth Ferenc: Zur absoluten Datierung der bronzezeitlichen Tell Kulturen in Ungarn. In: *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell – Siedlungen an Donau und Theiss*. W. Meier – Arendt (Hrsg.), Frankfurt am Main, 1992, 42–47.
- RADCLIFFE-BROWN 2000 = Reginald Alfred Radcliffe-Brown: Despre structuri sociale în Structura și funcție în societatea primitivă: eseuri și discursuri. Iași, 2000, Editura Polirom.
- REMÉNYI 2003 = Reményi László: Megjegyzések a Kárpát-medence középső bronzkori „virágkorának” kérdéséhez. *Ősrégészeti levelek*, 5, 2003, 51–64.
- RENFREW 1972 = Colin Renfrew: The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C. London, 1972, Methuen and Co Ltd.
- RENFREW 1981 = Colin Renfrew: Space, Time and Man. *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, 6, 3, 1981, 257–278.
- RENFREW 1982 = Colin Renfrew: Socio-economic change in ranked societies. In: *Ranking, resource and exchange. Aspects of the archaeology of early European society*. Edited by Colin Renfrew and Stephen Shennan, NEW DIRECTIONS IN ARCHAEOLOGY, Cambridge, 1982, Cambridge University Press, 1–8.
- RENFREW 1986 = Colin Renfrew : Introduction: peer polity interaction and socio-political change. In: *PEER POLITY INTERACTION AND SOCIO-POLITICAL CHANGE*. Edited by Colin Renfrew and John F. Cherry, Cambridge, 1986, Cambridge University Press, 1–18.
- RENFREW, BAHN 1999 = Colin Renfrew, Paul Bahn: Régészeti. Elmélet. módszer. gyakorlat. Budapest, 1999, Osiris Kiadó.
- RITTERSHOFER 1983 = Karl-Friedrich Rittershofer: Der Hortfund von Bühl und seine Beziehungen. *BerRGK*, 64, 139–415.
- ROMAN, NÉMETI 1990 = Petre Roman, Némethi János: Date preliminare asupra cercetărilor de la Carei-„Bobald” [Einleitende Angaben der archäologischen forschungen von Carei-„Bobald”]. *Thraco-Dacica* XI, 1–2. 39–47.
- ROMAN, NÉMETI 2003 = Petre Roman, Némethi János: Carei, jud. Satu Mare. Punct: Bobald I. Cod sit: 136535.02. In : *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 2002. A XXXVII-a sesiune națională de rapoarte arheologice Covasna*, 2-6 iunie 2003, București, 2003, 76–77.
- RÓMER 1876 = Rómer Flóris Ferenc: Compte-Rendue la huitième session. 1876.
- RÓMER 1886 = Rómer Flóris: Nagyváradi régészeti és történelmi múzeum. Nagyváradi, XVII, 1886, 6. szám, 86. szám és 114. szám.
- RÓMER 1887 = Rómer Flóris: Nagyváradi régészeti és történelmi múzeum. Nagyváradi, XVIII, 1887, 108. szám.
- ROSKA 1912 = ROSKA Márton: Ásatások a pécska-szemlaki határban levő Nagy Sándor [Fouilles exécutées au Nagy-Sándor dans la commune de Pécska-Szemlak]. *Dolgozatok*, III., 1912, 1–73.
- ROSKA 1926–28 = Roska Márton: Cercetări la Cetățuia de la Otomani. *ACMIT*, 1926–1928 (1929), 192–205.
- ROSKA 1930 = Roska Márton: Ásatások az Ottományi Várhegyen és Földvárban [Grabungen am Várhegy und Földvár von Ottomány]. *Dolgozatok Szeged*, VI, 1930, 163–177.
- ROSKA 1938 = Roska Márton: Bihar vármegye múltja a legrégibb időktől a honfoglalásig. In: *Bihar-vármegye. Magyar városok és vármegyék monográfiája*, Szerk.: Nadányi Z. Budapest, XXV, 1938,

- 1–15. [Különlenyomat a Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája XXV. „Bihar Vármegye” C. Kötetéből.]
- ROSKA 1939 = Roska Márton: Szatmár vármegye múltja a legrégibb időktől a honfoglalásig. In: Szatmár-vármegye. Magyar városok és vármegyék monográfiája, Szerk.: Nadányi Z., Budapest, XXVI, 1939, 1–22. [Különlenyomat Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája XXVIII.-ik kötetéből.]
- ROSKA 1941 = Roska Márton: A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai [La stratigraphie de la coline „Laposhalom” de Gyulavarsánd (Dép. Arad)]. *FA*, 3–4, 1941, 45–61.
- RUSU 1966 = Mircea Rusu: Depozitul de bronzuri de la Balșa. *Sargetia*, 4, 1966, 17–38.
- SALISBURY 2008 = Roderick B. Salisbury: Az Alföld neolitikus és rézkori településszerkezetének vizsgálatai fúrásadatok elemzésével: A Neolithic Archaeological Settlements of the Berettyó-Körös Project (NASBeK) előzetes eredményei. In: Körös-menti évezredek. Régészeti Ökológiai és Településtörténeti Kutatások a Körös-vidéken. Sorozatszerkesztő Martyn Emília, Gyulai Katalógusok 13, Gyula, 2008, 41–64.
- SAHLQVIST 2001 = Leif Sahlqvist: Territorial Behaviour and Communication in a Ritual Landscape. *Geografiska Annaler Series B*, 82, 2, 79–102.
- SERVICE 1962 = Elman R. Service: Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective. New York, 1962, Random House.
- SERVICE 1975 = Elman R. Service: The Origin of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution. New York, 1975, W. W. Norton and Company, Inc.
- SHANKS, TILLEY 1987 = Michael Shanks, Christopher: Social Theory and Archaeology. Cambridge, 1987, Polity Press.
- SHENNAN 1993 = Stephen J. Shennan: Settlement and Social Change in Central Europe, 3500–1500 BC. *Journal of World Prehistory*, 7, 1993, 121–161.
- SHERATT 1997 = Andrew Sheratt: Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing perspectives. Edinburgh, 1997, University Press.
- SKOGLUND 2009 = Peter Skoglund: Beyond chiefs and networks. Corporate strategies in Bronze Age Scandinavia. *Journal of Social Archaeology*, 9, 2, 2009, 200–219.
- SOUTH 1977 = Stanley South: Methods and Theory in Historical Archaeology. New York, 1977, Academic Press.
- SOUTH 1988 = Stanley South: Whither Pattern? *Historical Archaeology*, 22, 1, 1988, 25–28.
- SØRENSEN 2010 = Marie Louise Stig Sørensen (With contributions by Jens-Henrik Bech, Brigitta Kulcsár-né-Berzsényi, Kristian Kristiansen, Christian Mühlenbock, Christopher Prescott, and Magdolna Vicze): Households. In: Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared. Edited by Timothy Earle and Kristian Kristiansen, Cambridge, 2010, Cambridge University Press, 122–154.
- STEINER 2003 = Pavol Steiner: Príspevok k chronológii otomansko–fuzesabonyského kultúrneho komplexu (pohrebisko Streda nad Bodrogom) [Ein Beitrag zur Chronologie des Otomani Kulturkomplexe (Gräberfeld Streda nad Bodrogom)]. *Studia Historica Nitrensisia*, 11, 2003, 83–90.
- STEPONAITIS 1978 = Vincas Steponaitis: Location Theory and Complex Chiefdoms: A Mississippian Example. In: Mississippian Settlement Patterns, ed. Bruce D. Smith, New York, 1978, Academic Press, 417–453.
- STEWART 1955 = Julian H. Steward: Theory of Culture Change: the methodology of multilineal evolution Urbana, 1955, University of Illinois Press.
- STONE 1991 = Glenn Davis Stone: Agricultural Territories in a Dispersed Settlement System. *Current Anthropology*, 32, 3, 1991, 343–353.
- SUCIU 1967 = Dicționar istoric al localităților din Transilvania. Intocmit de Coriolan Suciu. I–II, B’ucurești, 1967, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- SÜMEGI 1999 = Sümegi Pál: Reconstruction of flora, soil and landscape evolution and human impact on the Bereg Plain from the late-glacial up to the present based on palaeoecological analysis. In: The Upper Tisa Valley. Preparatory proposal for Ramsar site designation and an ecological background. Hungarian. Romanian. Slovakian and Ukrainian co-operation. Hamar J. Sárkány–Kiss A. (Eds.). Szeged. Tiscia Monograph Series, 173–204.
- SÜMEGI 2003 = Sümegi Pál: A régészeti geológia és a történeti ökológia alapjai. Szeged, 2003, JATE Press.
- SÜMEGI 2004 = Sümegi Pál: The results of paleoenvironmental reconstructions and comparative geoarchaeological analysis for the examined area. In: The Geohistory of Bátorliget Marshland. An Example for Reconstruction of Late Quaternary Environmental Changes and Past Human Impact from the Northeastern Part of the Carpathian Basin. P. Sümegi and S. Gulyás (Eds.), Budapest, Archaeolingua, 2004, 301–348.
- SÜMEGI 2005 = Sümegi Pál: Paleoenvironmental studies of the Pocsaj marsh. In: Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary. Edited by Erika Gál-Imola Juhász–Pál Sümegi. *Varia Archaeologica Hungarica* XIX, Publicationes Instituti Archaeologici

- Academiae Scientiarum Hungaricae, Redigit Csánád Bálint, Budapest, 2005, 127–137.
- SÜMEGI 2009 = Sümegi Pál: Ember és környezet kapcsolata a középső-bronzkorban: az őskori gazdasági tér fejlődése egy bronzkori tell geoarcheológiai és környezettörténeti feldolgozása nyomán (Human communities and their environment during middle bronze age: a model of the evolution of the prehistoric economic space based on the geoarchaeological and environmental historical analyses of a bronze age tell). *Tisicum*, XIX, 2009, 457–480.
- SÜMEGI, BODOR 2000 = Sümegi Pál, Bodor Elvira: Sedi-mentological, pollen and geoarchaeological analysis of core sequence at Tököl. In: Százhalombatta Archaeological Expedition (SAX) Annual Report 1. I. Poroszlai and M. Vicze (Eds.). Százhalombatta, Matrica Museum, 83–96.
- SÜMEGI, KERTÉSZ, RUDNER 2003 = Sümegi Pál, Kertész Róbert, Rudner Edina: Magyarország rövid környezettörténete. In: Magyar régészet az ezredfordulón. *Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma-Teleki László Alapítvány*, Visy Zs, Nagy M. (Szerk.), Budapest 2003, 51–56.
- SÜMEGI ET ALLI 2004 = Sümegi Pál, Bodor Elvira, Juhász Imola, Hunyadfalvi Zoltán, Molnár Sándor, Herbich Katalin, Szegvári Gabriella, Imre Marianna, Timár Gábor: A balatoni déli autópálya régészeti lelőhelyeinek környezettörténeti feldolgozása [Environmental history investigation on the archaeological sites of the south motorway at Balaton]. In: MŰÍŐ. III. „Őskoros Kutatók III Összejövetelének konferenciátörténete”. Szombathely. 2004, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 399–420
- SZATMÁRI 2002 = Szatmári Ildikó: Füzesabony-Öregdomb. In: *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell – Siedlungen an Donau und Theiss*. W. Meier – Arendt (Hrsg.), Frankfurt am Main, 1992, 134–140.
- SZATMÁRI 2002 = Szatmári Ildikó: A bronzkor (Kr.e. 2800–Kr.e. 800). [Die Bronzezeit (2800 v. Chr. – 800 v. Chr.)]. In: *A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője*. Kr.e. 400000–Kr.u. 804. Főszerkesztő: Kovács Tibor, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2002, Helikon Kiadó, 47–66.
- SZÉKELY 1966 = Székely Zoltán: Cimitirul din epoca bronzului de la Pir (Cimetière de l'âge du bronze de Pir). *SCIV*, 17, 1, 1966, 125–135.
- SZIRMAI 1809–1810 = Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. I–II, 1809–1810, Buda.
- SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005 = Szőcs Péter Levente, Mérai Dóra, Jacqueline T. Eng: A nagykároly-bobáldi temető és templom 2001. évi régészeti kutatása [Archaeological investigation of the Nagykároly-Bobáldi cemetery and church in 2001]. In: „... a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templomkörüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai. Szerk. Ritoók Ágnes–Simonyi Erika, Budapest, 2005, 315–324.
- TANPÁU ET ALLI 2009 = Ioan Tantau, Maurice Reille, Jacques-Louis de Beaulieu, Sorina Farcas, Simon Brewer: Holocene vegetation history in Romanian Subcarpathians. *Quaternary Research* 72, 2009, 164–173.
- TAYLOR 1993 = Robin J. TAYLOR: Hoards of the Bronze Age in Southern Britain. Analysis and interpretation. BAR British Series 228, 1993, Oxford, TEMPVS REPARATVM Archaeological and Historical Associates Ltd.
- THRANE 2009 = Henrik Thrane: Agression, territory and boundary – and the Nordic Bronze Age. In: *The Martial Society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Eds. Lena Holmquist Olausson and Michael Olausson, *Theses and Papers in Archaeology B:11*, Stockholm, 2009, Archaeological Research Laboratory Stockholm University, 11–23.
- TILLEY 1994 = Christopher Tilley: A Phenomenology of Landscape Places, Paths and Monuments, Oxford, 1994, EXPLORATIONS IN ANTHROPOLOGY. A University College London Series, Berg Publishers.
- THOMAS 2008 = Matthias Thomas: Studien zu Chronologie und Totenritual der Otomani-Füzesabony-Kultur. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Band 86, Bonn, 2008, Dr. Rudolf Habelt GMBH.
- TOMPA 1937 = Ferenc v. Tompa: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. *BerRGK*, 24–25, 1934–35 (1937), 27–115.
- TORMA 1999 = Torma Andrea: Az ásatásokból előkerült gabonamagvak azonosításának kérdése. A kísérleti régészet lehetőségei. In: Százhalombattai Oktató Napok 1998. I. Kísérleti Régészet. Szerkesztők: Poroszlai Ildikó és Vicze Magdolna, Matrica Múzeum és Archaeolingua Alapítvány, Budapest, 1999, 63–76.
- VON THÜNEN 1926 = Johann Heinrich von Thünen: Der isoli[e]rte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluß, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben. – Hamburg, 1826, Perthes.
- VENDE 1910 = Vende Aladár: Szatmár vármegye őskora. In: Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország Monográfiája. Szatmár Vármegye. Szerk.: Dr. Borovsky Samu, Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1910, 402–411.

- VÉKONY 2003 = Vékony Gábor: A régészeti terepkutatás története Magyarországon. In: *Magyar Régészet az Ezredfordulón...*, Budapest, 2003, 15–21.
- VICZE 2000 = Vicze Magdolna: Background information to the field-survey. In: Százhalombatta Archaeological Expedition (SAX) Annual Report 1. I. Poroszlai and M. Vicze (Eds.). Százhalombatta, Matrica Museum, 119–129.
- VRETEMARK 2010 = Maria Vretemark [With contributions by Hans-Peter Stika (archaeobotanical case study, Southern Scandinavia, Sicily, and Hungary), Brigitta Berzsényi (archaeobotanical case study, Hungary), and Peter Steen Henriksen (archaeobotanical case study, Southern Scandinavia)]: Subsistence Strategies. In: *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared*. Edited by Timothy Earle and Kristian Kristiansen, Cambridge, 2010, Cambridge University Press, 155–184.
- VULPE 1970 = Alexandru Vulpe: Äxte und Beile in Rumänien. I. *PBF IX*. 2, 1970, München, C.H. Beck-Verlag.
- VULPE 1996 = Alexandru Vulpe: Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuirii a cronologiei epocii bronzului. *Memoriile Secției de Istorie și Arheologie*. Seria IV, Tomul 21, 1996, 33–47.
- WANZEK 1989 = Burger WANZEK: Die Gußmodelle für Tüllenbeile im südöstlichen Europa. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, Band 2, 1989, Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH Verlag.
- WARREN, HANKEY 1989 = Peter Warren, Vronwy Hankey: *Aegean Bronze Age Chronology*. Bristol, 1989, Classical Press.
- WASON 1994 = Paul K. Wason: *The Archaeology of Rank*. Cambridge, New Studies in Archaeology, 1994, Cambridge University Press.
- WHITE 1959 = Leslie White: *The Evolution of Culture*. New York, 1959, McGraw Hill.
- WILLIS 1997 = Katherine Jane Willis: The impact of Early Agriculture upon the Hungarian Landscape. In: *Landscapes in flux Central and Eastern Europe in Antiquity. Colloquia Pontica 3*. Oxbow Books Ltd., 193–207.
- WILK, RATHJE 1982 = Richard R. Wilk, William Rathje: Household Archaeology. *American Behavioral Scientist* 25, 6, 1982, 617–639.
- WILK, NETTING 1984 = Richard R. Wilk, Robert M. Netting: Households: Changing Forms and Functions. In: *Households: Comparative and Historical Studies of the Domestic Group*. Edited by R. M. Netting, R. R. Wilk and E. J. Arnould, Berkeley, 1984, University of California Press, 1–28.
- WRIGHT 1977 = Henry T. Wright: Recent research on the origins of the state. *Annual Review of Anthropology*, 6, 1977, 379–397.
- WRIGHT 2004 = James C. Wright: The Emergence of Leadership and the Rise of Civilization in the Aegean. In: *The Emergence of Civilization Revisited*. Edited by John C. Barrett and Paul Halstead, Sheffield Studies in Aegean Archaeology, Oxford, 2004, Oxbow Books, 64–89.
- ZOLTAI 1922 = Zoltai Lajos: Östelepek Debrecen környékén. In: *Debreceni képes kalendárium*. Debrecen., 1922, 55–60.
- ZOLTAI 1922A = Zoltai Lajos: Jelentés Debreczen szabad királyi város múzeumának 1921. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 6. (Berettyóújfalu, Herpálypuszta, Földvár).

LELŐHELYEK JEGYZÉKE/ LISTE DER AUF DEN IM ANHANG BEFINDLICHEN KARTEN MARKIERTEN OTOMANI-SIEDLUNGEN DER CAREI-EBENE

1. **Acâș** (*Ákos*) – La moară (Malom/Mühle), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
2. **Berea** (*Bere*) – Togul Sf. Gherghe (Szentgyörgy tag/Ackerstück Szentgyörgy), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
3. **Berea** (*Bere*) – Grădina Florilor (Virágkert/Blumengarten), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
4. **Berea** (*Bere*) – Togul evreului (Zsidó tag/Ackerstück Zsidó), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
5. **Berveni** (*Börvely*) – Halmos, Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
6. **Căpleni** (*Kaplony*) – Malul canalului de irigație (Az öntözőkanális partja/Ufer des Bewässerungskanals), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
7. **Căpleni** (*Kaplony*) – Drumul Căminului (Király földek/Király-Felder), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
8. **Carei** (*Nagykároly*), – Bobáld I – „Bobald I”, – Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
9. **Carei** (*Nagykároly*), – Bobáld I 2a – „Bobald I 2a”, – Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
10. **Carei** (*Nagykároly*), – Bobáld I lb – „Bobald I lb”, – Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
11. **Carei** (*Nagykároly*), – Bobáld II – „Bobald II”, – Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
12. **Carei** (*Nagykároly*), – Spitz – „Spitz”, – Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
13. **Carei** (*Nagykároly*), – Bobáld VI – „Bobald VI”, – Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
14. **Ciumești** (*Csomaköz*) – Via Veche (Öregszőlők/Alte Weingärten), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
15. **Moftinu Mic** (*Kismajtény*) – Curtea parohiei reformate (A református parókia udvarán/Im Hof der reformierten Pfarrei), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
16. **Moftinu Mic** (*Kismajtény*) – Hanul Messzelátó (Messzelátó csárda/Tschara Messzelátó), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
17. **Pișcolt** (*Piskolt*) – Lângă biserica reformată (A református templom mellett/Bei der ref. Kirche), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
18. **Pișcolt** (*Piskolt*), – Zónat vagy Ógát – „Zónat sau Ógát”, – Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
19. **Sanislău** (*Szaniszló*) – La hâmburi (Cserepes), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
20. **Tiream** (*Mezőterem*) – Holmul cânepii (Kendereshalom), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
21. **Urziceni** (*Csanáros*) – Drumul Careiului (A Nagykárolyi út mentén/Längs der Nagykároly-Straße), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).
22. **Urziceni** (*Csanáros*) – Vatra satului (A falu területén/Im Dorfgebiet), Județul Satu Mare (Bezirk Satu Mare).

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE/ ABKÜRZUNGEN

Átm./D.:	Átmérő/Durchmesser
M./H.:	Magasság/Höhe
H./L.:	Hosszuság/Länge
Sz./B.:	Szélesség/Breite
Lelt.sz./I.:	Leltári szám/Inventar Nummer
K./K.:	Kultúra/Kultur
L./S.:	Lelőhely/Siedlung

MELLÉKLETEK

1. tábla

1. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 10,5 cm
M./H.: 14 cm
Lelt.sz./I.: 2110
K./K.: Otomani I
L./S.: Andrid
Carei Museum

2. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 11 cm
M./H.: 11 cm
Lelt.sz./I.: 30 361
K./K.: Otomani I
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

3. Miniatur edény/
Miniatur Topf
Átm./D.: 5 cm
M./H.: 6 cm
Lelt.sz./I.: 30 362
K./K.: Otomani I
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

4. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 9,7 cm
M./H.: 11,6 cm
Lelt. sz./I.: 24 701
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

5. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 6,5 cm
M./H.: 7 cm
Lelt. sz./I.: 24 702
K./K.: Otomani I
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

6. Bögge/Tasse
Átm./D.: 11,5
M./H.: 13,5 cm
Lelt.sz./I.: 29 759
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

7. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 12,5 cm
M./H.: 15,5 cm
Lelt.sz./I.: 8706
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

8. Bögge/Tasse
Átm./D.: 14,5 cm
M./H.: 10 cm
Lelt.sz./I.: 33 341
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

2. tábla

9. Bögre/Tasse
Átm./D.: 11 cm
M./H.: 6 cm
Lelt. sz./I.: 24 705
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

10. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 8,5 cm
Lelt. sz./I.: 21 558
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

11. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 8 cm
M./H.: 7 cm
Lelt. sz./I.: 30 346
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

12. Bögre/Tasse
Átm./D.: 8,5 cm
M./H.: 6 cm
Lelt. sz./I.: 27 083
K./K.: Otomani I
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

13. Bögre/Tasse
Átm./D.: 6,8 cm
M./H.: 7,4 cm
Lelt. sz./I.: 21 562
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

14. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 8 cm
Lelt. sz./I.: 10 837
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

15. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 10 cm
Lelt. sz./I.: 21 560
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

16. Bögre/Tasse
Átm./D.: 10 cm
M./H.: 5,5 cm
Lelt. sz./I.: 10 831
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

3. tábla

17. Miniatűr edény/
Miniatur Topf
Átm./D.: 2,3 cm
M./H.: 3,5 cm
Lelt. sz./I.: 25 770
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

18. Miniatűr oltár/
Miniature Altar
Átm./D.: 5 cm
M./H.: 1,5 cm
Lelt. sz./I.: 414
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

19. Miniatűr oltár/
Miniatur Altar
Átm./D.: 4,5 cm
M./H.: 2,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 307
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

20. Miniatűr oltár/
Miniatur Altar
Átm./D.: 4,5 cm
M./H.: 2,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 307
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

21. Miniatűr oltár/
Miniatur Altar
Átm./D.: 4,5 cm
M./H.: 2,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 319
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

22. Miniatűr oltár/
Miniatur Altar
Átm./D.: 4,5 cm
M./H.: 2,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 319
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

23. Fedő/Deckel
Átm./D.: 10 cm
M./H.: 3,5 cm
Lelt.sz./I.: 428
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

24. Fedő/Deckel
Átm./D.: 10 cm
M./H.: 3,5 cm
Lelt.sz./I.: 428
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

4. tábla

55. Bögre/Tasse
Átm./D.: 11,5 cm
M./H.: 13 cm
Lelt.sz./I.: 30 365
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

56. Bögre/Tasse
Átm./D.: 10 cm
M./H.: 12 cm
Lelt.sz./I.: 64
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Tiream-Kendereshalom
Carei Museum

57. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 6,5 cm
M./H.: 7,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 835
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

58. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 8,5 cm
M./H.: 11,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 295
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tiream-Kendereshalom
Carei Museum

59. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 13 cm
Lelt.sz./I.: 24 700
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

60. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 8, 5 cm
M./H.: 10,5 cm
Lelt.sz./I.: 24 699
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

61. Bögre/Tasse
Átm./D.: 7,5 cm
M./H.: 7,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 833
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

62. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 9,5 cm
M./H.: 12 cm
Lelt.sz./I.: 10 323
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tiream-Kendereshalom
Carei Museum

63. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 11 cm
M./H.: 15 cm
Lelt.sz./I.: 357
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

64. Kancsó/Krug
Átm./D.: 10 cm
M./H.: 20 cm
Lelt.sz./I.: 33
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

65. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 10 cm
M./H.: 15 cm
Lelt.sz./I.: 33
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

66. Bögre/Tasse
Átm./D.: 7 cm
M./H.: 7 cm
Lelt.sz./I.: 21 559
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

67. Bögre/Tasse
Átm./D.: 6,5 cm
M./H.: 6,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 410
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

68. Bögre/Tasse
Átm./D.: 6 cm
M./H.: 6 cm
Lelt.sz./I.: 34 225
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

69. Bögre/Tasse
Átm./D.: 7 cm
M./H.: 9 cm
Lelt.sz./I.: 30 318
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

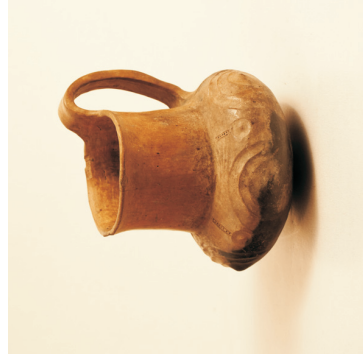
70. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 11 cm
M./H.: 12,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 544
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

71. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 11 cm
Lelt.sz./I.: 21 547
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

72. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 10 cm
M./H.: 15 cm
Lelt.sz./I.: 365
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tiream-Kendereshalom
Carei Museum

73. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 11 cm
Lelt.sz./I.: 47
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tiream-Kendereshalom
Carei Museum

74. Bögre/Tasse
Átm./D.: 7,5 cm
M./H.: 7 cm
Lelt.sz./I.: 21 555
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

75. Bögre/Tasse
Átm./D.: 7 cm
M./H.: 7,5 cm
Lelt.sz./I.: 30 344
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

76. Fazék/Topf
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 10,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 530
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

77. Függeszhető edény/
Hänggefäß
Átm./D.: 10 cm
M./H.: 15,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 395
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

78. Kancsó/Krug
Átm./D.: 15 cm
M./H.: 18 cm
Lelt.sz./I.: 21 529
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

79. Bögře/Tasse
Átm./D.: 8 cm
M./H.: 8,5 cm
Lelt.sz./l.: 16 514
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

80. Bögře/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 10 cm
Lelt.sz./l.: 24 698
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

81. Miniatur edény/
Miniatur Topf
Átm./D.: 3,2 cm
M./H.: 3,5 cm
Lelt.sz./l.: 30 212
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

82. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 6 cm
M./H.: 7 cm
Lelt.sz./l.: 21 561
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

83. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 8,2 cm
M./H.: 8,3 cm
Lelt.sz./l.: 21 557
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

84. Miniatur edény/
Miniatur Topf
Átm./D.: 4,5 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./l.: 16 506
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

85. Bögře/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 10 cm
Lelt.sz./l.: 21 397
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

86. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 7,5 cm
M./H.: 5,5 cm
Lelt.sz./l.: 30 364
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

87. Fazék/Topf
Átm./D.: 16 cm
M./H.: 24 cm
Lelt.sz./I.: 21 393
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

88. Fazék/Topf
Átm./D.: 19 cm
M./H.: 20 cm
Lelt.sz./I.: 24 706
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

89. Fazék/Topf
Átm./D.: 16 cm
M./H.: 12,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 394
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

90. Amfóra/Amphora
Átm./D.: 12 cm
M./H.: 17 cm
Lelt.sz./I.: 16 520
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

91. Amfóra/Amphora
Átm./D.: 14 cm
M./H.: 24,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 431
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

92. Amfóra/Amphora
Átm./D.: 11 cm
M./H.: 16 cm
Lelt.sz./I.: 21 423
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

93. Amfóra/Amphora
Átm./D.: 17,2 cm
M./H.: 22,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 431
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

94. Amfóra/Amphora
Átm./D.: 25 cm
M./H.: 43 cm
Lelt.sz./I.: 29 707
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

25. Bögře/Tasse
Átm./D.: 6,5 cm
M./H.: 7,5 cm
Lelt.sz./I.: 25 773
K./K.: Otomani IIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

26. Kisméretű fazékformájú edény/
Kleine Töpförmige Gäfeß
Átm./D.: 7 cm
M./H.: 5,6 cm
Lelt.sz./I.: 29 762
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

27. Bögře/Tasse
Átm./D.: 6 cm
M./H.: 7,5 cm
Lelt.sz./I.: 30 363
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

28. Bögře/Tasse
Átm./D.: 8,5 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 10 836
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

28. Bögře/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 10 830
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

30. Bögře/Tasse
Átm./D.: 7,5 cm
M./H.: 4 cm
Lelt.sz./I.: 30 345
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

31. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./l.: 30 347
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

32. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5,5 cm
Lelt.sz./l.: 30 341
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

33. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./l.: 27 704
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

34. Bögre/Tasse
Átm./D.: 8 cm
M./H.: 5,5 cm
Lelt.sz./l.: 8 898
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

35. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5 cm
Lelt. sz./l.: 24 711
K./K.: Otomani II
Carei Museum

36. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5,5 cm
Lelt.sz./l.: 27 291
K./K.: Otomani II
Carei Museum

37. Bögre/Tasse
Átm./D.: 6,2 cm
M./H.: 8,5 cm
Lelt.sz./l.: 29 761
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

38. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./l.: 30 336
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

39. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 6 cm
Lelt.sz./l.: 30 349
K./K.: Wietenberg II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

40. Bögre/Tasse
Átm./D.: 7 cm
M./H.: 6 cm
Lelt.sz./l.: 21 554
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

41. Bögre/Tasse
Átm./D.: 7,5 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./l.: 24 715
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

42. Bögre/Tasse
Átm./D.: 7,5 cm
M./H.: 7,5 cm
Lelt.sz./l.: 10 829
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

43. Bögge/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 24 712
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

44. Bögge/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5,5 cm
Lelt.sz./I.: 30 338
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

45. Bögge/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5,5 cm
Lelt.sz./I.: 30 348
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

46. Tál/Schüssel
Átm./D.: 21 cm
M./H.: 11 cm
Lelt.sz./I.: 10 839
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

47. Tál/Schüssel
Átm./D.: 20,5 cm
M./H.: 10 cm
Lelt.sz./I.: 30 337
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

48. Miniatur tál/Schüssel
Átm./D.: 8 cm
M./H.: 3,5 cm
Lelt.sz./I.: 16 511
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

49. Edénytartó/Topflappen
Átm./D.: 10,6 cm
M./H.: 7,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 320
K./K.: Otomani II
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

50. Kiskancsók/Kannen
Átm./D.: 7,5 cm; 7,5 cm
M./H.: 8,5 cm; 7,5 cm
Lelt.sz./I.: 362; 406
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

51. Tál/Schüssel
Átm./D.: 14,5 cm
M./H.: 5,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 322
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

52. Bütöklábas tál/Schüssel
Átm./D.: 12 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 368
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

53. Bütöklábas tál/Schüssel
Átm./D.: 12 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 368
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

54. Fazék/Topf
Átm./D.: 20 cm
M./H.: 25 cm
Lelt.sz./I.: 10 856
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

95. Fazék/Topf
Átm./D.: 20 cm
M./H.: 25 cm
Lelt.sz./I.: 21 392
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

96. Amfóra/Amphora
Átm./D.: 34 cm
M./H.: 14 cm
Lelt.sz./I.: 21 551
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

97. Amfóra/Amphora
Átm./D.: 19 cm
M./H.: 25 cm
Lelt.sz./I.: 21 546
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

98. Fazék/Topf
Átm./D.: 17,2 cm
M./H.: 22,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 431
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

99. Amfóra/Amphora
Átm./D.: 8,5 cm
M./H.: 16 cm
Lelt.sz./I.: 16 519
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

100. Kancsó/Kanne
Átm./D.: 14 cm
M./H.: 18 cm
Lelt.sz./I.: 21 529
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

101. Tál/Schüssel
Átm./D.: 15 cm
M./H.: 8 cm
Lelt.sz./I.: 21 425
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

102. Bögre/Tasse
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5,5 cm
Lelt.sz./I.: 24 713
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

103. Maroktál/Schüssel
Átm./D.: 14 cm
M./H.: 7 cm
Lelt.sz./I.: 16 517
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

104. Maroktál/Schüssel
Átm./D.: 13 cm
M./H.: 7 cm
Lelt.sz./I.: 24 708
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

105. Tál/Schüssel
Átm./D.: 17 cm
M./H.: 12 cm
Lelt.sz./I.: 16 518
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

106. Tál/Schüssel
Átm./D.: 24 cm
M./H.: 14,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 427
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

107. Tál/ Schüssel
Átm./D.: 32 cm
M./H.: 17 cm
Lelt.sz./l.: 21 550
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

108. Tál/ Schüssel
Átm./D.: 40 cm
M./H.: 25 cm
Lelt.sz./l.: 24 552
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

109. Tál/ Schüssel
Átm./D.: 36 cm
M./H.: 19 cm
Lelt.sz./l.: 21 424
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

110. Tál/ Schüssel
Átm./D.: 36 cm
M./H.: 19 cm
Lelt.sz./l.: 21 424
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

111. Bögre/Tasse
Átm./D.: 12 cm
M./H.: 17 cm
Lelt.sz./l.: 16 522
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

112. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 9,5 cm
M./H.: 13,3 cm
Lelt.sz./l.: 16 521
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

113. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 6 cm
M./H.: 7,5 cm
Lelt.sz./I.: 366
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

114. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 7 cm
M./H.: 7,5 cm
Lelt.sz./I.: 3 422
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

115. Kiskancsó/Kanne
Átm./D.: 9,3 cm
M./H.: 12,7 cm
Lelt.sz./I.: 16 512
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

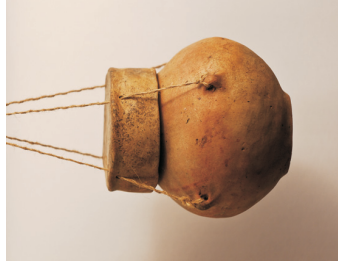
116. Ház modell/Haus-Model
H./L.: 5,5 cm
M./H.: 8 cm
Lelt.sz./I.: 32 460
K./K.: Otomani I
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

117. Oltártöredék/Altar
H./L.: 7 cm
Sz./B.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 9 845
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

118. Oltártöredék/Altar
Átm./D.: 12 cm
M./H.: 3 cm
Lelt.sz./I.: 9 874
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tíream-Kendereshalom
Carei Museum

119. Függeszthető edény fedővel/
Hangegefäß mit Deckel
Átm./D.: 8,5 cm; 12 cm
M./H.: 20 cm; 4,5 cm
Lelt.sz./l.: 10 840; 21 453
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

120. Miniatur függeszthető edény/
Miniatur Hangegefäß
Átm./D.: 2,7 cm
M./H.: 6,3 cm
Lelt.sz./l.: 30 352
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

121. Orsógombok /Überrollbügelen
Átm./D.: 4 cm; 5 cm
Lelt.sz./l.: 30 354; 10 879
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

122. Miniatur edények és fedők/
Miniature Topfen mit Deckel
Átm./D.: 6 cm; 5/6 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./l.: 10 861–10 862; 10 874–875
K./K.: Otomani II
S/S: Carei-Bobald
Carei Museum

123. Miniatur edények/
Miniature Topfen
Átm./D.: 4–5 cm
M./H.: 4–6 cm
Lelt.sz./l.: 10 863–10 868
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

124. Miniatur edények/
Miniature Topfen
Átm./D.: 3–4 cm
M./H.: 6–8 cm
Lelt.sz./l.: 10 869–873
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

125. Kocsi modell/Wagen modell
H./L.: 18,3 cm
M./H.: 8 cm
Lelt.sz./I.: 8 765
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

126. Kocsikerék/Wagenrandmodell
Átm./D.: 8,5 cm
M./H.: 4 cm
Lelt.sz./I.: 235
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

127. Kocsi modell/Wagen modell
H./L.: 10 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 32 459
K./K.: Otomani I
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

128. Kocsikerék/Wagenrandmodell
Átm./D.: 9 cm
M./H.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 22 926
K./K.: Otomani I
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

129. Kocsi modell/Wagen modell
H./L.: 13,3 cm
Sz./B.: 8,6 cm
Lelt.sz./I.: 21 526
K./K.: Otomani I
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

130. Kocsikerék/Wagenrandmodell
Átm./D.: 6,5 cm
M./H.: 4 cm
Lelt.sz./I.: 30 358
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

131. Fedő/Deckel
Átm./D.: 7 cm
M./H.: 4,5 cm
Lelt.sz./I.: 429
K./K.: Otomani II
L./S.: Tiream-Kendereshalom
Carei Museum

132. Fedő/Deckel
Átm./D.: 4,4 cm
M./H.: 7,3 cm
Lelt.sz./I.: 8 904
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

133. Bütöktalpas tál/Schüssel
Átm./D.: 18 cm
M./H.: 6 cm
Lelt.sz./I.: 402
K./K.: Otomani IIIb
L./S.: Tiream-Kendereshalom
Carei Museum

134. Halsütő tál/Fischbräter
Átm./D.: 14 cm
M./H.: 4 cm
Lelt.sz./I.: 10 298
K./K.: Otomani II
L./S.: Tiream-Kendereshalom
Carei Museum

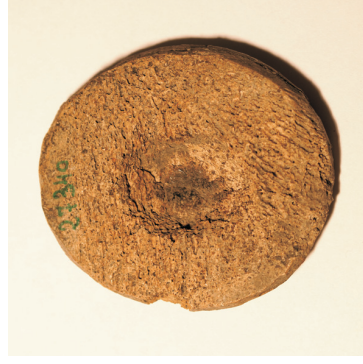
135. Agyagnehezék/Tongewicht
H./L.: 7 cm
Sz./B.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 30 351
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

136. Kő amulett/Amulette aus Stein
H./L.: 7 cm
Sz./B.: 2 cm
Lelt.sz./I.: 17 789
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

155. Bronzlepleány darabja/
Bronzestück
H./L.: 7,5 cm
Sz./B.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 7 483
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Spitz
Carei Museum

156. Csont korong/
Knochen Scheibe
Átm./D.: 5,4 cm
Lelt.sz./I.: 27 340
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

157. Bronzkés töredéke/
Bronze Messer
H./L.: 4,4 cm
Sz./B.: 1,7 cm
Lelt.sz./I.: 35 299
K./K.: Otomani
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

158. Csont csüngő/
Riementeiler
Átm./D.: 5 cm
Lelt.sz./I.: 25 769
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

159. Pödört fejű tű/
Rollennadel
H./L.: 10 cm
Átm./D.: 0,3 cm
Lelt.sz./I.: 3 384
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

160. Csonkakúp fejű tű/
Kegelkopfnadel
H./L.: 8,7 cm
Átm./D.: 0,4 cm
Lelt.sz./I.: 35 298
K./K.: Otomani IIIa
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

161. Agyag idol (?)/
Ton Idol (?)
Átm./D.: 4,5 cm
Lelt.sz./I.: 25 768
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

162. Bronz véső/
Bronze Meißel
H./L.: 9,3 cm
Sz./B.: 3,1 cm
Lelt.sz./I.: 24 675
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

163. Csont laposka/
Knochen Plättchen
H./L.: 3,1 cm
Sz./B.: 2,8 cm
Lelt.sz./I.: 21 564
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

164. Csont markolatgomb/
Knochen Dolchknauf
Átm./D.: 6,4 cm
Lelt.sz./I.: 10 826
K./K.: Otomani II.
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

165. Csont markolatgomb/
Knochen Dolchknauf
Átm./D.: 6,4 cm
Lelt.sz./I.: 10 826
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

166. Csont zabla oldaltag/
Knochen Gebiss
H./L.: 15,7 cm
Sz./B.: 4 cm
Lelt.sz./I.: 21 173
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

167. Fúvó pipa/ Tondüse
H./L.: 5,3 cm
Átm./D.: 3,2 cm
Lelt.sz./I.: 21 167
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

168. Fenőkö/Wetzstein
H./L.: 7,5 cm
Sz./B.: 1,6 cm
Lelt.sz./I.: 20 281
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

169. Csont tű/
Knochen Nadel
H./L.: 11 cm
Átm./D.: 0,5 cm
Lelt.sz./I.: 21 172
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

170. Agyag idol/Ton Idol
H./L.: 8,4 cm
Sz./B.: 3,5 cm
Lelt.sz./I.: 9 351
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

137. Agancskapa/Geweih Hacke
H./L.: 30 cm
Sz./B.: 4 cm
Lelt.sz./l.: 33 227
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

138. Csontkorcsolya/
Knochenschlitten
H./L.: 24 cm
Sz./B.: 4 cm
Lelt.sz./l.: 27 353
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

139. Agancskapa/Geweih Hacke
H./L.: 23 cm
Sz./B.: 6 cm
Lelt.sz./l.: 392
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

140. Agancskapa/Geweih Hacke
H./L.: 13 cm
Sz./B.: 8 cm
Lelt.sz./l.: 27 349
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

141. Csont simító/Glätter aus Knochen
H./L.: 18 cm
Sz./B.: 2,5 cm
Lelt.sz./l.: 27 352
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

142. Csont zabla oldaltag/
Trensenknebel
H./L.: 7,2 cm
Sz./B.: 4 cm
Lelt.sz./l.: 21 170
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

143. Amulett/Amulette
H./L.: 4,2 cm
Átm./D.: 1,6 cm
Lelt.sz./I.: 27 354
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

144. Obszidián kés/Krummesser
H./L.: 11 cm
Sz./B.: 3,5 cm
Lelt.sz./I.: 10 847
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

145. Csont tű/Knochenadel
H./L.: 13 cm
Átm./D.: 0,5 cm
Lelt.sz./I.: 27 355
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

146. Amulett/Amulette
H./L.: 8,7 cm
Átm./D.: 2,9 cm
Lelt.sz./I.: 307
K./K.: Otomani II
L./S.: Tiream-Kendereshalom
Carei Museum

147. Csont tű/Knochenadel
H./L.: 9,6 cm
Átm./D.: 0,5 cm
Lelt.sz./I.: 33 229
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

148. Amulett/Amulette
H./L.: 4,2 cm
Átm./D.: 1,6 cm
Lelt.sz./I.: 21 563
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

149. Hordozható tűzhely/
Transportable Herd
H./L.: 18 cm
Sz./B.: 13 cm
Lelt.sz./I.: 29 599
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

150. Hordozható tűzhely/
Transportable Herd
H./L.: 11 cm
Sz./B.: 28 cm
Lelt.sz./I.: 35 304
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

151. Oromdisz/Frontispiz
H./L.: 12 cm
Sz./B.: 6 cm
Lelt.sz./I.: 35 306
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

152. Agyagnehezék/Tongewicht
H./L.: 20 cm
Sz./B.: 9 cm
Lelt.sz./I.: 16 498
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

153. Agyag szarv (Holdidol?)/
Tonhorn (Mondidol?)
H./L.: 12 cm
Sz./B.: 6 cm
Lelt.sz./I.: 35 305
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum

154. Agyagnehezékek/Tongewichte
H./L.: 22,5 cm; 20 cm
Sz./B.: 9 cm; 8,5 cm
Lelt.sz./I.: 29 331; 29 332
K./K.: Otomani II
L./S.: Carei-Bobald
Carei Museum